

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA GEOGRAFIJO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2016

DARINKA VRBANAC

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA GEOGRAFIJO
ODDELEK ZA ZGODOVINO

DIPLOMSKO DELO

ŽIVLJENJE OB KOLPI – GEOGRAFSKA IN ZGODOVINSKA UČILNICA V NARAVI

Študijski program:
GEOGRAFIJA – D
ZGODOVINA – D

Mentorici: izr. prof. dr. Tatjana Resnik Planinc
izr. prof. dr. Danijela Trškan

DARINKA VRBANAC

LJUBLJANA, 2016

Lojze Krakar: *Bela krajina* (2010, str. 141)

»Tu se sam Bog je zmotil kakor človek
(morda je bil takrat res tak kot človek):
namesto kruha dal ljudem je vino,
namesto dóma culo za v tujino.
Veliko kamenja jim dal je in otrok
in polno lačnih ust in praznih rok
in sonca dosti več, kot potrebuje
ga človek, da do groba pripotuje.«

IZJAVA

Izjavljam, da je diplomsko delo z naslovom »Življenje ob Kolpi – geografska in zgodovinska učilnica v naravi« v celoti moje avtorsko delo.

Darinka Vrbanac

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentoricama izr. prof. dr. Tatjani Resnik Planinc in izr. prof. dr. Danijeli Trškan, za vso strokovno pomoč, nasvete, usmeritve in popravke.

Mami in ati, hvala, ker sta mi omogočila študij in me pri tem podpirala.

Hvala Heleni in Veroniki in vsem mojim prijateljem, ki ste me spodbujali tekom študija in postali del nepozabnih spominov.

Darinka

POVZETEK

Življenje ob Kolpi – geografska in zgodovinska učilnica v naravi

V diplomskem delu je predstavljen primer sodobnega in dejavnega pristopa k pouku – geografsko-zgodovinska učilnica v naravi. S postavitvijo učilnice v naravi lahko učenci geografske pojave in procese odkrivajo, opazujejo in interpretirajo neposredno v naravno- in družbenogeografskem okolju. Učenci lahko s pomočjo poznavanja lokalne zgodovine pridejo do pomembnih spoznanj, razumevanja preteklosti in sedanjosti. V diplomskem delu predstavljene naravno- in družbenogeografske značilnosti ter bogata zgodovina preučevanega območja ob Kolpi, so odlična podlaga za zasnovo učilnice v naravi v neposredni bližini Osnovne šole Vinica.

Na fizično in kulturno podobo preučevanega območja, ki leži ob slovensko-hrvaški meji na prehodu iz nižjega panonskega v višji dinarskokraški svet, so pomembno vplivali reliefna odprtost proti jugovzhodu ter stik celinskih in sredozemskih podnebnih značilnosti. V tej pokrajini se je skozi stoletja izmenjala vrsta vladarjev, državnih oblik, ljudstev in narodov, ki so pustili pomemben pečat pri oblikovanju današnje podobe tega prostora. O tem danes pričajo dragoceni materialni ostanki, pisni, ustni in avdiovizualni viri ter mnogi skrbno ohranjeni običaji, šege in navade, nastali s prepletanjem uskoške, kočevarske in staroselske kulture.

Učilnico v naravi smo si zamislili kot točke, kjer učenci samostojno opazujejo, odkrivajo, merijo, rišejo, kartirajo, analizirajo, zbirajo vzorce in podatke ... ter spoznajo stvarno pokrajino, v kateri živijo, in razumejo, da je ta rezultat součinkovanja med naravnimi in družbenimi elementi v prostoru in času.

Pomen geografsko-zgodovinske učilnice v naravi je v trajnejšem znanju in razvoju celostnega razmišljanja učencev.

Ključne besede: učilnica v naravi, terensko delo, osnovna šola, učni načrt, Bela krajina.

ABSTRACT

Life by the river *Kolpa* – Geography and History outdoor classroom

The thesis presents a modern and active approach to teaching in the nature. Pupils can discover, observe and interpret geographical phenomena directly in the natural environment. Pupils can arrive to important discoveries, understandings of the past and the present by getting to know the local history. In the thesis natural and sociogeographical characteristics are presented together with the rich history of the *Kolpa* river area. All the above mentioned are an excellent basis for an outdoor classroom set next to the elementary school *Osnovna šola Vinica*.

Physical and cultural image of the studied area that lies on the Slovenian-Croatian border has been affected by the openness towards the southeast and the juncture of the continental and Mediterranean climates. This area has had many different rulers, state forms and nations over the years who have left an important impact on today's image of the area. Many valuable remains, oral, written and audio-visual sources, customs and traditions made by the intertwining of the Uskoks, *Kočevar* (Gottscheers) and autochthone cultures testify to that.

The outdoor classroom has been pictured as different points where pupils independently observe, discover, measure, draw, analyse, collect samples, data, etc. and therefore discover the landscape where they live and learn to understand that this results in correlation between natural and social elements in time and space.

The main point of the outdoor classroom is to deepen pupils' knowledge and develop comprehensive deduction.

Keywords: outdoor classroom, field work, elementary school, curriculum, *Bela Krajina* (White Carniola).

KAZALO

1. UVOD.....	1
1.1. Namen in cilji.....	1
1.2. Metodologija in vsebina	2
2. GEOGRAFSKI ORIS PREUČEVANEGA OBMOČJA.....	3
2.1. NARAVNOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI	3
2.1.1. Geološke in geomorfološke poteze Bele krajine	3
2.1.2. Hidrogeografske značilnosti južnega dela Bele krajine.....	21
2.1.2.1. Kapnice, kali, vodne jame in kraški izviri – vodni viri preteklosti	25
2.1.2.2. Mlini in žage	28
2.1.2.3. Poplave.....	29
2.1.3. Podnebne značilnosti Bele krajine	31
2.1.4. Pedogeografske značilnosti južnega dela Bele krajine	37
2.1.5. Biogeografske značilnosti južnega dela Bele krajine	43
2.1.5.1. Rastlinstvo južnega dela Bele krajine	43
2.1.5.2. Živalstvo v južnem delu Bele krajine	50
2.2. DRUŽBENOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI	53
2.2.1. Demografske značilnosti južnega dela Bele krajine.....	53
2.2.1.1. Kočevarji	57
2.2.1.2. Uskoki.....	58
2.2.1.3. Kolpa – ločnica ali most med dvema narodoma?	59
2.2.2. Naselja in poselitev južnega dela Bele krajine	61
2.2.2.1. Belokranjska hiša	66
2.2.3. Gospodarstvo Bele krajine.....	68
2.2.3.1. Kmetijstvo	69
2.2.3.2. Industrija	71
2.2.3.3. Promet.....	77
2.2.3.4. Turizem.....	80
3. ZGODOVINSKI PREGLED PREUČEVANEGA OBMOČJA.....	83
3.1. PRAZGODOVINA.....	83
3.1.1. Mlajša kamena in bakrena doba v južnem delu Bele krajine.....	85
3.1.2. Bronasta doba v južnem delu Bele krajine	88
3.1.3. Železna doba v južnem delu Bele krajine	90

3.2.	RIMSKA DOBA	94
3.2.1.	Rimska doba v južnem delu Bele krajine.....	98
3.3.	SREDNJI VEK	101
3.3.1.	Srednji vek v Beli krajini.....	106
3.3.2.	Nemški viteški red	113
3.3.3.	Grad in gospodstvo Poljane	115
3.3.4.	Grad in trg Vinica	121
3.3.5.	Auerspergi – Turjaški v Beli krajini	128
3.4.	OBDOBJE TURŠKIH VPADOV	130
3.5.	NOVI VEK.....	138
3.5.1.	Ilirske province	140
3.6.	»KRATKO 20. STOLETJE«	141
4.	PREDMETA GEOGRAFIJA IN ZGODOVINA V OSNOVNI ŠOLI.....	148
4.1.	OPREDELITEV PREDMETA GEOGRAFIJA V OSNOVNI ŠOLI.....	148
4.1.1.	Splošni cilji predmeta geografija v osnovni šoli.....	149
4.1.2.	Izbrani operativni cilji in vsebine pri geografiji v osnovni šoli	151
4.2.	OPREDELITEV PREDMETA ZGODOVINA V OSNOVNI ŠOLI	156
4.2.1.	Splošni cilji predmeta zgodovina v osnovni šoli	157
4.2.2.	Izbrani operativni cilji in vsebine pri zgodovini v osnovni šoli	159
5.	POUK NA PROSTEM – GEOGRAFSKO-ZGODOVINSKA UČILNICA V NARAVI	162
6.	PRIMER GEOGRAFSKO-ZGODOVINSKE UČILNICE V NARAVI	171
7.	ZAKLJUČEK	199
8.	SUMMARY	202
9.	SEZNAM SLIK, PREGLEDNIC IN ZEMLJEVIDOV	205

9.1.	SEZNAM SLIK	205
9.2.	SEZNAM PREGLEDNIC	207
9.3.	SEZNAM ZEMLJEVIDOV	207
10.	VIRI IN LITERATURA	208

1. UVOD

Pri sodobnem pouku se zahteva čim večja aktivnost učencev pri doseganju vzgojno-izobraževalnih ciljev, saj je znanje trajnejše, če do novih ugotovitev in spoznanj pridemo samostojno. Domača pokrajina je kot rezultat součinkovanja in sožitja med naravnimi in družbenimi elementi v prostoru, edinstven laboratorij za samostojno raziskovanje učencev. S postavitvijo učilnice v naravi lahko pojave in procese odkrivamo, opazujemo ter jih interpretiramo neposredno v naravno- in družbenogeografskem okolju. Čeprav učenci ne morejo neposredno opazovati preteklih dogodkov, lahko s spoznavanjem lokalne zgodovine pridejo do pomembnih spoznanj, razumevanja preteklosti in sedanjosti.

Pokrajina ob Kolpi, med Dolom in Vinico, je bogata z zgodovino, ohranjeno naravno in kulturno dediščino, s svojimi geološkimi, geomorfološkimi, hidrološkimi, klimatskimi, pedološkimi in biološkimi značilnostmi pa predstavlja zanimiv prostor za postavitev učilnice v naravi.

V diplomskem delu so predstavljene geografske in zgodovinske značilnosti izbranega območja. S pomočjo učnih načrtov za osnovno šolo pri predmetu zgodovina in geografija smo preverili, katere učne cilje bi lahko dosegli s postavitvijo učilnice v naravi v neposredni bližini Osnovne šole Vinica, in pripravili primer geografsko-zgodovinske učilnice v naravi.

1.1. Namen in cilji

Namen diplomskega dela je analizirati obstoječe vire in literaturo preučevanega območja, predstaviti sintezo geografskih in zgodovinskih značilnosti, ugotoviti, katere učne cilje, zapisane v učnih načrtih za geografijo in zgodovino v osnovni šoli, bi lahko dosegli s postavitvijo učilnice v naravi ter navsezadnje oblikovati primer geografsko-zgodovinske učilnice v naravi.

Zastavljeni cilji so:

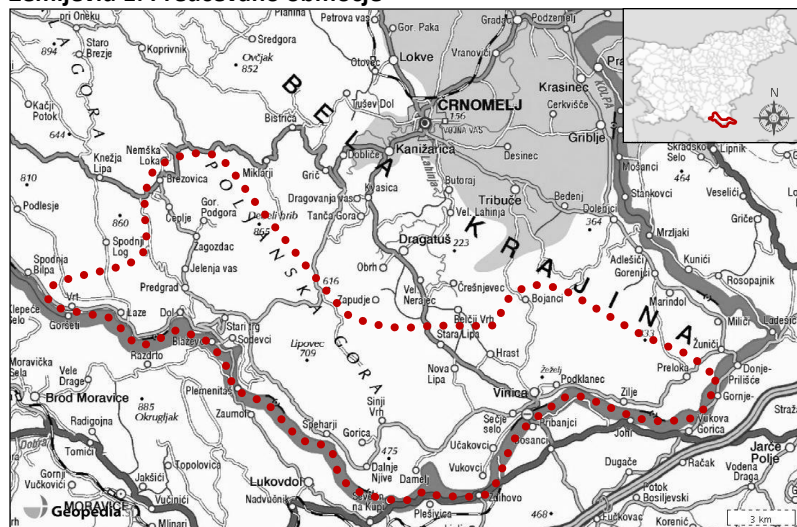
- predstaviti zgodovinske in geografske značilnosti doline reke Kolpe med Dolom in Vinico;
- ovrednotiti pomen učilnice v naravi;
- s pomočjo učnih načrtov za geografijo in zgodovino ugotoviti, katere vsebine so primerne za doseg izbranih učnih ciljev;

- oblikovati primer geografsko-zgodovinske učilnice v naravi v neposredni bližini Osnovne šole Vinica.

1.2. Metodologija in vsebina

Diplomsko delo je razdeljeno na deset delov. V prvem delu so predstavljeni namen in cilji ter vsebina diplomskega dela. V drugem delu sledi pregled fizičnogeografskih in družbenogeografskih značilnosti preučevanega območja s poudarkom na geoloških, geomorfoloških, hidroloških, klimatskih, pedoloških in biogeografskih potezah ter demografiji, naseljih, poselitvi in gospodarstvu. V tretjem delu se seznanimo z lokalno zgodovino, s posameznimi zgodovinskimi dogodki, pojavi in procesi, ki so pomembno vplivali in oblikovali današnjo podobo preučevanega območja. V četrtem delu se seznanimo s predmetom geografija in zgodovina v učnem načrtu za osnovno šolo in z učnimi cilji, ki jih s postavitvijo učilnice v naravi v neposredni bližini Osnovne šole Vinica lahko dosežemo. Peti del je namenjen ovrednotenju pomena pouka na prostem, tj. geografsko-zgodovinske učilnice v naravi. Predstavljena so didaktična načela, metode, učne oblike in vsebine, ki jih lahko uresničimo s terenskim delom v učilnici v naravi. V šestem delu je predstavljen primer geografsko-zgodovinske učilnice v naravi. Zaključku, v katerem so povzete glavne ugotovitve diplomskega dela, sledijo še sezname slik, preglednic, zemljevidov ter virov in literature. Začetnemu kabinetnemu delu, kjer je bila opravljena temeljita analiza obstoječih virov in literature (knjige, članki, priročniki, zemljevidi, fotografije, učni načrti), je sledilo terensko delo, saj je bilo treba pojave in procese pregledati *in situ*. Sledilo je pisanje diplomskega dela, med katerim je bilo uporabljeno preko 300 različnih virov in literature.

Zemljevid 1: Preučevano območje

Vir: Geopedia, 2014.

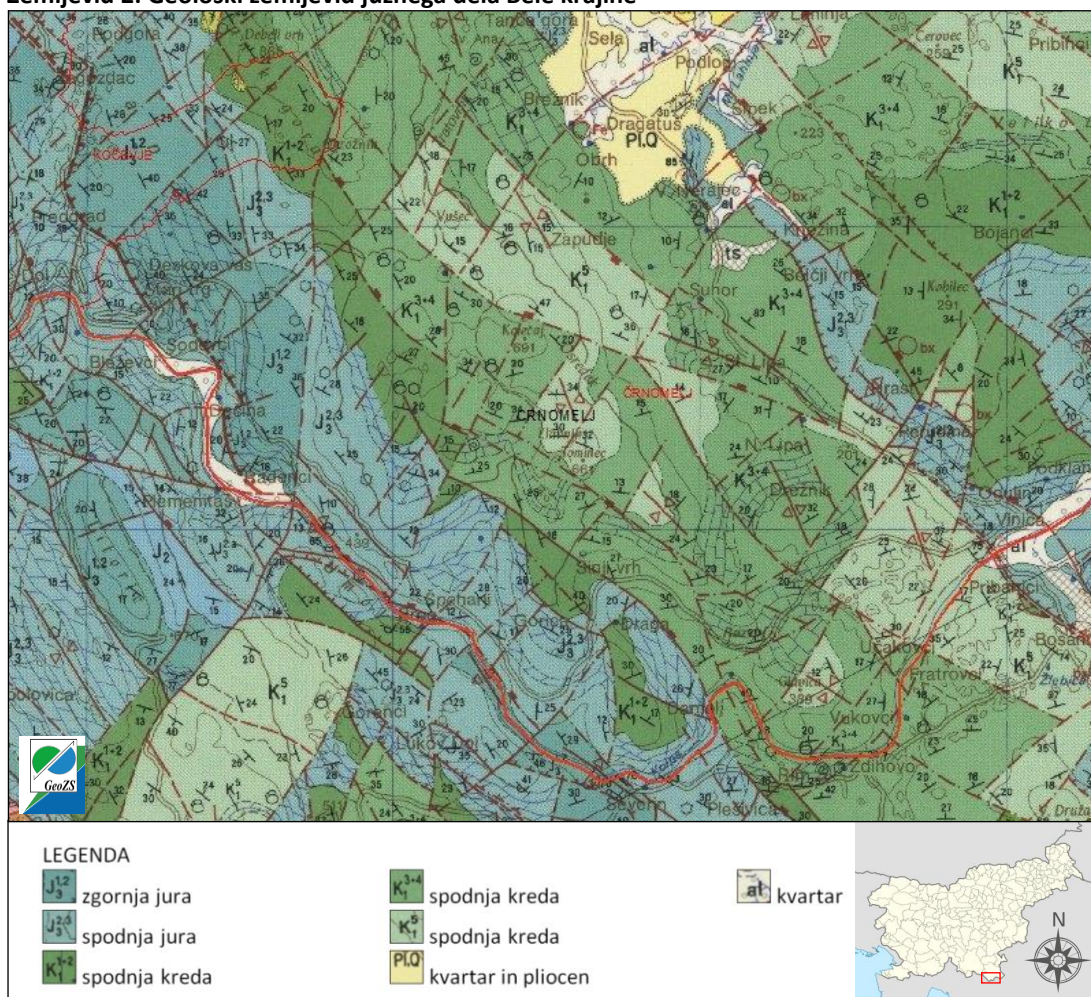
2. GEOGRAFSKI ORIS PREUČEVANEGA OBMOČJA

2.1. Naravnogeografske značilnosti

2.1.1. Geološke in geomorfološke poteze Bele krajine

Za Belo krajino, obrobno pokrajino na jugovzhodu Slovenije, ki leži ob slovensko-hrvaški meji, na prehodu iz nižjega panonskega v višji dinarski svet (Plut, 2008, str. 9; 2013, str. 15), bi lahko rekli tudi, da leži »na stičišču svetov« (Štih, Simoniti, 2009, str. 9). Pokrajina ima pestro in razmeroma dolgo geološko zgodovino. Kamnine, ki danes gradijo Belo krajino, so nastale v mezozoiku, srednjem Zemljinem veku (pred približno 252–65 milijonov let), s sedimentacijo karbonatnega mulja in ostanki takrat živečih morskih organizmov v plitvih in toplih obrobni morjih oceana Tetida. Iz karbonatnih sedimentov so v procesu litifikacije nastali jurski in kredni apnenci in dolomiti, najznačilnejši kamnini v južnem delu Bele krajine (Jeršek, Rožič, 2013, str. 22).

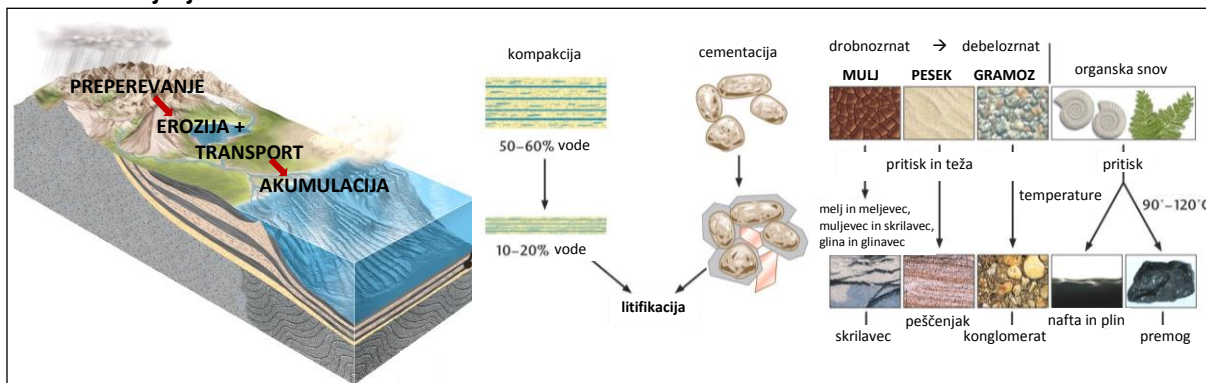
Zemljevid 2: Geološki zemljevid južnega dela Bele krajine

Vir: Bukovac in sod., 1983; Buser, 2010; Bavec, Novak, Poljak, 2013; Geološki zavod Slovenije, 2014.

Sedimentne kamnine nastajajo z litifikacijo usedlin in nasutin, ki so jih na Zemljinem površju, na kopnem in v morju, plastovito odložili voda, led in veter. V prvi fazi poteka fragmentiranje starejše kamnine na manjše delce s kemičnim, mehanskim oziroma fizikalnim in biološkim preperevanjem. V nadaljevanju sledita erozija in transport preperine. Pod vplivom gravitacije se že med transportom postopoma odlagajo različno velike usedline in nasutine v različno debelih plasteh (Zemlja, 2006, str. 81).

Slika 1: Nastajanje sedimentnih kamnin

Vir: prirejeno po Schott, 2013.

Zaradi teže in velikih pritiskov vedno novih sedimentov se najprej zmanjšajo medzrnski prostori in iztisne voda iz usedline, nato pa se kamninski drobcji in mineralna zrnca povežejo med seboj s cementom. Iz novoodloženih sedimentov tako nastanejo trdne sedimentne kamnine (Geološki ..., 2006, str. 158; Jeršek, Rožič, 2013, str. 22), ki jih delimo na mehanske ali klastične kamnine (konglomerat, breča, peščenjak, meljevec, glinavec, muljevec, laporovec) ter na biokemične in kemične (apnenec, dolomit, kreda, lehnjak, roženec) (Zemlja, 2006, str. 92).

Slika 2: Apnenec

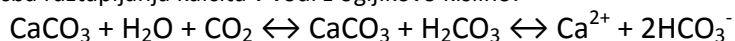

Avtor: Darinka Vrbanac, 2014.

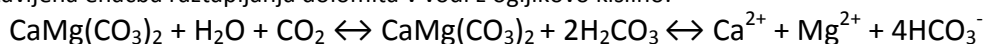
Apnenca, najpogostejše in najznačilnejše kraške kamnine, ki vsebujejo več kot 50 % kalcijevega karbonata (CaCO_3), gradijo karbonatni minerali kalcita in aragonita. Večinoma nastajajo v morskih okoljih iz karbonatnih skeletov odmrlih organizmov, medtem ko dolomit zelo redko nastane z neposredno sedimentacijo (Stepišnik, 2011, str. 31). Kamnina dolomit večinoma nastaja v procesu dolomitizacije iz apnenca s kemičnim nadomeščanjem kalcijevih ionov z magnezijevimi (Zemlja, 2006, str. 93; Vidrih, 2009, str. 62; Stepišnik, 2011, str. 32). Za kamnino dolomit ($\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$), ki se od apnenca razlikuje po tem, da ga namesto kalcita gradi mineral dolomit, je značilno, da ima manj fosilov, je bolj krušljiv in je dober vodonosnik (Jeršek, Rožič, 2013, str. 22). Ker je magnezijev ion manjši od kalcijevega, je posledica dolomitizacije povečanje poroznosti, kar posledično vpliva tudi na proces zakrasevanja in dinamiko preperevanja dolomitov (Stepišnik, 2011, str. 32).

Korozija, kraška erozija oziroma denudacija ali kemično raztapljanje kraških kamnin, je najpomembnejši proces pri oblikovanju kraškega površja (Gams, 2003, str. 65; Stepišnik, 2011, str. 37). Ker je mineral kalcit v vodi z nekaj šibke ogljikove kisline, ki nastane ob vezavi deževnice in ogljikovega dioksida iz prsti in ozračja, dobro topen, ga ta zlahka odstrani iz kamnine ter oblikuje različne površinske in podzemne kraške pojave, medtem ko slednji na dolomitnih kamninah niso tako izraziti, saj se mineral dolomit v kisli vodi ne raztaplja tako hitro kot kalcit (Zemlja, 2006, str. 69, 70). Kadar se količina raztopljenega ogljikovega dioksida (CO_2) v raztopini zmanjša, se mineral kalcit v kraških jamah iz vode izloča v obliki sige, iz tekoče vode na površju pa kot travertin ali lehnjak, ki obda rastline (Geološki ..., 2006, str. 284; Veliki ..., 2012, str. 150). Lehnjak se ne odlaga v vodah, ki nosijo prod (npr. Kolpa), prav tako ga navadno ni v tistih, ki imajo strugo v pesku ali ilovici (npr. Dobličica, Krupa in Lahinja) (Gams, 2003, str. 83).

Poenostavljena enačba raztapljanja kalcita v vodi z ogljikovo kislino:

Poenostavljena enačba raztapljanja dolomita v vodi z ogljikovo kislino:

Vir: Stepišnik, 2011, str. 41.

V kenozoiku, sedanjem Zemljinem veku, ki se je začel pred približno 65 milijoni let in traja še danes, je ocean Tetida, zaradi alpinske orogeneze in z njo povezanih velikih tektonskih premikov, izginil. Kot posledica trka Afriške in Indijske litosferske plošče ob Evrazijsko so se iz

morja dvignila obsežna gorstva Alp, Himalaje, Pirenejev, Karpatov pa tudi Dinaridov, katerih del je Bela krajina, in bila takoj izpostavljena preperevanju in eroziji. Ozemlje današnje Bele krajine se je takrat pomaknilo za dobrih tisoč kilometrov proti severozahodu. V tem času je v okolici Hrasta pri Vinici s preperevanjem karbonatnih kamnin, kot netopen ostanek apnencev in dolomitov, nastala aluminijeva ruda (Al_2O_3) – boksit (Jeršek, Rožič, 2013, str. 24).

Slika 3: Površinsko nahajališče boksita v Hrastu pri Vinici

Vir: Zupanc, 2009.

V miocenu (pred 23–5 milijonov let) se je osrednji del današnje Bele krajine ponovno pogreznil. V t. i. Kanižarski kadunji so se odložili jezerski sedimenti kot so glina, mulj in organski ostanki. Iz slednjih je v procesu karbonifikacije nastal rjavi premog (Jeršek, Rožič, 2013, str. 25), ki so ga kopali v rudniku rjavega premoga Kanižarica med letoma 1857 in 1997 (Milavec, 2010, str. 3).

Slika 4: Rudnik rjavega premoga Kanižarica

Vir: Rudnik Kanižarica, 2002.

Holocenski rečni nanosi prodnatih, peščenih in glinastih sedimentov, t. i. aluvij, tvorijo na površju Bele krajine najmlajšo geološko podlago. Aluvialne terase ob reki Kolpi so iz muljasto peščenih nanosov (Jeršek, Rožič, 2013, str. 26), medtem ko se prod vali samo po strugi (Gams, 1961, str. 214).

Zemljevid 3: Relief Bele krajine

Vir: prirejeno po eGradiva, 2014.

Reliefno dokaj zaprta pokrajina je na severu obdana z Gorjanci (Peščenik 846 m n. v.) in Kočevskim Rogom (Mirna gora 1047 m n. v.), na zahodu s Poljansko goro (Debeli vrh 865 m n. v.), kot nadaljevanjem Kočevskega Roga, na jugu in vzhodu pa z reko Kolpo (Gams, 1961, str. 193–196; Natek, Stepišnik, 2008, str. 53; Stepišnik, Natek, 2013, str. 35).

Na levem bregu reke Kolpe, zahodno od Poljanske gore in vzhodno od Kozic (oziroma Kujzic 850 m n. v., Parga 832 m n. v.) in Spodnjeloške gore (Sveti Ilija 860 m n. v.), je na okrog 400 m nadmorske višine približno 4 km široka in 7 km dolga uravnava oziroma ravnik – t. i. Poljanska dolina (Gams, 1961, str. 194; 2003, str. 380), ki obvisi 200 m nad kanjonom Kolpe. Najverjetneje gre za skupno nadaljevanje dveh širših dolov, iz smeri Koprivnika in iz smeri Knežje Lipe (Gams, 1961, str. 206), ki sega s prekinitvijo prek Kolpe na hrvaško stran. Tako kot ostale planote in ravniki nad Kolpo, je tudi ta verjetno nastala v pliocenu, ko je reka

vzdrževala gladino kraške vode plitvo pod površjem (Kunaver, 1966, str. 97; Gams, 2003, str. 380). Na zakraselem ravniku, ki je rahlo nagnjen v smeri nekdanjega odtoka proti jugovzhodu, je severno od Jelenje vasi moč razpoznati nekdanjo strugo v obliki niza kraških globeli (Gams, 1961, str. 206; Kunaver, 1966, str. 97). Predvideva se, da je prvotni površinski vodni tok tekkel h Kolpi od Brezovice mimo obeh Podgor, kjer je dobil pritok s Poljanske gore. Dolski potok, prvi večji pritok Kolpe dolvodno od Bilpe, ki odmaka padavine iz Poljanske doline in njene bližnje okolice, je domnevno ostanek nekdanj po Poljanski dolini tekočega potoka (Kunaver, 1966, str. 97). Pokrajinski pojem Poljanska dolina ni omejen zgolj na obviselo dolino med Brezovico in Starim trgom ob Kolpi, temveč zajema tudi dolino Kolpe od Bilpe do Radencev (Madronič, 2010, str. 14).

Slika 5: Poljanska dolina s Poljansko goro ter kanjon Kolpe s Kozicami, Graščico in Spodnjeloško goro

Vir: EDEN, 2008; Olympuc, 2011.

Izrazito uravnano površje Bele krajine je v morfološkem pogledu najzahodnejši del rahlo valovite uravnave Karlovške kotline, v preteklosti imenovane Slunjska plošča. Najnižji in osrednji del belokranjske uravnave (160–220 m n. v.), t. i. Črnomaljski ali Belokranjski ravnik, z jugovzhoda in vzhoda obdaja pas nekoliko višjega sveta Velikega Bukovja (Izgornik 373 m n. v.), Lipnika (Goljak 481 m n. v.) in Vodeniškega hribovja (Vodenica 537 m n. v.), medtem ko se proti jugu nadaljuje v Podgorski ravnik oziroma Dragatuško podolje (140–220 m n. v.) (Gams, 1961, str. 193–196; Natek, Stepišnik, 2008, str. 53; Stepišnik, Natek, 2013, str. 35) in je pri Vinici preko Kolpe povezan z nizkim ravninskim svetom na obodu Karlovške kotline. Po najnižjem delu Črnomaljskega ravnika tečeta Lahinja in Dobličica, ki izvirata v vznožju Poljanske gore (Gams, 2003, str. 409).

Slika 6: Belokranjski ali Črnomaljski ravniki

Vir: Belokranjec na spletu, 2009; Wikipedia, 2014.

Kraški ravniki ali kraška uravnava je poimenovanje za večje uravnane dele kraškega površja, ki so običajno goloskalna in lokalno prekrita z naplavino. Njihov nastanek je vezan na uravnavanje v bližini podzemne vode (Stepišnik, 2011, str. 113). Obsežna uravnava belokranjskega ravnika je najverjetneje nastala v pliocenu (pred približno 5,3–2,5 milijonov let), v povsem drugačnih klimatskih razmerah kot jih imamo danes (Natek, Stepišnik, 2008, str. 55; Stepišnik, Natek, 2013, str. 36–37). Roglič (1957, str. 113) tako ugotavlja, da so uravnave v nasprotju z navpično nastalimi kraškimi procesi nastale v vodoravni smeri. Novejša proučevanja o nastanku uravnav na krasu v različnih klimatskih pogojih so pokazala, »da so uravnave pogosto izrazito poligenetske oblike, nastale s součinkovanjem različnih geomorfnih procesov« (Natek, Stepišnik, 2008, str. 57). Zaradi dolgega časovnega obdobja in sprotnega odstranjevanja predhodnih oblik pa je zelo težko narediti rekonstrukcijo razvoja (Natek, Stepišnik, 2008, str. 57; Stepišnik, Natek, 2013, str. 36). Stepišnik (2011, str. 113) pravi, da je moralo biti območje uravnav, da so se te sploh lahko oblikovale, dovolj dolgo izpostavljeno stabilnemu kemičnemu preperevanju.

Gams (1961, str. 223) meni, da ostanki terciarne morske sedimentacije, kot so npr. zaplate paleocensko-zgornjeeocenskega fliša na Hrvaškem južno od Metlike, srednjemiocenskega litotamnijskega apnenca južno od Ozlja ter spodnjepliocenskega laporja in gline s plastmi rjavega premoga v okolici Kanižarice (Bukovac in sod., 1984), kažejo na to, da je bil »znaten del Bele krajine zapolnjen s panonskimi in domnevno srednjepliocenskimi vodnonepropustnimi sedimenti, iznad katerih so moleli predeli vodoprepustnih apnencev in dolomitov« (Gams, 1961, str. 223). Ker so fluviodenudacijski procesi zadnjih nekaj milijonov

let te sedimente večinoma odstranili, so izrazite višinske razlike med visokim dinarskim krasom in nizkim krasom obrobja Karlovške kotline nedvomno tektonsko pogojene (Gams, 1961, str. 226; Natek, Stepišnik, 2008, str. 56; Stepišnik, Natek, 2013, str. 36).

Površje Bele krajine, ki je zgrajeno pretežno iz krednih apnencev in dolomitov, je razčlenjeno s številnimi značilnimi kraškimi površinskimi oblikami in pojavi: z vrtačami različnih oblik, uvalami, koliševkami oziroma udornicami, ki so nastale s postopno poružitvijo stropa jamskih dvoran, in suhimi dolinami, ki so ali tektonskega nastanka ali ostanek nekdanjih površinskih vodnih tokov (Gams, 1961 str. 205; Natek, Stepišnik, 2008, str. 61; Jamarski ..., 2014) ter mnogimi drobnimi kraškimi pojavi. Nastanek slednjih je odvisen zlasti od lastnosti kamnine, klime, količine raztopljenega ogljikovega dioksida (CO_2) v vodi in posledično hitrosti raztapljanja ter pokritosti površja z vegetacijo in prstjo (Stepišnik, 2011, str. 93).

Med drobnimi kraškimi površinskimi pojavi velja izpostaviti žlebiče in mikrožlebiče, ki jih izdolbe voda, deževnica ali snežnica, na goli in enakomerno nagnjeni karbonatni površini. Globoki so od nekaj centimetrov do nekaj decimetrov ali celo do enega metra. Žlebovom podobne vdolbine navadno potekajo v smeri največjega naklona vzporedno en zraven drugega z vmesnimi ostrimi ali zaobljenimi grebeni (Melik, 1963, str. 99–100; Stepišnik, 2011, str. 100). Mikrožlebiči so navzdol vedno bolj plitvi in postopoma preidejo v nerazčlenjeno površino kamnine, medtem ko so žlebiči ravno obratno navzdol vedno globlji. Žlebiči in mikrožlebiči so običajno linearni, če pobočje ni dovolj strmo, pa meandrirajo (Stepišnik, 2011, str. 99).

Slika 7: Mikrožlebiči in žlebiči ter njihova shema

Avtor: Darinka Vrbanc, 2014.

Vir: Ford, Williams, 2007, str. 328.

Na površinah z majhnim naklonom, kjer padavinska voda ne more odtekat, nastanejo škavnice. To so od nekaj centimetrov do nekaj decimetrov velike podolgovate ali okrogle skalne vdolbine z izrazito ravnim dnom in nekoliko izpodjedenimi stenami. Začetna

vdolbinica se zaradi korozije počasi širi. Ko se raztopi rob škavnice in se čez začne prelivati padavinska voda, nastane odprta škavnica (Stepišnik, 2011, str. 98–99).

Škraplje sestavljajo od nekaj centimetrov do nekaj decimetrov ali metrov široke oziroma globoke navpične korozijsko razširjene razpoke in med njimi ohranjeni bloki, hrbti, rebra, grebeni ali poličke (Geografija..., 2008, str. 384; Stepišnik, 2011, str. 100). Najpogostejše nastanejo v razpokah ob tektonskih prelomih na golem apnenčastem skalnem površju in so običajno vzporedne s smerjo prelomne cone (Stepišnik, 2011, str. 100).

Slika 8: Škavnica in škraplje

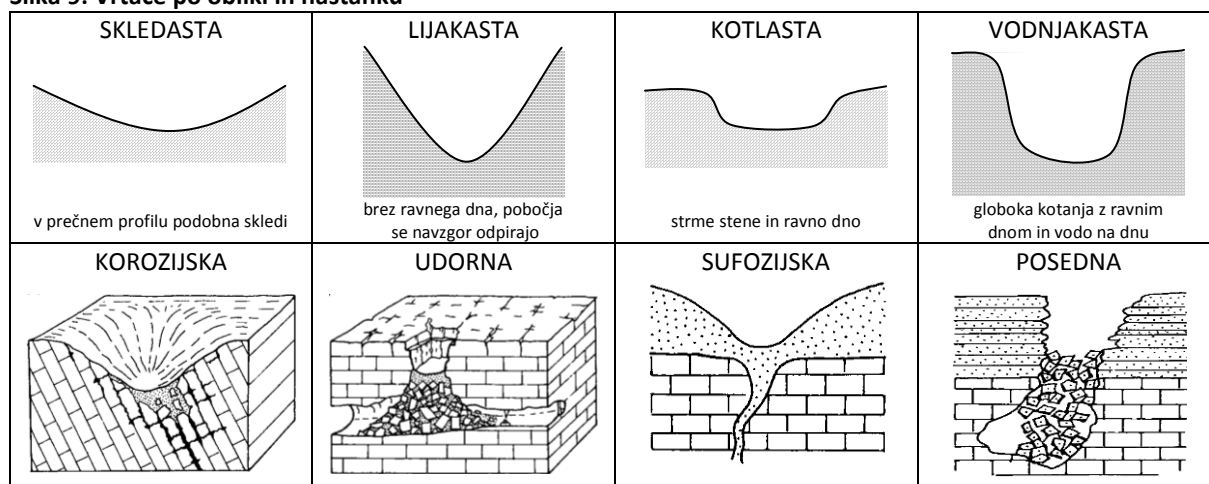
Avtor: Darinka Vrbanac, 2014.

Najpogostejše in najbolj tipične površinske kraške oblike so vrtače. To so v tlorisu bolj ali manj okrogle zaprte kotanje skledaste, lijakaste ali kotlaste oblike, ki so bolj široke kot globoke. Za vse je značilno, da se kotanja proti dnu oži (Gams, 2003, str. 170; Stepišnik, 2011, str. 102). Na Belokranjskem ravniku, ki je na debelo pokrit z ilovico, so vrtače majhne in bolj okroglaste, medtem ko so v vzpetejših delih večje in globlje. Vrtače na pobočjih imajo navadno spodnjo stran nižjo in položnejšo ali pa so sploh odprte. Največja gostota vrtač je na apneniških terasah, pokritih s tanko preperelino, medtem ko jih na strmih pobočjih in pretrtih dolomitih praviloma ni. S pomočjo zemljevidov so ugotovili, da je na območju med Kolpo in Kočevskim Rogom povprečna gostota 50–80 vrtač na km², v nizki Beli krajini pa 30–50 na km², lokalno tudi do 100 na km² (Gams, 2003, str. 170).

Cvijić (1895; cv: Stepišnik, 2011, str. 102) je nastanek vrtač razlagal kot posledico raztapljanja razpokanega apnenca z lokalno zbrano deževnico. Ker je v kamnini nastal prazen prostor, so se tla postopoma pogreznila in na površju je nastala kotanja.

Sodobno krasoslovje med drugim nastanek vrtač pojasnjuje v povezavi z brezni v epikraški coni, saj je najintenzivnejša korozija ravno v epikraški coni, kjer se oblikujejo brezna brez površinskega vhoda. Z razpadanjem kamnine v krovlini in večanjem podzemnega jaška se sčasoma sproži udor, ki odpre brezno. Podobno nastanejo vrtače nad aktivnimi jamskimi rovi, kjer voda postopoma korozijsko in erozijsko spodjeda material pod tektonsko zdrobljeno cono. Sufozijske vrtače pa nastajajo zaradi spiranja drobnega materiala v kraške kanale (Stepišnik, 2011, str. 103–104).

Slika 9: Vrtače po obliki in nastanku

Vir: Gams, 2003, str. 167; Geografski ..., 2005, str. 429; Ford, Williams, 2007, str. 341; Geografija ..., 2008, str. 609; Stepišnik, 2011, str. 102.

Izraz vrtača smo prevzeli iz srbsčine in se tako izognili zmedi, ker ima izraz dolina več pomenov. Ljudsko ime za vrtačo je dolina, tudi dol ali dolec, v Beli krajini pa ji rečemo draga, ker nam je pri srcu, saj je to mnogokrat edino ravno površje, primerno za kmetijstvo. T. i. delane vrtače je človek spremenil, iz dna je odstranil kamenje in iz oboda nasul prst na dno (Gams, 2003, str. 166; Geografija ..., 2008, str. 609).

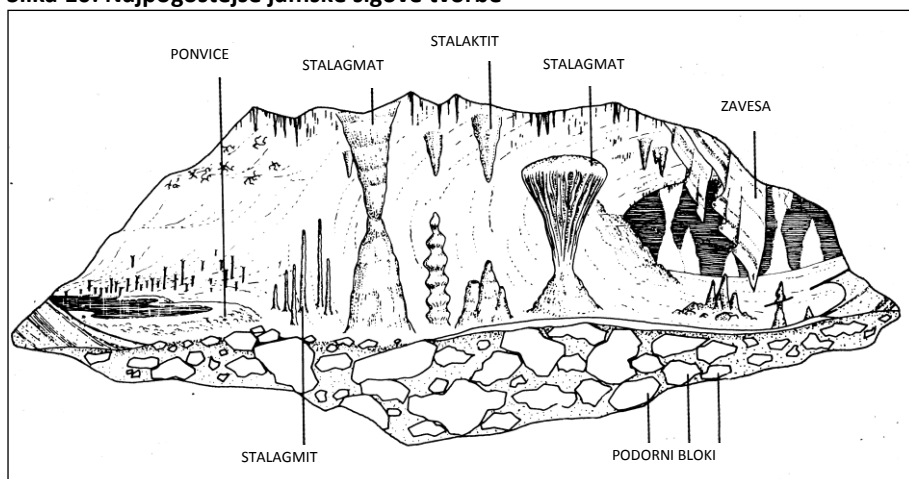
Jame so »večje naravne ali umetne votline v kamnini, ki so nastale ali hkrati z nastankom kamnin ali kasneje z delovanjem zunanjih sil na kamnino« (Geografija ..., 2008, str. 176). Naravnemu izvotljenemu prostoru pod Zemljinim površjem (Stepišnik, 2011, str. 65) narečno rečemo tudi rupa, luknja, kvedrc, pečina, spodmol, zjot, ajdovska hiša, lisičina, brlog, jazbina, kamra ali skedenj (Gams, 2003, str. 112). Na proučevanem območju so jame naravne podzemeljske odprtine v skali, nastale s korozijo. Jame v karbonatnih kamninah začnejo nastajati s širjenjem razpok in lezik v razpoklinskem vodonosniku. Z raztapljanjem se razpoke širijo in iz njih nastanejo kanali oziroma rovi, vodonosnik pa postane kraški. Pri širjenju

jamskih rogov se koroziji pridruži še mehanska erozija, saj vedno večji kanali omogočajo transport mehanskega materiala, ki brusi jamske stene (Gams, 2003, str. 114; Stepišnik, 2011, str. 66–68).

Strmim ali navpičnim votlinam z večjo globino kot širino pravimo brezno (Geografski ..., 2005, str. 54; Geografija ..., 2008, str. 34). Nastajajo v coni vertikalnega prenikanja, kjer padavinska voda odteka pod površje po različnih razpokah in kanalih. V globini se manjši vodni tokovi združujejo v večje in oblikujejo strme kanale. Na mestu, kjer lahko vodni curki prosto padajo, začne nastajati navpični jašek, t. i. brezno, ki se s kapljanjem deževnice korozijsko pogloblja (Gams, 2003, str. 127; Stepišnik, 2011, str. 77).

Siga je, poleg mehanskega sedimenta, ki je v jame prišel ali z alogenimi fluvialnimi tokovi ali s podori skalnih blokov s stropa in sten jam, najpogostejši kemogeni sediment v jamah. Gre za izločanje kalcita, ki je obraten pojav od raztapljanja. Padavinska voda se pri prenikanju skozi prst obogati s ogljikovim dioksidom (CO_2) in tvori šibko ogljikovo kislino, ki med odtekanjem skozi razpoke v kamnini raztaplja kalcijev karbonat (CaCO_3) ter tako širi razpoke. Ko raztopina kaplja, mezi ali teče v jamski prostor, se začne iz nje izločati ogljikov dioksid (CO_2). Ker postane raztopina prenasočena s kalcijevim karbonatom (CaCO_3), se začne odlagati še kalcit v obliki sige (Stepišnik, 2011, str. 84–85).

Slika 10: Najpogostejše jamske sigove tvorbe

Vir: Donovan, 2002.

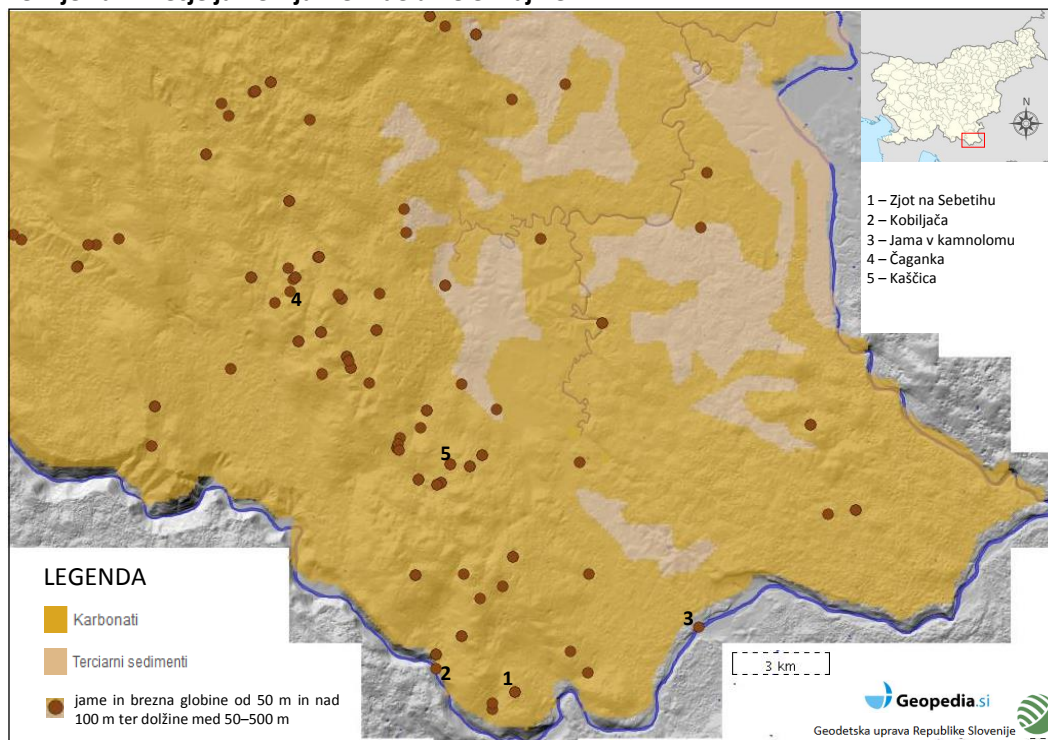
Najbolj znana sigova tvorba so stalaktiti, ki rastejo s stropa, medtem ko stalagmiti rastejo s tal. Ko se stalaktiti in stalagmit zrasteta s konicama skupaj, nastane stalagmat ali kapniški

steber. Na previsnih stenah nastajajo t. i. zavese ali baldahin. Omeniti velja še ponvice, tj. manjše sigove pregrade, za katerimi se ujame voda, ki nastajajo na manjših nepravilnostih na nagnjeni površini. V plitvih vodnih kotanjah se iz vodnih curkov okoli zrn peska, kosti ali sige enakomerno odlaga kalcit in oblikuje jamske bisere (Prav tam, str. 86–90).

Za kraški relief Bele krajine je značilno tudi večinoma podzemno pretakanje vode. Redki stalni površinski vodni tokovi, Lahinja, Dobličica, Krupa in Kolpa, tečejo v izrazitih skalnih debreh oziroma kanjonih. V njihovih obalah se odpirajo številne jame, ki so jih v zakraselem reliefu ustvarili podzemni tokovi (Natek, Stepišnik, 2008, str. 61; Jamarski ..., 2014).

Na območju Bele krajine je večina jam oblikovanih v krednih dolomitih in apnencih, nekaj pa jih je tudi v kamninah jurske starosti. Večina najglobljih in najdaljših jam ter brezen se nahaja na kraških planotah Kočevskega Roga in pobočjih Poljanske gore ter Velikega Bukovja, medtem ko na Belokranjskem ravniku, zaradi nizkega krasa s plitvo vadozno cono, ni globljih jam in brezen (Natek, Stepišnik, 2008, str. 60–61). Gams (2003, str. 410) domneva, da se je ravnik nad piezometrični nivo kraške vode dvignil šele v holocenu, kar je poleg relativno majhne količine padavin (1000–1300 mm), ki pade na tem območju, vzrok, da se na samem ravniku niso mogle razviti globoke in dolge jame.

Zemljevid 4: Večje jame v južnem delu Bele krajine

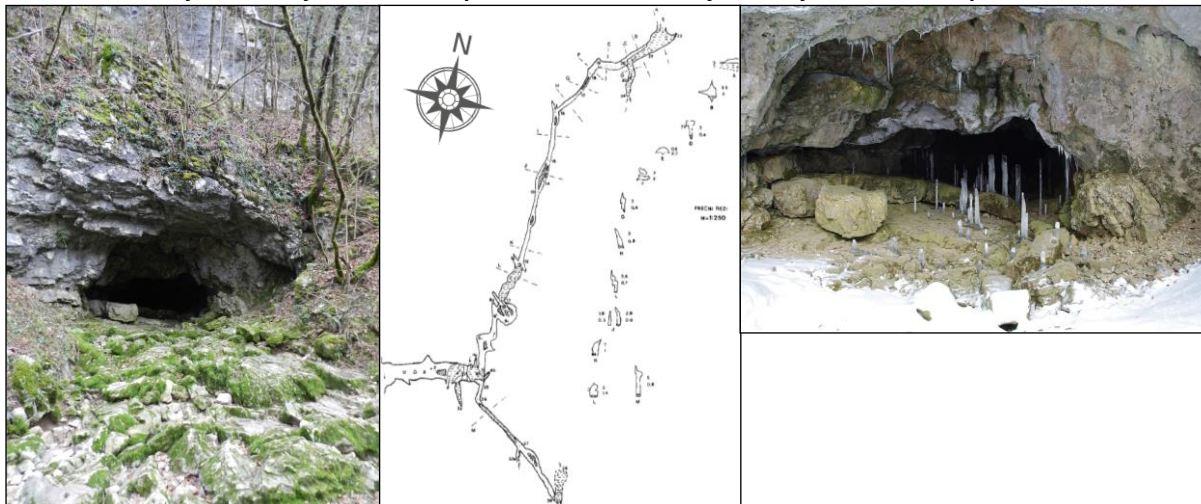
Vir: Geopedia, 2014.

Na izbranem območju je – med letoma 1955 in 1967 – Jamarski klub Črnomelj raziskal in kartiral tri večje jame: Kobiljačo, Zjot in Jamo v kamnolomu.

Kobiljačo, eno daljših belokranjskih jam (360 m dolžine in 5 m globine), ki se odpira na levem bregu reke Kolpe pod vasjo Špeharji, je ob prelomih oblikoval podzemni potok. Ob visokih vodah potok poplavi jamo in odteka iz nje skozi jamski vhod, medtem ko ta ob normalnih vodnih razmerah izvira v skalah pod jamskim vhodom tik ob reki Kolpi. Čeprav je strop v vodoravnem, dokaj prostornem vhodnem rovu precej zakapan, pa kapniki v tem delu – zaradi velikih temperaturnih nihanj – razpadajo (Kobiljača, 2014). V času izjemno nizkih temperatur, kot so bile npr. februarja 2012, ko je zamrznila tudi reka Kolpa, se v vhodnem rovu pojavijo ledeni kapniki.

40 m v notranjosti jame se nahaja plitvo jezero, za katerim se rov razdeli v južnega in severnega, ki sta značilno erozijsko oblikovana in mestoma zasigana. V manjše kadunje ujeta jezerca otežujejo prehod skozi oba rova. V severni rov, ki se po 150 m zaključi z večjo vodno dvorano, priteče iz jezera potok, ki sifonsko odteka v zadnji del južnega rova ter končno do omenjenega plitvega jezera v vhodnem rovu (Kobiljača, 2014).

Slika 11: Vhod v jamo Kobiljačo, ledeni kapniki na vhodu v Kobiljačo in njen shematični prerez

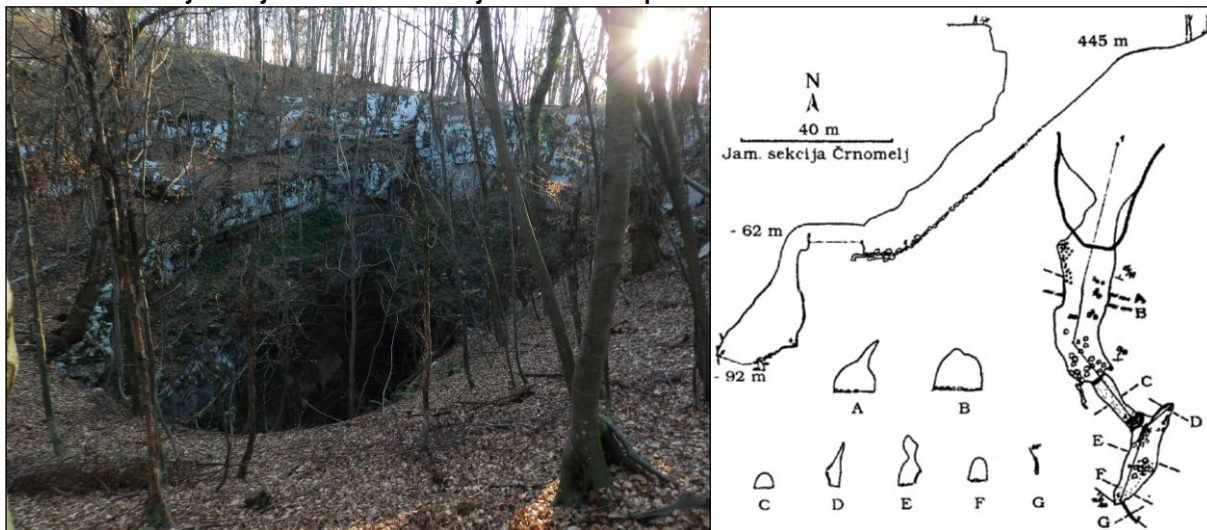

Avtor: Mirjana Lakner, 2012; Darinka Vrbanac, 2013. Vir: Jamarski klub Novo mesto, 2014.

Na vzpetini Sebetih (475 m n. v.), podaljšku Poljanske gore pri Sinjem Vrhju, se nahaja Zjot, tudi Veliki Zjot, Zjut ali Djut, udorniška kapniška jama s poševnim stopnjastim breznom. V cca. 25 x 30 m veliko udornico, ki se odpira na zakraselem vrhu, se spušča strm podor, ki se v jamskem prostoru končuje z velikimi balvani. 120 m dolg jamski poligon se zaključi preko

manjšega praga s 30 m globokim zasiganim breznom na skupni globini 92 m. V vhodnem delu jame se do poletja ohranja snežišče (Zjot ..., 2014).

Slika 12: Vhod v jamo Zjot na Sebetihu in njen shematični prerez

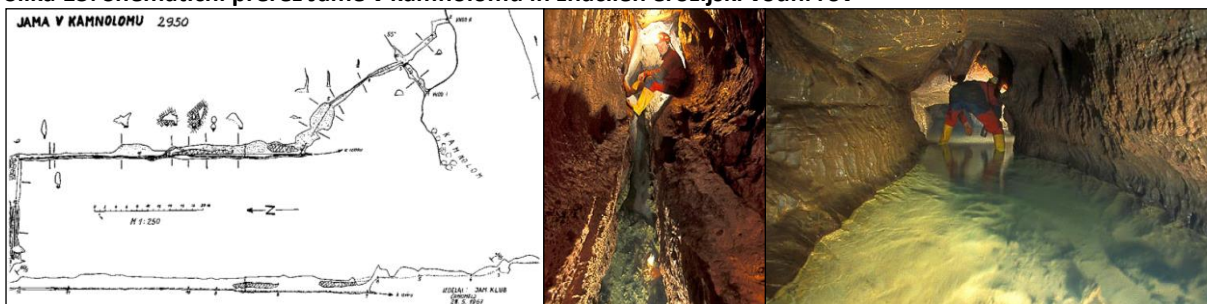

Avtor: Darinka Vrbanac, 2013.

Vir: Jamarski klub Novo mesto, 2014.

V kanjonu reke Kolpe, blizu Sečjega sela pri Vinici, se nahaja izvorna jama. Vhod v Jamo v kamnolomu je bil umetno odprt ob izkoriščanju kamnoloma nad izvirom. Izjemno ozek vhodni rov vodi do značilnega erozijskega vodnega rova v obliki ključavnice, kjer je aktivni vodni tok v dolžini cca. 100 m (Jama v ..., 2014).

Slika 13: Shematični prerez Jame v kamnolomu in značilen erozijski vodni rov

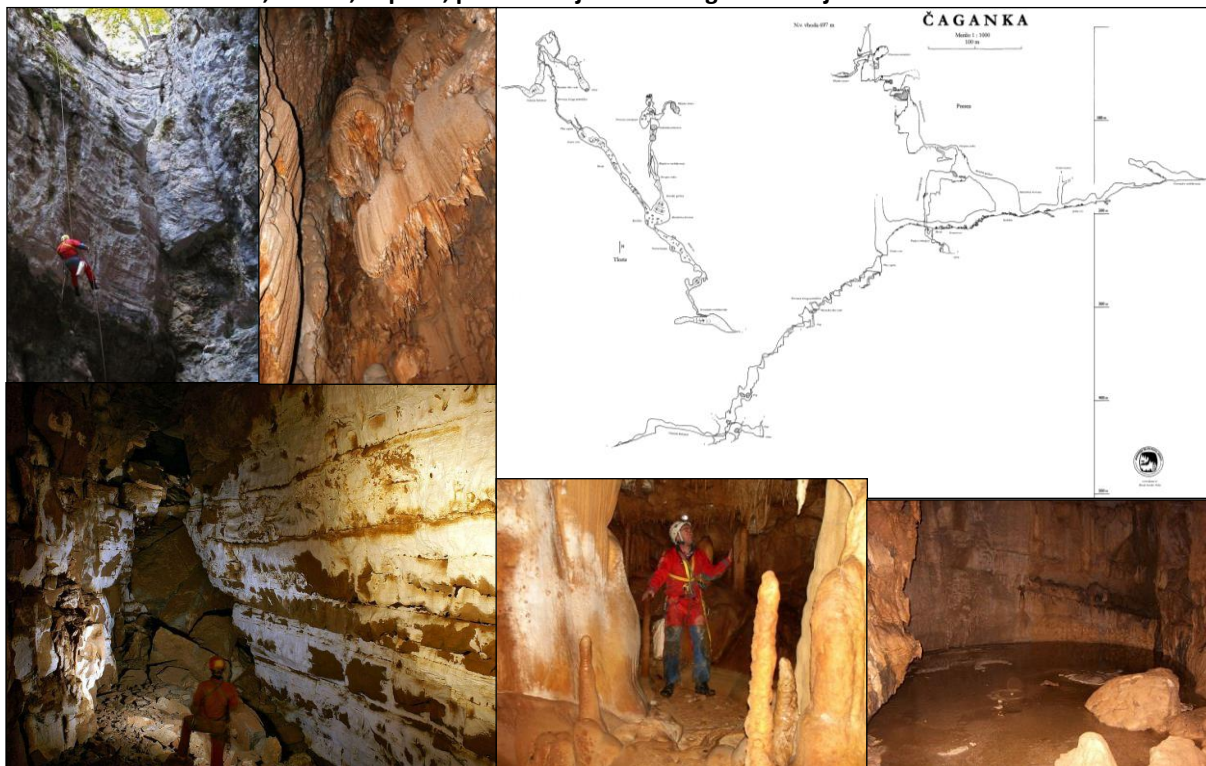

Vir: Jamarski klub Novo mesto, 2014; Pršina, 2014.

Jamarji Jamarskega kluba Novo mesto so leta 2008 na Poljanski gori odkril brezno Čaganko (Regina, 2008), ki se trenutno ponaša z globino 448 m in dolžino 1800 m (Gašperič in sod., 2014), s čimer je najgloblje brezno tako v Beli krajini kot tudi na Dolenjskem (Regina, 2008).

Vhodni del jame se nahaja na 697 m nadmorske višine. Razvejano stopnjasto brezno odlikujejo ogromne podzemne dvorane, katerih dna krasijo podzemna jezera (Pršina, 2008). Ponvice v jezerih in lepo zasigane stene okrog jezer dajejo jami poseben čar (Regina, 2008).

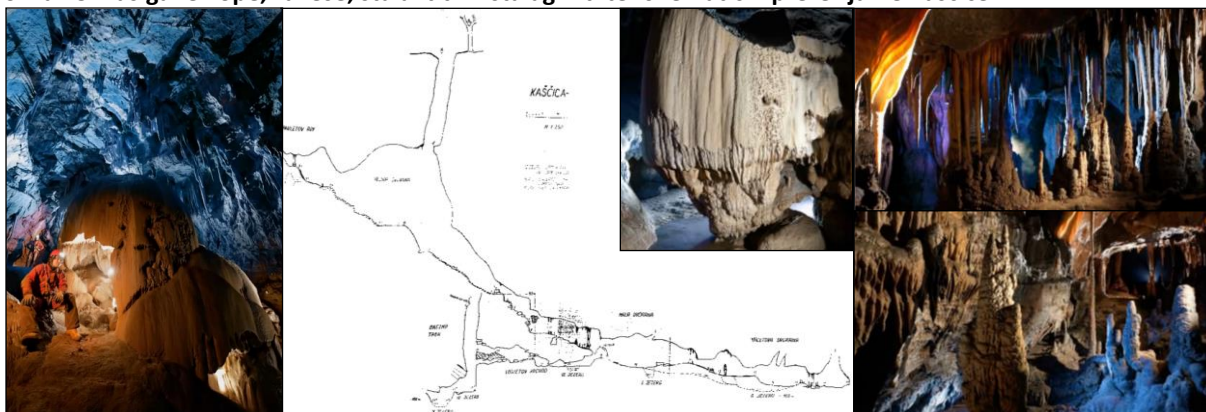
Slika 14: Vhod v brezno, zavese, kapniki, ponvice in jezera v Čaganke ter njen načrt

Vir: Lokalno.si, 2008; Jamarski klub Novo mesto, 2014.

Jama Kaščica, tudi Loknarjevo brezno oziroma Loknarjeva prepadnica, je bila s svojimi 110 m do nedavnega odkritja Čaganke najgloblja jama v Beli krajini. 55 m globoko vhodno brezno v Kaščico, ki se nahaja na vrtačastem površju Poljanske gore zahodno od vasi Zapudje, vodi v prostorno Veliko dvorano. Ta se z ogromnim poševnim podorom strmo spušča do starejšega vodnega rova. V zasiganem vodoravnem rovu, dimenzij cca. 10 x 10 m, je več jezerc kapnice, zaves, ponvic, stalagmitov in stalaktitov ter ogromna sigova kopa, t. i. kupola. Na koncu podora v Veliki dvorani pridemo v geološko mlajši del jame, ki je občasno, v času večjega deževja oziroma hitrega taljenja snega, zalit z vodo (Kaščica, 2014).

Slika 15: Zasigane kope, zavese, stalaktiti in stalagmiti ter shematični prerez jame Kaščice

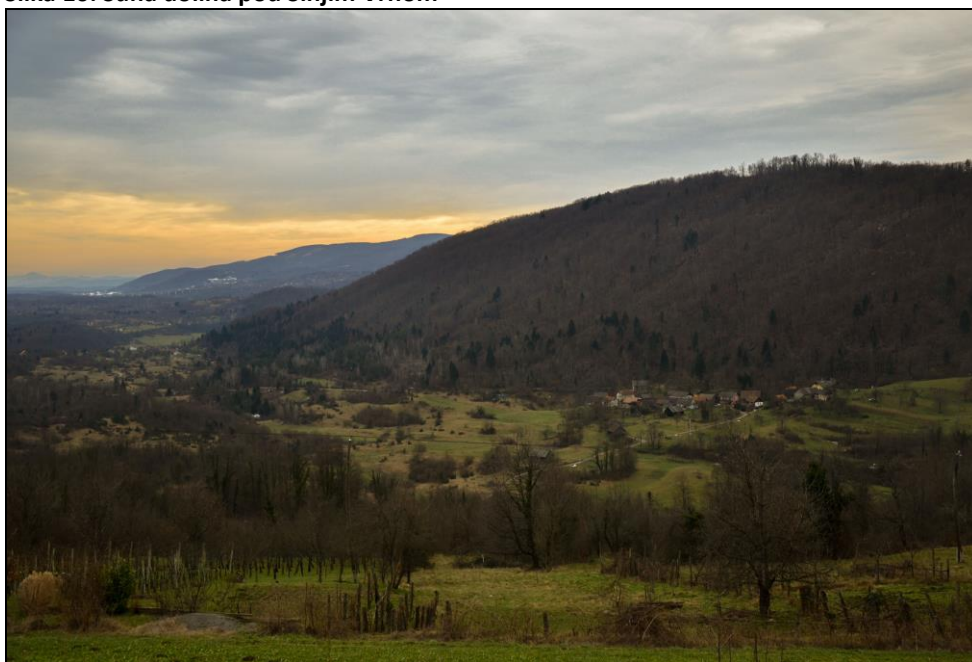

Vir: Grdin, 2010; Jamarski klub Novo mesto, 2014.

Na površju Bele krajine in preučevanega območja je poleg značilnih in prevladujočih kraških oblik moč najti tudi različne dolinaste oblike, ki so tipične za fluvialni relief. V strokovno terminologijo so za te primere, ko je relief na karbonatnih kamninah preoblikovan tako z delovanjem fluvialnih procesov na površju kot tudi s pomočjo kraških v podzemlju, vpeljali termin fluviokras. Pri nas se ta navadno pojavlja na vododržnejšem dolomitu (Stepišnik, 2011, str. 119).

Ena izmed značilnih fluviokraških oblik je suha dolina, kjer gre za dolinasto obliko brez trajnega površinskega odtoka. Lahko so zaprte, polodprte ali odprte (Gams, 2003, str. 190). Gams (1961, str. 203) pravi, da se suhe doline zajedajo v pobočje tam, kjer se na robu kotline stikata dve prelomnici različnih smeri. Suhe doline bi lahko nastale bodisi z zraščanjem vrtač, saj je v mnogih dno vrtačasto, bodisi so jih oblikovale nekdanje reke, ki so se prestavile pod površje ali pa so zaradi tektonike obvisle nad glavno dolino (Gams, 2003, str. 190). Med slednje, t. i. obvisle suhe doline, bi lahko uvrstili Suho dolino pod Sinjim Vrhom in Špeharsko dolino; obe imata vrtačasto in h kanjonu Kolpe rahlo nagnjeno dno. Če to podkrepimo s številkami, se Špeharska suha dolina nahaja na okrog 275 m nadmorske višine oziroma 100 m nad Kolpo, medtem ko je Suha dolina pod Sinjim Vrhom na okrog 225 m nadmorske višine ali 60 m nad Kolpo (Veliki ..., 2012, str. 551).

Slika 16: Suha dolina pod Sinjim Vrhom

Avtor: Urban Žalec, 2015.

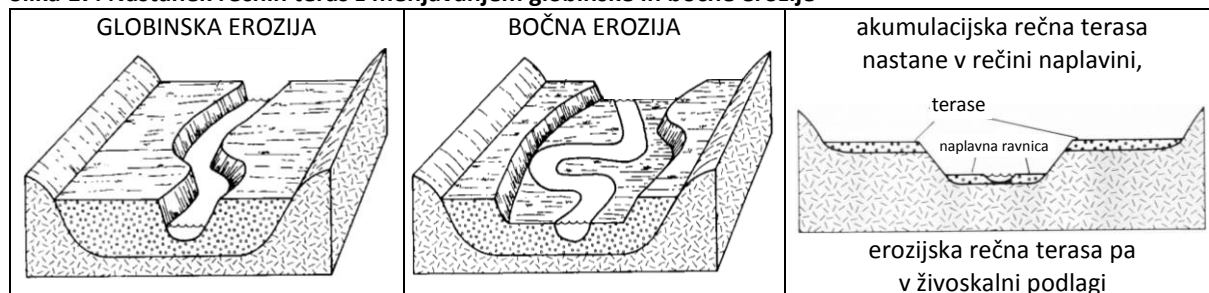
Dno Suhe doline pod Sinjim Vrhom, ki se polkrožno konča nad naseljem, je več kot 1 km oddaljeno od Kolpe in je očitno nadaljevanje ravnika na Hrvaškem, kjer je ta povsem v prevladi. Prav tako ima na hrvaški strani, v znižanem dolu med Lukovdolom in Vrbovskim, svoje nadaljevanje Špeharska dolina (Gams, 1961, str. 204–205).

Gams (1961, str. 205) v nadaljevanju študije ugotavlja, da so te uravnave navadno na isti nadmorski višini kot so drugod ostanki teras oziroma nivojev. Prva t. i. aluvialna terasa ob Kolpi, ki se pojavlja samo v najširših delih doline, je recentna naplavina reke. Večinoma je sestavljena iz sipke peščene ilovice. Ker je občasno poplavljen, so na njej običajno travniki in ni poseljena. Naslednja t. i. akumulacijska terasa se pojavlja nekaj deset metrov nad aluvialno teraso. Gre za akumulacijsko erozijske tvorbe na sipkem gradivu oziroma za erozijsko korozijske ravni na apnencih, ki segajo do nadmorske višine okrog 200 m. Sestavljene so iz ilovice, peska in prodnikov. Najnižji deli so navadno obdelani, medtem ko so višji porasli z gozdom in steljniki. Na ravniku, ki sega do 220 m nadmorske višine, so kraški pojavi veliko izrazitejši kot na nižjih terasah. Ta nivo, ki prehaja pri Vinici v Podgorski ravniki oziroma sega pri Vukovcih pod Poljansko goro, je najgostejše poseljen. V nivoju do 270 m nadmorske višine se nahajata zgoraj omenjeni suhi dolini, Špeharska dolina in Suha dolina pod Sinjim Vrhom, medtem ko je prevladujoče površje na obeh straneh Kolpe vse od Poljanske do Špeharske doline na nivoju 380–400 m nadmorske višine. Za preučevano območje je pomemben še nivo 560–630 m nadmorske višine, kamor sega ovršje Poljanske gore (Prav tam, str. 220–222).

Na tem mestu se velja navezati na Melikovo (1963, str. 84–88) tolmačenje nastanka rečnih teras, tj. ostanka nekdanjih naplavnih ravnin oziroma dolinskega dna, ki so se ohranile ob straneh dolin po naknadnem vrezovanju reke. Tako kot pri večini rek, se tudi ob reki Kolpi menjavajo tesnejši in širši deli, debrske zožitve so prekinjene z vmesnimi dolinskimi razširitvami. Pobočja rečnih dolin pa se dvigujejo postopoma z menjavanjem strmih in položnih stopenj, t. i. teras. Njihov nastanek naj bi bil povezan s tektonskim in epirogentskim dvigovanjem površja ter globinsko in bočno erozijo. Dokler ima reka zadosten strmec in lahko sproti odnaša erodiran material, se globinsko vrezuje v podlago ter pri tem oblikuje debrsko dolino s strmimi pobočji. V trenutku, ko se ji strmec zmanjša, začne vijugati, njena transportna moč pa se močno zmanjša. Reka med vijuganjem na eni strani z bočno erozijo

izpodjeda rečni breg, medtem ko na drugi strani meandra erodiran material akumulira, ustvarja naplavno ravnico in širi dno doline. Tektonski dvig površja prekine bočno erozijo. Nastopi globinska erozija, s katero se reka ponovno vreže ali v živoskalno podlago ali v lastno naplavino, ki se nato spremeni v teraso. S prenehanjem tektonskega dviganja se ponovno vzpostavijo ugodne razmere za delovanje bočne erozije. Tako nastale rečne terase pričajo o menjavanju obdobj globinskega in bočnega vrezovanja (Prav tam, str. 84–88).

Slika 17: Nastanek rečnih teras z menjavanjem globinske in bočne erozije

Vir: Bunnett, 1980, str. 53.

Kanjone, ki so najbolj značilni za aridna območja, kjer so reke vrezale strme doline v živoskalno podlago, je moč najti tudi na kraških območjih. Ti so najverjetneje nastali z antecedentnim vrezovanjem površinskih rek ob dvigovanju površja ali ob zniževanju gladine podzemne vode. Kraški kanjoni so navadno vrezani v kraške uravnave. Njihova pobočja so običajno strma in nerazčlenjena, saj deževnica odteka vertikalno v vodoprepustno kamnino. Belokranjske reke Kolpa, Lahinja in Krupa tečejo po kanjonih. Medtem ko slednji svoja kanjona poglobljata samo korozijsko, saj nista prodonosni (Stepišnik, 2011, str. 113–114), pa se kanjon vodnate in prodonosne reke Kolpe pogloblja tako s korozijo kot tudi z erozijo (Gams, 2003, str. 380).

Slika 18: Kanjon reke Kolpe v Poljanski dolini in pod Severinom na Kupi

Avtor: Darinka Vrbanac, 2011; 2013; 2016.

Gams (1961, str. 194) je kanjon Kolpe razdelil na dva dela: na zahodnega med Kostelom in Poljansko dolino, ki je poglobljen v okrog 600 m visoke ravnike, in na vzhodnega med

Poljansko dolino in Severinom na Kupi, kjer je površje nad njim z okoli 400 m nadmorske višine nekoliko nižje.

Na preučevanem območju se dolina Kolpe med Dolom in Radenci prvič nekoliko odpre. Na ravnici ob reki je prostora za nekaj vasi, kmetijskih površin in ceste, nato se dolina zopet tako zoži, da je v njej prostora le za reko in stezo ob njej. Dolina se ponovno nekoliko razširi v Bregu pri Sinjem Vrhu ter v Kotu in Damlju, nato se do Učakovec ne razširi več. Mimo Vinice teče vrezana v nižje uravnano in zakraselo površje.

Slika 19: Kolpa v Vinici

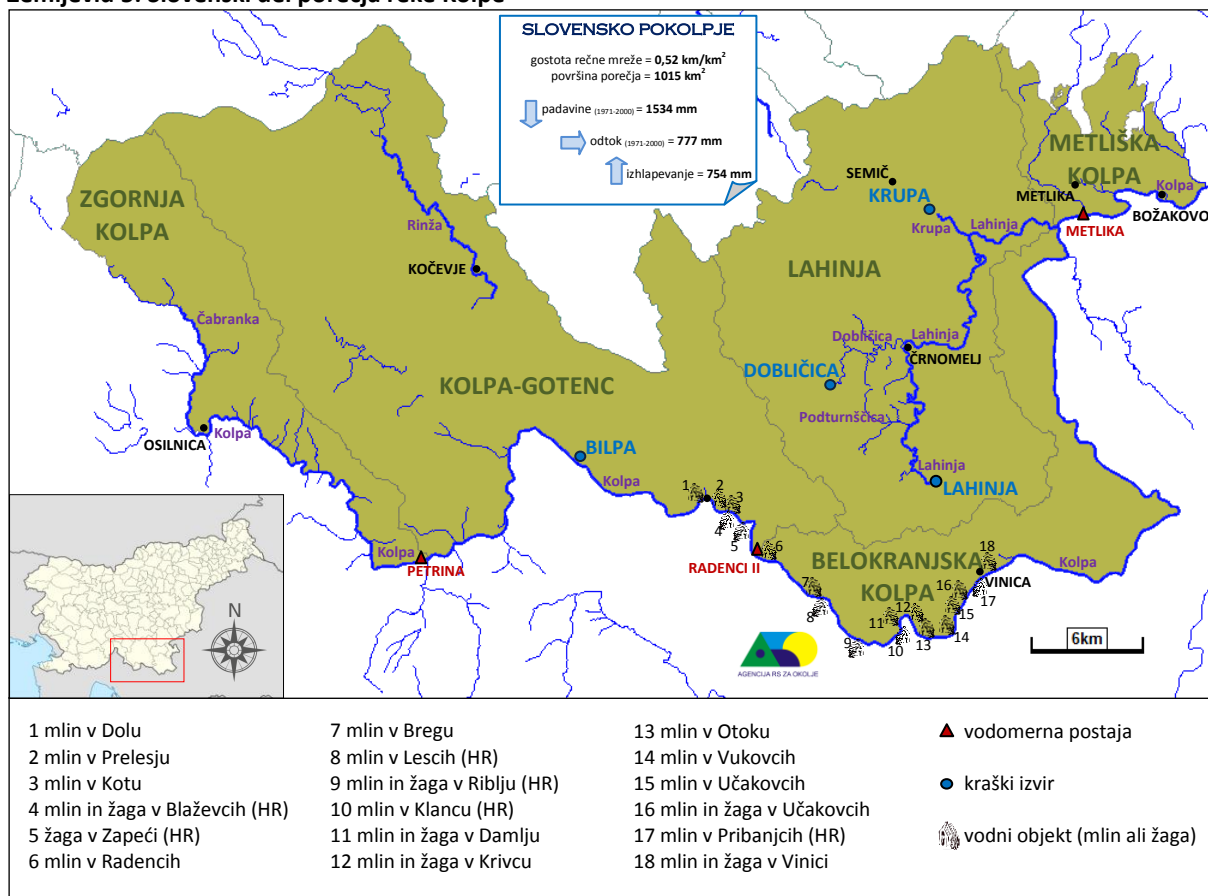
Avtor: Matej Simčič, 2013; Darinka Vrbanac, 2016.

2.1.2. Hidrogeografske značilnosti južnega dela Bele krajine

Največja reka na območju Bele krajine je reka Kolpa, ki izvira v Gorskem kotarju na nadmorski višini 321 m (Geoportal ... DGURH, 2012). Po robu belokranjskega ozemlja, od sotočja z Dolskim potokom v Poljanski dolini do Kamenice pri Božakovem, opravi 71 od 118 km, tj. toliko, kolikor jih naredi kot mejna reka med Slovenijo in Hrvaško od Osilnice (313 m n. v.) do Božakovega (130 m n. v.) (Reke ... SURS, 1998; Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 17). Do izliva v Savo pri Sisku, na 96 m nadmorske višine (Geoportal ... DGURH, 2012), meri 294 km (Reke ... SURS, 1998). Povprečen strmec prodonosne Kolpe je 0,78 ‰, kar pomeni, da se na 1000 m rečnega toka spusti za 0,78 m (Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 19). Kolpa, ki teče v globoko zarezani strugi večinoma prečno čez gorski dinarski svet oziroma ima le ponekod dinarsko smer, zavije pri Marindolu proti severu in ohrani to smer vse do Metlike. Dolina Kolpe se izjemoma nekoliko razširi le v Osilnici, Brodu na Kupi, Radencih, v Vinici in pod Gribljami (Plut, 1988, str. 12–14).

Pokolpje, ki v celoti obsega 10.457,9 km² (Kupa. Hrvatska enciklopedija, 2015), je del porečja Save. K slovenskemu delu Pokolpja, ki pokriva 5 % površja Slovenije oziroma 1015 km² (Reke ... SURS, 1998), spada območje Čabranke, del Loškega Snežnika, območje Kočevske Reke in Kočevskega polja z obronki Kočevskega Roga ter Bela krajina do vrha Gorjancev (Kolbezen, Pristov, 1998, str. 8). Kar 56 % slovenskega Pokolpja se nahaja v Beli krajini. K belokranjskemu porečju Kolpe (571 km²) pa sodi dobrih 96 % površja Bele krajine (Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 15).

Zemljevid 5: Slovenski del porečja reke Kolpe

Vir podatkov: Dular, 1990, str. 9–27; Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008.

Plut (1988, str. 14–15) je porečje Kolpe glede na pokrajinsko izoblikovanost, razdelil na dve enoti, in sicer na spodnje Pokolpje, ki je nižinsko in poplavno, ter višje, kraško in gozdno zgornje Pokolpje. Slednje je sestavljeno iz dveh delov, povirno-osrednjega ali brodsko-starotrškega (do vodomerne postaje Radenci), kjer prevladuje visoki kras brez površinske rečne mreže (Gorski Kotar, Goteniška gora, Mala gora, Kočevski rog, Gorjanci), in belokranjskega (do vodomerne postaje Kamanje), ki se nahaja v nizkem krasu z delno ohranjeno rečno mrežo (Bela krajina kot del Slunjske plošče) (Prav tam, str. 15).

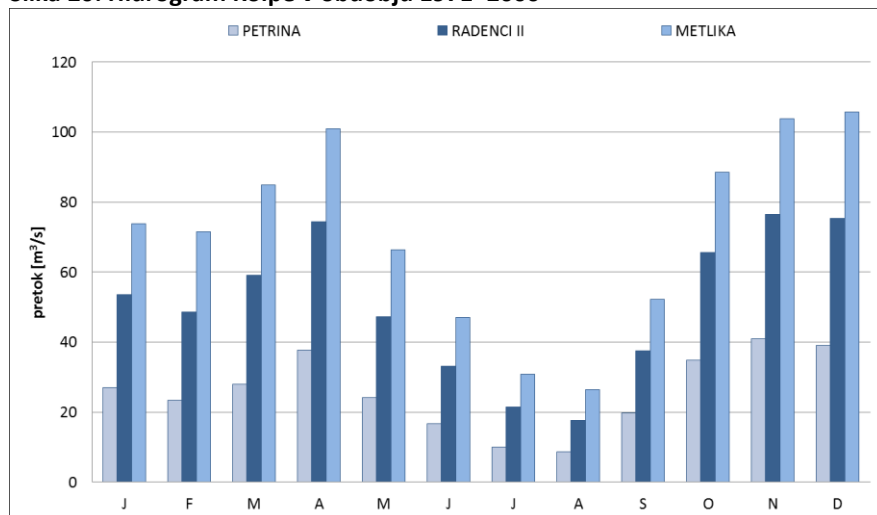
Med letoma 1971 in 2000 je v slovenskem delu Pokolpja v povprečju padlo 1534 mm padavin letno. Od tega jih je 777 mm (51 %) odteklo, 757 mm (49 %) pa izhlapelo. Največ padavin pade v zahodnem delu Pokolpja (2000–2400 mm), kjer so tudi najvišje nadmorske višine. Količina padavin proti vzhodu pada premo-sorazmerno z nižanjem nadmorskih višin in oddaljevanjem od Jadranskega morja. V osrednjem delu tako pade okrog 1700 mm padavin, medtem ko jih je na sotočju Kolpe z Lahinjo le okrog 1300 mm (Frantar, 2008a, str. 76–77). Podobno je z odtokom, saj največ vode praviloma odteče iz višjih predelov. Odtočni količnik, ki »predstavlja razmerje med padavinami in odteklo vodo« (Frantar, 2008b, str. 66), tako znaša na vodomernih postajah Petrina 79 %, na vodomerni postaji Radenci 66 % in na vodomerni postaji Metlika 59 % (Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 103). Specifični odtok, ki »nam pove kolikšna količina vode odteče v določenem časovnem intervalu z enote površine« (Frantar, 2008c, str. 61), je v zgornjem (v Petrini 55 l/s/km²) in srednjem delu Pokolpja (v Radencih 35 l/s/km²) nad slovenskim povprečjem (27 l/s/km²), medtem ko je v spodnjem delu Pokolpja (pri Metliki) nekoliko nižji od slovenskega povprečja (25 l/s/km²) (Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 103). Izhlapevanje, ki je odvisno predvsem od poraščenosti in ekspozicije površja, je zelo visoko (Frantar, 2008a, str. 76).

Ker je večji del površja Pokolpja zgrajen iz mezozojskih apnencev in dolomitov, večina padavin takoj ponikne. Povprečna gostota rečne mreže porečja Kolpe, ki je odraz geološke zgradbe in orografije, je ena najmanjših v Sloveniji, tj. le 0,52 km/km², medtem ko je slovensko povprečje 1,33 km/km². Zaradi prevladujočega kraškega površja in njegovega postopnega dvigovanja, se je površinska rečna mreža sčasoma prestavila v podzemlje. Na površju so ostali le najbolj vodnati tokovi, Lahinja z Dobličico in Krupo ter Kolpa. Podzemeljske vode visokega kraškega zaledja, iz Roga in kočevskega pogorja, ter nizkega krasa Bele krajine izvirajo v močnih kraških izviri Bilpa, Dobličica in Krupa (Kolbezen, Pristov, 1998, str. 8; Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 16).

Nihanja pretočnih vrednosti oziroma vodostaja belokranjskih voda kažejo klimatsko podobo Bele krajine (Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 19). Kolpa in Lahinja s pritoki imata dinarski dežno-snežni režim (Frantar, Hrvatin, 2008, str. 46–47) oziroma kraško-submediteransko različico dežno-snežnega režima (Ogrin, Plut, 2009, str. 101). Zanj je značilno, da sta spomladanski snežni (april) in jesenski deževni (november) višek zaradi kraške retinence

dokaj izenačena, medtem ko so razlike med zimskim in poletnim nižkom zelo izrazite (Frantar, Hrvatin, 2008, str. 46–47; Ogrin, Plut, 2009, str. 101). V zelo namočenem novembru se kaže značilna poteza submediteranskega podnebja (Ogrin, 2008a, str. 101). Zaradi visokih temperatur in z njim povezane velike evapotranspiracije je poletni nižek (avgust) bolj izrazit od zimskega (februar), čeprav je poleti več padavin kot v zimskem času (Frantar, Hrvatin, 2008, str. 46–47; Ogrin, Plut, 2009, str. 101).

Slika 20: Hidrogram Kolpe v obdobju 1971–2000

Vir podatkov: Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 96.

Preglednica 1: Srednji mesečni pretoki (sQs) Kolpe na vodomerni postaji Radenci II (F zaledja = 1191 km²) v m³/s

obdobje	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	leto
1961–1990	54,6	55	67,8	81,4	50	36,8	21,5	22,9	38,8	58,1	80,6	73,7	53,4
1971–2000	53,5	48,6	59,2	74,4	47,2	33,1	21,5	17,7	37,6	65,7	76,5	75,3	50,7
1981–2010	52,7	46,1	61,9	68,9	40,1	29,2	15,9	15	35,2	58,5	68,7	78,5	47,5

Vir podatkov: Kolbezen, Pristov, 1998; Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 96; Arhiv površinskih ... ARSO, 2015.

Po podatkih za obdobje 1961–1990 je srednji letni pretok Kolpe na vodomerni postaji Radenci II znašal 53,4 m³/s (Kolbezen, Pristov, 1998). V poznejših obdobjih se je ta znižal na 50,7 m³/s (Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 96) v obdobju 1971–2000, oziroma na 47,5 m³/s (Arhiv površinskih ... ARSO, 2015) v obdobju 1980–2010. Podobno zniževanje pretočnih vrednosti je bilo opaženo tako na ostalih vodomernih postajah ob reki Kolpi kot tudi na drugih slovenskih rekah, kar je po mnenju strokovnjakov posledica podnebnih sprememb. Poleg višjih temperatur zraka, ki na splošno vplivajo na povečanje izhlapevanja, pa ne smemo spregledati tudi tega, da je v porečju Kolpe k slednjemu veliko doprineslo še povečanje deleža gozda (Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 20).

Preglednica 2: Povprečni mesečni pretočni količniki Kolpe na vodomerni postaji Radenci II

obdobje	J	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D
1961–1990	1,02	1,03	1,27	1,52	0,94	0,69	0,40	0,43	0,73	1,09	1,51	1,38
1971–2000	1,06	0,96	1,17	1,47	0,93	0,65	0,42	0,35	0,74	1,30	1,51	1,48
1981–2010	1,11	0,97	1,30	1,45	0,84	0,61	0,33	0,32	0,74	1,23	1,45	1,65

Vir podatkov: Kolbezen, Pristov, 1998; Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 96; Arhiv površinskih ... ARSO, 2015.

Vrednosti povprečnih mesečnih pretočnih količnikov, ki »predstavljajo razmerje med srednjim mesečnim in srednjim letnim pretokom izbranega obdobja« (Frantar, Hrvatin, 2005, str. 116), so na vodomerni postaji Radenci II v času primarnega jesenskega viška precej blizu vrednostim sekundarnega spomladanskega viška, medtem ko so vrednosti povprečnih mesečnih pretočnih količnikov v času primarnega poletnega nižka za približno $\frac{2}{3}$ nižje od zimskega sekundarnega nižka (Preglednica 2).

Primerjava posameznih obdobj med seboj nam razkrije, da so bile najnižje pretočne vrednosti v preteklih desetletjih zabeležene v juliju, v zadnjih desetletjih pa v avgustu. Podobno je z najvišjimi pretočnimi vrednostmi, saj so te v zadnjih desetletjih zabeležene v decembru in ne več v novembru kot je bilo v preteklosti (Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 20–21).

Dobro polovico površja Bele krajine odmaka 34 km dolga povsem avtohtona belokranjska reka Lahinja, ki skupaj z levim pritokom Dobličico teče po najnižjem delu belokranjskega ravnika. Pri Kloštru, v severnem delu Bele krajine, se po nekaj kilometrskem toku v Lahinjo izliva močan kraški izvir Krupa, medtem ko se Lahinja v Primostku izliva v bolj vodnato, vendar alogeno in robno Kolpo (Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 16).

2.1.2.1. Kapnice, kali, vodne jame in kraški izviri – vodni viri preteklosti

Podobno kot v drugih kraških pokrajinah je bila v preteklosti tudi v Beli krajini bližina vodnih virov pomemben dejavnik za potencialno lokacijo naselij. Kljub redki rečni mreži na prevladujočemu kraškemu reliefu je izvirov, vodnih jam in stoječih voda razmeroma veliko. Vsi so imeli pred gradnjo kapnic in vodnjakov s talno vodo pomembno mesto pri oskrbi prebivalcev z vodo (Plut, 1988, str. 40; Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 43).

Kraških izvirov je največ v plitvem krasu belokranjskega ravnika, kjer je piezometrični nivo tik pod površjem, pojavljajo pa se tudi ob celotnem toku Kolpe. Še najmanj jih je v višjih kraških

predelih Gorjancev, Roga in Poljanske gore, kjer prevladuje vertikalno odtekanje in podzemno pretakanje padavinske vode, ter v nekoliko nižjem Velikem Bukovju (Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 31). Mojstrsko obzidani in skrbno vzdrževani, nekateri tudi znova revitalizirani kraški izviri, nam razkrivajo, da so bili zlasti v preteklosti izjemnega pomena pri oskrbi prebivalstva s pitno vodo.

Slika 21: Obzidana kraška izvira v Zagozdacu in na Sinjem Vrh

Avtor: Darinka Vrbanac, 2015; 2016.

Stoječe površinske vode kot so kali, ribniki, mlake in luže so manjše kotanje naravnega ali umetnega nastanka. Ustvarjeni so bili v neposredni bližini vasi, ponekod tudi kar sredi vasi, namenjeni pa so bili napajanju živine ali pranju perila. Kali so običajno nastali v kotanji, zapolnjeni z nepropustno ilovico, v kateri se je nabirala deževnica. Danes za tesnjenje sicer redko ohranjenih kalov uporabljajo beton ali folije, saj glina tesni le, če je redno teptana. Kot oblika javne dobrine so bili redno vzdrževani, vsaj dokler je obstajala potreba po njihovi uporabi (Plut, 1988, str. 101; Zupančič, 2004, str. 99–100; Maher, 2007, str. 11; Plut, Trobec, Lampič, 2013, str. 32). Z izgradnjo kapnic in kasneje vodovodnega omrežja ter z opuščanjem živinoreje, so uporabo večine kalov opustili. Ker jih ni več nihče vzdrževal, so se zarasli in zapolnili z usedlino ter v nekaj desetletjih izginili (Maher, 2007, str. 11).

Slika 22: Sodevski, radenski in sinjevrški kal

Avtor: Darinka Vrbanac, 2012; 2015.

S čezmejnimi projekti Viri življenja – Izvori života, katerega namen je ohranitev in oživitev biotske in pokrajinske raznovrstnosti ter ozaveščanje o skrbnem ravnanju z vodnimi viri, je bilo v občini Črnomelj v letih 2010 in 2011 obnovljenih 15 vaških kalov, vodnjakov, ribnikov, bregov, izvirov in vodnih kraških jam (Viri življenja – Izvori života, 2015).

S koncem 19. stoletja so v Beli krajini začeli graditi prve kapnice in vodnjake. Sprva so z gradnjo le-teh začeli v vaseh, ki so imele skromne vodne vire oziroma so bile od njih najbolj oddaljene, medtem ko so v 60. letih 20. stoletja t. i. šterne postale prevladujoča oblika vodne oskrbe tudi v vaseh neposredno ob Kolpi in Lahinji. Če so pred izgradnjo kapnic uporabljali vodo iz Kolpe tako rekoč za vse, tj. za kuhanje, pitje, pranje in napajanje živine, pa so jo poslej uporabljali le še za slednje (Plut, 1988, str. 101–102).

Slika 23: Individualni kapnici na Dolenji Podgori in Sinjem Vrhju ter vaški šterni z litoželezno črpalko v Novi Lipi in na Sinjem Vrhju

Avtor: Darinka Vrbanac, 2015; 2016.

Kapnice ali »šterne« so zbiralniki padavinske vode (deževnice in snežnice), ki so jo prestrezali na strehah in po žlebovih odvajali v kamnite ali betonske vodnjake, od koder so jo zajemali bodisi z lesenimi (k'bli) oziroma kovinskimi vedri (ajmari) bodisi črpali z litoželeznimi črpalkami (pumpami) (Zupančič, 2003, str. 269; Dichlberger, 2008). Najpreprostejši način dvigovanja vode na površje je bil z vedrom, privezanim na laneno ali konopljino vrv (štrik) ali na verigo (lanec). V Beli krajini je bil najbolj razširjen način dviganja vode iz vodnjaka s pomočjo 3–4 m dolgega leskovega kola (kolec ali ščap), medtem ko so si le ponekod pomagali z vzvodom (vaga). Globlji vodnjaki, zlasti tisti s talno vodo, pa so imeli nameščen mehanizem, ki je omogočal dviganje vode tudi z več kot 10 m globine. To so omogočala vretena ali vinte, ki so bila pritrjena na leseno ali kovinsko konstrukcijo na obodu vodnjaka, v katero je bil vpet lesen valjar z ročajem. Z vrtenjem se je vedro, ki je bilo pritrjeno na verigi ali vrvi, dvigalo oziroma spuščalo (Dichlberger, 2008).

2.1.2.2. Mlini in žage

Med Dolom in Kamanjem (v razdalji 71 km) je belokranjska Kolpa v zadnjih stodvajsetih letih poganjala 49 vodnih obratov, tj. 26 na levem in 23 na desnem bregu. Od tega je bilo 31 samostojnih mlinov in ena samostojna žaga, medtem ko je 17 obratov kinetično energijo jezu hkrati izkoriščalo za pogon mlina in žage. Ob zadostni količini žit oziroma lesa so vodni obrati ob Kolpi lahko delovali od 9 do 11 mesecev. Okoli 14 dni na leto so namenili rednemu vzdrževanju jezu, popravilu vodnih koles ter brušenju – klepanju mlinskih kamnov. V času jesenskih in spomladanskih poplav mlini in žage niso delovali, medtem ko so v obdobju izjemnih suš delovali le s polovično močjo (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 145–147; Plut, 1988, str. 141–142).

Največ vodnih obratov je delovalo ob koncu 19. stoletja. Postopno propadanje vodnih obratov se je začelo že pred prvo svetovno vojno, in sicer kot posledica množičnega izseljevanja Belokranjcev, zaradi pojava trtne uši in svetovne gospodarske krize po prvi svetovni vojni. Bliskovito pa se je propadanje vodnih obratov nadaljevalo po drugi svetovni vojni, in sicer zaradi zmanjšane pridelave žit, saj si je marsikdo poiskal boljšega kruha v mestu, ter zaradi pojava električnih mlinov in žag. Po izselitvi Kočevarjev, ki so rezali svoj les v Poljanski dolini, je zmanjkalo dela tudi za žage (Melik, 1953, str. 4; Lovrenčak, Plut, 1986, str. 147–148; Plut, 1988, str. 143). Če so v prvi polovici osemdesetih let 20. stoletja redno obratovali Prokšljeva žaga in mlin v Učakovcih, Benetičeva žaga in mlin v Vinici ter mlin v Bregu pri Sinjem Vrhju (Plut, 1988, str. 143), pa vodna kolesa teh vodnih obratov danes le še občasno in izjemoma razpenijo vodo.

Slika 24: »Breška malenica« in zadnji mlinar na Kolpi ter jez pred in po obnovi

Avtor: Darinka Vrbanac, 2008; 2013; 2016.

Kamniti prelivni jezovi oziroma »slapi«, dolgi 60–120 m in v povprečju visoki 1–1,5 m, so bili postavljeni poševno čez strugo (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 149; Plut, 1988, str. 144–145). Voda, ki je pritekla čez »zapirala« in »grablje« po betoniranem »žlebu« pod vodno kolo in udarjala na ravne do 80 cm dolge in 40–60 cm široke lesene lopatice, je vrtela mlinsko kolo nazaj, v smeri proti vodnemu toku (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 149; Plut, 1988, str. 144–145; Špehar, 2015). Hrastovo vodno kolo, katerega premer je bil navadno 3 m za mlin oziroma 4 m za žago, je poganjalo en ali dva para kamnov za mletje (premera 90–100 cm in debeline 20–40 cm). »Bele« mlinske kamne za pšenično moko so nabavljali v okolici Kranja, medtem ko so »črne« za koruzno in mešano moko pripeljali iz Bosne. V žagah so dnevno zrezali tudi več kot 5 m³ lesa, v mlinih pa so v 12 urah zmleli 200–250 kg pšenice oziroma 400–500 kg koruze. Mlinarji so za opravljeno delo vzeli »merico«, ki je znašala 2–3 kg na mernik (32 kg) (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 148–149).

S prenehanjem mletja in žaganja so začeli vodni objekti in jezovi ob njih kmalu propadati (Plut, 1988, str. 144). V času poplav prodonosna in deroča Kolpa kamnite jezove in stavbe ob njih poškoduje. V obdobju dvajsetih let jezove poruši, medtem ko v petdesetih letih od njih ostanejo le še posamezni kupi kamenja (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 135). Ohranili so se le tisti vodni objekti, ki so najdlje mleli oziroma žagali, saj so bili primerno vzdrževani, in tisti jezovi, ki so bili kasneje betonirani in dodatno ojačani z železom, medtem ko je do danes za večino ostal le kup kamenja v strugi in ruševine poslopij na bregovih (Plut, 1988, str. 144).

Ker prelivni jezovi povečajo samočistilno zmogljivost (prezračevanje vode) in delno zadržijo velike količine vode ob povodnji (Plut, 2000, str. 84), so poleti 2009 celovito in strokovno obnovili jezova v Damlju in v Bregu pri Sinjem Vrhu. V kamnito strugo so pritrdili železno konstrukcijo, ki so jo ojačali z betonom in kamni. Pri obnovi so v enem izmed starih »žlebov« pri mlinu uredili ribjo stezo, ki omogoča lažjo migracijo rib do drstišč.

2.1.2.3. Poplave

Vsakoletne poplave ob Kolpi nastopijo v času obilnega jesenskega deževja, ki praviloma traja od septembra do decembra, medtem ko spomladi, zaradi taljenja snega, poplavlja v manjšem obsegu (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 133–134). Voda izredno hitro naraste in nekoliko počasneje upada. Špehar (2015) pravi, da lahko po vodi pripotuje tudi do pol

metrski val. Poplave so kratkotrajne, saj voda navadno vztraja 24–72 ur, le izjemoma več kot tri dni (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 133–134).

Ob Kolpi prevladujejo manjša poplavna območja na ozkih akumulacijskih ravninah tik ob Kolpi ter ob sotočjih z večjimi pritoki (npr. Lahinjo). V času visokih voda so tako številni izviri in vodni obrati ob Kolpi poplavljeni. Kljub temu, da je poplavni svet na proučevanem območju širok le 5–10 m (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 129–131), pa lahko Kolpa v Radencih naraste do 4 m oziroma pri Damlju tudi do 8 m visoko (Dular, 1990, str. 14, Lovrenčak, Plut, 1986, str. 131).

Slika 25: Mlin v Bregu pri Sinjem Vrhju ob normalnem vodostaju in v času visokih voda 27. 11. 2005 oziroma 18. 9. 2010 ter z vsekano označbo do kod je segala Kolpa ob povodnji 3. 12. 1966

Avtor: Darinka Vrbanac, 2005; 2010; 2013.

Ker so bili mlini in žage v kanjonski soteski zgornje doline reke Kolpe izpostavljeni silovitim in naglim povodnjim, so imeli vodni objekti na sprednjem koncu močan nadstropen zidan stolpič, ki je spominjal na trdnjavski stolp, katerega naloga je bila varovati mlin ali žago pred premočnim vodnim tokom. Hkrati je nudil varno zavetje mlinarju in ščitil vanj prineseno žito (Melik, 1953, str. 10).

V okolici Vinice, Drežnika, Nove in Stare Lipe ter v Dolnjem Suhorju pri Vinici se nekajkrat letno, navadno po močnejšem deževju, pojavijo ojezerjene površine. Ko z vodo prepojena kraška tla ne morejo več odvajati velikih količin vode, ta začne bruhati iz estavel in poplavi najnižja kmetijska zemljišča. Piezometrični nivo kraške vode se ob močnem deževju na tem delu plitvega krasa lahko dvigne tudi za 8–10 m. Poplave iz estavel običajno trajajo nekaj dni, odvisno od trajanja in količine padavin (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 134).

Slika 26: Poplavljen breg v Novi Lipi

Avtor: Franc Mravinec, 2013.

Ker je ravnega sveta v zgornji dolini reke Kolpe zelo malo, so na poplavnih ravninah, kljub nevarnosti, da pridelek uničijo poplave, travniki in njive. Drevesa in grmi, ki rastejo ob strugi, imajo varovalen pomen, saj preprečujejo odnašanje prsti in erozijo bregov. Naselja in ceste so postavljene na varnem ob robu poplavnega območja. Le izjemoma se zgodi, da so poplavljeni nekateri odseki cest ali posamezni objekti (Lovrenčak, Plut, 1986, str. 135).

2.1.3. Podnebne značilnosti Bele krajine

Lega Slovenije in Bele krajine v zmernih geografskih širinah, razmeroma blizu vplivom z Atlantskega oceana in zahodne zračne cirkulacije oziroma na prehodu iz Sredozemlja na Evrazijsko celino, ima poleg reliefne razčlenjenosti največji vpliv na podnebne značilnosti tega območja. Tako kot večina Evrope, razen gorskega sveta, ima tudi Slovenija, in kot del te Bele krajina, zmerno toplo vlažno podnebje (Cf), za katerega je značilno, da se povprečna temperatura najhladnejšega meseca ne spusti pod $-3\text{ }^{\circ}\text{C}$ in da ima vsaj en mesec povprečno temperaturo nad $10\text{ }^{\circ}\text{C}$ (Ogrin, 1996, str. 39; Ogrin, Plut, 2009, str. 73).

Za ta stični prostor med Alpami, Sredozemljem, Dinaridi in Panonsko kotlino je bilo v preteklosti izdelanih več podnebnih klasifikacij. Izhodišče Ogrinove (1996, str. 40–41) klimatske členitve Slovenije, ki je zajela podatke za obdobje 1961–1990, je bil korigiran Köppenov podnebni sistem. Po Köppenu, ki je vsako podnebno skupino opredelil s povprečno vrednostjo mesečnih oziroma letnih padavin in temperatur, spada območje Slovenije v dve skupini:

- C - zmernotoplo podnebje, ker je temperatura najhladnejšega meseca med $-3\text{ }^{\circ}\text{C}$ in $18\text{ }^{\circ}\text{C}$ in kjer ima vsaj en mesec povprečno temperaturo višjo od $10\text{ }^{\circ}\text{C}$, kar zagotavlja uspevanje gozda.

- H - gorsko podnebje, kamor spadajo vsa območja, ki so višja od 1500 m oziroma je temperatura najtoplejšega meseca nižja od 10 °C (Prav tam, str. 41).

Ogrinova (1996, str. 41) podnebna členitev Slovenije upošteva še povprečno temperaturo najtoplejšega oziroma najhladnejšega meseca ter letno količino padavin in njihovo razporeditev čez leto. Na našem ozemlju prihaja do stika in prepletanja treh tipov podnebja: sredozemskega, gorskega in celinskega. K slednjemu spada preučevano območje.

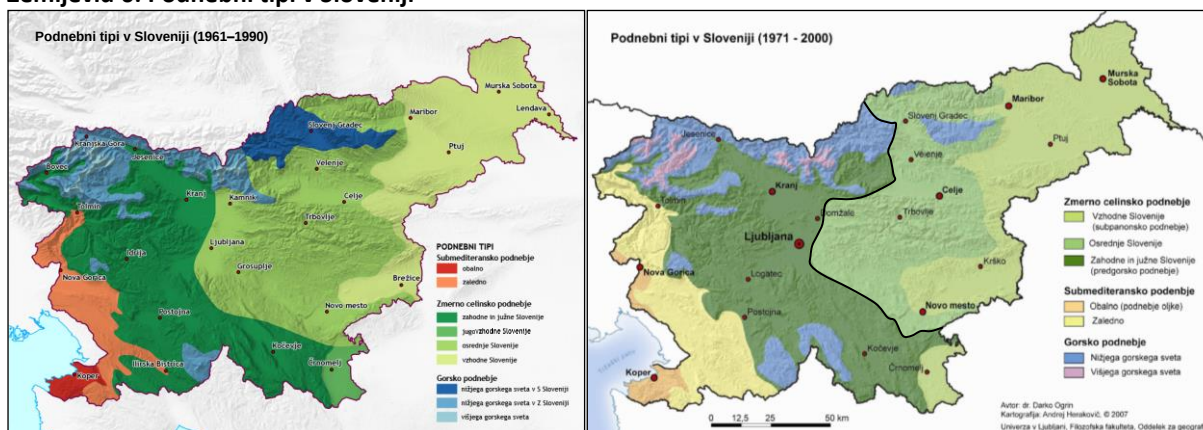
Zmerno celinsko/subkontinentalno podnebje (Cfb) ima večina Slovenije. Povprečna temperatura najtoplejšega meseca je med 15 in 20 °C, povprečna temperatura najhladnejšega meseca pa se giblje med 0 in –3 °C. Zaradi stopnjevanja celinskosti od Alp in Visokih dinarskih planot proti vzhodu in severovzhodu ter prepletanja gorskih in sredozemskih podnebnih značilnosti s celinskimi, ločimo tri podtipe obpanonskega podnebja (Ogrin 1996, str. 49–51; Ogrin, Plut, 2009, str. 91).

- Zmerno celinsko podnebje zahodne in južne Slovenije ali predgorsko oziroma predalpsko podnebje ima submediteranski padavinski režim, ki ima višek padavin jeseni. Zaradi lege na območju alpsko-dinarske pregrade in zaradi dejstva, da večino padavin v Slovenijo prinesejo zahodne in jugozahodne zračne mase, pade tu 1300–2800 mm padavin letno. Povprečne oktobrske temperature so višje od povprečnih aprilskih (Prav tam, str. 49–51–; str. 91).
- Zmerno celinsko podnebje osrednje Slovenije ima subkontinentalni padavinski režim z viškom padavin poleti in nizkom pozimi. Letno pade 1000–1300 mm padavin. Povprečne oktobrske temperature so višje od aprilskih (Prav tam, str. 49–51–; str. 91).
- Zmerno celinsko podnebje vzhodne Slovenije ali obpanonsko podnebje gričevnatega in nižinskega sveta na vzhodu in severovzhodu Slovenije, ki je reliefno odprto proti Panonski kotlini, ima subkontinentalni padavinski režim. Padavin je 800–1000 mm letno. Povprečne aprilске temperature so podobne oktobrskim ali celo nekoliko nižje. Nižine se poleti močno segrejejo, pozimi pa ohladijo (Prav tam, str. 49–51–; str. 91).
- Zmerno celinsko podnebje jugovzhodne Slovenije ali obpansko podnebje Bele krajine »ima podobne temperaturne značilnosti kot ostala obpanonska Slovenija, vendar zaradi lege v bližini dinarske pregrade prejme več padavin in ima sredozemski

padavinski režim« (Ogrin, Plut, 2009, str. 91). Povprečne spomladanske temperature so podobne jesenskim, kar kaže na celinske poteze podnebja, medtem ko so zaradi južne lege poletja nadpovprečno topla in podobna zalednemu submediteranskemu (Ogrin 1996, str. 49–51; Ogrin, 2008a, str. 71–72; Ogrin, Plut, 2009, str. 91).

V zadnji 50. letih se je povprečna temperatura zraka zvišala po vsej Sloveniji, najbolj v urbanih okoljih. Medtem ko je letna količina padavin ponekod višja, drugod nižja, je povsod po Sloveniji opazen porast jesenske količine padavin oziroma zmanjšanje poletne količine padavin. Primerjava zemljevidov podnebnih tipov Slovenije za obdobji 1961–1990 in 1971–2000, razkriva pomik podnebja nižjega gorskega sveta v višje lege, razširitev obsredozemskih podnebnih značilnosti v notranjost države oziroma umik zmerno celinskega temperaturnega režima proti vzhodu zaradi povečane količine jesenskih padavin (Ogrin, Plut, 2009, str. 93).

Zemljevid 6: Podnebni tipi v Sloveniji

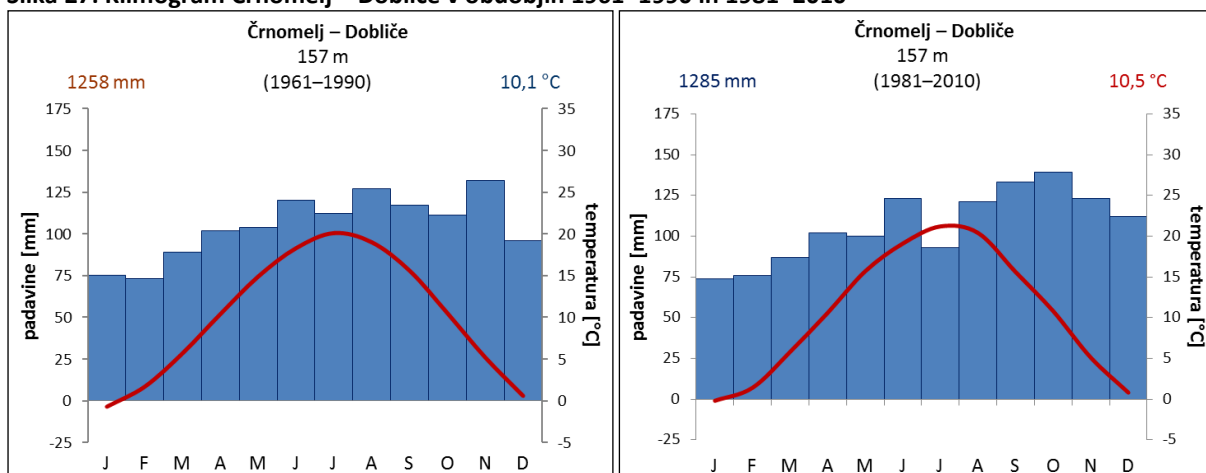

Vir: Ogrin, Plut, 2009, str. 89; eGradiva, 2015.

Za zmerno toplo in vlažno podnebje Bele krajine je značilno, da je povprečna temperatura vsaj enega meseca nad 10 °C, kar zagotavlja uspevanje gozda, oziroma da je povprečna temperatura najhladnejšega meseca nad –3 °C. Vsi letni časi so enakomerno namočeni, brez izrazitih sušnih ali deževnih obdobj. Relief in geografska lega sta najpomembnejša klimatska dejavnika, ki oblikujeta podnebne značilnosti in posebnosti Bele krajine. Zaradi nizkih nadmorskih višin (150–300 m) in odprtosti proti Panonski nižini, imajo temperature nekatere celinske poteze. Povprečna letna temperaturna amplituda je nad 20 °C, saj so značilna topla poletja s povprečno julijsko temperaturo nad 20 °C in hladne zime s povprečno januarsko temperaturo okoli 0 °C. Zaradi lege ob vznožju Poljanske gore, Kočevskega Roga in Mirne gore, ki predstavljajo sestavni del Visokih dinarskih planot ter s tem reliefno pregrado toplim

in vlažnim zračnim masam iznad Kvarnerja, prejme Bela krajina več padavin kot ostala vzhodna Slovenija (Ogrin 1996, str. 51; Ogrin, 2008a, str. 71–72).

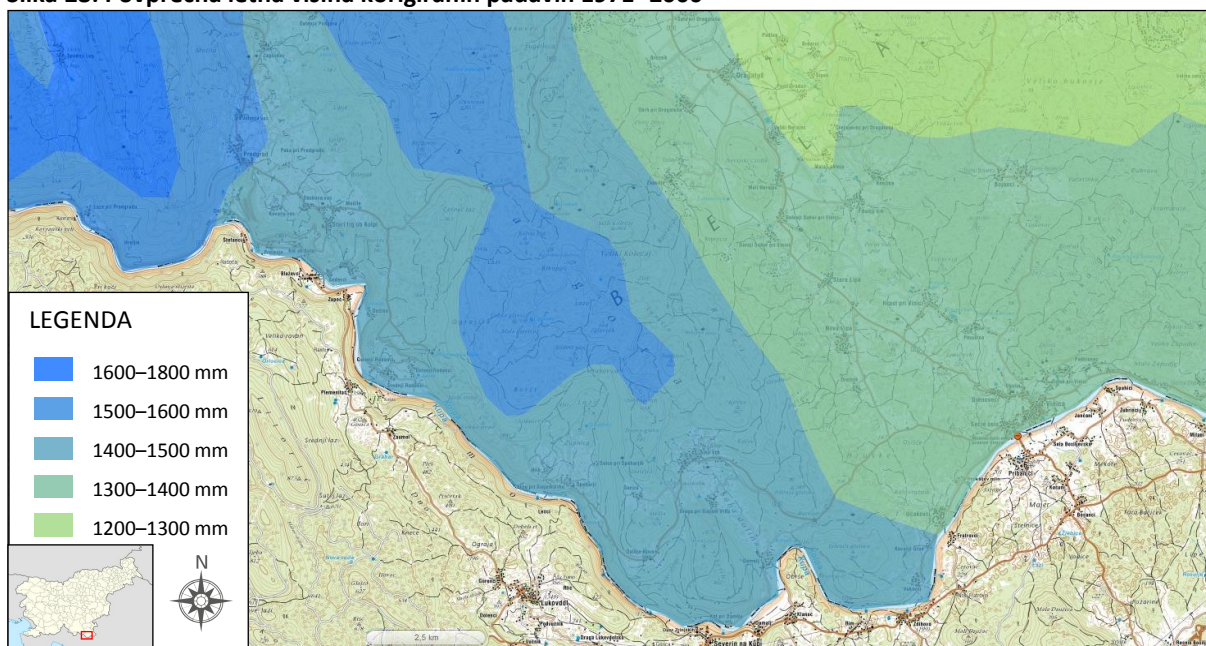
Slika 27: Klimogram Črnomelj – Dobliče v obdobjih 1961–1990 in 1981–2010

Vir podatkov: Klimatski podatki ... ARSO, 2015a; Klimatski podatki ... ARSO, 2015b.

Primerjava podnebnih elementov za obdobji 1961–1990 in 1981–2010 za klimatološko postajo Črnomelj – Dobliče kaže, da se je količina padavin povečala, nekoliko pa se je spremenila tudi njihova razporeditev čez leto. Opazen je izrazit upad količine padavin v poletnih mesecih, zlasti julija, in povečanje količine padavin jeseni, oktobra. Povprečna temperatura zraka se je v tem obdobju, tako kot drugod po Sloveniji, zvišala (Klimatski podatki ... ARSO, 2015a; Klimatski podatki za ... ARSO, 2015b).

Slika 28: Povprečna letna višina korigiranih padavin 1971–2000

Vir: Geopedia, 2015.

Glede na slovenske padavinske razmere je Bela krajina, z izjemo hribovitega oboda, podpovprečno namočena. Manj padavin prejmejo le še pokrajine na obrobju Panonske kotline na vzhodu Slovenije. Najmanj padavin prejme Belokranjski ravniki, kjer količina padavin proti SV upada (Semič 1300 mm, Črnomelj 1250 mm, Metlika 1100 mm, Drašiči 1000 mm), medtem ko hribovito obrobje med Gorjanci, Kočevskim Rogom in Poljansko goro prejme do 1600 mm padavin na leto (Ogrin, 2008a, str. 82–83). Kanjonski del doline reke Kolpe od Dola do Kovačjega Grada prejme med 1400 in 1500 mm padavin letno, dolina reke Kolpe v okolici Vinice pa prejme nekoliko manj padavin, in sicer med 1300 in 1400 mm.

Število dni s snegom v Beli krajini iz leta v leto variira, saj ga v posamezni sezoni sploh ni ali pa se ta obdrži tudi do 100 dni. Na podlagi podatkov, ki jim imamo na razpolago, lahko zaključimo, da v hribovitih delih Bele krajine, snežna odeja, ki doseže tudi 150 cm višine, v povprečju traja 80 dni na sezono, medtem ko je v nižinskem delu Bele krajine 45–55 dni s snežno odejo, ki ne preseže 75 cm (Ogrin, 2008a, str. 84).

Po podatkih za obdobje 1971–2000 uvrščamo Belo krajino, kjer sonce sije nekaj več kot 1900 ur na leto, največ julija (280 ur), najmanj pa novembra, decembra in januarja (60–70 ur), med bolj sončne slovenske pokrajine. Če lahko poletno osončenost Bele krajine primerjamo s širšim zaledjem Tržaškega zaliva, pa lahko skromno zimsko osončenost Belokranjskega ravnika pripišemo pojavljanju inverzijske megle in nizke oblačnosti, pri čemer gre za tipično zimsko značilnost kotlinskih in nižinskih leg, kot je denimo Ljubljanska kotlina (Ogrin, 2008a, str. 72–73).

Slika 29: Navidezne poti Sonca nad obzorjem ob zimskem in poletnem solsticiju ter ob spomladanskem in jesenskem ekvinokciju na 45° 26' N geografske širine in na nadmorski višini 396 m

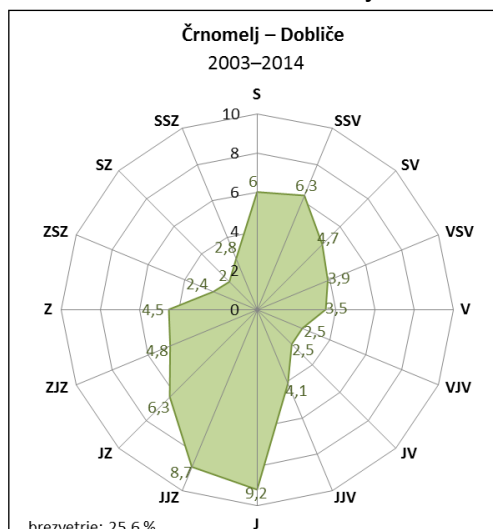

Vir: SunCalc, 2016.

Kljub temu da blago razgiban relief Bele krajine nima tako velikega pomena pri trajanju sončnega obsevanja kot ga ima v ozkih in alpskih dolinah, je obsevanje na pobočjih pod

Poljansko goro, ki zastira zahodni del horizonta, in v dolini reke Kolpe, kjer je ta vrezana globoko v kanjon, za nekaj ur krajše, kot bi teoretično lahko bilo. V nasprotju s prisojnimi južno orientiranimi pobočji (z naklonom okrog 20 °), ki prejmejo največ energije sončevega obsevanja (4200–4400 MJ/m²) in so zato toplejša od severnih osojnih, imajo konkavne oblike površja, kot so doline in kraške depresije, zaradi temperaturnih inverzij nižje minimalne temperature (Ogrin, 2008a, str. 73–75).

Slika 30: Vetrovna roža Črnomelj – Dobliče

Vir podatkov: ARSO, 2015.

V Beli krajini, ki leži v zavetrju visokih dinarskih planot in je zato slabše prevetrena, je bilo v obdobju med letoma 2003 in 2014 zabeleženih 25,6 % opazovanih brezvetrnih terminov (Vetrovna ..., ARSO, 2015).

Vetrovi, ki pihajo v Črnomlju, so povezani s sredozemsko ciklogenezo in prehodi ciklonov. Najpogostejši so tako južni in jugozahodni vetrovi, ki pihajo pred poslabšanjem vremena in prihodom ciklonov. Drugi najpogostejši vetrovi pa so severni in severovzhodni vetrovi, ki se okrepijo za odhajajočimi cikloni in hladno fronto. Ob nastanku sekundarnega genovskega ciklona pa potegnejo jugovzhodni vetrovi (Ogrin, 2008a, str. 86–87).

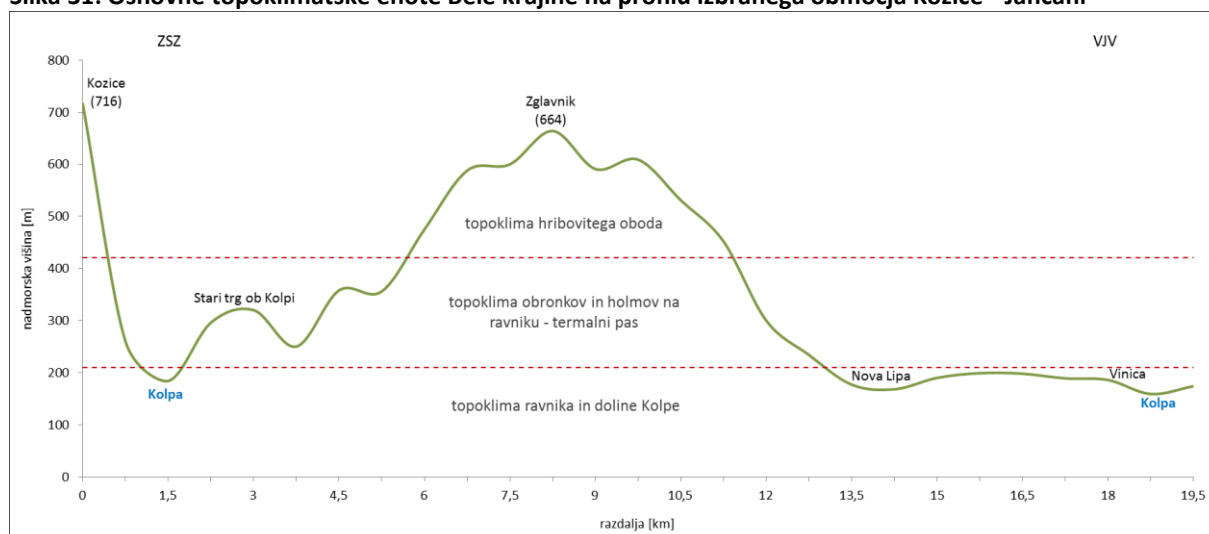
Ker za prikaz klimatskih razmer manjših prostorskih enot Zemljinega površja potrebujemo množico podatkov iz velikega števila meteoroloških postaj, ki pa jih v Beli krajini ni dovolj, je Ogrin (2008, str. 87–88) pri opredelitvi osnovnih topoklimatskih enot Bele krajine analiziral klimatske modifikatorje, ki na lokalne podnebne značilnosti najbolj vplivajo, tj. reliefne razmere in prevladujočo rabo površja.

- TOPOKLIMA RAVNIKA in DOLINE KOLPE (do 200 m n. v.) za katero je značilen blago razgiban relief z dobro osončenostjo. Zaradi nizkih nadmorskih višin so tukaj zabeležene visoke maksimalne oziroma nizke minimalne temperature ter najvišje povprečne temperature. Za ravnike je značilno pojavljanje izrazite temperaturne inverzije in z njo povezane radiacijske megle. Ta je pogostejša v hladni polovici leta, ko se lahko zadrži

tudi več dni skupaj, medtem ko jo je v topli polovici leta manj, saj se običajno razkroji takoj po sončnem vzhodu (Ogrin, 2008a, str. 88).

- TOPOKLIMA OBRONKOV POLJANSKE GORE, MIRNE GORE, KOČEVskega ROGA IN GORJANCEV TER HOLMOV NA RAVNIKU ali TERMALNI PAS (od nekaj 10 m nad nivojem ravnika do 450 m n. v.), ki se tukaj v splošnem ujema z uspevanjem toplotno zahtevnih kultur kot je vinska trta. V inverzijskem ali termalnem pasu so minimalne temperature višje, nevarnost pozeb pa je manjša, saj se spodnja meja uspevanja vinogradov na prisojeh ujema s povprečno višino jezera hladnega zraka v topli polovici leta (Prav tam, str. 88–89).
- TOPOKLIMA HRIBOVITEGA OBODA BELE KRAJINE (od 450 m n. v. do 1000 m n. v.) za katero so značilne nižje temperature, ki padajo z višanjem nadmorske višine, daljše trajanje snežne odeje in večja namočenost (Prav tam, str. 89).

Slika 31: Osnovne topoklimatske enote Bele krajine na profilu izbranega območja Kozice - Jančani

Vir: prirejeno po Ogrin, 2008a, str. 87.

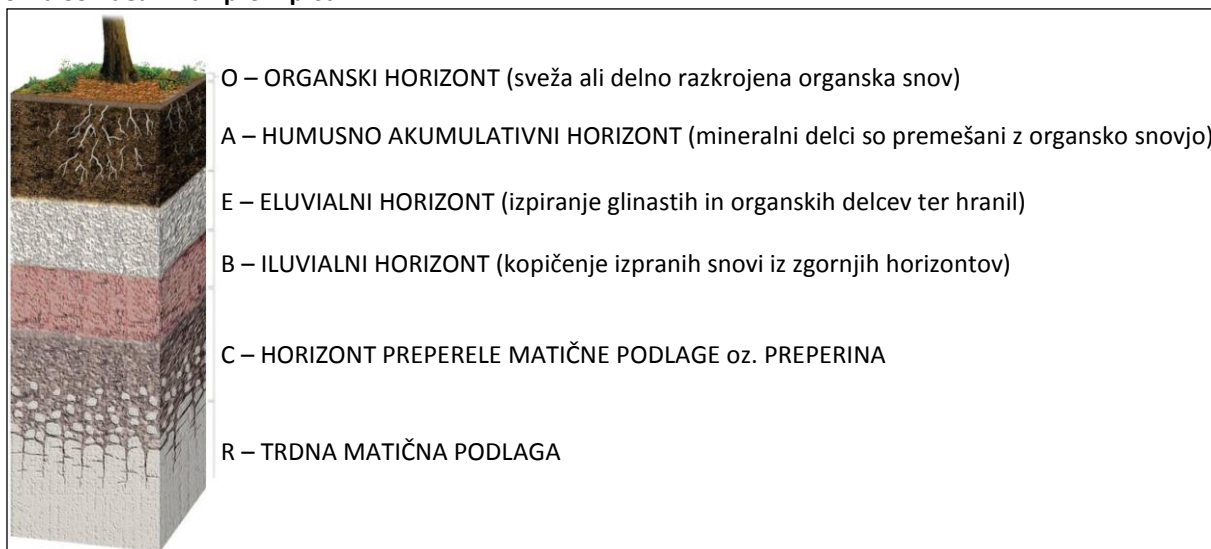
2.1.4. Pedogeografske značilnosti južnega dela Bele krajine

Lovrenčak (2006, str. 5) je prst opredeli kot preperel in spremenjen vrhnji del Zemljine skorje, ki je nastal na stiku prepletanja in medsebojnega součinkovanja vseh sestavin pokrajine v razmeroma dolgem časovnem obdobju. Ker pedogenetski procesi potekajo zelo počasi, je prst izjemno ranljiv naravni vir iz katerega rastline črpajo hranilne snovi za svojo

rast in oporo. Na nastanek, razvoj in lastnosti prsti, poleg preperevanja litosfere, podnebnih razmer in delovanja živih organizmov, vpliva tudi oblikovanost reliefa (Prav tam, str. 5).

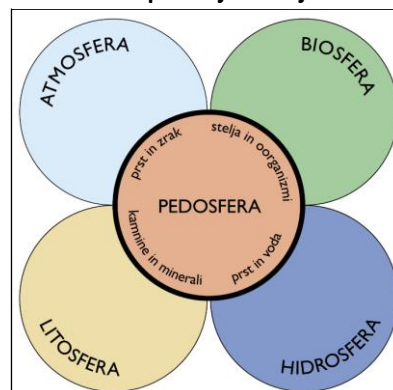
V navpičnem prerezu skozi profil prsti, od površja do matične podlage, je moč videti različne sloje ali plasti, t. i. horizonte, ki so se oblikovali zaradi delovanja in součinkovanja različnih pedogenetskih procesov in dejavnikov (Prav tam, str. 5).

Slika 33: Idealiziran profil prsti

Vir: StudyBlue, 2014.

Slika 32: Prepletanje Zemljinih sfer

Vir: Lovrenčak, 2006, str. 5.

Tako kot drugod po Sloveniji, je tudi v Beli krajini glavni pedogenetski dejavnik matična podlaga, ki ji sledijo še vplivi reliefa, vode, časa in živega sveta ter človeka (Repe, 2008, str. 105; Ogrin, Plut, 2009, str. 59). Od matične podlage sta odvisni zlasti mineraloška in kemična sestava prsti. Prsti na karbonatnih kamninah imajo bazično do nevtralno reakcijo (rendzina, evtrična rjava prst, rjava pokarbonatna prst), medtem ko imajo prsti na nekarbonatni podlagi kisló reakcijo (ranker, distrična rjava prst, izprana prst). Vpliv reliefa na prsti se odraža z nadmorsko višino, naklonom, ekspozicijo in s tipom reliefa. Na položnih pobočjih in na ravnem so se tako razvile globlje in vlažnejše prsti (evtrične in distrične ter izprane prsti), medtem ko so na strmih pobočjih nastale plitve in skeletne ter bolj sušne prsti (kamnišče, rendzina, ranker). Pri vodnih razmerah, ki so glavni dejavnik pri slovenski klasifikaciji prsti, je pomembno ali v prsti zastaja padavinska, talna ali poplavna voda (obrečne prsti, gleji, psevdogleji in šotne prsti) oziroma ali padavinska voda skozi profil prosto odteče (nerazvite, humusno akumulativne, kambične in izprane prsti). Z obdelovanjem, gnojenjem,

terasiranjem in melioriranjem pa človek spreminja fizikalne, kemične in biološke lastnosti prsti (Ogrin, Plut, 2009, str. 59–60).

Na podlagi različnih kemičnih, fizikalnih in bioloških lastnosti posameznih horizontov razlikujemo različne vrste prsti (Lovrenčak, 2006, str. 5). Slovensko klasifikacijo tako sestavljajo 4 oddelki, ki združujejo prsti na podlagi oblik in obnašanja vode. Te oddelke sestavljajo razredi, kjer je odločilno zaporedje in lastnosti horizontov. Razredi so sestavljeni iz posameznih tipov prsti, ki se razlikujejo glede na prevladujoč pedogenetski proces ali matično podlago (Repe, 2010, str. 144–145).

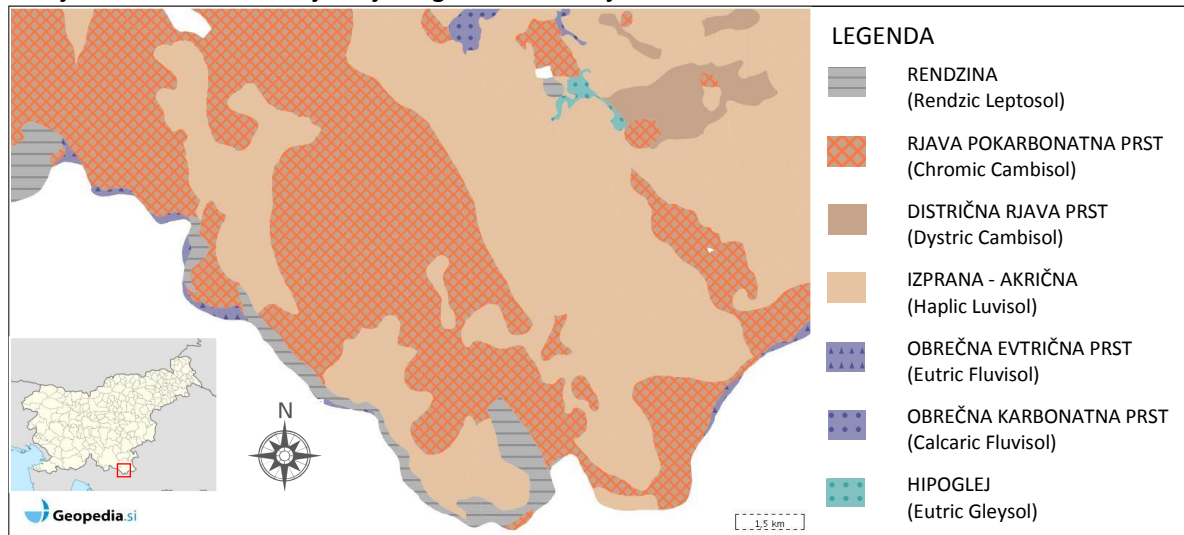
Preglednica 3: Osnovne prsti slovenske klasifikacije

<i>oddelek</i>	<i>razred</i>	<i>tip prsti</i>	<i>opis</i>
AVTOMORFNE <i>vpliv prosto odtekajoče padavinske vode</i>	NERAZVITE PRSTI <i>začetne stopnje nastajanja humusa</i>	kamnišča (litosoli)	razpadla kamnina z malo hranil in organskih snovi, sušna prst
		surove prsti (regosoli)	na fizikalno hitro preperevajočih kamninah (fliš), več hranil in mineralov, sorazmerno debela prst
		koluvialno-diluvialne prsti	ob vznožju pobočij z nanašanjem delcev prsti in kamninskega drobirja, vlažnejša prst
	HUMUSNO-AKUMULATIVNE <i>humusni horizont</i>	rendzine	plitva humusna prst na karbonatni podlagi
		rankerji	plitva humusna prst na nekarbonatni podlagi
	KAMBIČNE PRSTI <i>rjav horizont z železovimi oksidi</i>	evtrične rjave prsti (evtrični kambisoli)	na bazičnih in nevtralnih kamninah, rodovitna, veliko hranil
		distrične rjave prsti (distrični kambisoli)	na kisli podlagi, slabše rodovitna, malo hranil
		rjave pokarbonatne prsti (kalkokambisoli)	ilovnata, iz netopnega ostanka preperevanja apnenca in dolomita
		jerovice (jerina, terra rossa)	iz netopnega ostanka preperevanja apnenca, veliko železovih oksidov
	IZPRANE PRSTI <i>izpiranje glin v spodnje horizonte</i>	lesivirane (luvisoli)	iz kambisolov z izpiranjem glin, razlika v barvi, teksturi in pH horizontov
		podzoli	na silikatni podlagi, močno izpran, siv zgornji horizont z zrcni kremena
	ANTROPOGENE PRSTI <i>umetni posegi v prst</i>	rigolane (rigosoli)	globoko oranje, poenotena kemična in mehanska zgradba
		vrtno (hortisoli)	bogata s hranili, enoten močno humusen globok horizont
	TEHNOGENE PRSTI	prsti deponij (deposoli)	prst na jaloviščih, deponijah, smetiščih
HIDROMORFNE <i>stalno ali občasno prisotna voda</i>	OBREČNE PRSTI (fluvisoli) <i>mladi rečni nanosi</i>	nerazvite obrečne prsti	prst naplavnih ravnic v zgornjem delu dolin
		razvite obrečne prsti	prst naplavnih ravnic v srednjem in spodnjem delu dolin, finejši delci in humus
	PSEVDOGLEJENE PRSTI		začasno zastajanje padavinske vode, marmoriziran horizont zaradi izmenjave redukcije in oksidacije
	OGLEJENE PRSTI (glejsoli)		vlažna s talno vodo nasičena prst, redukcija
	ŠOTNE PRSTI (histosoli) <i>kopičenje in razkroj rastlinskih ostankov v anaerobnih razmerah</i>	šotne prsti visokega barja	hladno in humidno podnebje, šotni horizont iz šotnih mahov
		šotne prsti nizkega barja	konkavni relief z visoko podtalnico, šotni horizont iz močvirskih trav in listja
HALOMORFNE <i>prekomerno zaslanjene prsti</i>	ANTROPOGENE HIDROMORFNE PRSTI	hidromeliorirane prsti	urejeno odtekanje vode, protipoplavna zaščita, dodajanje organskih snovi
	SOLONČAKI		
	SOLONCI		

SUBAKVALNE v celoti in stalno pod vodo	PROTOPEDON		
	SUBAKVALNE PRSTI	sapropel	organsko bogata usedlina pod vodno gladino
	ANTROPOGENE PRSTI	prsti solin	
		hidromeliorirane prsti	

Vir: Lovrenčak, 1994, str. 125–133; Repe, 2010, str. 145–157.

Zemljevid 7: Pedološki zemljevid južnega dela Bele krajine

Vir: Geopedia, 2015.

Kot je razvidno iz Osnovne geološke karte 1:100.000 na listu Črnomelj (Bukovac in sod., 1983), je za večji del proučevanega območja v južnem delu Bele krajine značilna trda karbonatna matična podlaga. Le na poplavnih ravnicah v dolini reke Kolpe so jurske in kredne dolomite in apnenice prekrile holocenske naplavine – aluvij (Prav tam).

Razlika med najnižjo nadmorsko višino na poplavni ravnici pod Vinico (159 m n. v.) in najvišjo točko Poljanske gore Debeli vrh (865 m n. v.) znaša 706 m, kar govori o precejšnji reliefni energiji proučevanega območja (Veliki ..., 2012, str. 535, 551). Povprečna nadmorska višina je okrog 380 m. Nakloni površja so zelo različni, saj se ti na območju uravnane Podgorskega ravnika in Poljanske doline gibljejo od 2 ° do 6 °, medtem ko znašajo v osrednjem delu proučevanega območja, na Poljanski gori, med 6 ° in 20 °, v nekaterih delih kanjona Kolpe pa celo do 30 ° (Perko, 2001, str. 119).

Pedogenetski procesi, ki so privedli do tipov prsti na proučevanem območju, so:

- mehansko, kemično in biološko preperevanje matične podlage, s katerim se bogati mineralna sestava prsti in spreminja velikost delcev v prsti;
- argilogeneza ali oglinjevanje, tj. nastajanje mineralov glin *in situ*;

- braunizacija ali rjavo obarvanje mineralov glin v zmernem in vlažnem podnebjju zaradi oksidacije;
- humifikacija – preobrazba odmrlih organskih snovi v humus;
- izpiranje baz (hranil) in glinastih delcev v nižje horizonte;
- oglejevanje ali sivo obarvanje prsti, zaradi anaerobnih pogojev in stalne prisotnosti talne vode (izguba kisika in redukcija železovih spojin) (Repe, 2008, str. 108).

Kot rezultat medsebojnega prepletanja omenjenih pedogenetskih dejavnikov in procesov so se na proučevanem območju izoblikovali 4 prevladujoči tipi prsti.

- Rendzine, ki jih uvrščamo v razred humusno-akumulativnih prsti, se običajno razvijejo na karbonatni matični podlagi, kot so trdi apnenci in dolomiti, pa tudi na mehkih laporjih in nesprijetem pobočnem grušču, morenah in na prodnatih rečnih nanosih. Te mlade in plitve prsti, redko globlje od 30 cm, imajo jasno izražen en sam temen humusni A horizont. V gozdu se pojavi še organski O horizont. Reakcija prsti je nevtralna do bazična, saj vsebujejo več kot 60 % kalcijevega karbonata. Kljub temu da imajo dobre fizikalne in kemične lastnosti za rast rastlin, so zaradi plitvosti, skalovitosti in naklona manj primerne za rast kulturnih rastlin. Na njih najbolje uspevajo travinje in gozd (Plut, Ogrin, 2009, str. 62; Repe, 2010, str. 146).
- Rjave pokarbonatne prsti, ki jih uvrščamo v razred kambičnih prsti, so nastale na trdih karbonatnih kamninah, kot sta apnenec in dolomit. So zrelejše prsti in debelejše od rendzine. Pojavljata se dva jasno prepoznavna horizonta, temnejši humusni A in rjav do rumeno-rdeč kambični Bv horizont, v katerem delež gline naraste kot posledica intenzivnega preperevanja matične podlage. Zaradi ostankov netopnih karbonatov ga označujemo z Brz. Struktura prsti je zaradi visokega deleža glin poliedrična, tekstura pa težka. Njihova reakcija je zaradi humidnosti podnebja slabo kislja do kislja, medtem ko je njihova nasičenost z bazami spremenljiva. Ker je stik prsti z matično podlago nepravilen, rečemo da so prsti žepaste. Rjave pokarbonatne prsti se pogosto mozaično prepletajo z rendzinami in izpranimi prstmi ter na površju štrlečo matično podlago. Zaradi razgibanega, skalovitega kraškega reliefa brez površinskih voda,

uspeva v glavnem bukov gozd, ponekod so tudi travniki in pašniki (Repe, 2008, str. 117–118; 2010, str. 149–150).

- Izprane prsti se pojavljajo na vseh matičnih podlagah na uravnanem površju, ki omogoča vertikalno pronicanje padavinske vode. Te precej globoke prsti imajo tri jasno izoblikovane horizonte. Pod temnim humusnim A horizontom je, kot rezultat prevladujočega procesa izpiranja hranil in glin iz zgornjih horizontov, nastal svetlejši, rumeno-rjav, izpran, teksturno lahek in zelo kisel eluvialni E horizont. Kot posledica njihovega kopičenja v spodnjih horizontih pa se je pod slednjim oblikoval temnejši, rdečkasto-rjav in močno glinast iluvialni B horizont s povišano bazično reakcijo (Prav tam, str. 119; Prav tam, str. 151–152).

Poseben tip močno izpranih prsti, značilen zlasti za Belo krajino, so akrične ali steljniške prsti. Nastale so iz rjavih pokarbonatnih ali iz izpranih prsti v več stoletnem procesu steljarjenja, ko so kmetje za nastiljanje živini grabili listje, kosili praprot in podrast ter s tem onemogočili vračanje organskega gradiva v prst. Nastale so s hranili osiromašene, zelo izprane in kisle ter za kmetijstvo manj primerne prsti. Na njih uspevajo redki gozdiči rdečega bora (*Pinus sylvestris*) in breze (*Betula pendula*) ter acidofilna orlova praprot (*Pteridium aquilinum*), t. i. stelja (Prav tam, str. 120–121; Prav tam, str. 152).

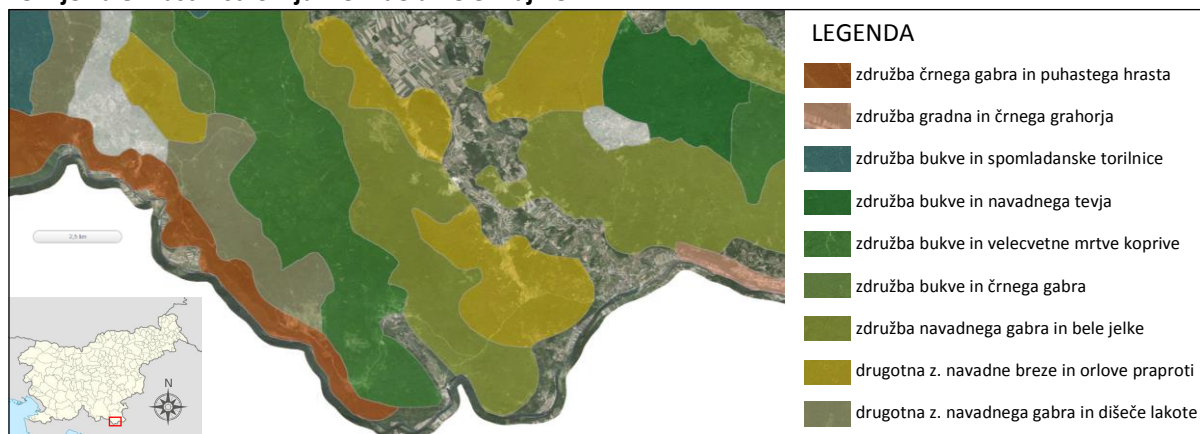
- Obrečne prsti so mlade prsti poplavnih ravnic, ki so pod stalnim vplivom vodotokov in dvignjene podtalnice. Različno debel humusno akumulativni A horizont leži na holocenskih nanosih. Reakcija prsti je bazično-nevtralna, saj je gradivo (prod, pesek, mulj in glina), ki ga vodotoki stalno nanašajo, karbonatno. Naravno tu uspeva vlagoljubni gozd bele vrbe (*Salix alba*), črne jelše (*Alnus glutinosa*), velikega jesena (*Fraxinus excelsior*) in črnega topola (*Populus nigra*), pogosta raba so travniki (Prav tam, 113, 116; Prav tam, str. 153–154).

2.1.5. Biogeografske značilnosti južnega dela Bele krajine

2.1.5.1. Rastlinstvo južnega dela Bele krajine

Na rastlinstvo preučevanega območja, njegovo sestavo in razširjenost, je vplivalo več dejavnikov. Najpomembnejši med njimi so izoblikovanost površja, hidrološke razmere in lastnosti prsti ter delovanje človeka (Lovrenčak, 2008, str. 123).

Zemljevid 8: Rastlinstvo v južnem delu Bele krajine

Vir: Geopedia, 2015.

Združbo črnega gabra in puhastega hrasta (*Quercus–Ostryetum carpinifoliae*) uvrščamo med toploljubne listnate gozdove. Značilna je zlasti za submediteranski areal, kot relikv iz toplejših obdobij holocena pa je razširjena tudi v osrednji, južni in jugovzhodni Sloveniji ter na manjših površinah v subpanonskem območju (Marinček, Čarni, 2002; Kutnar in sod., 2012, str. 208). Ta termofilno-kserofilna združba porašča strma, skalnata prisojna pobočja in grebene nižje od 1000 m. Uspeva le na karbonatni matični podlagi (Marinček, Čarni, 2002).

Slika 34: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe črnega gabra in puhastega hrasta

drevesa		<i>Ostrya carpinifolia</i> – črni gaber je pionirska vrsta, ki uspeva na plitvi kamniti, pogosto skalnati apnenčasti ali dolomitni podlagi, na toplih in sušnih prisojnih pobočjih kolinskega in montanskega pasu. Preprečuje erozijo že tako plitve prsti (Godet, 2000, str. 200; Kosmač, 2010, str. 88).		<i>Acer campestre</i> – maklen ali poljski javor je pretežno nižinska vrsta, ki uspeva na toplih prisojnih, predvsem na apnenčasti podlagi (Godet, 2000, str. 90; Kosmač, 2010, str. 126).
		<i>Quercus pubescens</i> – puhasti hrast najbolje uspeva na apnenčasti podlagi vročih prisojnih kolinskega pasu. Prilagojen je na revna rastišča, plitve do srednje globoke in suhe prsti (Godet, 2000, str. 104; Kosmač, 2010, str. 114).		<i>Sorbus aria</i> – mokovec ima rad svetla, suha in topla rastišča v kolinskem in montanskem pasu. Ustreza mu skalnata apnenčasta podlaga, vendar dobro uspeva tudi na globokih, s hranili bogatih prsteh (Godet, 2000, str. 214; Kosmač, 2010, str. 157).

grmi		<i>Quercus cerris</i> – hrast cer raste na kamnitih apnenčastih in silikatnih kamninah, najbolje na svetlih in toplih legah kolinskega pasu. Odporen je proti boleznim, škodljivcem in onesnaženemu zraku in je eden glavnih obnovljalcev gozda (Godet, 2000, str. 102; Kosmač, 2010, str. 112).		<i>Fraxinus ornus</i> – mali jesen je pionirska vrsta, ki najbolje uspeva na dolomitni in apnenčasti podlagi. Čeprav mu prija topla lega, najbolje raste v senci ali polsenci (Kosmač, 2010, str. 118).
		<i>Cornus sanguinea</i> – rdeči dren najdemo samo v kolinskem pasu, do 1000 m, tako na suhih pobočjih kot tudi na vlažnih begovih rek. Ustrezajo mu kisle do bazične, s hranili bogate prsti ter polsenčne do sončne lege (Godet, 2000, str. 150; Kosmač, 2010, str. 158). Primeren je za utrjevanje nestabilnih pobočij (Brus, 2008, str. 146).		<i>Cornus mas</i> – rumeni dren najbolje uspeva na zmerno vlažnih do suhih bazičnih prsteh in polsenčnih legah kolinskega pasu (Godet, 2000, str. 148; Kosmač, 2010, str. 159). Primeren je za utrjevanje eroziji izpostavljenih pobočij (Brus, 2008, str. 144).
		<i>Juniperus communis</i> – brin raste na vseh rastiščih, zlasti na s hranili revnih prsteh, opuščenih pašnikih, travnikih in visokogorskih senožetih. Ta podnebno nezahtevna rastlina za rast potrebuje veliko svetlobe (Godet, 2000, str. 26; Kosmač, 2010, str. 56).		<i>Prunus spinosa</i> – črni trn najdemo v montanskem in kolinskem pasu na suhih apnenčastih prsteh na svetlem ali v delni senci. Kot pionirska vrsta se pojavlja na zapuščenih poljih, travnikih, živih mejah, vinogradih, suhih rečnih koritih (Godet, 2000, str. 26; Kosmač, 2010, str. 141). Korenine varujejo pred erozijo (Brus, 2008, str. 40).
		<i>Convallaria majalis</i> – šmarnica uspeva na vlažnih do zmerno suhih apnenčastih toplih prsteh. Najpogosteje jo najdemo v hrastovih in bukovih gozdovih in na visokogorskih senožetih (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, str. 120; Kosmač, 2010, str. 222).		<i>Primula vulgaris</i> – navadni jeglič ali trobentica raste v svetlih, vlažnih gozdovih in grmiščih ter na pustih travnikih. Najbolje uspeva na kamnitih bazičnih in z dušikom bogatih prsteh (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, str. 170; Kosmač, 2010, str. 286).
zelišča		<i>Dactylis glomerata</i> – navadna pasja trava raste na zmerno vlažnih, srednje globokih in s hranili bogatih prsteh na karbonatni matični podlagi. Odporna je proti suši, dobro prenaša senco (Kosmač, 2010, str. 184).		<i>Buphthalmum salicifolium</i> – vrbovolistni prismoček raste na prisojnih legah na suhih, srednje globokih apnenčastih prsteh. Ogroža ga košnja (Kosmač, 2010 str. 276).

Vir: Sturm, Sturm, 1796; Thomé, 1885; Jung-Koch-Quentell, 1975; Borzan, 2001.

Združba bukve in volecvetne mrtve koprive (*Lamio orvale-Fagetum*) prekriva velike površine v zahodnem in osrednjem delu predalpskega ter preddinarskega območja Slovenije. Zmerne strmine v nadmorskih višinah od 600 do 900 m so mestoma zakrasele, kar se kaže v izraziti površinski kamnitosti. Prevladujejo osojne lege. Na apnenčasti geološki podlagi so se razvile plitve do srednje globoke in zelo skeletne rjave pokarbonatne prsti, ki se prepletajo s srednje globokimi rendzinami (Marinček, Čarni, 2002).

Slika 35: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in velecvetne mrtve koprive

drevesa		<i>Fagus sylvatica</i> – bukev uspeva v kolinskem in montanskem pasu, od 100 do 2000 m n. v. Za rast potrebuje vsaj 600 mm padavin, 5 mesecev dolgo vegetacijsko dobo in veliko toplote. Najdemo jo na globokih do srednje globokih, s kalcijem in humusom bogatih prsteh. Najbolj ji prija senčne lege (Kosmač, 2010, str. 82).		<i>Acer pseudoplatanus</i> – beli ali gorski javor najdemo od nižin pa vse do subalpinskega pasu. Najbolj mu ustrezajo globoke do srednje globoke, rahle, kamnite in humozne prsti na apnencih. Čeprav mu prija tople lege, suše ne prenaša dobro (Kosmač, 2010, str. 124).
		<i>Ulmus glabra</i> – gorski brest najdemo v grapah, ob lokah in na osojnih pobočjih v kolinskem in montanskem pasu, do 1500 m n. v. Raste na z minerali in hranili bogatimi nevtralnimi do bazičnimi prsti na apnenčasti podlagi. Prijajo mu sveže do stalno vlažne prsti in senčne lege (Kosmač, 2010, str. 94).		<i>Acer platanoides</i> – ostrolistni javor uspeva od nižin do montanskega pasu, do 800 m n. v. Raste v delni senci na rahlih, apnenčastih in s hranili bogatih prsteh. Prijajo mu rastišča ob vodi. Njegovo listje hitro razpada in s tem izboljšuje kakovost in rodovitnost prsti (Kosmač, 2015, str. 122).
grmi		<i>Sambucus nigra</i> – črni bezeg je pionirska vrsta, ki raste na globokih do srednje globokih prsteh od nižin do montanskega pasu. Dobro prenaša onesnaženost. Je pokazatelj z dušikom in bazami bogatih prsti. Rad ima sočne in polsenčne lege (Brus, 2008, str. 180; Kosmač, 2010, str. 149).		<i>Rosa pendulina</i> – kimastoplodni šipek najdemo v montanskem in subalpinskem pasu, redkeje v nižinah in alpskem pasu. Raste na svetlem ali v delni senci, na suhih do svežih, rodovitnih globokih in kamnitih prsteh (Godet, 2000, str. 62).
zelišča		<i>Cyclamen purpurascens</i> – ciklama uspeva na senčnih do polsenčnih legah, na apnenčastih, humoznih in kamnitih prsteh z nevtrarno reakcijo. Za rast potrebuje veliko toplote (Kosmač, 2010, str. 311).		<i>Polygonatum multiflorum</i> – mnogocvetni salamonov pečat najdemo na senčnih do polsenčnih legah na suhih do zmerno svežih bazičnih apnenčastih rastiščih. Dobro prenaša sušo (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, str. 122; Kosmač, 2010, str. 225).
		<i>Dryopteris filix-mas</i> – navadno glistovnico najdemo od kolinskega do subalpinskega pasu. Raste v vlažni podrasti senčnih leg, na kamnitih apnenčastih in s hranili revnih prsteh (Kosmač, 2010, str. 213).		<i>Pulmonaria officinalis</i> – navadni pljučnik raste na sočnih do polsenčnih legah. Prijajo mu sveža do vlažna dušičnata rastišča na apnenčasti matični podlagi (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, str. 344; Kosmač, 2010, str. 328).
		<i>Lamium orvala</i> – velecvetna mrtva kopriva je glede rastišč nezahtevna, prijajo ji sveža do zmerno sveža rastišča, polsenčne do sončne lege ter zmerno kisle prsti (Kosmač, 2010, str. 314).		<i>Anemone nemorosa</i> – podlesna vetrnica raste v kolinskem in montanskem pasu na svežih ali vlažnih rastiščih v senci ali polsenci. Dobro uspeva na zmerno kislih prsteh z obilo sprstenine (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, str. 108; Kosmač, 2010, str. 228).
		<i>Sanicula europaea</i> – navadni ženikelj se izogiba kislim prstem. Prijajo mu sveža do vlažna rastišča na rodovitnih, dušičnatih in humoznih apnenčastih prsteh ter senčne lege (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, str. 84; Kosmač, 2010, str. 243).		<i>Dentaria enneaphyllos</i> – deveterolistna konopnica je polsenčna vrsta, ki ji prijajo sveža do rahlo vlažna rastišča na rahlih, bazičnih dušičnatih in s sprstenino bogatih prsteh (Aichele, Golte-Bechtle, 2004, str. 140; Kosmač, 2010, str. 293).

Vir: Sturm, Sturm, 1796; Von Jacquin, 1796; Hartinger, 1882; Thomé, 1885; Borzan, 2001.

Gozdno združbo navadnega gabra in bele jelke (*Abio albe-Carpinetum betuli*) najdemo na rahlo razgibanem gričevju in v ravninskem svetu, na nadmorskih višinah od 160 do 370 m. Prevladujejo apnenci jurske in kredne starosti, na katerih je najpogostejše srednje globoka do globoka rjava pokarbonatna prst. Površinska kamnitost je majhna, od 0 do 5 % (Marinček, Čarni, 2002).

Slika 36: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe navadnega gabra in bele jelke

drevesa		<i>Quercus petraea</i> – hrast graden najdemo po vseh nižinah, v gričevnatem svetu in toplejših legah visokogorja. Najbolje uspeva v prsteh s kislim pH-jem. Prijajo mu suha, sončna in topla rastišča (Kosmač, 2010, str. 110).		<i>Picea abies</i> – navadno smreko najdemo v ravninskem, kolinskem in montanskem pasu. Raste na hladnih in vlažnih rastiščih, na prsteh s kislo ali bazično reakcijo. V nižinah je senčna, v višjih predelih pa sončna vrsta (Kosmač, 2010, str. 38).
		<i>Abies alba</i> – bela jelka uspeva od 200 m, najbolje pa med 750 in 1700 m n. v. Rada ima vlažne, kisle do nevtralne in s hranili bogate prsti. Če letna količina padavin ne presega 1000 mm, se ne pojavlja. Porašča osojne hladne lege. Občutljiva je na onesnažen zrak (Kosmač, 2010, str. 40).		<i>Carpinus betulus</i> – navadni gaber uspeva od nižin do montanskega pasu, do 800 m n. v. Raste v delni senci na rahlih, apnenčastih in s hranili bogatih prsteh. Prijajo mu rastišča ob vodi. Njegovo listje hitro razpada in s tem izboljšuje kakovost in rodovitnost prsti (Kosmač, 2010, str. 90).
grmi		<i>Corylus avellana</i> – leska je pionirska vrsta, ki uspeva na sončnih ali polsenčnih legah v kolinskem, dolinskem in gorskem pasu, do 1200 m n. v. Najraje ima humozne, vlažne do suhe prsti s kislim pH-jem na apnenčasti matični podlagi. Z odpadlim listjem izboljšuje prst (Brus, 2008, str. 34; Kosmač, 2010, str. 150).		<i>Viburnum lantana</i> – dobrovito najdemo na toplih in sončnih rastiščih v kolinskem in montanskem pasu. Prijajo ji suhe prsti na apnenčasti matični podlagi. Občutljiva je na onesnaženost zraka (Kosmač, 2010, str. 156).
		<i>Crataegus monogyna</i> – enovrati glog je pionirska vrsta, ki uspeva v nižinah in v montanskem pasu. Prijajo mu senčne do polsenčne lege in rodovitne prsti z bazično reakcijo (Kosmač, 2010, str. 146).		<i>Ligustrum vulgare</i> – navadna kalina je toploljubna vrsta, ki porašča vlažna do zmerno vlažna rastišča in polsenčne do sončne lege. Najbolj ji ustrezajo prsti z bazično reakcijo, na apnenčasti matični podlagi (Kosmač, 2010, str. 153).
zelišča		<i>Helleborus odoratus</i> – blagodišeči teloh najdemo na sončnih legah in apnenčasti matični podlagi. Prijajo mu sveža do suha rastišča in rodovitne prsti z nevtralno do rahlo kislo reakcijo (Kosmač, 2010, str. 375).	<i>Sanicula europaea</i> , <i>Lamium orvala</i> , <i>Anemone nemorosa</i> , <i>Cyclamen purpurascens</i> , <i>Polygonatum multiflorum</i> .	

Vir: Kops, 1881; Thomé, 1885; Borzan, 2001; USDA ..., 2013.

Drugotna združba navadne breze in orlove praproti (*Pteridio-Betuletum pendulae*) je nastala z degradacijo, tj. prekomernim izkoriščanjem potencialno naravnih gozdov navadnega gabra in bele jelke (*Abio albae-Carpinetum betuli*). V teh gozdovih so sekali les za gradbeništvo in

kurjavo ter nabirali in kosili steljo. Združba se pojavlja na nadmorskih višinah med 150 in 300 m, v ravninskem svetu in na rahlo razgibanem gričevju. Prsti so zaradi večstoletnega odnašanja organskega odpada močno osiromašene, izprane in kisle (Marinček, Čarni, 2002).

Slika 37: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst drugotne združbe navadne breze in orlove praproti

drevesa		<i>Betula pendula</i> – navadna breza je pionirska vrsta, ki ugodno vpliva na podrast. Ko se v degradiranih gozdovih pojavijo druge vrste, izgine. Najdemo jo med 600 in 1500 m n. v. Prijajo ji sušna do sveža rastišča in sončne lege. Nezahtevna vrsta raste povsod, najbolje na kislih prsteh (Kosmač, 2010, str. 100).		<i>Populus tremula</i> – trepetliko najdemo v kolinskem in montanskem pasu, pogosto v bližini tekoče ali podzemne vode. Najbolje uspeva na nevtralnih do kislih rastiščih in sončnih legah (Kosmač, 2010, str. 98).
grmi		<i>Salix caprea</i> – vrba iva je pionirska vrsta, ki jo najdemo na sončnih in polsenčnih legah v kolinskem, montanskem in subalpinskem pasu, do 1700 m n. v. Zelo prilagodljiva, prijajo ji globoke, rodovitne prsti s kislno reakcijo. Porašča zelo vlažna rastišča z občasno poplavno vodo (Kosmač, 2010, str. 80).	<i>Carpinus betulus</i> , <i>Betula pendula</i> , <i>Populus tremula</i> .	
zelišča		<i>Pteridium aquilinum</i> – orlovo praprotn najdemo na s hranili revnih rastiščih v kolinskem, montanskem in subalpinskem pasu. Prijajo ji sončne do polsenčne lege, zmerno suha do sveža rastišča ter prsti s kislim pH-jem (Kosmač, 2010, str. 214).	<i>Cornus sanguinea</i> , <i>Corylus avellana</i> .	

Vir: Kops, 1832; Borzan, 2001.

Združba bukve in črnega gabra (*Ostrya-Fagetum*), ki prekriva velike strnjene površine v predalpskem in preddinarskem svetu, porašča prisojna strma pobočja in kopaste grebene od nižin do približno 1000 m nadmorske višine. Na dolomitni matični podlagi prevladujejo srednje globoke in zelo skeletne rendzine, ki mestoma prehajajo v plitve rjave prsti (Marinček, Čarni, 2002).

Slika 38: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in črnega gabra

drevesa	<i>Quercus petraea</i> , <i>Fagus sylvatica</i> , <i>Acer campestre</i> , <i>Ostrya carpinifolia</i> , <i>Sorbus aria</i> , <i>Fraxinus ornus</i> , <i>Acer pseudoplatanus</i> .			
grmi	<i>Corylus avellana</i> , <i>Cornus sanguinea</i> , <i>Crataegus monogyna</i> , <i>Ligustrum vulgare</i> , <i>Rosa arvensis</i> , <i>Viburnum lantana</i> , <i>Cornus mas</i> .			
zelišča		<i>Helleborus niger</i> – črni teloh je senčna do polsenčna vrsta, ki raste na svežih do vlažnih rastiščih, rahlih in s humusom bogatih apnenčastih prsteh z rahlo bazično reakcijo (Kosmač, 2010, str. 239).	<i>Sanicula europaea</i> , <i>Primula vulgaris</i> , <i>Bupthalmum salicifolium</i> , <i>Cyclamen purpurascens</i> , <i>Pteridium aquilinum</i> , <i>Hacquetia epipactis</i> .	

Vir: Thomé, 1885.

Drugotna združba navadnega gabra in dišeče lakote (*Asperulo odorate-Carpinetum betuli*) je nastala na opuščenih kmetijskih površinah na rastiščih podgorskih bukovih gozdov.

Prevladuje zmerno razgiban kraški relief s srednje globoko rjavo pokarbonatno prstjo na nadmorskih višinah med 300 in 500 m (Marinček, Čarni, 2002).

Slika 39: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst drugotne združbe navadnega gabra in dišeče lakote

drevesa		<i>Tilia cordata</i> – lipovec uspeva na rahlih, svetlih do suhih in s hranili bogatih prsteh. Običajno na kamniti apnenčasti podlagi na senčnih ali delno senčnih legah. Najdemo ga od nižin do montanskega pasu (Kosmač, 2010, str. 106).	<i>Quercus petraea</i>, <i>Picea abies</i>, <i>Fagus sylvatica</i>, <i>Carpinus betulus</i>, <i>Acer campestre</i>, <i>Quercus cerris</i>.
grmi		<i>Hedera helix</i> – bršljan je senčna do polsenčna vrsta, ki mu za rast najbolj ustrezajo apnenčaste in rodovitne prsti z rahlo kislim pH-jem. Kljub temu, da sušo dobro prenaša, mu najbolj ustrezajo vlažna do mokra rastišča (Kosmač, 2010, str. 170).	 <i>Viburnum opulus</i> – brogovita dobro uspeva na rodovitnih, humoznih, vlažnih do mokrotnih prsteh kolinskega in montanskega pasu. Najbolj ji ugovajajo polsenčna in sončna rastišča z bazičnim pH-jem (Kosmač, 2010, str. 148).
<i>Corylus avellana</i>, <i>Cornus sanguinea</i>, <i>Crataegus monogyna</i>, <i>Fraxinus ornus</i>, <i>Ligustrum vulgare</i>, <i>Rosa arvensis</i>.			
zelišča		<i>Galium odoratum</i> – dišeča lakota najdemo na humoznih, vlažnih ali svežih prsteh na senčnih in polsenčnih legah kolinskega in montanskega pasu (Kosmač, 2010, str. 236).	 <i>Hacquetia epipactis</i> – navadno tevje raste v senčnih legah, na svežih do vlažnih rastiščih z rahlo bazično reakcijo (Kosmač, 2010, str. 372).
<i>Sanicula europaea</i>, <i>Lamium orvala</i>, <i>Dryopteris filix-mas</i>, <i>Polygonatum multiflorum</i>, <i>Pulmonaria officinalis</i>.			

Vir: Sturm, Sturm, 1796; Thomé, 1885; Lindman, 1901-1905; Borzan, 2001.

Združba bukve in spomladanske torilnice (*Omphalodo-Fagetum*) porašča dele visokih kraških planot od Trnovskega gozda do Snežnika in Kočevskega roga, na nadmorskih višinah od 700 do 1200 m. Kamnita pobočja kraških planot, posejanih z vrtačami in brezni, se zložno spuščajo v suha kraška polja. Na izredno razgibanem površju prevladujejo apnenci, na katerih se mozaično prepletajo rendzine, rjava pokarbonatna prst in izprane rjave prsti (Marinček, Čarni, 2002).

Slika 40: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in spomladanske torilnice

drevesa		<i>Tilia platyphyllos</i> – lipo najdemo na senčnih ali delno senčnih legah v nižinskih in kolinskih predelih ter v visokogorju. Prijajo ji globoke in z minerali bogate prsti na apnenčasti podlagi (Kosmač, 2010, str. 104).	<i>Fagus sylvatica</i>, <i>Acer pseudoplatanus</i>, <i>Ulmus glabra</i>, <i>Picea abies</i>, <i>Abies alba</i>, <i>Acer platanoides</i>.
grmi	<i>Corylus avellana</i>.		

zelišča 	<i>Omphalodes verna</i> – spomladanska torilnica je sončna do polsenčna vrsta, kateri prija suha do zmerno sveža rastišča na rahlo kislih in revnih prsteh (Kosmač, 2010, str. 350).	 <i>Scopolia carniolica</i> – kranjska bunika je senčna vrsta, kateri prija vlažna in sveža rastišča z rahlo kislom in srednje rodovitno prstjo (Kosmač, 2010, str. 373).
<i>Sanicula europaea</i>, <i>Cyclamen purpurascens</i>, <i>Dryopteris filix-mas</i>, <i>Anemone nemorosa</i>, <i>Galium odoratum</i>.		

Vir: Kops, 1881, 1898; Borzan, 2001.

Medtem ko se je v nižjih predelih preučevanega območja naravna vegetacija praviloma umaknila obdelovalnim površinam, je na vzpetejšem delu bodisi še vedno prisotna naravna vegetacija bodisi se kmetijske površine ponovno zaraščajo in oblikujejo drugotne gozdne združbe. Proces ogozdovanja, tj. »zaraščanja opuščenih kmetijskih zemljišč z gozdom bodisi zaradi neugodnih demografskih razmer bodisi zaradi prilagajanja nekdanje maksimalne rabe zemljišč uporabi sodobne mehanizacije« (Geografski ..., 2005, str. 261), je viden s pomočjo primerjave digitalnih ortofoto posnetkov (DOF5). Za del izbranega območja so za primerjavo na voljo črno-beli letalski posnetki iz leta 1998 in barvni letalski posnetki iz leta 2014.

Slika 41: Primerjava ogozdovanja na letalskih posnetkih (DOF5) med 18. 7. 1998 in 29. 8. 2014

Vir: PISO, 2015.

Primerjava letalskih posnetkov razkriva, da so se v obdobju 16 let najprej zarasle od naselja najbolj oddaljene in za obdelavo s sodobno mehanizacijo neprimerne površine. Ob natančnejši analizi demografije izbranega naselja je zaraščanje kmetijskih površin moč pripisati depopulaciji in staranju prebivalstva. Podobno velja za celotno preučevano območje.

2.1.5.2. Živalstvo v južnem delu Bele krajine

Prepletanje subpanonskih in submediteranskih podnebnih značilnosti ter kraškega površja je glavni dejavnik, ki vpliva na vrstno in habitatno pestrost preučevanega območja (Škedelj Petrič, Žitnik, Simčič, 2013, str. 44).

Zaradi razmeroma dobre ohranjenosti predstavljajo belokranjski vodotoki primeren življenjski prostor različnim vodnim in obvodnim živalskim vrstam (Škedelj Petrič, Žitnik, Simčič, 2013, str. 45). V reki Kolpi je bilo zabeleženih 35 sladkovodnih rečnih ribjih vrst, od tega 32 domorodnih ter tri tujerodne (amerikanka, sončni ostriž in srebrni koreselj), ki za življenje in preživetje potrebujejo tekočo vodo z obilo kisika, tolmane, globine, prodišča, jezove, zamuljene plitvine in z rastlinjem porasle predele. Največ različnih ribjih vrst živi med Dečino in Metliko. Od izvira Kolpe do Dečine prevladujejo postrvje vrste lipan, potočna postrv, sulec, kapelj, klen in babica, medtem ko se dolvodno od Metlike pestrost ribjih vrst zmanjša. Tu prevladujejo krapovske vrste kot so podust, klen, pisanka, ogrica, zelenika, nežica in druge. Ker se v njenem toku med Faro oziroma Dolom in Severinom oziroma Vinico pojavljajo nekatere ogrožene vrste rib (zvezdogled, zlata nežica, kapelj, pegunica, pohra, upiravec, platnica, sulec, pezdirk), je Kolpa uvrščena v evropsko ekološko omrežje Natura 2000 (Povž, 2013, str. 159–160).

Slika 42: Zvezdogled, klen, podust, zelenika, pegunica

Vir: Kunz, 2010; Sallai, 2011; Bohdal, 2016; Hlasek, 2016.

Ribje bogastvo pa je v tesni povezavi njegovim plenilcem, tj. vidro (Hudoklin, 2013, str. 52), ki ima rada razčlenjene brežine s številnimi tolmini, zalivi in sipinami. Vidra se prehranjuje še z dvoživkami, malimi sesalci in obvodnimi ptiči. Na peščenem dnu hitro tekočih in čistih vod kot je Kolpa, živi zavarovana školjka – navadni škržek (Ivanovič, Kogelnik, 2004). Čeprav je Kolpa v svojem belokranjskem toku brez rakov, pa je v preteklosti, pred izbruhom epidemije račje kuge med 1880 in 1909, v njej živel rak jelševcevec, ki je naseljeval njen spodnji tok. Danes v Kolpi do Radencev, tj. v zgornji Kolpi in Kolpi-Gotenc, najdemo endemično vrsto kolpskega koščaka, ki živi med kamni in v pregradah v mrzlih in s kisikom bogatih vodah (Vrezec, Jaklič, 2013, str. 127–128).

Slika 43: Kolpski koščak, navadni škržek, vidra, bober in močvirska sklednica

Vir: Motyčka, 2008; Bohdal, 2011; Umweltbundesamt, 2012; Vamberger, 2013; Vrezec, Jaklič, 2013.

Bober, največji evropski glodavec, ki je bil do 18. stoletja široko razširjen v slovenskem prostoru, je do nedavnega veljal za izumrlo vrsto. Po ponovni naselitvi na Lonjskem polju v hrvaški Posavini, se je leta 1998 spontano pojavil ob reki Krki. Leta 2002 je bil prvič opažen ob Dobličici (Kryštufek, 2003; Bobri ... KP Kolpa, 2013). Potem ko so njegovo delo ob bregovih Kolpe opažali od leta 2011, so konec leta 2013 njegovo prisotnost tudi potrdili (Bobri ... KP Kolpa, 2013). Svoje domovanje, tj. bobrišča, si zgradi v mirnih in čistih vodah, ob ne prestrmem rečnem bregu v bližini vrb in v odsotnosti človeka (Kryštufek, 2003; Bobri ... KP Kolpa, 2013). Sledovi bobrove dejavnosti, kot so podrta drevesa in obglodane veje, so vidnejši pozimi, saj se takrat večinoma prehranjuje z lesenimi rastlinami, medtem ko se poleti na njegovem jedilniku znajdejo zelišča, trave, vodno rastlinje in poljščine (Jernejc Kodrič, 2013, str. 209).

V kalih, mlakah in na poplavnih območjih počasi tekočih voda so svoj habitat našle tudi različne dvoživke in edina slovenska avtohtona sladkovodna želva, tj. močvirska sklednica, o prisotnosti katere je na tem prostoru v Slavi vojvodine Kranjske pisal že Valvasor. Ta, z omrežjem Natura 2000 zaščitena in na Rdeči seznam ogroženih plazilcev uvrščena vrsta, se prehranjuje pretežno s hrano živalskega izvora (polži, žuželke in njihove ličinke, dvoživke, raki, mehkužci, ribje mladice) in vodnim rastlinjem. Takoj po zimski hibernaciji, se začne parjenje in odlaganje jajc na toplih in suhih mestih. Gnezda in mlade želve so lahek plen lisic, kun, divjih prašičev, čapelj in krokarjev, medtem ko odrasle želve pleni vidra (Vamberger, 2013, str. 187–188). Na kraškem ravniku je najbolj izolirana lokacija močvirske sklednice znana v treh kalih v Hrastu pri Vinici, to so Gornji kal, Krivača in Kršeljevec (Hudoklin, 2013, str. 56).

Jame in brezna preučevanega območja nudijo varen življenjski prostor različnim podzemljarem (jamski mokrici, različnim pajkom, netopirjem, jamski kozici, jamskemu ježku, vodnim polžkom, človeški ribici in drugim).

V osrednji del preučevanega območja sega južni del Kočevskega Roga s Poljansko goro, ki skupaj s kočevskimi gozdovi predstavlja eno največjih sklenjenih gozdnih območij na prehodu med Alpami in Dinarskim gorstvom. Ta ohranjen kompleks dinarskih gozdov z gozdnimi rezervati in pragozdnimi ostanki, uvrščen med območja Nature 2000, ki so zavarovana tako po ptičji (SPA) kot po habitatni (SCI) direktivi (Hudoklin, 2013, str. 57–58), je življenjski prostor jelenjadi, srnjadi, lisic, zajcev, ptic ter treh velikih zveri, rjavega medveda, volka in risa (Krofel, 2013, str. 218). Na Kozicah pa živi najjužnejša kolonija gamsov v Sloveniji (Gams. Lovska..., 2016).

Slika 44: Rjavi medved, volk, ris, gam, srnjak

Vir: Kukman, 2009; Kapš, 2013; Krofel, 2016; Ris. Lovska ..., 2016.

Mozaično prepletanje kmetijske (njive, travniki, mejice, vinogradi, steljniki) in gozdne pokrajine nudi pester in raznovrsten življenjski prostor različnim pticam. V neposrednih bližini belokranjskih vodotokov živi siva čaplja, vodomec, veliki žagar, raca mlakarica, sokol selec, mali detel, siva pastirica in orel belorepec. Gozdovi nudijo varno zavetje velikemu skoviku, čuku, mali uharici, kozači, velikemu detlu, črni žolni ter belohrbtemu detlu. V ravninskem kmetijskem območju pa najdemo zeleno žolno, belo štokljo, hribskega škrljanca, rjavo penico, rumenega strnada, vijeglavko, taščico in druge (Mihelič, 2013, str. 193–197).

Zemljevid 9: Zavarovana območja in Natura 2000 v južnem delu Bele krajine

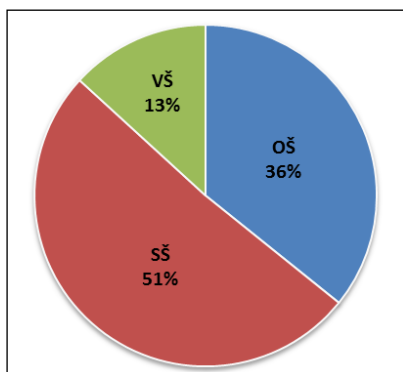
Vir: Geopedia, 2015.

2.2. Družbenogeografske značilnosti

2.2.1. Demografske značilnosti južnega dela Bele krajine

Preučevano območje je del občine Črnomelj (KS Stari trg ob Kolpi, KS Sinji Vrh in KS Vinica) in spada k statistični regiji jugovzhodna Slovenija. Čeprav je 11 naselij v Poljanski dolini upravno del občine Kočevje (KS Poljanska dolina ob Kolpi), ti enakovredno gravitirajo k občini Črnomelj, kamor spadajo preostala naselja na preučevanem območju. S 340 km² se po površini uvršča na 5. mesto med slovenskimi občinami. Ob registrskem popisu prebivalstva leta 2011 je imela občina Črnomelj 14.717 prebivalcev, od tega 7457 moških in 7260 žensk. Gostota poselitve je manjša od slovenskega povprečja (101 prebivalec na km²), saj je na kvadratnem kilometru ob popisu prebivalstva živelo le 43 prebivalcev. Naravni prirast občine Črnomelj je bil leta 2011 negativen (-0,5 ‰), ker je bilo število živorojenih na 1000 prebivalcev (10,0 ‰) nižje od števila umrlih na 1000 prebivalcev (10,5 ‰). Povprečna starost občanov je bila 42,1 leta, kar je nekoliko več od slovenskega povprečja (41,8 leta). Na 100 oseb, starih 0–14 let, je bilo 119 oseb starih več kot 65 let, indeks staranja prebivalstva je bil torej 119, kar pomeni, da se povprečna starost prebivalcev dviga hitreje od slovenskega povprečja (117). Med delovno sposobnim prebivalstvom, tj. med osebami starimi 15–64 let, je bilo 58 % delovno aktivnih (zaposlenih ali samozaposlenih). Med delovno aktivnim prebivalstvom občine pa je bilo registriranih 15 % brezposelnih oseb (Slovenske občine ... SURS, 2015).

Slika 45: Izobrazbena struktura občine Črnomelj (2011)

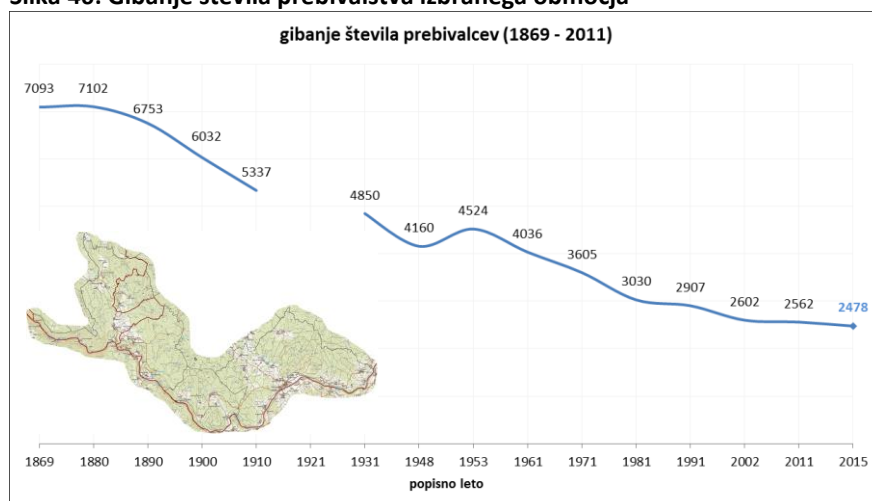
Leta 2011 je imelo v občini Črnomelj 36 % prebivalcev starih 15 ali več let dokončano osnovno šolo. Polovica jih je imela srednješolsko izobrazbo, medtem ko jih je imelo 13 % visoko ali višješolsko izobrazbo (Prebivalstvo ... SURS, 2015b).

Vir podatkov: Prebivalstvo ... SURS, 2015b.

Kljub obmejni legi je narodnostna sestava prebivalstva občine Črnomelj podobna slovenskemu povprečju (4 % tujcev), saj je leta 2011 tukaj živelo 458 tujcev (3,1 %) (Osnovne skupine ... SURS, 2015).

Gibanje števila prebivalstva v naseljih¹ na izbranem območju med letoma 1869 in 2011 kaže na konstantno upadanje, kar velja za celotno Belo krajino, ki je že od prvih popisov beležila stagniranje ali upadanje prebivalstva. Gospodarsko stagniranje oziroma nazadovanje te periferne regije je povzročilo depopulacijo območja (Mrak, 2008, str. 141). Med posameznimi obdobji se je menjavala le intenziteta, socialno-ekonomska struktura izseljencev in smer izseljevanja (Klemenčič, 1972, str. 136).

Slika 46: Gibanje števila prebivalstva izbranega območja

Vir podatkov: Popisi prebivalstva 1869-2011; PISO, 2015.

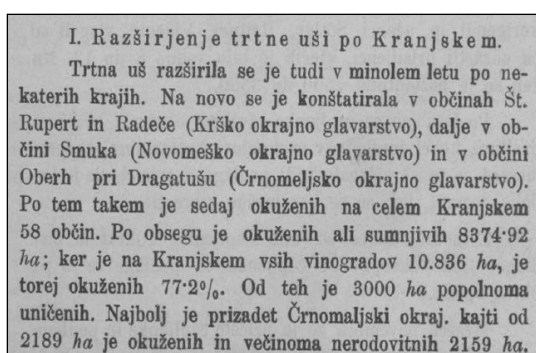
Z zemljiško odvezo, ki je bila na Slovenskem izvedena med letoma 1853–1855, so se končali fevdalni odnosi, močno pa se je spremenila poljedelska struktura. Zemljiška posest se je razdrobila. Kmetje, ki so s plačilom odškodnine fevdalcem postali dejanski lastniki zemlje, so se vedno bolj zadolževali, saj so z razvojem industrializacije in modernizacijo prometa izgubili pomembne dohodke iz neagrarnih dejavnosti. Ker so stroji nadomestili ročno delo, sta manufakturna in založniška oblika proizvodnje zamrle. Z izgradnjo železnice je s cest izginil nekdanj živahen promet, s tem povezane številne obrti in poklici pa so propadli. Slovensko podeželje je dobilo mnogo bolj agraren značaj. Sočasno z izgubo dodatnih virov zaslužka v neagrarnih dejavnostih in z odplačevanjem odškodnine za zemljiško odvezo je slovenskega kmeta prizadelo še znižanje cen žita, saj se je na trgu pojavilo cenejše rusko in ameriško žito.

¹ Balkovci – Balkouze, Bojanci – Bojanze, Breg pri Sinjem Vrh, Brezovica pri Predgradu – Bresowitz, Čeplje – Tscheplach, Dalnje Njive – Sabetich, Damelj – Damel, Dečina – Detschina, Deskova vas – Bretterdorf, Dol – Thal, Dolenja Podgora – Unterberg, Dolenji Radenci – Unterradence, Draga pri Sinjem Vrh, Drenovec – Drenouz, Drežnik – Dreschnik, Golek pri Vinici – Golek bei Weinitz, Gorenja Podgora – Oberberg, Gorenji Radenci – Oberradence, Gorica – Bergel, Hrasti pri Vinici – Hrast bei Weinitz, Hreljin – Hrelin, Hrib, Jelenja vas – Hrschdorf, Kot ob Kolpi – Winkel, Kot pri Damlju, Kovača vas – Schmieddorf, Kovačji Grad – Kowatschigrad, Kralji – Wertatsch, Laze pri Predgradu – Geruth/Geräuth, Močile – Motschile, Nova Lipa – Neulinden, Ogulin, Paka pri Predgradu, Perudina, Podklanec – Podklanz, Predgrad – Vornschloss, Prelesje – Gerdenschlag, Preloka, Sečje selo – Setschieselo, Selce pri Špeharjih, Sinji Vrh – Schweinberg, Sodevci – Schöpfenlag, Srednji Radenci – Mitterradence, Stara Lipa – Altinden, Stari trg ob Kolpi – Altenmarkt, Špeharji – Neschwas, Učakovci – Utschakouze, Vimolj pri Predgradu – Wimol, Vinica – Weinitz, Vrt – Werth, Vukovci, Zagozdac – Unterwald, Zilje – Sile.

Naraščanje dolgov je povzročilo nadaljnje drobljenje kmečke posesti, ki pa ni nudila dovolj možnosti za preživetje vsem, ki so ostali na njej. Pojavili so se dninarji, sezonski delavci, reveži in berači. Agrarna kriza, ki je zajela slovensko podeželje, je povzročila izseljevanje v mesta in v tujino, saj sorazmerno počasna industrializacija viška delovne sile s podeželja ni mogla v celoti zaposliti (Gestrin, 1969, str. 129 - 134).

Tako je stagniranje prebivalstva do leta 1880 v tem pretežno kmečkem in agrarno prenaseljenem okolju, ki so ga obšle modernizacija, urbanizacija in industrializacija, moč pojasniti z begom s podeželja v mestna in industrijska središča, v želji za novim in drugačnim načinom življenja (Žnidaršič Žagar, 2010, str. 795).

Slika 47: Razširjenost trtne uši po Kranjskem

Vir: Kmetijske in rokodelske novice, 1898, str. 43.

Vzroke množičnega izseljevanja po letu 1890 lahko iščemo v pojavu trtne uši (*Phylloxera*), tiste »strašno drobne pošasti«, kot ji pravi Seručnik (2011, str. 3), ki je opustošila tudi belokranjske vinograde. Po poročanju Novic (1898, str. 43) je bilo »najhuje v Črnomaljskem okrajnem glavarstvu«, kjer je neokuženih ostalo le 30 ha

vinogradov. Na manjših goricah ob Kolpi, v bližini meje z okrajnim glavarstvom Kočevje, se je trtna uš pojavila med letoma 1896 in 1899, medtem ko se je v okolici Vinice pojavila že leta 1891, kamor je prišla najverjetneje s Preloke. Tisti Belokranjci, ki so bili popolnoma odvisni od dohodkov iz vinogradništva, so se množično izseljevali v Ameriko (Seručnik, 2011, str. 41–43).

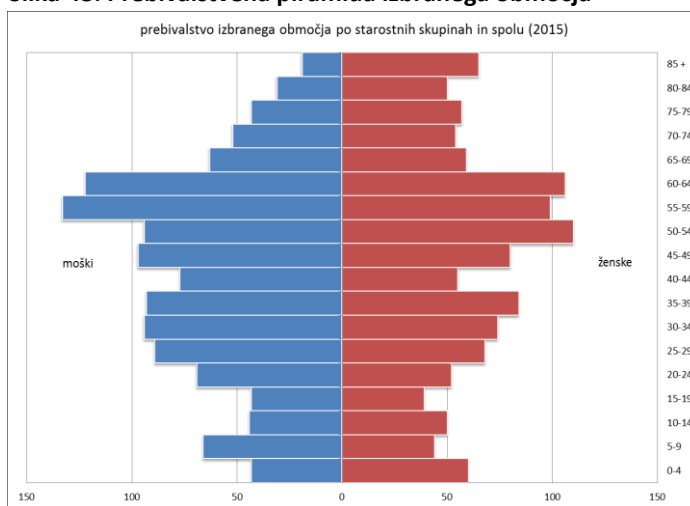
Med obema vojnama je svetovna gospodarska kriza povzročila drugi val izseljevanja iz krajev, ki si še niso opomogli od izgub prve svetovne vojne. Po letu 1918 se je slovensko gospodarstvo znašlo na popolnoma novem jugoslovanskem trgu. Medtem ko je industrija sprva doživljala pravi razcvet, pa slovenski in z njim tudi belokranjski kmet ni mogel tekmovati s cenejšim in večjim jugoslovanskim trgom, zato si je pomagal z zadolževanjem (Vodopivec, 2010). Prenekateri belokranjski kmet je odšel za delom »čez lužo«, da bi v ameriških rudnikih in tovarnah zaslužil za povrnitev dolgov in se čim prej vrnil na rodno grudo (Drnovšek, 2010). Marsikdo je ostal v tujini za vedno, tako Župančič (2014, str. 112, 115) v Dumi: »Siv dan je prišel, razšli smo se vprek in šir, kamor gnala nas je sila življenja in

srca nemir ... Morajo v svet in tujina se diči z deli njihovih rok, tamkaj v Ameriki, tamkaj v Vestfaliji so nam izginili, več ne doseže jih naše oko ... Ali jih tuja bo slava premamila in jih nikoli več k tebi ne bo».

Nadaljnji upad prebivalstva gre pripisati vihri druge svetovne vojne. Z zapoznelim širjenjem industrializacije in urbanizacije od 60. let 20. stoletja naprej se je upadanje prebivalstva na proučevanem območju ponovno okrepilo in se praktično vse do danes ni zaustavilo (Mrak, 2008, str. 143). Število tradicionalnega kmečkega prebivalstva se je začelo zmanjševati. Z izboljšanjem komunikacijskih povezav in razvojem motorizacije se je povečalo število dnevnih migrantov (Klemenčič, 1972, str. 134). Pojavili so se t. i. polkmeti, »ki so v rednem delovnem razmerju v nekmetijski dejavnosti in na lastnem ali najetem zemljišču kmetujejo popoldne, konec tedna oz. takrat ko niso v službi« (Geografski ..., 2005, str. 298). Konec 60. in v 70. letih prejšnjega stoletja se je pojavilo zdomstvo –časne ekonomske migracije v tujino (Klemenčič, 1972, str. 134). Če je šlo v preteklosti predvsem za beg s podeželja nekvalificirane delovne sile, gre danes za beg možganov, saj se večina mladih in izobraženih v obkolpsko dolino za stalno ne vrne več. Glede na trenutno stanje bo v prihodnosti ostalo praznih več vasi. »Ne umirajo samo ljudje, ampak tudi hiše in vasi. Ugašajo se luči in se tiho vsem na očeh posedajo vase, ko jih zapustijo še poslednje generacije« (Grčman, 2016).

Prebivalstvena piramida nam pove, kakšna je starostna in spolna sestava prebivalstva izbranega območja. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije je 1. 1. 2015 na izbranem območju živel 2478 prebivalcev, od tega 51 % moških in 49 % žensk. Do 65. leta povečini prevladujejo moški, medtem ko je v višjih starostnih skupinah več žensk, ki običajno dočakajo višjo starost. 12 % prebivalcev je bilo mladih (do 15 let), 68 % je bilo zrelih (15–65 let) in 20 % je bilo starega prebivalstva (nad 65 let). Glede na to primerjavo

Slika 48: Prebivalstvena piramida izbranega območja

lahko na izbranem območju določimo tip ostarelega prebivalstva, saj je le 15,7 % mlajših od 20 let in 29,1 % starejših od 60 let (Prebivalstvo ... SURS, 2015a).

Zahodni del proučevanega območja je bil zaradi prostranih kočevskih gozdov in gričevnatega reliefa, dokaj pozno naseljen, medtem ko je bil vzhodni ravninski del naseljen že v prazgodovini².

2.2.1.1. Kočevarji

Ker se je slovenska notranja kolonizacija v 12. in 13. stoletju zaradi pomanjkanja primernih obdelovalnih površin, ustavila na robu Poljske doline, so v 30. letih 14. stoletja Ortenburžani na svoja skoraj prazna kočevska posestva naselili uporne kmete iz zahodne Koroške in vzhodne Tirolske. Nemški jezikovni in kulturni otok, ki je segal tudi v severozahodni del proučevanega območja, se je znotraj slovenskega etničnega ozemlja

Slika 49: Kočevarji

Vir: Valvasor, 1689.

ohranil več kot 600 let. Kočevski Nemci – *Gottscheer*, ki so s krčenjem gozda pridobivali nove obdelovalne površine, so se ukvarjali z živinorejo in gozdarstvom, medtem ko je bilo poljedelstvo zaradi neugodnih naravnih razmer slabše razvito (Slovenija ..., 1998, str. 446–447). V 15. stoletju so, podobno kot druge slovenske dežele, tudi Kočevsko prizadele številne naravne nesreče, kmečki upori in turška plenjenja. Da bi Kočevarjem olajšal življenje, jim je avstrijski cesar Friderik III. leta 1492 izdal pravico do trgovanja brez plačila davkov, t. i. krošnjarski patent. Krošnjarji so potovali po habsburških in hrvaških deželah peš ali s kolesom in prodajali doma izdelane lesene izdelke (Krošnjarstvo, 2015). Za prenekatero kočevarsko družino je bilo krošnjarjenje pomemben vir zaslužka, ki je sčasoma vodilo v opuščanje kmetijstva in izseljevanje. Slednje se je začelo konec 19. stoletja v povezavi z ekonomskimi razlogi ter množično nadaljevalo z optiranjem in selitvijo v nemški Rajh med letoma 1941 in 1942. Večina kočevarskih naselij je bila uničena bodisi v italijanskih ofenzivah med drugo svetovno vojno bodisi načrtno porušena iz ideoloških in nacionalnih razlogov po vojni. Kočevarji so po več kot 600 letih ostali brez doma in domovine (Ferenc, 2005, str. 46–50, 86–

² Glej poglavje Prazgodovina.

93, 131, 703). Če povzamemo Ferenca (1993, str. 93; 2005, str. 9–10) »je nacistična politika, ki je želela uničiti slovenski narod kot etnično enoto, dejansko uničila kočevsko narodno skupnost, medtem ko sta njihovo kulturno dediščino skoraj v celoti uničila zubelj vojnega požara in kruta povojna narodna in ideološka nestrpnost«.

2.2.1.2. Uskoki

V 16. stoletju je deželna oblast dodelila opustela zemljišča naseljencem, ki so prihajali s turškega ozemlja že od konca 15. stoletja. Največ se jih je naselilo v Beli krajini, Žumberku, ob zgornji Kolpi, v spodnjem delu dolenske Krke in v Novem mestu, v okolici Ljutomera, na Dravskem polju pri Ptuj, na Notranjskem in Krasu ter v zaledju Trsta (Simoniti, 1990, str. 88–89, 139–142). Pravoslavne in katoliške prebege, imenovane Vlahi oziroma Uskoki, pa tudi Bošnjaki, Turki, Hrovati in podobno, je leta 1535 cesar Ferdinand I. Habsburški oprostil dajatev in tlake ter jim podelil svobodo in zemljo, v zameno pa so morali opravljati vojaško službo in sodelovati pri obrambi meje (Voje, 1994, str. 229–231; Štih, Simoniti, 2009, str. 222–223). Večina pravoslavnega pastirsko-vojaškega življa, ki je »uskočila« v slovenske dežele, se je pokatoličnila, tudi tisti v zgornji dolini reke Kolpe in v Poljanah. V Žumberku, ki je postal del Vojne krajine, so sprejeli uniatorstvo, medtem ko sta se v Beli krajini do danes ohranili dve majhni pravoslavni skupnosti (Slovenski ..., 2011, str. 95).

Slika 50: Uskoki

Vir: Valvasor, 1689.

Da so se staroselci in prišleki, tako Kočevarji kot tudi Uskoki, mešali, sobivali in asimilirali, govorijo še vedno živa, delno že popačena rodbinska imena. O kočevarskem izvoru pričajo npr. Majerle, Šmalcelj, Štaudohar, Frice, Šterk, Verderber, Kapš, Mavrin, Osterman, Weiss, Schweiger, Švajger, Mavsar, Šavor, Macele, Volf, Wolf, Švegel, Rožman, Šneler, Šuster, Šterbenc in druga, o uskoškem pa Mihelič, Jankovič, Vlašič, Cvitkovič, Vranešič, Babič, Pribilič, Husič, Vrlinič, Bunjevac, Milič, Vidnjevič, Horvat in druga (Makarovič, 1993, str. 4; Misja in sod., 2008, str. 34).

2.2.1.3. Kolpa – ločnica ali most med dvema narodoma?

Fenomen prostorskega razmejevanja oziroma postavljanja meja v prostor je izraz uveljavljana specifičnih družbeno-kulturnih enot in njihovega obvladovanja v prostoru. Kljub temu da so meje v naravi običajno dobro vidne in prepoznavne, kot npr. med morjem in kopnim ali vzpetim in ravninskim svetom, te ne tečejo v ravni črti, ampak mehko prehajajo iz ene v drugo v obliki različnih vmesnih prostorov ali t. i. con, kjer se prepletajo značilnosti obeh elementov, npr. obala ali pobočje. Meje in proces razmejevanja prostora je potemtakem značilno človeška potreba. Meje so projekcije človeške kulture in družbe, ki se v prostoru uresničujejo bodisi konkretno bodisi imaginarno (Bufon, 2001, str. 36–39). Vse politične meje so dejansko umetne in dogovorjene črte v prostoru, utemeljene na odnosu moči. Pogosto se opirajo na etnične meje. Tiste meje, ki pri razmejitvi med dvema entitetama upoštevajo že obstoječe naravne meje, kot so npr. orografske in hidrografske linije ali vegetacijske cone, imajo daljšo kontinuiteto obstoja (Bufon, 2001, str. 39; Bognar, Bognar, 2010, str. 188).

Bela krajina je primer kulturne pokrajine, kjer je prišlo do součinkovanja in sožitja med naravnimi in družbenimi elementi v prostoru, ki ga je človek s svojo dolgoletno prisotnostjo preoblikoval (steljarjenje, poglobljanje vrtač, terasiranje, suhi zidovi) in se z njim identificiral (Belokranjci) (Bufon, 2001, str. 39). Bela krajina, ki se je skozi preteklost razvijala kot samosvoja entiteta (Weiss, 2010f, str. 12), »ni nastala samo ob meji, pač pa tudi zaradi meje« (Zajc, 2010, str. 632)³. O tem, da se Bela krajina in Belokranjci jasno ločijo od Dolenjcev in ostalih slovenskih pokrajin, nam priča njen zgodovinsko-pravni razvoj (Grofija v Marki in Metliki) ter etnična (sožitje slovenskega – kranjskega, hrvaškega, nemškega in vlaškega življa) in kulturno-jezikovna podoba prostora (severno- in južnobelokranjsko narečje) (Weiss, 2010f, str. 12).

Današnja državna meja na Kolpi in Gorjancih/Žumberku, ki se je oblikovala skozi več stoletij upoštevajoč naravnogeografske danosti, predstavlja najmanj sporen oziroma nesporen del mejne črte med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško (Bognar, Bognar, 2010, str. 187). Hidrografske meje so odprtejšje in spadajo k t. i. asimilacijskim mejam, saj reka dve sosednji državi politično ločuje, a hkrati kulturno in ekonomsko povezuje (Bufon, 2001, str. 74–77).

³ Glej poglavje Srednji vek v Beli krajini.

O dobrih medsosedskih odnosih in sodelovanju prebivalcev z obeh strani Kolpe je leta 1964 ugotavljal Dular (1990, str. 7), ko je spoznaval pokrajino in njene ljudi iz čolna. Kljub temu da v preteklosti med Petrino (do leta 1821) in Vinico (do leta 1884) na Kolpi ni bilo nobenega mostu in da je bil leseni most, ki povezuje Sodevce in Blaževce, zgrajen šele leta 1981, so bili prebivalci ob Kolpi kulturno, ekonomsko in sorodstveno močno povezani. Reko so prečkali s čolni in brodovi. Do osamosvojitve leta 1991 so imeli elektriko v Bilpi in okolici napeljšano iz hrvaške strani, medtem ko so jo imeli v Blaževcih in okoliških vaseh napeljšano iz slovenske strani. Zelo pomenljiv podatek o

dobrososedskih odnosih je tudi ta, da so Bilparji svoje pokojne vozili čez vodo in jih pokopavali v Goršeti na hrvaški strani, saj v Bilpi niso imeli ne cerkve ne pokopališča (Prav tam, str. 7). Tudi Kramarič (2010, str. 46–48), ki je »odstrl zabrisan spomin« o prizadevanjih Janeza Starihe za izgradnjo mostu čez Kolpo pri Vinici, ki je bil zaradi tega leta 1884 odlikovan z zlatim križcem za zasluge Avstro-Ogrske monarhije, je menil, da »leta 1902 zgrajeni most, ki so ga v letu 1944 porušili in ga takoj po vojni obnovili, ni le infrastrukturni objekt, ki povezuje dve državi, temveč je simbol njunega prijateljstva, za ljudi ob Kolpi pa vez, ki ne glede na politične razprtije ostaja iskrena in trdna« (Prav tam, str. 48).

Da so nasprotja med interesi velikih političnih enot, ki tukaj vidijo samo mejo, in željami obmejnega prebivalstva, ki skušajo čim bolje preživeti, v tem prostoru že tradicionalna (Zajc, 2010, str. 644–645), kažejo tudi nedavni protesti in nestrinjanje s postavitvijo bodeče žice ob celotni slovensko-hrvaški meji.

Ne glede na ozemeljske spremembe in upravno-

Slika 51: Nekoč brod danes most na Kolpi med Sodevci in Blaževci

Vir: Dular, 1985, str. 34; Panoramio, 2016.

Slika 52: »Meja Kolpa ... Mea Culpa ...«

Avtor: Vinko Kukman, 2015.

politično pripadnost v preteklosti, je Kolpa danes naravna ločnica med dvema državama, ki kulturno povezuje dva naroda, Slovence – Kostelce in Belokranjce, ter Hrvate – Gorane in Prikupce.

2.2.2. Naselja in poselitev južnega dela Bele krajine

Poselitveni vzorec in lega naselij izražata součinkovanje naravno- in družbeno-geografskih značilnosti pokrajine ter njenega zgodovinskega razvoja. (Ogrin, Plut, 2009, str. 159). Tako je hribovit svet, kjer so bile možnosti za poselitev in gospodarske dejavnosti omejene, redko poseljen. Samotne kmetije in zaselki so postavljeni na prisojne lege pobočij in manjših uravnav. Obdelovalno zemljišče se z oddaljevanjem od doma spreminja v senožeti in pašnike, medtem ko se v osojnih in najstrmejših delih pojavi gozd. Na sončnih pobočjih gričevnatega sveta, kjer so ugodne razmere, uspeva vinska trta, naselja pa se nahajajo na vrhovih gričevij. Največja naselja s pravilnejšo, vendar razdrobljeno poljsko razdelitvijo, so nastala na ravninah. Tudi tukaj osojna in slabša zemljišča porašča gozd, medtem ko so na mokrotnejših območjih travniki (Urbanc, 2002, str. 11).

Kos (1987, str. 61–63) je srednjeveško agrarno kolonizacijo Bele krajine razdelil na dve obdobji. Prvo, ki se naj bi začelo s staroslovansko naselitvijo, je trajalo do priključitve h Kranjski⁴. Kljub temu da Bela krajina v pozni antiki ni bila nikoli povsem brez prebivalcev, ni šlo za neposredno zamenjavo poznorimskega s staroslovanskim prebivalstvom, saj razen hidronima *Colapis*, ni zaslediti nobenega antičnega toponima. Novo prebivalstvo, ki je imelo korenine onkraj Kolpe, so pritegnile obdelovalne površine v nižinskem svetu, ki so jo predhodno kultivirali njihovi rimski predhodniki. Prisotnost staroselcev ob staroslovanski naselitvi bi lahko izpričal toponim in hidronim Lahinja, pa tudi poimenovanja staroselcev – Vlahi ali Lahi. O starejši naselitvi govorijo toponimi naselij, ki se imenujejo po listnatem gozdu (Hrast pri Vinici, Stara Lipa, Drenovec, Jelševnik, Grabrovec, Črešnjevce, Lipovec, Praproče, Gaber, Brezje, Brezovica) in tisti, ki govorijo o značilnostih terena (Dolenji Suhor, Rožni Dol, Lokve, Loka, Kal, Draga, Kot, Dol, Vrh, Dolenja Podgora, Obrh, Dolnja Paka). Poimenovanja naselij Učakovci, Perudina, Fučkovci, Brdarci, Radoviči, Svržaki, Vranoviči, Vidošiči, Dragoši, Adlešiči in drugih nam govorijo o staroslovanskem združenem življenju. V to obdobje bi lahko uvrstili še kraje z izpričano vinogradniško aktivnostjo (Tanča Gora,

⁴ Glej poglavje Srednji vek v Beli krajini.

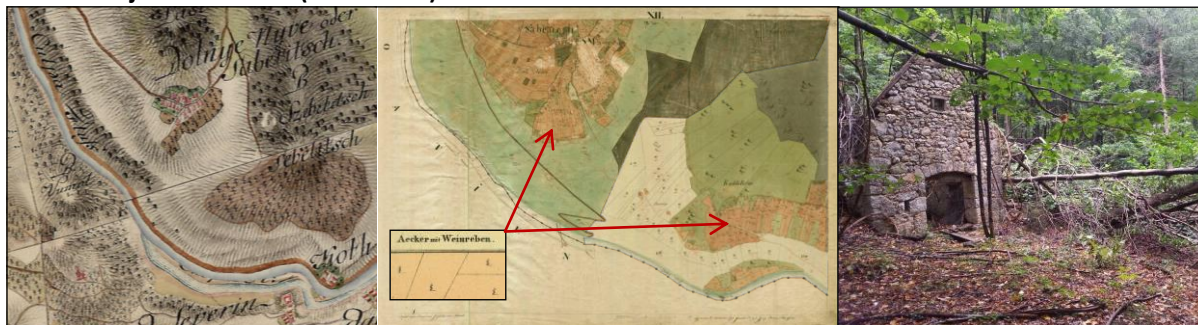
Vinomer, Talčji Vrh, Krašnji Vrh). V tem času je bil torej poseljen le ozek nižinski pas od Metlike, preko Štrekljevca in Črnomlja do Vinice (Prav tam, str. 61–63).

Drugo intenzivnejše obdobje srednjeveške agrarne kolonizacije je Kos (1987, str. 63–70) povezal s prihodom Spanheimov od 13. stoletja naprej, ki so v Belo krajino pripeljali svoje ministeriale, Gracarje in Črnomaljske, ter Nemški viteški red. Starim naselitvenim območjem so se pridružila nova v okolici Semiča, Starega trga, Sinjega Vrha ter v krajih severno od Črnomlja in Metlike. V tem obdobju so nastali kraji, ki imajo v svojem imenu osnovo vas s pridevnikom ali osebnim imenom (Jerneja vas, Petrova vas, Jelenja vas, Kovača vas, Deskova vas, Vavpča vas, Ručetna vas, Bereča vas in druge) ter selo (Sečje selo, Čudno selo, Sela pri Otovcu). Naselja, ki imajo v toponimu pridevnik gorenji, novi, zgornji so mlajša v odnosu do tistih brez pridevnika oziroma s pridevnikom dolnji, stari, spodnji. Do konca 14. stoletja je drugo obdobje srednjeveške kolonizacije začelo pojenjati, saj se je izčrpala najkvalitetnejša prst, v intervalih so se začele pojavljati naravne nesreče in epidemije, začeli so se vpadi Turkov (Prav tam, str. 63–70).

Južni del Bele krajine je, tako kot preostala Slovenija, neenakomerno poseljen (Ogrin, Plut, 2009, str. 159). Breg Kolpe in kraški vrtačast teren je bil neugoden za naselitev, zato tukaj ni bilo nikoli večje zgoščitve prebivalstva (Kos, 1987, str. 63). Med naselji, ki jih opredeljujemo kot »trajno ali začasno skupino človeških bivališč in drugih zgradb s pripadajočimi zemljišči«, prevladujejo podeželska oz. ruralna naselja (Rebernik, 2011, str. 10). Podeželje je »območje zunaj mest oziroma poseben del pokrajine, v kateri ima kmetijstvo pomembno vlogo« (Prav tam, str. 16). Rebernik (2011, str. 16–18) v nadaljevanju loči kmečko naselje, katerega prebivalstvo živi zgolj od kmetovanja, tj. izkoriščanja okoliškega zemljišča, od sodobnih podeželskih naselij, ki postajajo vedno bolj bivalna okolja neagrarnega prebivalstva in v katerih kmetijstvo ni več edina gospodarska dejavnost. Kot posebno obliko podeželskih naselij loči še neagrarna podeželska naselja, tj. ruralna središča, ki jih iz predindustrijske dobe poznamo kot prehodno stopnjo med vasmi in mesti, t. i. trge. Omeniti velja še občasna ali temporalna podeželska naselja, ki so bila v preteklosti značilna za preučevano območje. Začasna bivališča, t. i. zidanice ali hrame, v bližini obdelovalnih površin – vinogradov, so prebivalci uporabljali periodično oziroma sezonsko (Prav tam, str. 16–18).

Kočevarji in Poljanci so tako imeli zidanice na Mavrlenu, Doblički gori kot tudi v okolici Sinjega Vrha, Dalnjih Njiv in v Kočki rebri na Sebetihu. Danes so te zapuščene, vinograde pa je prerasel gozd. Auerspergov vinski hram na Sinjem Vrhu, ki je med letoma 1860 in 1974 služil kot šola, je danes lovski dom (Zabukošek, 2008, str. 128).

Slika 53: Primerjava obsega vinogradov v Kočki rebri na prvem avstrijskem vojaškem zemljevidu (1763–1787) in franciscejskem katastru (1823–1869) ter ostanek zidanice v Kočki rebri

Vir: Arhiv republike Slovenije, 2015; Mapire, 2015.

Avtor: Rudolf Lakner, 2015.

Za nastanek, razvoj in značilnosti kmečkih naselij je bila v preteklosti poglavitnega pomena dostopnost naravnih virov (rodovitna in za kmetijstvo primerna zemljišča, oskrba z vodo, relief, gorivo in gradbeni material), medtem ko je lokacija sodobnih podeželskih naselij manj odvisna od naravnih razmer. Pomembnejša sta bližina sodobnih komunikacij in možnosti zaposlitve v neagrarnih dejavnostih (Ogrin, Plut, 2009, str. 165; Rebernik, 2011, str. 19, 59).

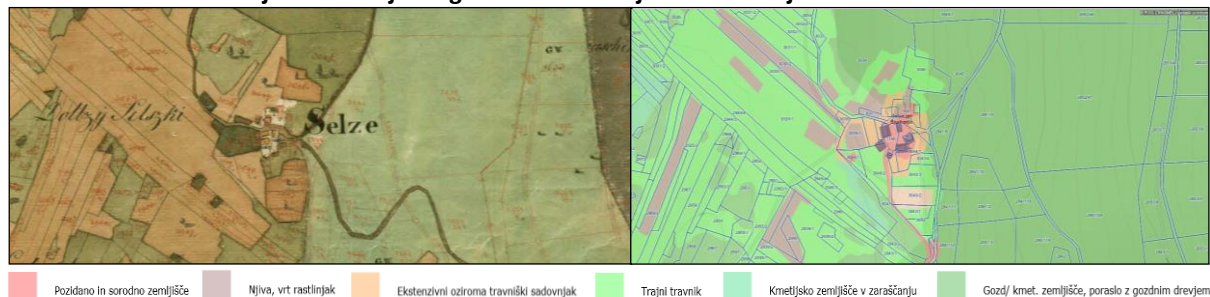
Zgradba in oblika vaških naselij je odraz fizično- in družbeno-geografskih ter kulturnih, zgodovinskih in ekonomskih dejavnikov (Rebernik, 2011, str. 26). Drozg (1992, str. 34) je tako ugotovil določeno skladnost med prostorsko razmestitvijo posameznih morfoloških tipov naselij in pokrajinskimi oziroma reliefnimi enotami ter kulturno-zgodovinskimi območji. V visokogorju in predalpskih hribovjih najdemo samotne kmetije in gručasta naselja. Na kraških podoljih, v gričevjih in nižjih delih hribovij so zaselki, razložena in strnjena naselja, medtem ko v širokih dolinah in večjih kotlinah ter na ravninah najdemo le slednja (Ogrin, Plut, 2009, str. 160–162).

Na preučevanem območju prevladujejo strnjena naselja oziroma sklenjene vasi z razvejanim tlorisom in nepravilno zasnovo, t. i. gručaste vasi predalpskega tipa z osrednjo prometnico, ob kateri so gručasto razporejeni objekti. Razvijale so se daljše časovno obdobje, s postopno delitvijo skupne vaške zemlje na grude (Rebernik, 2011, str. 32–33).

Vasi v gruči so običajno majhne, saj obsegajo okrog 20 hiš. Najverjetneje so nastale iz zaselkov. Kjer hiše v preteklosti niso stale tesno skupaj, je bil med njimi prostor za sadovnjake (Melik, 1933, str. 141–143). Podobno je tudi danes.

Zaselek je tip majhnega strnjjenega naselja, ki obsega 3–9 hiš in je nekakšna prehodna oblika med samotnimi kmetijami in vasmí (Melik, 1933, str. 137; Rebernik, 2011, str. 31).

Slika 55: Zaselek z zemljiško delitvijo na grude v franciscejskem in zemljiškem katastru

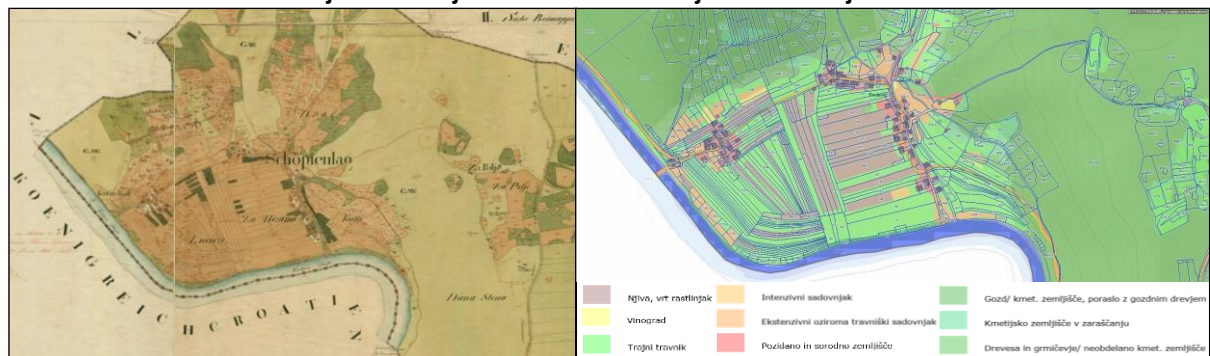

Vir: Arhiv Republike Slovenije, 2015; PISO, 2015.

Pravilnejše oblike zemljiške posesti je od 11. stoletja dalje s seboj privedla uporaba železnega pluga. Da so se izognili pogostemu obračanju težkega pluga, so na ravninah široke grudaste njive spremenili v ozke in dolge delce, ponekod v proge. Čeprav se velikost in oblika delcev spreminja na kratke razdalje, potekajo ti dokaj vzporedno v istih smereh. Še vedno je ohranjena skupna vaška posest, tj. gmajna (Urbanc, 2002, str. 45–46).

Na preučevanem območju je zaslediti tudi nekaj obcestnih vasi, kjer so objekti enakomerno in strnjeno nanizani na obeh straneh prometnice. Za hišo so gospodarska poslopja, vrtovi in sadovnjaki, vaško zemljišče pa je običajno razdeljeno na delce (Rebernik, 2011, str. 35).

Slika 56: Obcestna vas z zemljiško delitvijo na delce v franciscejskem in zemljiškem katastru

Vir: Arhiv Republike Slovenije, 2015; PISO, 2015.

Strnjene večje vasi, tako gručaste kot tudi obcestne, so nastale na ravnem reliefu, ob vodotoku, ob vznožju pobočja, ob terasni ježi ali pa na kraških uravninah, kjer je bilo dovolj rodovitnega zemljišča za obdelovanje in prostora za naselitev večjega števila prebivalcev. Na vzpetejšem delu, bodisi na strmih pobočjih bodisi na ozkih terasah, kjer je bilo le malo prostora za naselitev in malo za obdelovanje primerne zemlje, so nastala majhna naselja, kot so samotne kmetije in zaselki (Melik, 1933, str. 145–146).

2.2.2.1. Belokranjska hiša

Čeprav je zaradi vpliva suburbane gradnje v večini naselij prepoznavna skromna in enostavna arhitektura že povsem zabrisana, je ponekod še moč najti primere tradicionalne belokranjske hiše, ki ima več različic. V osnovi je belokranjski tip objekta panonska hiša, ki se je prilagodila okolju, v katerem je nastala. V njej se zrcali tako finančna zmožnost gospodarja in velikost stavbne parcele, kot tudi razpoložljiv material in izoblikovanost terena (Prašin Kolbezen, 2010, str. 31–32).

V ravninskem delu Bele krajine so gradili pritlične hiše. Glavni gradbeni material sta bila les in kamen. Dvokapna streha je bila pokrita s slamo, ki jo je sčasoma nadomestila opeka. Čela zatrepov so bila obita s širokimi navpičnimi deskami, ki so jih zaključili z izrezljanim okrasjem. Za zračenje podstrešja, ki ni bilo bivalno, so izdelali kroge, kelihe, križe ali kvadrate. Stike med lesenimi brunami, ki so jih zatesnili z ometom in prebelili z apnom, so redno vzdrževali. Gospodarski objekti so bili običajno postavljeni vzporedno s hišo. V vmesnem prostoru je bilo gnojišče. Pritlična hiša je imela glavna vhodna vrata, ki so vodila v vhodni prostor, t. i. vežo, kjer je bila črna kuhinja, in stranska vrata, ki so vodila na dvorišče. Levo in desno od veže sta bili prva in zadnja hiša (Prav tam, str. 32–33).

Slika 58: Pritlična belokranjska hiša

Avtor: Fran Vesel, 1920.

Slika 58: Vrhlevna ali vrhkletna belokranjska hiša

Avtor: Tomislav Urh, 2015.

Vrhlevne in vrhkletne hiše so običajno gradili v hribovitejših območjih, kjer je bilo na razpolago manj ravnega površja. Spodnji del, kjer je bil hlev ali klet za shranjevanje pridelkov, je bil običajno zidan iz kamna, medtem ko je bil nadstropni bivanjski del lesen. Toplota iz hleva je prehajala v nadstropje in grela bivanjski del. Gospodarski objekti za shranjevanje sena, t. i. skedenj ali pod, in svinjak so bili zgrajeni posebej. V nadstropje so vodile lesene

stopnice, vezane na gank, ki se je velikokrat zaključil s straniščem. Tlorisna zasnova prostorov je bila enaka pritlični hiši (Prav tam, str. 32).

Slika 59: Vrhlevna hiša z vplivi kočevskega stavbarstva

Avtor: Darinka Vrbanac, 2007.

Na obronkih nekdanjega nemškega kulturnega in jezikovnega otoka – v Poljanski dolini, na Tanči Gori, Dobličah, Jelševniku, Doblički gori, Mavrlenu, Stražnjem Vrhu, Rodinah, Bistrici, Miklarjih ter v naseljih v okolici Sinjega Vrha – je moč najti objekte, grajene pod vplivom kočevskega stavbarstva. Te

nadstropne stavbe so bile v celoti zidane iz kamna in praviloma večje in masivnejše od belokranjske hiše, saj so morale kljubovati ostrejšim klimatskim razmeram višjeležečih območij. Strehe so bile strme dvokapnice, včasih zaključene s čopi. Pokrite so bile s škodlami, ki jih je kasneje zamenjala opeka ali eternit. Zunanje kamnite stopnice so vodile do masivnih lesenih vhodnih vrat s kamnitim portalom. Osrednji bivanjski prostor je bila kuhinja z vežo, iz katere je bil dostop do prve in zadnje hiše ter štibelca in podstrešja. Večinoma so imele tudi gank. Gospodarski objekti so bili prav tako masivni, podkleteni in zidani s kamnom, medtem ko je bilo nadstropje leseno (Prav tam, str. 34–35).

V obkolpskem delu, ki je bil v preteklosti izpostavljen turškim in hajduškim napadom, se je oblikoval poseben tip bivališč, t. i. dvor. Medtem ko je bil uskoški dvor z vseh strani zaprta štiristranična domačija z gospodarskimi poslopji, stanovanjsko hišo in osrednjim dvoriščem, ki je bilo zaprto z lesenimi vrati, je bil belokranjski dvor

Slika 60: Belokranjski dvor

Avtor: Darinka Vrbanac, 2007.

le delno zaprt. Sestavljen je bil iz stanovanjske hiše in gospodarskega dela, ki ju je povezoval vhodni zid z vrati. Običajno je nasproti vhodnega zidu samostojno stal svinjak (Prav tam, str. 35–36).

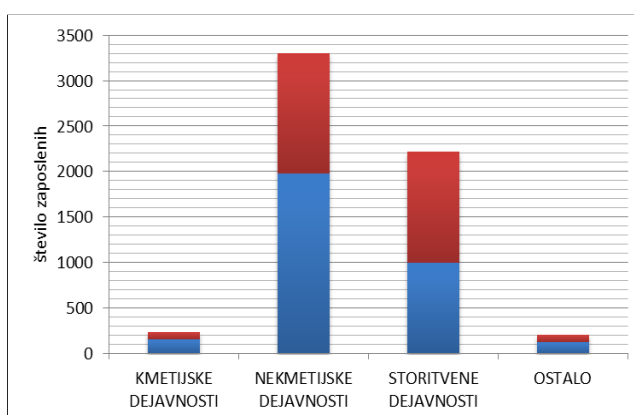
Modernizacija in gospodarski razvoj sta tudi na podeželje prinesla nove gradbene materiale in uniformirano gradnjo, zato se sodobna ruralna arhitektura skoraj ne razlikuje več od urbane (Rebernik, 2011, str. 65).

2.2.3. Gospodarstvo Bele krajine

Skromni naravni viri, kraškost površja in reliefna zaprtost proti ostali Sloveniji, so zaznamovali gospodarski razvoj pokrajine na sončni strani Gorjancev že v preteklosti. Prometna odmaknjenost in slabše razvita infrastruktura pa še danes krojita gospodarsko podobo Bele krajine, ki sodi med gospodarsko manj razvite slovenske pokrajine (Slovenija ..., 1998, str. 493, 495).

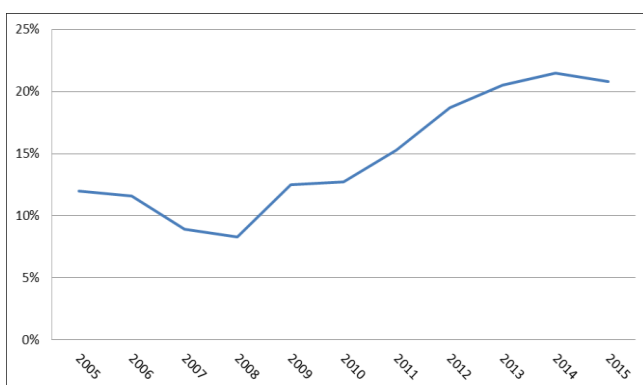
Ob popisu prebivalstva leta 2002 je bilo v občini Črnomelj 5971 delovno aktivnih, in sicer 55 % moških in 45 % žensk. Največ (55 %) jih je bilo zaposlenih v nekmetskih dejavnostih, kamor z izjemo storitvenih dejavnosti uvrščamo rudarstvo, gradbeništvo, oskrbo s plinom, vodo in elektriko ter predelovalne dejavnosti. 37 % jih je bilo zaposlenih v storitvenih dejavnostih, kot so trgovina, gostinstvo, promet, izobraževanje, zdravstvo in ostalo, medtem ko jih je bilo v kmetijskih dejavnostih zaposlenih le 4 % prebivalstva (Delovno aktivno ... SURS, 2016a).

Slika 61: Delovno aktivno prebivalstvo v občini Črnomelj po spolu in dejavnostih leta 2002

Vir podatkov: Delovno aktivno ... SURS, 2016a.

Slika 62: Stopnja registrirane brezposelnosti v občini Črnomelj (2005–2015)

Vir podatkov: Delovno aktivno ... SURS, 2016b.

Po podatkih SURS-a se je stopnja registrirane brezposelnosti v občini Črnomelj od leta 2005 (12 %) do nastopa gospodarske krize v letu 2008 (8,3 %) postopoma zmanjševala, medtem ko se je ta do leta 2014 povzpela na 21,5 %, kar je pomenilo, da je bil vsak peti delovno aktivni prebivalec občine brez dela. Lani (2015) pa je bila stopnja registrirane brezposelnosti prvič po nastopu gospodarske krize nižja (20,8 %) kot v predhodnem letu (Delovno aktivno ... SURS, 2016b).

2.2.3.1. Kmetijstvo

Prevlada razgibanega kraškega površja, odsotnost površinskih vodnih tokov skromna, plitva prst ter majhna in razdrobljena kmetijska posest so tisti naravni in družbeni dejavniki, ki na preučevanem območju omejujejo kmetijstvo. Slabše pridelovalne razmere sicer kmetijsko pridelavo omogočajo, vendar pa zmanjšujejo proizvodno zmogljivost kmetij, omejujejo izbor kultur in proizvodnih usmeritev ter dražijo pridelavo. Za pokrajinsko rabo zemljišč je v zadnjih nekaj desetletjih značilen trend hitrega naraščanja deleža gozdnih in nerodovitnih površin ter zmanjševanja kmetijskih površin, zlasti njiv (Ogrin, Plut, 2009, str. 170).

Celotna površina občine Črnomelj je 340 km² oziroma 34.000 ha (Slovenske občine ... SURS, 2016). Leta 2010 je bilo v skupni uporabi kmetijskih gospodarstev (v nadaljevanju KMG) 45 % (15 452 ha) površine občine. Od tega je bilo 40 % gozda in 59 % kmetijskih zemljišč. 1060 KMG, kot jih je bilo ob popisu leta 2010 v občini Črnomelj, je skupno obdelovalo 5773 ha kmetijskih zemljišč. 45 % so predstavljale njive, 51 % trajni travniki in pašniki ter 4 % trajni nasadi. Posamezno KMG je leta 2010 v povprečju obdelovalo 5,4 ha kmetijskih zemljišč (Primerjava ... SURS, 2016), kar je 1/3 površine, ki jo obdeluje povprečno KMG v državah EU (Stele, Žaucer, 2013, str. 9).

Preglednica 4: Primerjava površine zemljišč v uporabi KMG in strukture kmetijskih zemljišč v občini Črnomelj leta 2000 in 2010

leto	vsa zemljišča v uporabi KMG	nerodovita zemljišča	gozd	kmetijska zemljišča	kmetijska zemljišča v uporabi (KZU)	njive	trajni travniki in pašniki	trajni nasadi
2000	18.197 ha 100 %	190 ha 1 %	6441 ha 35 %	11.566 ha 64 %	6784 ha 100 %	3173 ha 47 %	3270 ha 48 %	340 ha 5 %
2010	15.452 ha 100 %	171 ha 1 %	6239 ha 40 %	9042 ha 59 %	5773 ha 100 %	2572 ha 45 %	2946 ha 51 %	254 ha 4 %

Vir podatkov: Kmetijska gospodarstva ... SURS, 2016.

V 10. letih se je število KMG zmanjšalo za 18 %, kar nam pojasni 15 % zmanjšanje deleža zemljišč, ki so bila v skupni uporabi KMG. V primerjavi z letom 2000 se je povečal delež gozda na račun zmanjšanja površine kmetijskih zemljišč. Narasel pa je delež trajnih travnikov in pašnikov v primerjavi z deležem njiv (Kmetijska gospodarstva ... SURS, 2016).

Po podatkih Zavoda za gozdove Slovenije 58,4 % površine države prekrivajo gozdovi, kar nas uvršča na tretje mesto v Evropi, takoj za Švedsko in Finsko. Preučevano območje spada k območni enoti Novo mesto, za katero je značilno, da je gozdnatost v zadnjih stotih letih narasla od 40 % leta 1896, 44% (1970), 50% (1979), 53% (1989), 62 % (2000) in 63% leta 2005 na 64 % v letu 2008 (OE NM. Zavod za gozdove Republike Slovenije, 2016). Predvideva

se, da se bo delež gozdnih površin v prihodnosti, zaradi opuščanja kmetijstva in zaraščanja kmetijskih površin ter depopulacije območja, še povečal. Leta 2005 je bilo v občini Črnomelj 23 608 ha gozda, kar je 69,5 % površine občine (Lesna biomasa. Zavod za gozdove Republike Slovenije, 2016).

Slika 63: Obseg kmetijskih površin leta 1965, 1998 in 2014 med Gorico in Daljnimi Njivami

Vir: PISO, 2015; OE NM. Zavod za gozdove Republike Slovenije, 2016.

Če je imelo kmetijstvo na preučevanem območju še do nedavnega pomembno vlogo pri oblikovanju kulturne pokrajine in velik vpliv na življenje prebivalstva, ki se je preživljalo skoraj izključno s poljedelstvom, živinorejo, vinogradništvom, čebelarstvom in deloma z gozdarstvom, pa je njegova vloga danes zreducirana na minimum. »Pred letom 1990 je imela vsaka hiša v hlevu vsaj dve glavi velike živine, nekaj kokoši, prašička in drobnico« (Vrbanac, 2014). Glavnina pridelave poljščin in krme je bila samooskrbnega značaja. Pridelali so vse vrste žitaric in vrtnin (ječmen, pšenico, oves, rž, proso, ajdo, koruzo, bob, krompir, repo, peso, korenje, čebulo, fižol, grah, zelje, kumarice, lan, konopljo, tobak ...) (Dular, 1985, str. 63). Omeniti velja, da je bila Bela krajina v preteklosti samooskrbna tudi z domačim platnom, ki so ga tkali iz lanu, konoplje, volne, tudi bombaža, in uporabljali za prte, rjuhe, torbe, obleke, odeje, preproge in drugo. O tem je pisal Račič (1950, str. 157), ki za ta čas navaja še »okrog 400 tkalk in 350 krosen«.

Danes se v tem prostoru izključno s kmetijstvom preživlja le še nekaj posameznikov v Poljanski dolini in na Podgorskem ravniku, kjer so naravne razmere (relief) za kmetijstvo ugodnejše. V Poljanski dolini je poleg govedoreje prisotna tudi ekološka kmetija, ki je usmerjena v sirarstvo, tj. predelavo ovčjega mleka.

Na obdelovalnih površinah so v zadnjih desetletjih krušna žita (pšenica, rž, ajda) večinoma zamenjala krmna žita (ječmen, oves, proso) in koruza za zrnje ter krmne rastline (detelja,

silažna kuruza, travne mešanice), ki so kakovostno dopolnilo krmi s pašnikov in travnikov (Geografski ..., 1998, str. 198). Glavnina pridelave poljščin je tako namenjena za krmo živine, le manjši delež oziroma presežek pridelka je namenjen za trg. Na preučevanem območju je pridelava vrtnin, sadja in vina namenjena samooskrbi.

2.2.3.2. Industrija

Družbena blaginja, oskrba prebivalstva, stopnja gospodarske razvitosti in sploh celoten družbeni razvoj je zadnjih dvesto let tesno povezan z razvojem industrije (Vrišer, 2000, str. 5). Industrija je »gospodarska dejavnost, ki z uporabo strojev organske in anorganske surovine z mehanskimi, kemičnimi, biološkimi in fizikalnimi postopki predeluje v polizdelke, proizvaja blago za nadaljnjo predelavo ali končne izdelke za široko porabo« (Geografski ..., 2005, str. 145). Po statistični definiciji industrija vključuje rudarstvo, predelovalne dejavnosti, oskrbo z elektriko, plinom in vodo ter gradbeništvo (Vrišer, 2000, str. 9–10; Geografski ..., 2005, str. 145). Pri množični predelavi surovin v polizdelke in izdelke stroji porabijo veliko energije, ki so jo skozi preteklost pridobivali na različne načine. Do začetka 19. stoletja sta bila glavna energetska vira voda in les (ogljje). V 19. in prvi polovici 20. stoletja je njuno mesto prevzel premog, medtem ko sta od 60. in 70. let 20. stoletja to nafta in zemeljski plin (Ogrin, Plut, 2009, str. 165–166). V prihodnosti pa naj bi vodilno mesto zopet prevzeli obnovljivi viri energije.

V Angliji je v drugi polovici 18. stoletja, kot posledica sklopa različnih izumov in inovacij, prišlo do t. i. industrijske revolucije, ki je pomenila prelom z dotedanjim stagnirajočim gospodarstvom, temelječim na tradicionalni avtarkični agrarni družbi. Vzroke za industrijsko revolucijo gre iskati že v 14. stoletju, ko so postopoma začeli opuščati tlačanstvo in ga nadomeščati z najemništvom, ter v nagli rasti prebivalstva od 18. stoletja dalje, ki so jo omogočili različni sanitarni in higienski ukrepi. Naraščanju prebivalstva je kmetijska proizvodnja sprva sledila s kolobarjenjem, zaokroževanjem posesti, širjenjem kmetijskih površin in s tehničnimi izboljšavami ter s preusmeritvijo v živinorejo. Sčasoma pa sta agrarna prenaseljenost in vse večja beda na podeželju prebivalce prisilila v selitve v mesta in kolonije. Naraščanje prebivalstva je spodbujalo neagrarno proizvodnjo. Številne manufakture so spretno izkoriščale ceneno delovno silo s podeželja. S pojavom množice tehničnih iznajdb in tehnoloških postopkov so se povečale proizvodne zmogljivosti. Večanje proizvodnje v eni

panogi je omogočalo in spodbudilo razvoj v drugi. Tako je npr. leteči čolniček povečal tkalske zmogljivosti in pojavila se je potreba po večji količini preje, ki so jo z iznajdbo predilnega stroja na vodni pogon lahko zagotovili. Presežki v preji pa so spodbudili iznajdbo mehanskih statev, itd. Zamenjava nezanesljivega vodnega pogona s parnim je povzročila porast porabe premoga in odpiranje številnih premogovnikov. Sočasno je rastla pridelava bombaža. Za hiter, zanesljiv in množičen prevoz surovin, energentov in blaga so bile potrebne dobre prometne zveze, ki so jih zagotovili z iznajdbo lokomotive in uveljavitvijo parnikov. Strojegradnja, ladjedelništvo in gradnja železnic so povzročili skokovito porabo jekla in železa ter razvoj železarstva. Ker industrijska proizvodnja ni bila več vezana na vodni pogon, se je ta preselila k premogovnikom. Hitra rast industrije in izboljšanje prometnih zvez sta odprla nove možnosti v trgovini, tj. uvoz surovin iz prekomorskih dežel in izvoz izdelkov iz industrijskih držav. Z izumom motorja z notranjim izgorevanjem in uporabo električne energije se je navezanost industrije na premogovnike, železnice in pomorska pristanišča zrahljala. Industrija se je dekoncentrirala, saj se je lahko začela pojavljati tudi tam, kjer niso imeli premogovnih nahajališč in železniških prog. Z razvojem elektronike v 70. in 80. letih 20. stoletja je prišlo do avtomatizacije in robotizacije proizvodnje, ki zahteva znanje, raziskovanje, inovacije in izume (Vrišer, 2000, str. 14–27).

V tradicionalno agrarno Belo krajino je industrija prišla zelo pozno. Čeprav je bil premog na območju med Dobličami in Loko odkrit že leta 1838, so ga začeli izkoriščati šele leta 1857, saj do takrat zanj ni bilo nobenega uporabnika. Sočasno z gradnjo železnic in razvojem strojegradnje sredi 19. stoletja se je povpraševanje po železu in jeklu povečalo. Ugodne gospodarske razmere in vedno večje povpraševanje po železu na eni strani ter obsežni gozdovi gradaškega gospostva, več premogovnih plasti v kanižarski kadunji ter predvsem špekulacije o relativno bogatih nahajališčih železove rude na območju Bele krajine in v njeni bližnji okolici, so botrovali odločitvi Franza Ritterja von Friedaua o postavitvi železarne in livarne v Gradacu leta 1858. Gradaška železarna in livarna se je ves čas svojega obstoja srečevala z visokimi obratovalnimi stroški, ki so bili posledica slabih prometnih povezav in neugodne lege proizvodnega objekta, oddaljenega tako od rudnih nahajališč kot od trga. Takrat najbližja železniška postaja je bila v Zidanem Mostu, železna cesta pa je v Belo krajino prišla šele leta 1914. Razmeroma hitro se je izkazalo tudi, da je delež *Fe* v belokranjski železovi rudi skromen. Kljub temu je bila produkcija gradaške železarne v ugodnih letih celo

večja od tiste na Dvoru. V Gradacu so vlivali naboje, projekte in topničarsko municijo vseh kalibrov, železne ograje, nagrobne spomenike, železne križe in različne odlitke za stroje. Vedno večja konkurenca modernejših železarn z manjšimi obratovalnimi stroški, kakovostnejšo železovo rudo in boljšimi komunikacijami ter gospodarska kriza v letu 1873, ki je znižala ceno surovega železa, so gradaško železarno in lastnika postopno pripeljale do finančnih težav in stečaja. Železarski koncern *Österreichische Alpine Montangesellschaft*, t. i. Alpinka, ki je gradaško železarno prevzela, pa je leta 1882 vedno manj rentabilno proizvodnjo ustavila, stroje demontirala in odpeljala v Donawitz ter podrla objekte. Alpinka, ki je gradaško gozdno posest začela odprodajati, je rudnik v Kanižarici za naslednjih 40 let zaprla (Mohorič, 1953, str. 183–190).

Delo v rudniku se je ponovno pričelo leta 1922, ko ga je odkupila novonastala rudarska družba Belokrajina. Čeprav je premogovnik prevzela v slabem stanju in ga počasi razvijala, ji je uspelo povečati izkop premoga iz 90 ton leta 1923 na 4270 ton leta 1925. Med letoma 1930 in 1941, ko je rudnik vodila družba Andrija Jakil iz Krmelja na Dolenjskem, ki je izkop premoga še povečala, se je premogovnik pričel hitro modernizirati in razvijati. V času italijanske okupacije je bil rudnik pod stalnim udarom partizanskih sil, 21. 9. 1942 pa so le uspele delo v rudniku zaustaviti. Po kapitulaciji Italije je prišlo do obnove rudnika in ponovne vzpostavitve izkopavanja. Sočasno s kapitalsko rekonstrukcijo in izgradnjo novih rudniških objektov, med letom 1958 in 1963, so s sodobnejšo opremo in spremembo načina dela v rovih modernizirali izkopavanje. Temu je sledilo povečanje izkopa na 100.000 ton leta 1967, ki je naraščalo vse do 1976, ko je velik vdor vode za celo leto delo v rudniku prekinil. Po poplavni sanaciji rudnika je redna letna produkcija presegala 100.000 ton. Ta se je začela načrtno zmanjševati po letu 1990, ko je bil sprejet sklep o zapiranju manjših rudnikov. 140-letna tradicija premogovništva v Beli krajini se je končala z zaprtjem rudnika leta 1997 (Weiss, 2010g, str. 905–907).

V Črnomlju se je industrija v pravem pomenu besede začela razvijati z izgradnjo železnice leta 1914 oziroma po prvi svetovni vojni. Prva parna žaga, ki je izkoriščala les iz obsežnih gozdov Velikega Bukovja, je bila zgrajena leta 1917. Z razmahom žagarstva sta bili ustanovljeni še dve žagi. Lesna industrija Jugoles, ki je delovala do leta 1936, je les iz Roških

gozdov dobivala po gozdni železnici. Tretja žaga Zora, ustanovljena leta 1928 (Dular, 1985, str. 79; Slovenija ..., 1998, str. 494), deluje še danes.

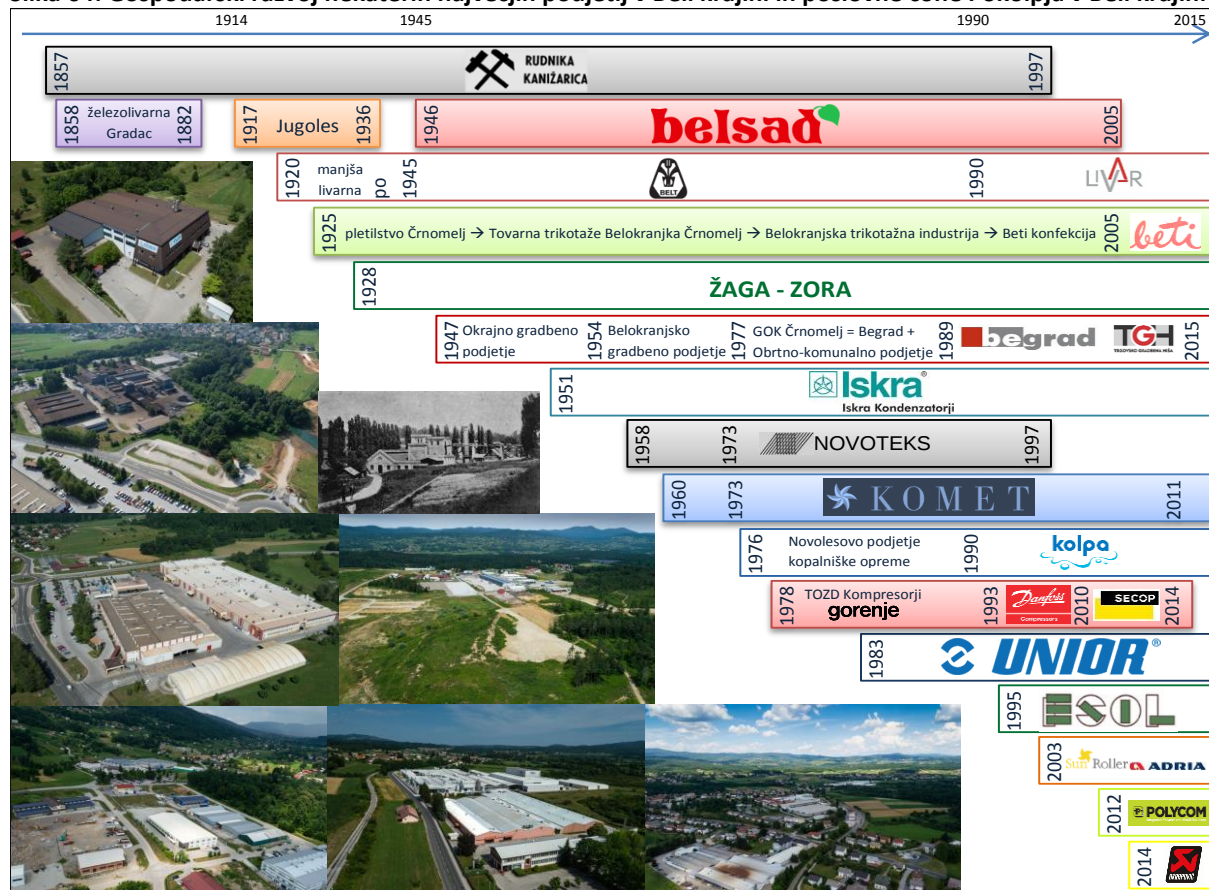
Leta 1920 je domačin, povratnik iz Amerike, v Črnomlju ustanovil majhno livarno, ki je po drugi svetovni vojni prerasla v Belokranjsko železolivarno. Po združitvi s Tovarno učil, leta 1956, se je preimenovala Belt. Sprva so izdelovali ulitke za široko potrošnjo, kasneje pa se preusmerila v izdelovanje ulitkov za avtomobilsko industrijo. Po krizi v 90. letih 20. stoletja je podjetje močno zmanjšalo število zaposlenih in danes deluje kot dislocirana enota Livarja Ivančna Gorica (Dular, 1985, str. 79–80; Slovenija ..., 1998, str. 494; Zgodovinski oris ... Občina Črnomelj, 2016).

Industrijski obrati, ki so delovali že pred drugo svetovno vojno, so bili po vojni nacionalizirani, saj se je uveljavilo stališče, da je ob revnih naravnih virih in v agrarno prenaseljeni Sloveniji industrializacija najboljši način za doseg gospodarskega napredka. V skladu s policentričnim razvojnim konceptom se je od 60. let 20. stoletja industrijo začelo umeščati tudi v regionalne centre in podeželske kraje izven t. i. industrijskega polmesca (Vrišer, 2000, str. 29). Tako je Bela krajina dobila vso svojo industrijo.

Med obema vojnama je v Črnomlju začelo delovati manjše pletilno podjetje, ki se je leta 1948 preimenovalo v Invalidsko podjetje Pletilstvo Črnomelj. Z nacionalizacijo in ukinitvijo le tega pa se je preimenovalo v tovarno trikotaže Belokranjka Črnomelj, ki je predelovala svilo, bombaž in volno v pletenine in konfekcijske izdelke. Leta 1956 se je podjetje preselilo v Metliko, v kateri takrat ni bilo nobene industrije, in se preimenovalo v Belokranjsko trikotažno industrijo – Beti Metlika. V 60. letih so se k Beti Metlika pripojile novoustanovljena Belokranjka iz Črnomlja, pletilstvo Doko iz Dobove in pletilstvo Dolenjka iz Mirne Peči, ki so jih postopoma rekonstruirali v konfekcije. Nekdanje pletilke so prekvalificirali v šivilje in začeli izobraževati bodoči kader, kar jim je uspelo s pomočjo poklicne šole Beti, ki je delovala v sklopu Tekstilnega centra Kranj. V 70. letih se jim je pridružila nova tovarna teksturirane preje Kodranka (Srebrni jubilej ... Dolenjski list, 1981, str. 12–13; Dular 1985, str. 80). Beti konfekcija je svojo proizvodnjo Črnomlju ustavila leta 2005, medtem ko je Beti Metlika trenutno v prisilni poravnavi.

V prvih letih po drugi svetovni vojni je bilo v Črnomlju ustanovljeno prehrabno podjetje Belsad – belokranjsko sadje, ki je predelovalo sadje v sadne izdelke (marmelade, džeme, sadne sokove, sirupe) in izdelovalo alkoholne pijače ter konzerviralo povrtnine (kumarice, zelje, rdečo peso, feferone) (Dular, 1985, str. 81–82). Belsad, ki ga je najprej prevzela Droga Kolinska, od nje pa hrvaška Podravka, od leta 2005 ne obstaja več, medtem ko se je blagovna znamka ohranila in se trži še danes.

Slika 64: Gospodarski razvoj nekaterih največjih podjetij v Beli krajini in poslovne cone Pokolpja v Beli krajini

Vir: Mohorič, 1953, str. 185; Pokolpje, 2016.

Leta 1947 se je z gradbeništvom, kovinarskim in mizarskimi dejavnostmi začelo ukvarjati Okrajno gradbeno podjetje, ki se je leta 1954 preimenovalo v Belokranjsko gradbeno podjetje – Begrad. V okviru Begrada je začela delovati tudi Opekarna Kanižarica, ki se je leta 1956, skupaj s Kovinarjem in Mizarstvom Zora, odcepila in osamosvojila. Izdelovala je zidake, votlake, različno opeko, betonske izdelke in pridobivala pesek iz kamnoloma. Leta 1965 je bila priključena k Rudniku Kanižarica kot Industrija gradbenega materiala. V letu 1977 sta se združila Begrad in Obrtno-komunalno podjetje, ki se je ukvarjalo s komunalno dejavnostjo ter obrtniškimi in gradbenimi deli že od 1954, in sicer v GOK Črnomelj (gradbeništvo, obrt, komunala). K slednjemu se je leta 1983 priključila tudi Industrija gradbenega materiala

(Dular, 1985, str. 76). Z osamosvojitvijo Komunale in Obrti leta 1989 je nastalo enovito gradbeno podjetje Begrad Črnomelj, ki se je do leta 2009 nekajkrat reorganiziralo (Begrad - letno ..., 2011, str. 4). Begrad gradnje je šlo leta 2014 v stečaj, medtem ko se je Begrad trgovina leta 2015 preimenovala v TGH – trgovsko gradbeno hišo.

V Semiču je bila leta 1951 ustanovljena tovarna kondenzatorjev, ki je do 60. let 20. stoletja, ko je postala del Iskre iz Kranja, delovala v okviru Tovarne za elektroizveze iz Ljubljane (Dular, 1985, str. 81). Iskra kondenzatorji je še danes eden izmed večjih zaposlovalcev v belokranjskem prostoru.

V Starem trgu ob Kolpi so za žensko delovno silo leta 1972 odprli obrat metliškega Kometa, ki je svoja vrata zaprl leta 2011, medtem ko si pretežno moški del populacije kruh še vedno služi v obratu vodoinštalaterskega orodja tovarne Unior iz Zreč. Med 1973 in 1997 je bila večina prebivalcev Vinice in okolice, tudi iz sosednje Hrvaške, zaposlena v obratu novomeškega Novoteksa, kjer so izdelovali hlače in krila (Dular, 1985, str. 82).

V Metliki so v 70. letih poskrbeli še za moško delovno silo. Leta 1976 je začela v Rosalnicah delovati novolesova tovarna kopalniške opreme, ki se je leta 1990 osamosvojila in preimenovala v Kolpo. Danes je ena vodilnih proizvajalcev kopalniške opreme v srednji in jugovzhodni Evropi (Zgodovina in razvoj ... Kolpa, 2011).

V neposredni bližini Belta je leta 1978 nastal obrat Gorenja iz Velenja, t. i. TOZD Kompresorji, kjer so izdelovali kompresorje za hladilne naprave (Dular, 1985, str. 82). V 90. letih ga je prevzelo dansko podjetje Danfoss Compressors, ki je v naslednjih letih povečalo proizvodne hale in proizvodne kapacitete. Od leta 2010, ko se je od danskega Danfoss Compressors ločil nemški Secop in prevzel črnomaljski obrat, do selitve na Slovaško v letu 2014, sta se število zaposlenih in proizvodnja postopno zmanjševala. Nekdanje Danfossove proizvodne hale sta kupila škofjeloški Polycom in Akrapovič. Slednji je v letu 2015 preselil del proizvodnje izpušnih sistemov iz Ivančne Gorice.

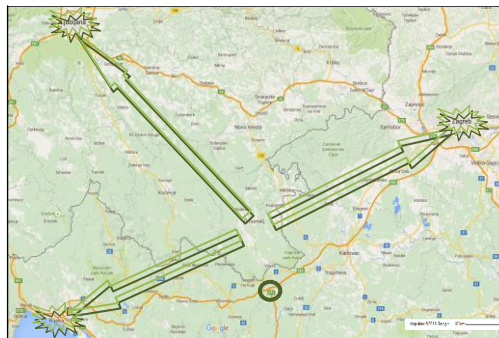
Na območju nekdanjega rudnika Kanižarica se je oblikovalo Tehnološko razvojno industrijsko središče – TRIS Kanižarica, kjer ima od leta 2003 svojo proizvodnjo počitniških hišic

dislocirana enota Adrie mobil iz Novega mesta, tj. Sun Roller oziroma Adria dom ter več obrtnikov, samostojnih podjetnikov in manjših podjetij, ki so pomembni zaposlovalci Belokranjcev.

2.2.3.3. Promet

Kljub geografsko izjemno ugodni legi Bele krajine, ki ima v radiju 100 km Ljubljano, Zagreb in Reko, še bližje pa so Novo mesto, Karlovac ter Bosiljevo, kjer se razcepita AC Zagreb-Rijeka in AC Zagreb-Split-Dubrovnik, razvitost njenega prometnega omrežja ne ustreza prometnemu pomenu in potencialu.

Slika 65: Geostrateška lega Bele krajine

Periferni položaj regije je nekakšna stalnica skozi njen celoten zgodovinski razvoj. Že v preteklosti je bila pokrajina praviloma na robu oziroma na meji, tako Kosi (2008, str. 123) izvrstno poimenuje njeno izoliranost »onstran gore, tostran Ogrske«, kot del Svetega rimskega cesarstva, vendar za gozdnatimi Gorjanci in Rogom. Tudi del imena *krajina* oziroma *marka* govori o njeni mejni legi. V srednjem veku so čez pokrajino vodile trgovske poti med takratnimi mesti in trgi. V blagovnem prometu je prevladovalo tovarništvo z živino, v osebнем pa hoja ali ježa, saj so rimske ceste povečini propadle v tolikšni meri, da obsežnejši promet z vozovi ni bil več možen (Kosi, 1998, str. 136).

V 18. in 19. stoletju so bili kraji v Beli krajini med seboj dobro povezani, medtem ko je bila povezava z ostalo Kranjsko slaba. Prometne povezave proti Hrvaški so bile kljub meji in reki Kolpi neprimerno boljše, čeprav vseh današnjih mostov še ni bilo, bile pa so tudi varnejše, saj niso vodile skozi gozdnata območja, kjer so do uvedbe orožništva oziroma do prihoda železnice na popotnike prežali roparji. Najpomembnejša cesta je bila t. i. karlovška glavna (deželna) in poštna cesta, ki je vodila iz Novega mesta čez Gorjance v Metliko in naprej v Karlovac. Poljanska občinska cesta, ki je potekala iz Kočevja, skozi Livold, Predgrad in se v Močilah navezala na tovarno pot proti hrvaškemu Severinu ter od tod naprej na Luiziano, ki je povezovala Karlovac – celinsko Hrvaško s pomembnim Jadranskim pristaniščem – Reko, pa je pomenila pomembno povezavo med Kočevjem, Belo krajino in Hrvaško. Za preučevano območje je bila ob popisu cest leta 1848 pomembna okrajna cesta Vinica–Vrh. Ta se je navezala na okrajno cesto, ki je šla proti Severinu oziroma, kot je zapisano v poročilu

Trgovsko-obrtne zbornice o okrajnih cestah na Kranjskem v letu 1861, proti Kočevju in Turjaku. Ker so se trgovci in prevozniki začeli izogibati slabo izdelanim in slabo vzdrževanim cestam ali pa so zaračunavali tako visoke prevozne stroške, da je bilo prevažano blago nekonkurenčno, so se sredi 19. stoletja pojavile jasne zahteve po popravilu obstoječih mostov in cest ter izgradnji dodatnih mostov čez Kolpo, belokranjske železnice in boljših cestnih povezavah z njo (Holz, 2010, str. 775–791).

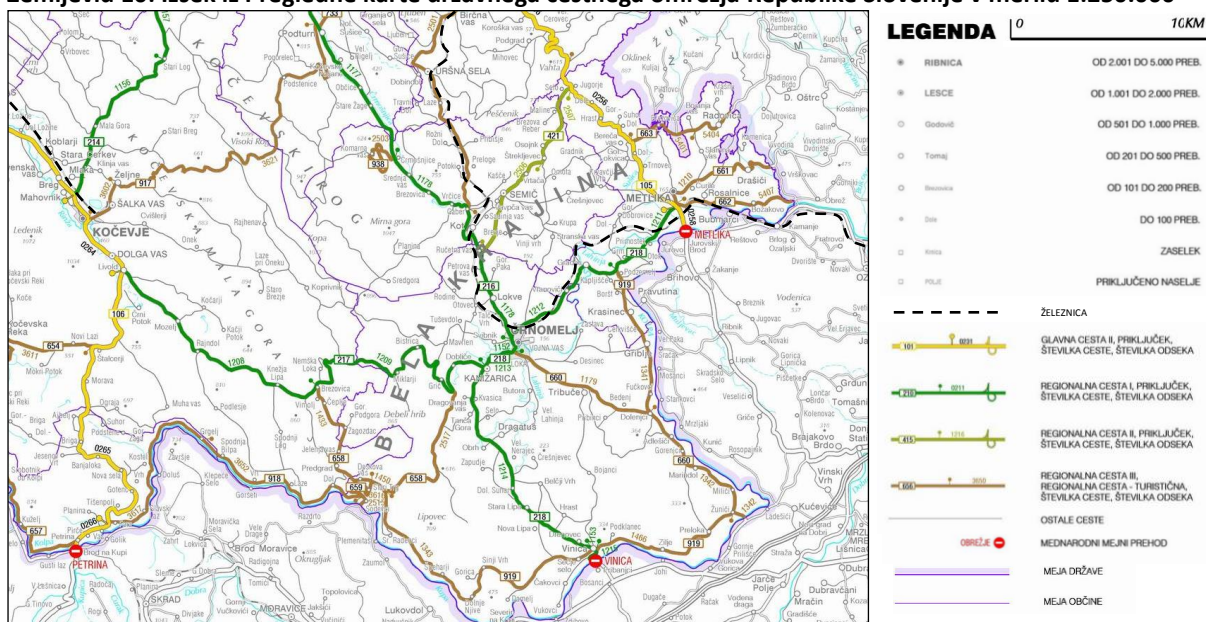
Čeprav je od prvih zahtev po belokranjski železniški progi v letu 1864 ter številnih političnih spremembah, interesnih bojih in gospodarskih krizah do trasiranja in začetka gradnje minilo 48 let, je bila ta zgrajena v samo dveh letih. Na predvečer I. svetovne vojne je Bela krajina slovesno dočkala svoj prvi vlak. Med obema vojnama, ko je za Rapalsko mejo ostala tretjina Slovenije in vsa pomembna pristanišča (Reka, Pula in Trst), je bila v načrtu izgradnja železniške proge Črnomelj–Vinica–Vrbovsko, ki bi se navezala na progo Kočevje–Sušak, in bi pomenila alternativen izhod na morje. Gradbena dela so se začela junija 1939, do začetka II. svetovne vojne pa je bilo na slovenski strani večina usekov in nasipov končanih, na prvih osmih kilometrih so bila dokončana tudi vsa zemeljska dela in prepusti ter nekatere stavbe. Po II. svetovni vojni, ki je dela zaustavila, je bila Primorska vrnjena Jugoslaviji, zato je načrtovana tranzitna proga izgubila na pomenu in ni bila dokončana (Rustja, 2009, str. 27–32, 149–158). Dobrih sto let stara železnica, ki je maja 1914 zamenjala pošto kočijo, je danes nujno potrebna temeljite obnove in posodobitve. Dolgi potovalni časi so poleg nagle motorizacije, od 70. let 20. stoletja, glavni razlog, da se večina potovanj in prevoza blaga danes opravi po cestah (Slovenija..., 1998, str. 495).

Bela krajina je še danes zaradi slabe infrastrukture prometno odmaknjena od pomembnejših prometnih osi v Sloveniji (Ogrin, 2008b, str. 129). Z ostalo Slovenijo je povezana z dvema obremenjenima cestama. T. i. partizanska magistrala (regionalna cesta I. reda) vodi od Ivančne Gorice, čez Žužemberk, preko Gabra, Črnomlja in Vinice ter se nadaljuje v smeri AC Zagreb-Rijeka na Hrvaško. Druga (glavna cesta II. reda) poteka skozi Gorjance in preko prevala Vahta povezuje Metliko z novomeško pokrajino (Slovenija ..., 1998, str. 195). V načrtu je izgradnja tretje razvojne osi, ki bi na slovenski avtocestni križ navezala Koroško in Savinjsko ter Dolenjsko in Belo krajino. Slednja bi postala s predorom pod Gorjanci lažje in hitreje dosegljiva. Proti Kočevski vodi regionalna cesta III. reda skozi Poljansko dolino. S

sosednjo Hrvaško je Bela krajina povezana z mednarodnima mejnima prehodoma v Metliki in Vinici ter z maloobmejnimi mejnimi prehodi v Sodevcih, Žuničih, na Krasincu, Božakovem, Krmačini in na Radovici.

Razpršene manjše belokranjske kraje med seboj povezuje precej gosta mreža regionalnih cest III. reda in ostalih – občinskih cest, ki pa so v različnem, večinoma slabem stanju. Tako je npr. 1,2 km odsek regionalne ceste III. reda med Starim trgom ob Kolpi in Vinico še vedno makadamski.

Zemljevid 10: Izsek iz Pregledne karte državnega cestnega omrežja Republike Slovenije v merilu 1:250.000

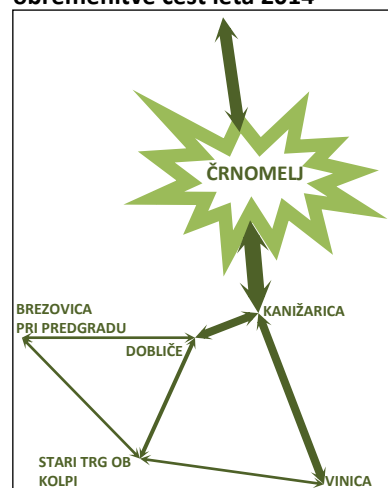

Vir: DRSC, 2013.

Ogrin (2008b, str. 130–132) je izpostavil tri prometna stičišča, kjer se križajo najpomembnejše belokranjske ceste: Črnomelj z več kot 10.000 vozili na dan, Metliko z več kot 4000 vozili na dan in Vinico z več kot 2000 vozili na dan. Najbolj obremenjeni cestni odseki na proučevanem območju so po podatkih Direkcije Republike Slovenije za ceste (2016) Črnomelj-Kanižarica (več kot 6000 vozili na dan), Ručetna vas-Črnomelj (več kot 5000 vozil na dan), Kanižarica-Vinica (več kot 2000 vozil na dan), Dobliče-Kanižarica (več kot 1000 vozil na dan), medtem ko na ostalih cestah na preučevanem območju (Vinica-Stari trg ob Kolpi, Stari trg ob Kolpi-Dobliče, Dobliče-Brezovica pri Predgradu, Brezovica pri Predgradu-Stari trg ob Kolpi, Stari trg ob Kolpi-Kot, Kot-Sodevci) število vozil na dan ne presega 1000 (Prav tam, str. 130–132).

Indeks rasti povprečnega dnevnega prometa na izbranih cestnih odsekih v obdobju 2005–2014 nam pokaže upad prometa na najbolj obremenjenih, tj. najpomembnejših cestnih odsekih v Beli krajini, kar bi lahko povezali z večjo brezposelnostjo in zmanjšanjem dnevnih migracij. V prihodnosti bo zabeležen večji upad dnevnega prometa skozi samo mestno jedro Črnomlja, saj je bila v letu 2015 v uporabo predana črnomaljska obvoznica.

Slika 66: Shema prometne obremenitve cest leta 2014

Preglednica 5: Indeks rasti povprečnega letnega dnevnega prometa (PLDP) na izbranih cestnih odsekih 2005–2014

INDEKS 2005-2014		INDEKS 2005-2014	
RUČETNA VAS-ČRNOMELJ	98	STARI TRG OB KOLPI	109
ČRNOMELJ	98	STARI TRG OB KOLPI-KOT	100
ČRNOMELJ-KANIŽARICA	97	KOT-SODEVCI	78
KANIŽARICA-VINICA	92	STARI TRG OB KOLPI-BREZOVICA PRI PREDGRADU	105
VINICA	95	BREZOVICA PRI PREDGRADU-DOBLIČE	50
VINICA-MOST ČEZ KOLPO	106	DOBLIČE-KANIŽARICA	95
VINICA-STARI TRG OB KOLPI	127	DOBLIČE-SV. ANA-STARI TRG OB KOLPI	109

Vir podatkov: DRSC, 2016.

2.2.3.4. Turizem

Prehodna geografska lega Slovenije in Bele krajine oziroma preučevanega območja, kot njenega sestavnega dela, kjer se stikajo dinarskokraške planote in hribovja s podolji in ravninom ter prepletajo submediteranske podnebne značilnosti s subpanonskimi, se zrcali tudi v bogati kulturni dediščini prostora. Ta mozaik naravno- in družbenogeografskih značilnosti je dobro izhodišče za njeno turistično privlačnost. Sodobni turist si ne želi le spoznati naravnih in kulturnih prvin pokrajine, temveč jih želi doživeti in v njih uživati. To pa gre z roko v roki z aktivnimi oblikami turizma, tj. z različnimi rekreacijskimi dejavnostmi na prostem (Ogrin, Plut, 2009, str. 177).

Na preučevanem območju je turistični obisk oziroma število turističnih nočitev, v primerjavi s tradicionalnimi gorskimi, obmorskimi in zdraviliškimi turističnimi kraji po Sloveniji, skromno. Najverjetneje gre vzrok za to iskati v neugodni prometni legi ter oddaljenosti od drugih turističnih krajev in urbanih centrov (Cigale, Gosar, 2014, str. 16). Kljub temu pa je turistični

potencial dober, saj ima območje dobro ohranjeno naravo, pestro pokrajino in večnamenske možnosti za rekreacijo (Ogrin, Plut, 2009, str. 178), k čemur je usmerjena tudi lokalna turistična ponudba.

Slika 67: Turistični potencial pokrajine

Reka Kolpa je ključni element, ki povezuje naravne in kulturne značilnosti preučevanega območja z različnimi možnostmi rekreacije ob in na njej. Del reke med Starim trgom ob Kolpi in Dragoši je od leta 1998 zavarovan kot krajinski park, katerega poslanstvo je ohranitev biotske raznovrstnosti, naravnih vrednot in krajinske pestrosti ter izvajanje ukrepov za zagotavljanje ohranitve ekološko pomembnih območij in območij Nature 2000 (Opis ... KP Kolpa, 2016). K slednji je uvrščeno kar 46 % belokranjskega ozemlja, tako po habitatni kot po ptičji direktivi, kar priča o pestrem in dobro ohranjenem življenjskem prostoru različnih živalskih in rastlinskih vrst, med katerimi je mnogo redkih in zaščenih⁵ (Reka Kolpa ... Belakrajina.si, 2016). Poleg mnogih naravnih vrednot (naravni spomeniki, naravni rezervati in krajinski park) je zavarovana tudi kulturna dediščina območja (spomeniki, stavbe in območja oziroma materialna in živa kulturna dediščina). Prepoznavna, zaščita in ohranitev naravne in kulturne dediščine območja pa je osnova za razvoj turistične ponudbe.

Cilj čezmejnega projekta »Curs Colapis« je doseči kompromis med varstvom in rabo, tj. trajnostno upravljanje in izvajanje rekreacije na Kolpi. S tem namenom je bil urejen plovni režim na reki Kolpi z vstopno-izstopnimi točkami, ki predvideva rekreacijsko rabo reke na tistih odsekih, kjer so vplivi na okolje najmanjši, ter ohranitev mirnih con, namenjenih naravi (Curs Colapis, 2011).

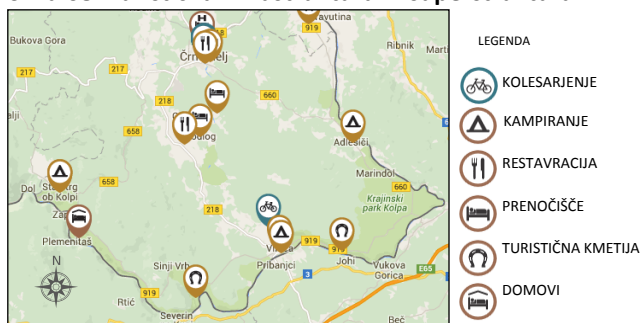
⁵ Glej poglavje Živalstvo v južnem delu Bele krajine.

Slovensko-hrvaški projekt Turistična cona »Po Kolpi in Gorjancih« oziroma »Po Kupi i Žumberku«, v katerem sodeluje 21 občin, je prva celostna turistična ponudba, kjer so osnovne turistične aktivnosti (čolnarjenje, kolesarjenje, pohodništvo) obogatene z različnimi dodatnimi aktivnostmi (plezanje, ribolov, lov, športne igre) in povezane z bogato naravno in kulturno dediščino ter gostinsko ponudbo. Turistična cona je razdeljena na 5 enot, in sicer »V skrivnostni deželi«, »V deželi metuljev in Petra Klepca«, »V deželi brez in steljnikov«, kamor spada tudi preučevano območje, »V deželi vinske trte« in »V deželi škratov« (Pezelj in sod., 2004, str. 3–13).

Turistični produkt šestih občin »Kolpa. Dotakni se zgodbe« ponuja odkrivanje neokrnjene narave in bogatega kulturnega sveta, od Osilnice preko Kostela in Kočevske do Bele krajine, s čolnom, peš ali pa s kolesom. Destinacija s tremi produktnimi skupinami povezuje naravno in kulturno dediščino s športom in rekreacijo. »Kolpske zgodbe« povezujejo kulturne spomenike in kulturno izročilo Petra Klepca, Zelenega Jurija in vil Kolpijank ob reki. »Žuborenje narave« se navezuje na naravno bogastvo vodnega in obvodnega sveta ter biotsko raznovrstnost, medtem ko skupina »Po Kolpi dol, po bregu gor« združuje športno-rekreativno ponudbo, vse od plavanja, čolnarjenja, kolesarjenja, pohodništva in plezanja do ribolova. Tako je bila »najdaljša slovenska riviera« v letu 2010 nosilka prestižnega naslova Evropske destinacije odličnosti – EDEN, ki se podeljuje v okviru razpisov Evropske komisije, namenjenih razvoju trajnostnega turizma (Reka Kolpa..., Belakrajina.si, 2016; Reka Kolpa – EDEN. Kolpariver.eu, 2016).

Poleg turističnega potenciala je za turistično destinacijo zelo pomembna turistična opremljenost kraja, to sta turistična infrastruktura (transportni objekti, objekti in naprave, namenjene rekreaciji turistov, zabavi in kulturnim prireditvam, informiranju turistov in organiziranju turistične dejavnosti) in superstruktura (objekti za bivanje in prehrano turistov), ki omogočata dostopnost in različne oblike aktivnega preživljanja prostega časa (Ogrin, Plut, 2009, str. 178).

Slika 68: Turistična infrastruktura in superstruktura

Vir: Belakrajina.si, 2016.

3. ZGODOVINSKI PREGLED PREUČEVANEGA OBMOČJA

3.1. Prazgodovina

S pojavom človeka se začne prazgodovina. To je obdobje, ko človek še ni znal pisati, zato jo lahko spoznavamo samo na osnovi ohranjenih materialnih ostankov. V 19. stoletju so na podlagi snovi iz katerih so izdelovali orodje, uvedli delitev človekove prazgodovine na kameno (paleolitik, mezolitik in neolitik), bakreno (eneolitik), bronasto in železno dobo (halštat in laten) (Družinska ..., 1996, str. 362–363). Kljub temu da se te dogovorjene oznake ne prekrivajo s stopnjami družbenega razvoja, so ostale v uporabi vse do danes (Slovenski ..., 2011, str. 1).

Za starejšo kameno dobo – paleolitik, ki ji v geološki razdelitvi zgodovine Zemlje ustreza ledena doba – pleistocen, in srednjo kameno dobo – mezolitik, ki sovpada z začetkom geološke poledene dobe – holocen, so bile značilne prve človeške skupnosti lovcev in nabiralcev plodov, ki so s koncem ledene dobe že udomačevali živali (npr. pse), niso pa bili še stalno naseljeni. Svoja zavetišča so navadno poiskali v jamah. Izdelovali so koščene konice, šivanke in piščali, orodje in orožje iz kamna, iz kosti in roževine (Prav tam, str. 1–2).

V mlajši kameni dobi – neolitiku je prišlo do korenite spremembe v človekovem načinu življenja. Nomadstvo so zamenjali s stalno poselitvijo, ki je omogočala udomačevanje živali in gojenje rastlin oziroma ukvarjanje s poljedelstvom in živinorejo. Kljub temu pa sta lov in nabiralništvo še dolgo ohranila pomembno vlogo. Čeprav so začeli postavljati prve naselbine z lesenimi ali kamnitimi hišami, so kot zavetišča in bivališča še vedno uporabljali jame. Izdelovali so glajeno kamnito orodje, keramične posode ter pripomočke za predenje in tkanje (Prav tam, str. 2–3).

Bakrena doba – eneolitik pomeni novo prelomnico v človeškem razvoju, saj so začeli z novo tehnologijo (taljenje in ulivanje) predelovati bakrovo rudo in iz nje izdelovati orodje, orožje in nakit. Stare tehnike izdelovanja kamnitega orodja in orožja so začele izgubljati na pomenu, zlasti z odkritjem zlitine bakra in kositra, tj. brona, ki je bil veliko trši (Prav tam, str. 3–4).

V bronasti dobi so svoje umrle sprva pokopavali v grobnih gomilah, kasneje pa v žarah na planih grobiščih. Naselbine v notranjosti povečini niso imele kamnitega obzidja, ampak le zemljen nasip, za Kras in Istro pa so bili značilni kaštelirji – naselbine na vzpetinah, utrjene s kamnitim obzidjem. V pozni bronasti dobi so na izbranih mestih, v rekah, jezerih, na prelazih in prehodih ter v jamah odmetavali oziroma zakopavali kovinsko orodje in orožje. Te t. i. depojske najdbe navadno pojasnjujejo kot darove s sakralnim pomenom (Prav tam, str. 4–5).

Pridobivanje železove rude in uporaba železa za izdelovanje orodja in orožja sta značilnost železne dobe, ki jo na slovenskem ozemlju delimo v starejšo – halštatsko in mlajšo – latensko. Slovensko ozemlje je bilo v tem času gosto poseljeno, ponekod nepretrgoma že iz bronaste dobe, drugod pa so ob starih naselbinah nastala nova utrjena naselja – gradišča, ki so bila postavljena na vzpetinah ob robovih dolin. Temeljni gospodarski dejavnosti v železni dobi sta bili poljedelstvo in živinoreja. Medtem ko so bile različne obrti pomembne znotraj gospodinjstev, je bila specializirana proizvodnja nekaterih izdelkov iz železa in stekla izjemnega pomena za navzočnost skupnosti in njene elite na političnem in gospodarskem zemljevidu tistega časa. Uvoženi luksuzni pridatki v grobovih veljakov izdajajo trgovske stike ter kulturne in umetnostne vplive na njihovo skupnost. Grobni pridatki in način pokopa razkrivajo družbeno strukturo in spol pokojnika. Tako so bojvnike pokopavali z orožjem, ki je navadno obsegala dve sulici in bojno sekiro, višji dostojanstveniki so imeli še čelado in oklep, nekateri pa tudi konjsko opremo ali celo konja. Odličnikom so v grobove dodali luksuzno posodje, obrtno orodje, bogatim ženskam pa zlat, jantarni in steklen nakit ter železne ali bronaste zaponke, gumbce. Kultura halštatskih skupnosti na slovenskem ozemlju je bila v 4. stoletju pr. n. št. v zatonu in je zamrla s prihodom Keltov v naš prostor. Zlasti opustitev skeletnih gomilnih pokopov in njihova nadomestitev z žarnimi pokopi v planih grobiščih bi lahko razumeli bodisi kot njihovo pomešanje s Kelti in prevzem njihove kulture bodisi kot njihov umik drugam. Čeprav mnjenja strokovnjakov o etnični pripadnosti latenskodobnih skupnosti niso enotna, so vzhodnokeltsko pleme Tavriskov, ki je prišlo iz Panonske kotline in poselilo osrednje in vzhodno ozemlje Slovenije, prepoznali za mokronoško skupnost, medtem ko so Karne, ki so poselili zahodno ozemlje Slovenije, označili za idrijsko in notranjsko-kraško skupnost. Kolapijane, ki jih omenjajo tudi antični pisci, pa so povezali z viniško skupnostjo (Prav tam, str. 5–7).

S postopno romanizacijo, z vojaškimi pohodi Rimljanov proti Histrom, Karnom, Tavriskom, Japodom, Kolapijanom in drugim, z osvajanjem in vključitvijo njihovega ozemlja v rimski imperij, se je na slovenskem ozemlju končalo prazgodovinsko obdobje (Prav tam, str. 7).

3.1.1. Mlajša kamena in bakrena doba v južnem delu Bele krajine

Prvi zanesljivi sledovi pojava stalnih naselbinskih poljedelskih skupnosti v Beli krajini segajo v čas od konca srednjega in mlajšega neolitika (5000–3500 pr. n. št.) (Dular, 2008, str. 44; Mason, 2008, str. 18). Kljub temu da nam izvor nosilcev neolitske kulture na našem območju ni znan, bi se ti lahko preselili v Belo krajino iz porečja reke Save ali pa bi lahko bili potomci avtohtonih lovcev in nabiralcev. Vsekakor so bili neolitski prebivalci Bele krajine poljedelci in živinorejci, katerih način kmetovanja je temeljil na ječmenu in različnih vrstah pšenice ter udomačenih živalih kot so prašič, govedo in drobnica. V vsakdanjem življenju so uporabljali orodja iz glajenega kamna, roževine in kremena ter izdelovali lončene posode različnih oblik (Mason, 2008, str. 19).

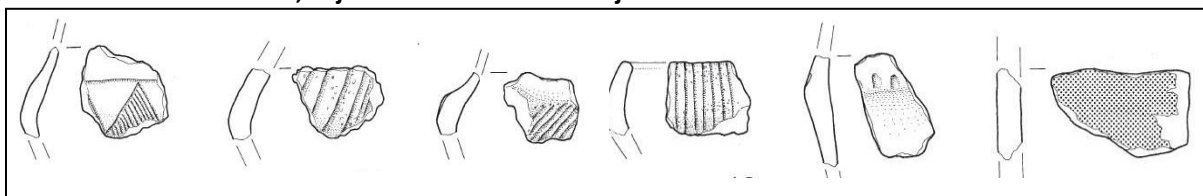
Neolitske naselbine so bile locirane na robu prve terase ob rekah (npr. ob Kolpi v Podklancu pri Vinici ali pri Ržiščah ob Podturnščici), na robu soteske (npr. v Zorencih ob Lahinji) in v rečnih okljukih (npr. v Pustem Gradcu ob Lahinji). Tovrstne lege so v suhi kraški pokrajini nudile dostop do vode za ljudi in živino, omogočale so izkoriščanje lok in močvirij poplavnih ravnin rečnih dolin za ribolov in poletno pašo ter bile optimalne za izkoriščanje razmeroma plodne zemlje za poljedelstvo na rečnih terasah in v kraških poljih v zaledju (Dular, 2008, str. 44–45; Mason 2008, str. 19–20).

S pojavom lasinjske skupine (konec 5. tisočletja in na začetku 4. tisočletja pr. n. št.), ki se je razvila iz prejšnje skupine in je bila razširjena na približno istem območju, se je v Beli krajini začelo novo, eneolitsko obdobje. Večina orodja in orožja je bila še vedno izdelana iz kremena in glajenega kamna. V tem času je prišlo do spremembe v poselitvenem vzorcu Bele krajine. Poleg neolitskih naselbin, ki so bile razprostranjene v neposredni bližini rek, so se pojavile še nove manjše naselbine v nižinskem krasu v njihovem zaledju, kot npr. pri Šipku in Gradinjah. Graditi pa so začeli tudi prve utrjene višinske naselbine, kot so npr. Spaha nad Brezovico pri Predgradu, Straža nad Gorenjimi Radenci ali Židovec nad Miklarji, ki bi lahko bile povezane z nadzorom nad domnevnimi potmi k višinskim poletnim pašnikom iz nižinskega dela Bele

krajine. Pojav več kratkotrajnih naselbin na kraškem območju je verjetno povezan z večjim poudarkom na živinoreji in z njo povezani transhumanci (Mason, 2008, str. 20–22).

Z Masonovo hipotezo o transhumantnem gospodarstvu, ki naj bi se razmahnilo s pojavom višinskih naselij, se v primeru Spahe nad Brezovico pri Predgradu, ne strinjata Velušček (2011a, str. 31), ki pravi, da najdbe keramike na Spahi kažejo bolj na sočasnost in ne na zaostajanje za belokranjskim prostorom, in Toškan (2011, str. 280), ki pravi, da pričajo ostanki kamnitega obrambnega zidu, ki je na lažje dostopnih mestih varoval hiše, na stalno prisotnost ljudi. Verjetnejše od »prave« selitvene paše se zdi prakticiranje poletnega planinskega pašništva.

Slika 69: Ostanki keramike, najdeni na Straži nad Gorenjimi Radenci

Vir: Dular, 2001, str. 105.

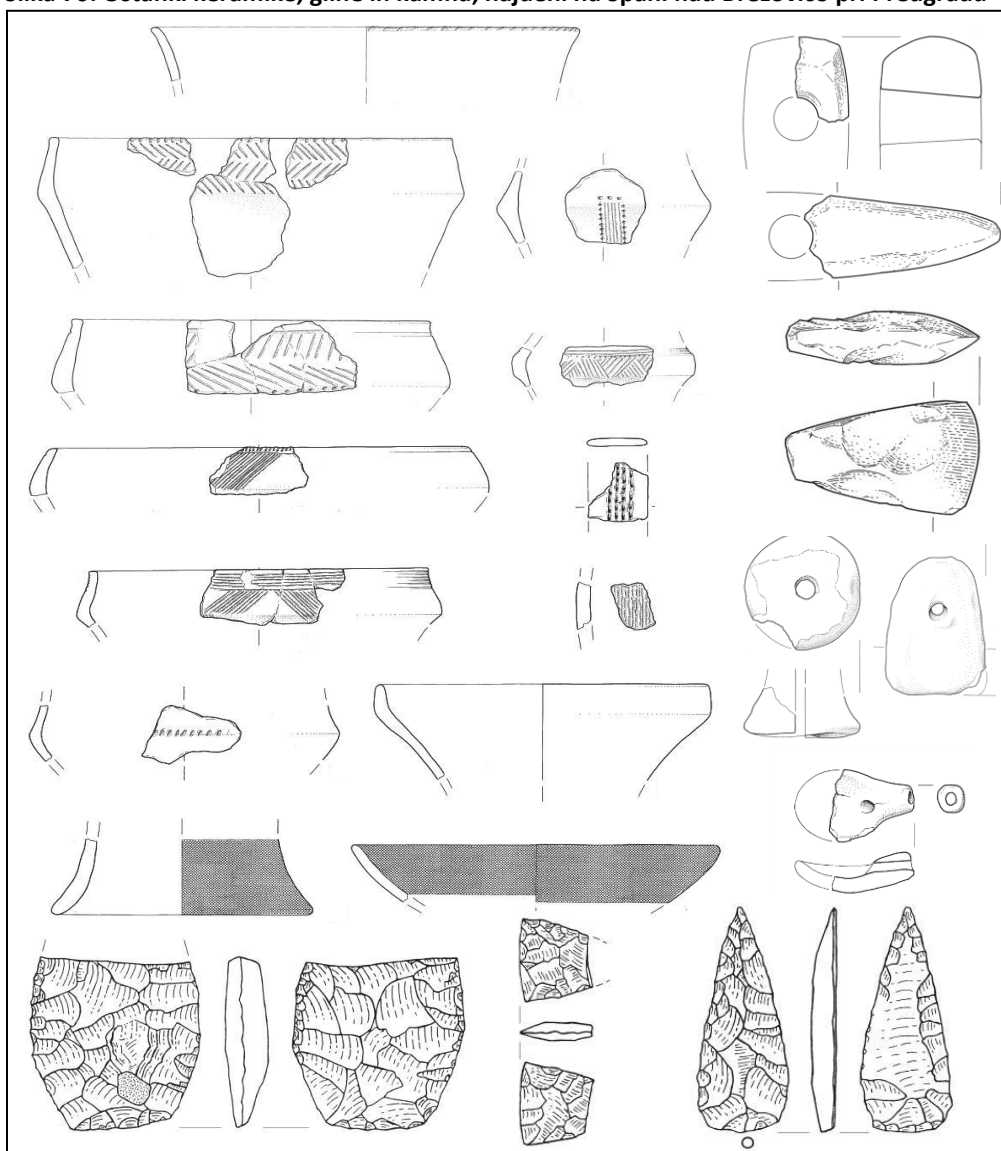
Za arheološko najdišče Spaha nad Brezovico pri Predgradu (826 m n. v.), je bilo v dosedanjih raziskavah ugotovljeno, da je bilo v prazgodovini poseljeno kar štirikrat, in sicer ob koncu mlajše kamene dobe, najmanj dvakrat v bakreni dobi ter zelo verjetno v obdobju kulture žarnih grobišč, ko je mimo tekla trasa jantarske poti, ki je povezovala Baltik s Sredozemljem. Prvo poselitev Spahe tako dokumentirajo najdbe iz obdobja savske skupine, ko je bil poseljen samo najvišji plato, medtem ko je bil v drugi poselitveni fazi, ki spada v obdobje lasinjske kulture, poseljen tudi spodnji naselbinski plato (Velušček, 2011a, str. 17–22).

Razporeditev ostalih neolitskih in eneolitskih arheoloških najdišč v okolici kaže na strateško lego Spahe v tem času. V smeri proti vzhodu, kjer so bila nižinska naselja, kot. npr. Ržišča, je stalo na 847 m nadmorske višine dobro zavarovano naselje Židovec nad Miklarji. Proti jugu je na hribu tik nad Kolpo stala manjša višinska naselbina Straža nad Gorenjimi Radenci (550 m n. v.). V severozahodni smeri v bližini Kočevja je izpričana Ciganska jama, proti jugovzhodu pa Lukova jama (Prav tam, str. 20–21).

Izvor imena Spaha lahko pojasnimo s pomočjo nemščine, kjer glagol *spähen* pomeni oprezati oziroma samostalniki *der Späher* (-s, -) prevajamo kot izvidnik, potrjuje tudi najdišče iz 16.

stoletja, saj je bilo na njem kresišče, s katerim so opozarjali okoliške vasi na prihod plenilskih turških hord. Slednje nakazuje na izjemno pomembno strateško lego najdišča ne le nad potmi iz doline reke Kolpe oziroma Bele krajine proti osrednji Sloveniji in obratno, temveč tudi nad najkrajšo potjo, ki povezuje zahodni Balkan in osrednji del vzhodnojadranske obale s severno Evropo in Apeninskim polotokom (Velušček, 2011a, str. 7; 2011c; 243). Simonič (1939; cv: Velušček, 2011a, str. 9) na podlagi kočevskega urbarja piše o velikem pomenu stražarske službe, ki je bila organizirana na Spahi in je morala stražiti, patroljirati ter paziti na kresove, saj so s tega hriba pošiljali poročila Vinici, Kostelu, Modrušu in Ozlju na Hrvaškem, s strelom pa znak za zažig kresov v Mozlju, Škrilju, Rogatem hribu, Ribnici in preko Turjaka Ljubljani.⁶

Slika 70: Ostanki keramike, gline in kamna, najdeni na Spahi nad Brezovico pri Predgradu

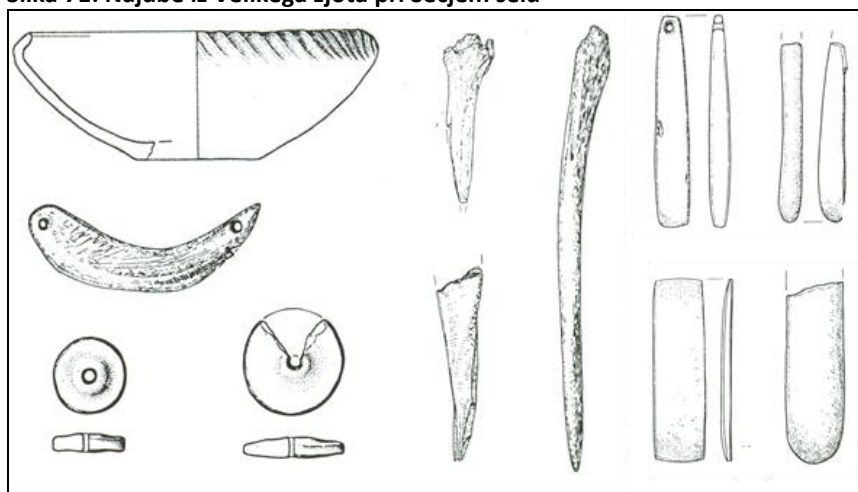
Vir: Dular, 2001, str. 106; Turk, 2011, str. 258; Velušček, 2011b, str. 169, 171, 188, 194, 199.

⁶ Glej poglavje Obdobje turških vpadov, zemljevid 9.

3.1.2. Bronasta doba v južnem delu Bele krajine

Čeprav so v Beli krajini najdišča iz starejše (2200–1500 pr. n. št.) in srednje (1500–1300 pr. n. št.) bronaste dobe skoraj neznana, bi jamsko najdišče Veliki zjot pri Sečjem selu lahko sodilo v konec eneolitjskega obdobja in na začetek zgodnje bronaste dobe (Mason, 2008, str. 22). Dular (2008, str. 45) omenja, da je bilo v preko meter debelih sedimentih v Velikem zjotu pri Sečjem selu odkritih pet kulturnih plasti. Keramične najdbe v spodnjih treh plasteh pričajo o občasni poselitvi jame že v starejši bronasti dobi. Poleg kamnitega in koščenega orodja so v najstarejših plasteh odkrili tudi tri ognjišča, ki jih v mlajših plasteh ni. Četrta plast sodi v pozno bronasto dobo. Jama, ki je bila poseljena le občasno, je najverjetneje služila kot pribežališče. V peti plasti ni bilo arheoloških ostalin (Prav tam, str. 45).

Slika 71: Najdbe iz Velikega zjota pri Sečjem selu

Vir: Dular, 2008, str 46.

Poljedelske skupnosti so v tem času poleg keramike uporabljale orodje in orožje iz kremenca. Največja razlika pa je bila v nadomestitvi redkih dragocenih predmetov iz bakra s tršimi in bolj trpežnimi predmeti iz zlitine bakra in kositra, tj. iz brona. Pridobivanje slednjega je zahtevalo dobro organizirano menjavo na daljše razdalje, saj so bila ležišča bakrove in kositrove rude izven belokranjskega prostora. Kovina je najverjetneje potovala v obliki že izdelanih predmetov, ki so jih nato lahko stopili in vlili v nove predmete ali pa v obliki surovcev (Mason, 2008, str. 22).

Ob koncu srednje in v mlajši bronasti dobi so se na višjeležečih grebenih in vrtačah na obronkih Gorjancev, na vrhu vzpetin nad reko Kolpo (npr. pri sv. Trojici v Preloki) ali ob stranskih pritokih reke Kolpe v okoljski ravnini pojavile naselbine virovitiške skupine, za

katero so bili značilni žarni pokopi. Tovrstne lokacije na plodnih ravninah ob rekah bi lahko pomenile gostejšo poselitev na za kmetijstvo primernih območjih (Prav tam, str. 23).

Po navidezni odsotnosti poselitve v starejši in srednji bronasti dobi, ki bi lahko bila povezana z večjim poudarkom na živinoreji, ter redki poselitvi v mlajši bronasti dobi, je Bela krajina doživela nov razcvet s povečanjem števila prebivalcev in s ponovno uporabo za kmetijstvo manj primerne kraškega zaledja v pozni bronasti dobi. Ponovno so nastale višinske naselbine ob glavnih prometnicah in večje naselbine v rečnih dolinah. Najdišča poznobronastodobnih nižinskih naselbin ljubljanske skupine so se razprostirala na večjih površinah na rečnih terasah ob pritokih večjih rek, medtem ko so bila najdišča višinskih naselbin locirana na obronkih Gorjancev, Kočevskega roga in na Poljanski gori, kot sta npr. Gradišče nad Gorico in Židovec nad Miklarji. Višinske naselbine so bile razmeroma majhne (1–5 ha), brez močnih obzidij. Bivalni objekti, iz brun ali lesenih kolov, so bili verjetno razporejeni v terasah (Prav tam, str. 23–25).

Edina znana depojska najdba v Beli krajini je z Debelega vrha na Poljanski gori. Predmeti, ki so bili shranjeni v manjši naravni špranji, so bili najdeni naključno med gradnjo nove ceste (Weiss, 2010a, str. 29–30).

Slika 72: Jagode jantarne ogrlice in zakladna najdba bronastih predmetov iz prazgodovinskega depoja Debeli vrh nad Predgradom, 12.–11. stol. pr. n. št., ter skica tulastega bodala in tulaste sekire

Vir: Weiss, 2010a, str. 29–30; Habič, 2012.

Ta bogata najdba 139 bronastih predmetov kaže na daljnosežne stike belokranjske poznobronastodobne skupnosti, saj sta bili glavni surovini za izdelavo brona baker in kositer iz območja osrednjega in vzhodnega alpskega prostora oziroma iz Češke ali jugozahodne Anglije. O tem, da so bili stiki belokranjske poznobronaste skupnosti resnično daljnosežni, nam priča tudi najdba jantarnih jagod egejske oblike, ki so prišle v naš prostor preko več različnih vmesnih skupnosti, najverjetneje iz Istre ali iz Kvarnerja (Mason, 2008, str. 25).

3.1.3. Železna doba v južnem delu Bele krajine

V starejši železni dobi (sredina 8. stoletja do konca 4. stoletja pr. n. št.), ki pomeni razcvet belokranjskih prazgodovinskih skupnosti, se je ljubljanska poznobronastodobna skupina razvila v dolensko skupino. Slednja, prisotna na območju od Ljubljanske kotline prek Posavskega hribovja do Brežiških vrat, je na jugu segala prek Gorjancev tudi v dolino reke Kolpe (Mason, 2008, str. 25).

Medtem ko je bila v tem času večina poznobronastodobnih višinskih naselbin zapuščenih, so se nekatera nova središča, kot npr. Šlemine pri Vinici, razvila v utrjene naselbine – gradišča, ki so imela pomembno mesto v mednarodni trgovini z železom in jantarjem v bližnjem (severni Jadran in Panonija) in daljnem (srednja Evropa in Baltik) prostoru. Značilne starejšeželeznodobne višinske utrjene naselbine, ki so bile navadno večje od poznobronastodobnih višinskih naselbin, so bile zgrajene ali na osamelcih v nižinski pokrajini ali v rečnih okljukih ali pa na obronkih nad rečnimi dolinami. Arheološke raziskave so odkrile, da je bil prostor izven obzidja pomemben del gradišča, zato je moč sklepati, da je bila velikost poseljenega območja bistveno večja od naselja znotraj obzidja. Izven obzidij so se razvila območja železarstva oziroma območja taljenja železa, ki so bila temelj bogastva starejšeželeznodobne skupnosti. Ta skupnosti je verjetno imela pomembno vlogo pri širitvi tehnologij železarstva iz Egejskega prostora in osrednje Italije preko Bele krajine v Istro in Kvarner ter v notranjost Slovenije. Z razširitvijo rudarske dejavnosti in naselbin se je verjetno povečalo število prebivalcev, s tem pa tudi pritisk na bronastodobne pašniške in travniške površine, ki so v železni dobi postale poljedelske površine (Prav tam, str. 26–27).

Gradišče na Šleminah (7,9 ha) je bilo postavljeno na vrh hriba (295 m n. v.) in tako že po naravi dobro zavarovano. Dodatno je bilo utrjeno z okopom, ki se je na severni strani ohranil, južni del pa je večinoma uničen. Masivno kamnito obzidje, ki je bilo verjetno zgrajeno v suhozidni tehniki, je v južnem delu zaradi strmine zdrselo po pobočju. V naselje, ki je bilo ovalne oblike, je bilo najlažje priti z zahoda. Medtem ko zaradi pomanjkanja arheoloških raziskav ni moč povedati ničesar zanesljivega o izgledu in načinu gradnje hiš na Šleminah, sta bili že pred prvo svetovno vojno odkriti pripadajoči grobišči severno od naselja, v Steljniku in v Stražnem dolu, ki ju je leta 1906 in 1907 izkopala vojvodinja Mecklenburška in si ustvarila ogromno privatno zbirko. Po prvi svetovni vojni je bilo njenim dedičem dovoljeno, da so zbirko odpeljali čez lužo, kjer je bila leta 1934 prodana na javni dražbi v New Yorku in danes krasi Peabodyev muzej arheologije in etnologije Harvardske univerze v Cambridgeu v ameriški zvezni državi Massachusetts (Dular, 2008, str. 49–51; Mason, 2008, str. 26).

Gomile in gomilna grobišča, ki so najbolj značilna oblika pokopavanja v času železne dobe, so bila najdena v skupinah, oddaljenih do 1 km od gradišč, kot so npr. Stražni dol nad Golekom pri Vinici in Kašarec pri Dalnjih Njivah. Gomile navadno vsebujejo več žarnih oziroma skeletnih pokopov razporejenih v krogu. Različni pridatki gomilnih pokopov nam med drugim izdajajo čas nastanka pokopa, spol in družbeni status pokopanih. Skupine gomil predstavljajo grobišča rodov in elite, ki so bile povezane z določenim gradiščem (Mason, 2008, str. 27–28).

Ker je bilo v grobišču v Steljniku, kjer sta bili dve gomili z dvema in petimi grobovi, najdeno tako orožje (sulice in makhaire) kot tudi nakit (fibule, igle, zapestnice ter jantarne in steklene ogrlice), lahko sklepamo, da so bili v gomilah pokopani pripadniki obeh spolov. Tukaj so pokopavali v starejšem halštatskem obdobju (Dular, 2008, str. 49–50; Mason, 2008, str. 27–28).

Slika 73: Poznoželeznodobne in rimskodobne najdbe vojvodine Mecklenburške iz Vinice

1 zapestnica, 2 fibula z dvojno konjsko glavo, 3 suličast nož, 4 zaponka v obliki pastirske palice, 5 makhaira, 6 fibula v obliki samostrela, 7 steklen prstan, 8 sekira, 9 koralda v obliki ovnove glave, 10 steklene koralde, 11 antropomorfna fibula, 12 žara, 13 orehasta fibula, 14 zaponka, 15 ščitasta fibula, 16 obesek z dvojno konjsko glavo, 17 fibula v obliki ščita, 18 obesek z dvojno ptičjo glavo, 19 skleda, 20 izrezljane jantarne jagode, 21 rumeni stekleni posodici, 22 obtežitveno vreteno

Vir: Peabody Museum, 2014.

Med najdbami prevladuje dragocen nakit (fibule, pektoralni, steklene ogrlice, zapestnice, pasne sponke, gumbi), medtem ko je orožja malo (bojni noži in železni ukrivljeni meči). Gradivo iz tega grobišča je bilo osnova za določitev latenske viniške skupine, ki je bila prisotna na območju južno od sotočja Lahinje s Kolpo oziroma južno od Podzemlja. Viniško gradivo nima veliko vzporednic v slovenskem prostoru, pač pa je veliko podobnosti opaziti z jugom, zlasti z Japodi iz Gorskega kotarja, Like in Pounja (Prav tam, str. 49–51; Prav tam, str. 29).

Božič (2001, str. 187–192) je opravil natančnejše analize, ki so pokazale, da ima gradivo iz Vinice in Podzemlja lokalno posebnost. Gre za iglo v obliki pastirske palice, ki je bila do sedaj odkrita samo tukaj. V Liki, Pounju in Gorskem kotarju so našli več gradiva z viniškimi prvinami, npr. fibule z orehastim lokom in fibule vrste Podzemelj, ki so se iz Vinice razširile v japodski prostor. Na območju viniške skupine pa je bilo odkritega veliko gradiva z japodskimi prvinami, npr. obeski s konjskimi glavami, fibule s steklenimi ali jantarnimi jagodami na žičnatem loku, ki pa jih na dolenskih najdiščih ni bilo. Fibula vrste *Gemeinlebern*, ki predstavlja keltsko prvino v lokalni noši, je edina najdba značilna za mokronoško skupino v Beli krajini, medtem ko je bilo na dolenskih najdiščih odkritih več najdb z izrazito viniško prvino, npr. ulite trapezaste sponke viniške različice, fibule z rombičnim lokom, fibule vrste Podzemelj (Prav tam, str. 187–192).

Mlajšeželeznodobne najdbe iz Stažnega dola pri Vinici nam pričajo o prisotnosti pomembne in ugledne skupine ljudi, ki je svoj status kazala s posebno oblikovanim dragocenim bronastim in steklenim nakitom ter železnim orožjem (Weiss, 2009b, str. 30). Šašel (1983, str. 112) in Božič (2001, str. 192) sta ljudi, ki so živeli na območju Bele krajine južno od sotočja Lahinje s Kolpo oziroma južno od Podzemlja, tudi na Šleminah, in vzdrževali stike tako z ilirskimi ali ilirsko-keltskimi Japodi na jugu kot s keltsko-staroselskimi Tavrskimi in Latobiki v dolini reke Krke, opredelila za Kolapijane, tj. južnopanonsko pleme naseljeno ob Kolpi, ki se je v Antiki imenovala Colapis. Najdbe iz Podzemlja, Črnomlja in iz Stražnega dola nam dokazujejo, da so bili Kolapijani dovzetni za tuje oblike, ki so jih prevzeli od sosedov (fibule s steklenimi in jantarnimi jagodami na žičnatem loku), istočasno pa so ustvarili vrsto originalnih oblik, ki so jih nosili le oni sami (igle v obliki pastirske palice) in so bile njihov

razpoznavni znak, medtem ko so z drugimi (fibule z orehastim lokom, fibule vrste Podzemelj) morda trgovali ali pa so v daljne kraje prišle kako drugače (Božič, 2001, str. 192).

V najdbah iz belokranjskega prostora, ki je bil v tem času izpostavljen različnim kulturnim vplivom – ilirskoitalskemu z juga, keltskemu s severa in panonskemu z vzhoda – je torej moč videti sodelovanje, sovplivanje in sobivanje elit iz vrst Latobikov, Tavriskov, Japodov in ostalih, ki so obvladovali trgovino s kovino, steklom in drugimi dragocenimi predmeti med Dolenjsko in Posavjem ter Liko in Kvarnerjem preko belokranjskega ozemlja (Weiss, 2009b, str. 30).

3.2. Rimska doba

Rimljani so že zgodaj spoznali strateški pomen današnjega zahodnoslovenskega prostora za obrambo najobčutljivejše meje Italije, saj so tu v 3. stoletju zgradili poseben obrambni sistem julijskoalpskih zapornih zidov, signalnih stolpov, trdnjav in kaštelov – *claustra Alpium Iuliarum*, ki je z vzhoda varoval Italijo. Na ozemlju današnje Slovenije, kjer se stikajo in prepletajo štiri velike evropske naravnogeografske enote – Alpe, Dinarsko gorstvo, Panonska nižina in Sredozemlje – je najkrajša in najlažja prehodna pot iz Sredozemlja čez alpsko-dinarsko gorsko pregrado v Panonsko nižino, t. i. Postojnska ali Jadranska oziroma Ilirsko-italska vrata (600 m n. v.). Iz pomembnega vojaško-strateškega in gospodarskega izhodišča Akvileje (*Aquileia* – Oglej), ki so jo ustanovili 181 pr. n. št., so razpredli mrežo pomembnih cest proti Panoniji, zahodnemu Iliriku in Podonavju (Štih, Simoniti, 2009, str. 9–19; Slovenski ..., 2011, str. 27). Rim je iz zaledja Jadrana dobival blago, ki ga je v Italiji primanjkovalo. Strabo, antični zgodovinar, omenja kože, živino in sužnje (Dular, 2008, str. 51). Kmalu po ustanovitvi rimske kolonije Akvileje, 178–177 pr. n. št., so Rimljani razširili svoj vpliv v Istro in na tam živeče Histre. Verjetno okrog leta 170 pr. n. št. je Rim navezal dobre politične in gospodarske odnose z Noriškim kraljestvom (Štih, Simoniti, 2009, str. 18–19; Slovenski ..., 2011, str. 27). V jugovzhodne Alpe pa s trgovino niso prihajale le novosti, ampak tudi spori in konflikti (Dular, 2008, str. 51). Leta 129 pr. n. št. so si podredili stalno uporne Tavriske in nato leta 115 pr. n. št. še Karne (Prav tam, str. 18–19; str. 27–28). Japodom pa je leta 52 pr. n. št. uspelo opleniti *Tergest* (Trst) (Dular, 2008, str. 51).

V času Oktavijanove vojne v Iliriku (35–33 pr. n. št.) je potekala glavna faza vključevanja severozahodnobalkanskega in vzhodnoalpskega prostora v okvir rimske države, saj si je Rim podvrgel ljudstva v Panoniji, Delmate in Japode, ter pomaknil meje imperija daleč na vzhod (Štih, Simoniti, 2009, str. 19; Slovenski ..., 2011, str. 27–28). Glavnina Oktavijanove armade je prodirala iz Senja v osrčje Like, kjer so drugo za drugim padala japodska mesta. Najtežji boj se je bil za japodsko glavno mesto Metul, kjer je bil ranjen celo Oktavijan. Drugi del armade pa je prodiral iz Akvileje preko Notranjske in Bele krajine proti Sisciji (Sisku). Japodi so bili v glavnem iztrebljeni, Siscijani upognjeni, medtem ko je bila med Brevki, Skordiski, Varciani in Kolapijani opravljena močna rekrutacija, s katero se je okupacijska oblast obvarovala pred morebitnimi nemiri (Dular, 2008, str. 51–52).

Območje vzhodnih Alp, severozahodnega dela Balkanskega polotoka do srednje Donave, je bilo dokončno zasedeno in priključeno k Rimskemu imperiju šele po panonski vojni (16–9 pr. n. št.) in zadušitvi panonsko-delmetskega upora v Iliriku (6–9 n. št.). Okrog leta 10 pr. n. št. so si Rimljani brez vojne, verjetno zaradi prijateljskih in trgovskih stikov, priključili Noriško kraljestvo (*Regnum Noricum*), zadnjo veliko keltsko politično tvorbo v tem prostoru (Štih, Simoniti, 2009, str. 19; Slovenski ..., 2011 str. 27–28).

Kmalu za rimskimi osvajanjem je sledilo vključevanje zasedenih ozemelj v upravni sistem rimske države. Tako je bilo današnje slovensko ozemlje v sredini 1. stoletja administrativno razdeljeno na tri enote. Zahodni in osrednji del z Ljubljansko kotlino je pripadal Italiji (*Regio X – Venetia et Histria*), severni del je pripadal provinci Norik (*Noricum*), vzhodni in jugovzhodni del pa provinci Panoniji (*Pannonia*), po delitvi Ilirika (*Illiricum*) na Panonijo in Dalmacijo (*Dalmatia*). Takšna razdelitev provinc je ostala nespremenjena do sredine 2. stoletja, z izjemo Panonije, ki je bila v začetku 2. stoletja razdeljena na zahodnejšo Zgornjo Panonijo (*Pannonia Superior*), kamor je spadal tudi jugovzhodni del današnjega slovenskega prostora, in na vzhodnejšo Spodnjo Panonijo (*Pannonia Inferior*). Konec 3. stoletja je bil Norik razdeljen na severni Obrežni Norik (*Noricum ripense*) in južni Sredozemski oziroma Notranji Norik (*Noricum meditteraneum*), k slednjemu je spadal tudi del današnje Štajerske. Zgornja Panonija je bila razdeljena na severno Prvo Panonijo (*Pannonia prima*) in južno Savijo (*Pannonia Savia*), ki je obsegala tudi današnji dolenjski prostor, medtem ko je bila Spodnja

Panonija razdeljena na severno Valerijo (*Pannonia Valeria*) in Drugo Panonijo (*Pannonia secunda*) na jugu (Bratož, 2007, str. 196, 204–212; Štih, Simoniti, 2009, str. 20).

Postopna kolonizacija prostora in z njo povezana romanizacija staroselskega prebivalstva, ki sta sledili vojaškim osvojitvam in administrativni razdelitvi zasedenega ozemlja, sta sprva potekali v povezavi z vojaškimi naselbinami in tabori. Kmalu po rimski zasedbi, sprva predvsem zaradi logističnih potreb vojske, je začela nastajati prometna infrastruktura. Iz najpomembnejšega trgovskega, upravnega in prometnega središča Akvileje so bile speljane novozgrajene ceste na območja porečij Save, Drave in Donave. Iz Akvileje je proti severu, v noriški alpski prostor vodila *via Iulia Augusta*. Proti jugu oziroma proti Istri sta tekli dve cesti, *via Flavia* je vodila preko Trsta v Pulj in druga, ki je šla naravnost do Trsata ter naprej preko Senja v Sisak. *Via Gemina*, ki je tekla proti vzhodu preko Hrušice, Emone, Celeje in Petovione, je prečkala slovenski prostor in povezovala porečje srednje Donave z italjskim jadranskim prostorom. Rimljani so poleg državnih cest zgradili tudi številne manjše vaške ceste z vrsto cestnih in poštnih postaj ob njih (Štih, Simoniti, 2009, str. 23; Slovenski ..., 2011, str. 28).

Sočasno z dograditvijo cestnega omrežja je potekala tudi urbanizacija in uvajanje nove upravne ureditve po provincah. V 1. in 2. stoletju sta nastali koloniji *Emona* in *Poetovio* ter municipija *Celeia* in *Neviodunum*. Rimska mesta (*civitates*), nastala po urbanističnih načrtih z urejenim kanalizacijskim in vodovodnim omrežjem ter javno arhitekturo, so bila center trgovine, obrti, uprave in kulture. Družabno življenje se je odvijalo na forumu, v javnih kopališčih, kulturnih ustanovah in v templjih (Slovenski ..., 2011, str. 28–29). Pod mestno oblast, ki je opredeljevala notranjo strukturo provinc, je spadalo obsežno okoliško ozemlje (*ager*) (Štih, Simoniti, 2009, str. 20). Na podeželju so nastala vaška naselja (*vicus*) in velika kmetijska posestva (*villa rustica*), kjer so delovali premožnejši staroselci in kolonisti (Slovenski ..., 2011, str. 29).

Romanizacija staroselskega prebivalstva na osvojenem ozemlju se je odvijala postopno, z uveljavljanjem latinščine kot jezika uprave in kulture, sprejemom novih navad, običajev, rimske kulture in vrednostnega sistema ter verovanja. Medtem ko so ponekod verovanja in pogrebne običaje prilagodili rimskemu panteonu, so nekateri ohranili domače kulte. Zlasti prebivalci rimskih mest so poleg glavnih rimskih in lokalnih božanstev častili tudi različna

vzhodna božanstva, npr. egipčanske bogove in boginje, Veliko mater bogov, boga Mitro ... Kasneje so sprejeli tudi krščanstvo, ki je konec 4. stoletja dokončno premagalo poganstvo in herezije (Prav tam, str. 28–29).

Moč in veličina Rimskega imperija je bila v 4. in 5. stoletju močno omajana, saj so državljanske vojne, gospodarska kriza, korupcija, vse pogostejši vdori barbarov in njihovo naseljevanje znotraj cesarstva ter delitev države na dve polovici vodili v postopno podiranje rimskega sveta. V tem času se je na današnjem slovenskem ozemlju odvilo več pomembnih državljanskih bitk med vzhodnim in zahodnim delom rimske države. Tako je leta 352 cesar Konstancij II. na Hrušici premagal proticesarja Magnencija. Krščanski cesar Teodozij, ki mu je leta 388 uspelo poraziti uzurpatorja Magna Maksima pri Petovioni, pa je leta 394 v bitki pri Frigidu v Vipavski dolini, v eni največjih bitk v rimski zgodovini, premagal pogankega cesarja Evgenija in ponovno združil cesarstvo. Čez današnje slovensko ozemlje so v Italijo vdiral barbarska plemena, in sicer v letih 401 in 408 Zahodni Goti oziroma Vizigoti ter leta 452 Huni (Prav tam, str. 29–30).

Propadanje Rimskega cesarstva je s seboj prineslo nemirne čase in negotove razmere, ki se kažejo zlasti v zakladnih najdbah, utrjevanju poznoantičnih mest, odseljevanju romanskega prebivalstva v Italijo in spremenjenih poselitvenih vzorcih. Romanizirani staroselci vzhodnoalpskega in zahodnobalkanskega prostora, ki so bili v tem času pisan konglomerat keltskih in ilirskih drobcev, vojaških veteranov in italjskih kolonistov, so se od nižin in cest umaknili v varno zavetje višinskih utrjenih naselbin. V 5. in 6. stoletju so se mednje pomešali germanski prišleki (Štih, 2001, str. 11; Slovenski ..., 2011, str. 30).

V poznoantični dobi, do sredine 6. stoletja, je bilo današnje slovensko ozemlje vključeno v okvir ostrogotske države, ki je imela središče v Raveni. Za Goti so na današnje slovensko ozemlje prišli Langobardi, ki so leta 547 oziroma 548 dobili od cesarja Justinijana zahodni del Panonije, ki je bil nekdanj pod Goti, in vzhodni del Norika južno od Drave, ki je bil pod oblastjo Bizanca. Langobardi, ki so leta 567 v zavezništvu z Avari premagali Gepide v Panoniji, so se že naslednje leto odselili v Italijo in današnji slovenski prostor prepustili Avarom. Medtem ko je bila v višinskih utrdbah izpričana prisotnost zlasti germanskih posadk in priseljencev, Vzhodnih Gotov v osrednjem in vzhodnem delu Slovenije ter Langobardov na območju *polis*

Norikon, je v južnem delu današnjega slovenskega ozemlja viden vpliv Bizanca. Poznoantično prebivalstvo, kolikor ga je ostalo, je pričakalo prihod Slovanov in z njimi prehod v novo dobo (Slovenski ..., 2011, str. 31).

3.2.1. Rimska doba v južnem delu Bele krajine

Bela krajina, ki je bila s koncem 1. stoletja pr. n. št. priključena k Rimskemu cesarstvu, je predstavljala obmejno območje med provincama Panonijo in Dalmacijo. Ležala je stran od glavnih kopenskih prometnic, ki so preko doline Krke in Save povezovala Italijo s srednjim Podonavjem. Skromne do sedaj opravljene arheološke raziskave kažejo, da je bil belokranjski prostor večinoma podeželskega značaja, brez večjih urbanih središč (Mason, 2008, str. 31). V antičnem času, s prihodom Rimljanov, ko je življenje teklo v ravnini, so morali Kolapijani zapustiti svoja stara bivališča, ki bi lahko nudila dobra zatočišča v primeru upora, npr. Šlemine (Dular, 2008, str. 52). V porečju reke Lahinje, v obkolpski ravnini in v osrednjem delu kraškega ravnika so iz sistematičnih terenskih pregledov in redkih geofizikalnih raziskav ter iz posamičnih najdb znana nekatera domnevna velika kmetijska posestva (*villa rustica*), npr. v Ogulinu pri Vinici in Mekote pri Podklancu, in manjša plana grobišča, npr. Majišče pri Ziljah in Gradinje (Mason, 2008, str. 32).

Pod hišami v Ogulinu pri Vinici in na Ganglovemu vrtu so bile ob različnih gradbenih posegih odkrite črepinje, opeke in zidovi hiš, ki kažejo, da je v rimskem času tu stalo manjše naselje ali celo podeželska vila. Še vedno se da ugotoviti približen obseg nekdanjega naselja. V 19. stoletju je bil na Majišču pri Ziljah odkrit rimski grob, medtem ko je bil na Perudini pri Vinici odkrit depo, kjer so našli zlato verižico, prstan in rimske novce. Na žalost ni znana točna lokacija najdišča, prav tako najdeni predmeti niso ohranjeni. Visoko nad vasjo, na ledini Mekote pri Podklancu, je vojvodinja Mecklenburška leta 1906 izkopala sedem grobov z značilnim rimskim posodjem in nakitom (Dular, 2008, str. 52).

Belokranjski prostor je ne glede na pretežno podeželski značaj, igral pomembno vlogo v sekundarni trgovski poti, ki je potekala po dolini reke Kolpe. Najkrajša povezava med južno Panonijo in Jadranskim morjem je potekala iz Kvarnerskega zaliva preko Gorskega kotarja do zgornjega toka reke Kolpe vse do Vinice, kjer se je razdelila na dve smeri. Prva se je nadaljevala po Kolpi do Siska – prestolnice province Savije, druga pa je potekala po dolini

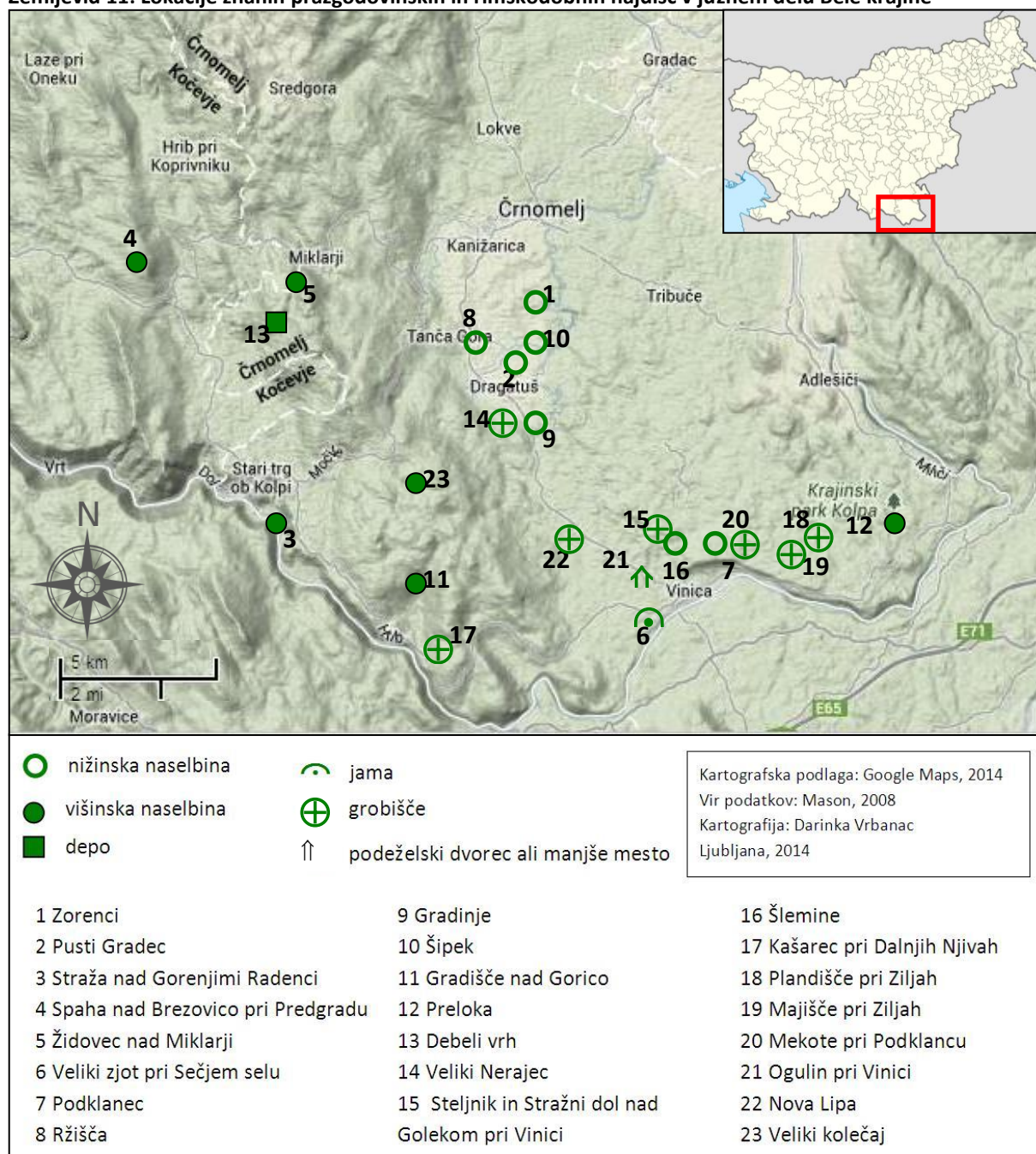
reke Lahinje do njenega izliva v Kolpo v Primostku pri Podzemlju. Pomen sekundarne komunikacijske poti, ki je v rimski dobi vodila čez belokranjski prostor, je moč razbrati iz napisov na oltarjih, nagrobnikih in iz mitreja pri Rožancu. Ti izdajajo prisotnost predstavnikov trgovskih rodbin iz Akvileje, ki naj bi bili povezani s trgovino fine keramike in amfor. Primarna kopenska povezava med Belo krajino in dolino reke Krke je potekala od Metlike preko prelaza Vahta do doline reke Krke pri Novem mestu, medtem ko so sekundarne kopenske komunikacije verjetno tekle od doline reke Lahinje ali po Vlaški poti čez Žumberak na Šentjernejsko polje ali ob vznožju Kočevskega roga čez prelaz Brezovica v dolino reke Krke pri Podturnu (Mason, 2008, str. 33).

Tako kot drugod na ozemlju današnje Slovenije so bile tudi v Beli krajini v pozni rimski dobi rimskodobne naselbine in pripadajoča plana grobišča večinoma zapuščena. V tem obdobju sta bili na robu Poljanske gore, v višinskem delu jugozahodne Bele krajine, locirani občasno obljudeni utrjeni naselbini oziroma pribežališči v času nevarnosti – Veliki Kolečaj nad Zapudjem in Židovec nad Miklarji. Črnomelj je verjetno predstavljal upravno središče območja, Kučar pri Podzemlju pa cerkveno središče. Zaradi pomanjkanja podatkov in raziskav ostaja podoba preostale poselitve Bele krajine v tem času skrita (Prav tam, str. 34–36).

Kljub temu da je položaj Bele krajine v poznorimskodobnem svetu dokaj nejasen, nam vrste uvožene keramike, ki so bile najdene na območju utrjene poznorimskodobne naselbine v historičnem mestnem jedru Črnomlja, izdajajo podobnost s tistimi, ki so bile najdene v severnoistrskih poznorimskodobnih središčih, ki so takrat spadala k delu Italije – *Venetia et Histria*. Iz tega lahko sklepamo, da je Bela krajina, čeprav ločena od te regije, verjetno pripadala upravni enoti, ki je bila usmerjena proti Jadranskemu morju. To je bila v tem obdobju najverjetneje provinca *Liburnia Tarsacticensis*, s središčem v Trsatu pri Reki, ustanovljena kot južni del vzhodnega obrambnega sistema Italije, medtem ko je bila od 5. stoletja v severnem delu to provinca *Carneola*, s središčem v Kranju. Meje *Liburnia Tarsacticensis* so navadno postavljene v zgornji tok reke Kolpe, ki je bila tudi kasneje, v 13. stoletju, meja med ogrsko kraljevino in nemškim cesarstvom. V zgodnjem 5. stoletju je tako Bela krajina lahko predstavljala severni del province *Liburnia Tarsacticensis*, Črnomelj pa utrdbo, ki je varovala severni del komunikacijskih poti med Kvarnerjem in Panonijo. Da sta v

drugi polovici 6. stoletja Črnomelj in z njim Bela krajina ostala v vzhodnem rimskem - Bizantinskem cesarstvu in izven dosega langobardske oblasti, ki je verjetno segala do vrha Gorjancev, nam dokazuje odsotnost langobardskih najdb. Konec 6. ali v začetku 7. stoletja, v času vpadov Avarov in Slovanov v severno Italijo in Dalmacijo, je bila poznorimskodobna utrdba v Črnomlju uničena (Prav tam, str. 36–37). O njenih zavojevalcih oziroma o povzročiteljih tega uničenja nam govori najdba trizobe železne puščice, ki je bila značilna avarska in slovanska oborožitev (Weiss, 2011a, str. 23).

Zemljevid 11: Lokacije znanih prazgodovinskih in rimskodobnih najdišč v južnem delu Bele krajine

Vir: prirejeno po Mason, 2008, str. 19, 23, 27, 30, 32, 34.

Arheološki in pisni viri o poselitvi Črnomlja in Bele krajine so za obdobje od padca poznorimskodobne utrdbe v Črnomlju konec 6. ali v začetku 7. stoletja do 13. stoletja zelo skopi ali pa jih celo ni (Mason, 2008, str. 37).

3.3. Srednji vek

V zgodnjem srednjem veku se je za slovensko zgodovino in slovensko ozemlje začelo eno pomembnejših obdobj, ki je dalo temu prostoru prevladujoč etnični pečat. Proces naseljevanja Slovanov v Vzhodne Alpe in porečja vzhodnoalpskih rek je potekal v več valovih. Začel se je sredi 6. stoletja in končal v začetku 9. stoletja, svoj višek pa je dosegel v zadnjih dveh desetletjih 6. stoletja. Okrog leta 550 je tako prišel prvi slovanski val v vzhodnoalpski prostor s severa. Zahodnoslovanske skupine so prodrle iz prostora današnje Moravske preko Donave, med Dunajem in Trauno, ter se po dolinah alpskih rek postopoma razširile v notranjost, do Karavank in v prostor ob Dravi. Nekoliko kasnejši drugi val slovanskega naseljevanja v Vzhodne Alpe je prišel iz jugovzhoda in je tesno povezan z Avari. To stepsko nomadsko ljudstvo, ki je po odhodu Langobardov v severno Italijo (leta 568) obvladovalo prostor Panonske nižine, s središčem med Donavo in Tiso, je leta 582 preko Drave in Save napadlo Bizantinsko cesarstvo in osvojilo Sirmij ter se nato skupaj s Slovani usmerilo proti današnjemu slovenskemu prostoru. Slovansko-avarska naveza, ki je do okrog leta 588 osvojila zgornje Posavje in do leta 591 zgornje Podravje, se je že leta 592 spopadla s svojimi severnimi sosedi Bavarci. V začetku 8. stoletja pa so Slovani po hudem porazu furlanskih Langobardov poselili gričevnat svet vse do roba Furlanske nižine, kjer jih je zadržal sistem obmejnih utrdb, t. i. langobardski limes. Do začetka 7. stoletja se je tako v zgornjem Podravju in do začetka 8. stoletja v Istri in Posočju izoblikoval mejni pas, ki je ločil zahodni frankovski in langobardski prostor od vzhodnega oziroma jugovzhodnega avarsko-slovanskega prostora. Jezikovna in etnična meja, ki se je takrat dokončno oblikovala, se je skoraj nespremenjeno ohranila do danes (Štih, 2001, str. 26–27; Štih, Simoniti, 2009, str. 26–27; Slovenski ..., 2011, str. 43).

Redka in neenakomerna slovanska naselitev predalpskega in vzhodnoalpskega prostora je v glavnem zajela že v antiki izkrčeno in za poljedelstvo primerno gričevnato območje. Čeprav sta rimska kultura in državnost na ozemlju nekdanjih panonskih in noriških provinc v času slovanske naselitve že ugasnili, so lahko od preostalega romanskega in romaniziranega

prebivalstva (t. i. Vlahov) prevzeli številne toponime in hidronime, ki jih poznamo še danes, npr. Laško, Kras, Sava, Ig, pa tudi nekatere prvine gospodarjenja, npr. planšarstvo. S propadom podeželskih naselij, rimskih vil in antičnih urbanih središč, ki so bila center kulturnega, cerkvenega, gospodarskega in političnega življenja, pa se je celotna pokrajina spremenila v podeželje. Ob uveljavitvi ekstenzivnega gospodarstva, ki so ga s seboj prinesli Slovani, je izginila kvadratna poljska razdelitev, tipična za antično poljedelsko gospodarstvo (Prav tam, str. 23–26; Prav tam, str. 27–28; Prav tam, str. 43).

V zgornjem Posavju, na obrobju avarskega kaganata, se je konec 8. stoletja začelo oblikovati ljudstvo, ki je svoje ime izpeljalo iz pokrajine, v kateri je živelo – Karniolci. Z zmanjševanjem avarske moči, konec 8. stoletja in v začetku 9. stoletja, se je tako v vzhodnoalpskem slovanskem naselitvenem prostoru južno od Karavank oblikovala samostojna slovanska kneževina Karniola. Prvi, ki je za domovino Slovanov na vzhodu Furlanije uporabil to ime, je bil Langobard Pavel Diakon (†okrog 799). Najkasneje leta 796 je prišla pod frankovsko oblast in bila skupaj z Istro, kneževino med Dravo in Savo, Slavonijo do Srema in zahodnim dalmatinskim zaledjem, vključena v furlansko vzhodno krajino. S frankovsko upravno reformo iz leta 828 je Karniola, potem ko se je skupaj s Karantanci pridružila protifrankovskemu uporu Ljudevita Posavskega (†823), izgubila gentilno ureditev in politično identiteto ter bila vključena v okvir bavarske Vzhodne krajine (Prav tam, str. 36–38; Prav tam, str. 45–47; Prav tam, str. 44–45).

Odprava delno samostojnih kneževin in uvedba grofij na frankovskem jugovzhodu pa ni zajela Slovanov v Dalmaciji in Slavoniji, saj so njihovi plemenski knezi izpričani še naprej (Štih, Simoniti, 2009, str. 56). Frankovska oblast na območju današnje Hrvaške, v Slavoniji ali Panonski Hrvaški (kraji med Dravo in Gvozdom), kamor je do 12. stoletja spadalo tudi ozemlje Bele krajine, in v Hrvaški ali Dalmatinski Hrvaški (kraji med Velebitom in Cetino), zaradi vdora Bolgarov in Madžarov ni bila trdna. Do konca 8. stoletja so se kraji med Dravo in Gvozdom – Petrovo goro razvijali pod avarsko oblastjo ločeno od Hrvaške. Po frankovski zmagi nad Avari in sklenitvijo miru z Bizancem leta 812, je to območje prišlo pod frankovsko oblast, kjer je kot posebna kneževina ostalo do konca 9. stoletja, z izjemo nekajletne prekinitve v času upora Ljudevita Posavskega. Od 10. stoletja dalje, ko je hrvaškemu kralju Tomislavu (†928) uspelo k Hrvaški priključiti Slavonijo, so se kraji med Dravo in Gvozdom

začeli povezovati s hrvaško državo in ljudstvom. Po smrti kralja Zvonimira (†1089) so Hrvaško zajeli notranji nemiri, ki so se končali v začetku 12. stoletja s priključitvijo Hrvaške k Ogrski in okronanjem ogrskega kralja Kolomana (†1116) za hrvaškega kralja. Hrvaška, ki je obdržala lastne državne stanove in plemstvo, je izgubila samostojnost in ostala navezana na Ogrsko vse do leta 1918 (Voje, 1994, str. 46–63).

O frankovski Karnioli v 9. stoletju ne vemo skoraj nič, razen to, da je leta 876 prišla, skupaj s Karantanijo in Panonijo, pod močnejši in neposreden frankovski vpliv, saj jo je v svojo upravo prevzel Arnulf Koroški (†899). Potem ko so Madžari leta 899 prvič vdrl v Italijo in je bil po uničujočem bavarskem porazu pri Bratislavi leta 907, frankovski red na jugovzhodu dokončno sesut, je postalo slovensko ozemlje, vse do poraza Madžarov v bitki na Leškem polju pri Augsburgu leta 955, prehodna cona madžarskih vpadov v Italijo (Štih, Simoniti, 2009, str. 72–75; Slovenski ..., 2011, str. 44–46).

Zemljevid 12: Upravna ureditev na JV Svetega rimskega cesarstva v 10. in 11. stoletju

Vir: Slovenski zgodovinski atlas, 2011, str. 67.

Z izumrtjem vzhodnofrankovskih Karolingov leta 911 je iz Vzhodnofrankovske države izšlo Nemško kraljestvo, h kateremu je bilo po porazu Madžarov in njihovo ustalitevijo v Panonski nižini priključeno tudi današnje slovensko ozemlje. Z razširitvijo oblasti na Italško kraljestvo in okronanjem kralja Otona I. za cesarja v Rimu leta 962, se je Nemško kraljestvo naslonilo na tradicijo antičnega Rimskega cesarstva. V sedemdesetih letih 10. stoletja je bilo zaradi obrambe proti Madžarom, na jugu in vzhodu Bavarske in Koroške oblikovanih več manjših

mejnih pokrajin, t. i. mark oziroma krajin, ki so bile osnova za kasnejše postopno oblikovanje dežel – Koroške, Kranjske, Štajerske in Goriške. Predstavljale so mejne marke Svetega rimskega cesarstva proti Hrvatom in Madžarom. Vzhodna marka je sodila pod vojvodino Bavarsko, medtem ko so Karantanska krajina, Marka onkraj gozda oziroma Marka na drugi strani Drave, Savnija (kasneje Slovanska krajina), Karniola (kasneje Kranjska), Furlanija, Istra in Veronska marka po letu 976 spadale pod vojvodino Koroško (Prav tam, str. 76–78; Prav tam, str. 44, 59).

Z vključitvijo vzhodnoalpskega prostora v okvir srednjeveškega cesarstva so se vzpostavile razmere, ki so omogočale uvedbo zahodnoevropskega modela fevdalizma v slovanski družbeni in gospodarski sistem. S podeljevanjem kraljeve zemlje v fevd ali v alod posvetnim in cerkvenim dostojanstvenikom, so nastajala zemljiška gospodstva (z dominikalno, rustikalno in srenjsko zemljo), katerih novozgrajeni gradovi in pripadajoče naselbine so postali središča gospodarstva, uprave, sodstva in cerkvene organizacije. Poleg oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije ter škofij Brixen, Freising in Krka, so bili med prejemniki velikih ozemelj tudi plemiške družine Eppensteini, Spanheimi, Otokarji, Weimar-Orlamündski, Andeški, Vovbržani, kasneje pa še Goriški, Babenberžani, Ortenburžani, Auerspergi, Višnjegorski, Žovneški oziroma Celjski, Devinski in drugi. Zaradi stremenja zemljiških gospodov po povečanju donosa novopridobljenih posesti, so se začeli poleg fevdalizacije družbe, odvijati in medsebojno prepletati tudi procesi kolonizacije, germanizacije in asimilacije (Prav tam, str. 78–88; Prav tam, str. 59).

Od vladarja postavljeni vojvode in mejni grofi, ki so načelovali pasu mejnih krajin v vojvodini Koroški, so predstavljali državno oblast cesarstva na slovenskem ozemlju. Dežele so od poznega srednjega veka dalje predstavljale politični, upravni, sodni in vojaški ter verski okvir, znotraj katerega se je odvijalo vsakdanje življenje ljudi. Lokalni plemiški oblastniki znotraj posamezne dežele so kot nadrejeno oblast priznavali instanco deželnega kneza, ki je imel najvišjo sodno (deželno/ograjno sodišče) in vojaško oblast ter zakonodajno moč (deželno pravo). Ker je bila dežela opredeljena na podlagi območja veljave deželnega prava, ta ni imela trdnih geografsko opredeljenih meja, ampak so bile te spremenljive, zato je včasih deželo predstavljal skupek nepovezanih ozemelj. Šele skozi stoletja so se ozemlja zgodovinskih dežel teritorializirala in zaokrožila. S postopnim nastajanjem dežel v 13. in 14.

stoletju je začelo izginjati dotedanje razlikovanje med visokim in ministerialnim – nižjim plemstvom. V razmerju do deželnega kneza se je oblikovalo pravno enotno deželno plemstvo – deželani, ki so kasneje postali pomembno jedro deželnih stanov in glavni nosilec deželne zavesti (Prav tam, str. 92–95; Prav tam, str. 59–60).

Kranjska, ki ima svoje zgodovinske korenine v frankovski grofiji in gentilni kneževini Karnioli, se je v deželo razvila dokaj pozno. Z darovnico Otona II. (†983) iz leta 973, s katero je podelil freisinški škofiji veliko posest v Škofji Loki, ki leži »v grofiji Karnioli, ki ji po domače pravijo Kraj(i)na« (Štih, Simoniti, 2009, str. 48), je izpričana kontinuiteta karniolskega imena v visoki srednji vek in omemba novega imena, ki se je uveljavilo kasneje. Do konca 12. stoletja je razvoj Kranjske v deželo stagniral, saj je bila Kranjska razdrobljena med več visokoplemiških rodbin (grofe Andeške, vojvode Spanheime, mejne grofe Otokarje – Traungauci, grofe Ortenburške, Vovbrške in Bogenske ter svobodne gospode Puchse – Višnjegorske, Turjaške in Žovneške in pet velikih škofijskih posestnikov (Oglej, Salzburg, Freising, Brixen in Krko). To mirovanje so v 13. stoletju prekinili Višnjegorski in Spanheimi, ki so na jugu Kranjske, na škodo Ogrske oziroma Hrvaške, premaknili kranjsko in s tem državno mejo z Gorjancev in s Krke na Kolpo in čez Žumberak na Bregano. Z združitvijo andeških in višnjegorskih posesti, h katerim je bil kasneje dodan še spanheimski teritorij, je nastal enoten dominij Kranjske in enotno plemstvo, kateremu je bil Ulrik III. Spanheimski (†1269) deželni knez. Leta 1279 je Rudolf I. Habsburški (†1291) po desetletni češki vladavini zastavil Kranjsko tirolsko-goriškemu grofu Majnhardu IV. (†1295), vendar se je ta leta 1335, po izumrtju Majnhardove linije Goriških grofov, vrnila k Habsburžanom. Vojvoda Albreht II. Habsburški (†1358) je leta 1338 podelil kranjskemu plemstvu privilegij, s katerim je potrdil njihove stare in podelil nove pravice. Kranjsko je vojvoda Rudolf IV. Habsburški, ustanovitelj Novega mesta in Dunajske univerze, leta 1364 povzdignil v vojvodino. V prvi polovici 14. stoletja se je uspelo kompleksu gospostev albertinske linije Goriških grofov v Beli krajini in na Dolenjskem izločiti iz starejše politične enote Kranjske in formirati v deželo »Grofija v Marki in Metliki« (Štih, Simoniti, 2009, str. 108–118; Slovenski ..., 2011, str. 61–62).

Potrpežljivo in spretno sklepanje dednih pogodb in dinastičnih porok sta bili recept za uspešno politiko izgradnje deželnoknežje oblasti Habsburžanov v t. i. notranjeavstrijskih deželah. Z vrsto manjših pridobitev, z zasedbo salzburških gospostev in dedovanjem za

Celjskimi, Walseejevci in Goriškimi jim je do okrog leta 1500 uspelo v svojih rokah teritorialno-posestno dokončno zaokrožiti svojo prevlado na slovenskem ozemlju (Prav tam, str. 118–120; Prav tam, str. 62–63, 98).

3.3.1. Srednji vek v Beli krajini

Kaj se dogajalo z Belo krajino oziroma Metliko ali pozneje Metliškim (Weiss, 2013, str. 14) do 12. stoletja, ko jo je zasedlo nemško plemstvo, jo priključilo h Kranjski, s tem pa je postala del Svetega rimskega cesarstva, je zaradi odsotnosti kakršnihkoli pisnih virov ovito v tančico skrivnosti. Konec 11. stoletja je prišlo v neposrednem sosedstvu Bele krajine do korenitih političnih sprememb. Ogrski kralj Ladislav (†1095) je leta 1091 osvojil Slavonijo, kamor je v tistem času spadala Bela krajina, in jo vključil med dežele krone sv. Štefana (Kosi, 2008, str. 120). Njegov naslednik Koloman (†1116), ki je leta 1097 uspel osvojiti še Hrvaško do morja, je bil leta 1102 v Biogradu okronan za kralja Hrvaške in Dalmacije (Voje, 1994, str. 63). Nedvomno je bila takrat tudi Bela krajina, ki je bila za kolonizacijo dostopnejša z juga in vzhoda, saj sta hribovit svet in gozd ovirala dotok priseljencev z zahodnega in severnega območja, del ogrsko-hrvaškega kraljestva (Kos, 1987, str. 5). V cerkvenem oziru je bilo to ozemlje del goriškega arhidiakonata zagrebške škofije, ki je bila ustanovljena okrog leta 1093 (Kos, 1987, str. 5; Kosi, 2008, str. 120; Weiss, 2011a, str. 23–24).

Sredi 12. stoletja se je ob vsej ogrsko-nemški meji začela splošna ofenziva proti Ogrski. S krčenjem obmejnih gozdov, načrtnim koloniziranjem agrarnega prebivalstva, gradnjo gradov in vpadi preko hrvaške meje so gospodje Ptujski na Štajerskem, vojvode Spanheimski na spodnji Krki in Žumberku ter grofi Višnjegorski v Beli krajini prispevali k oblikovanju in utrjevanju meje. Kljub temu da ni popolnoma jasno kdaj natančno in na kakšen način je prešla Bela krajina pod jurisdikcijo kranjskih plemičev, je bila njena osvojitev ali pridobitev privatna akcija Višnjegorskih oziroma Andeških (Kos, 1987, str. 6–8; Kosi, 2008, str. 121–122) povsem neodvisna od kranjskih deželnih gospodov, tak status pa je še dolgo ohranila (Golec, 2013, str. 175).

Listina ogrskega kralja Emerika (†1204), ki naj bi nastala med letoma 1202 in 1204, opisuje pogosto vpadanje grofa Alberta Višnjegorskega (†1207) iz gradu Mehovo na ozemlje Bele krajine, ki je bila del ogrske Slavonije, vse dokler ga ni premagal Štefan Babonić. Ker je bil

Albert Višnjegorski poražen in Mehovo uničeno, je malo verjetno, da je bila Bela krajina osvojena že takrat (Kos, 1987, str. 6–7; Kosi, 2008, str. 121). Večja možnost obstaja, da je Albert Višnjegorski mejo, ki je do takrat tekla po vrhovih Gorjancev in obronkih Kočevskega Roga, v obdobju dinastičnih bojov za ogrski prestol (1196–1204), med Emerikom in Andrejem, sinovoma kralja Bele III. (†1196), potisnil vse do Kolpe in tako osvojil ozemlje Bele krajine, ki je bilo poslej del njegovih posesti (Kos, 1987, str. 6–7; Kosi, 2008, str. 121–122; Weiss, 2011a, str. 24; 2013, str. 15–16).

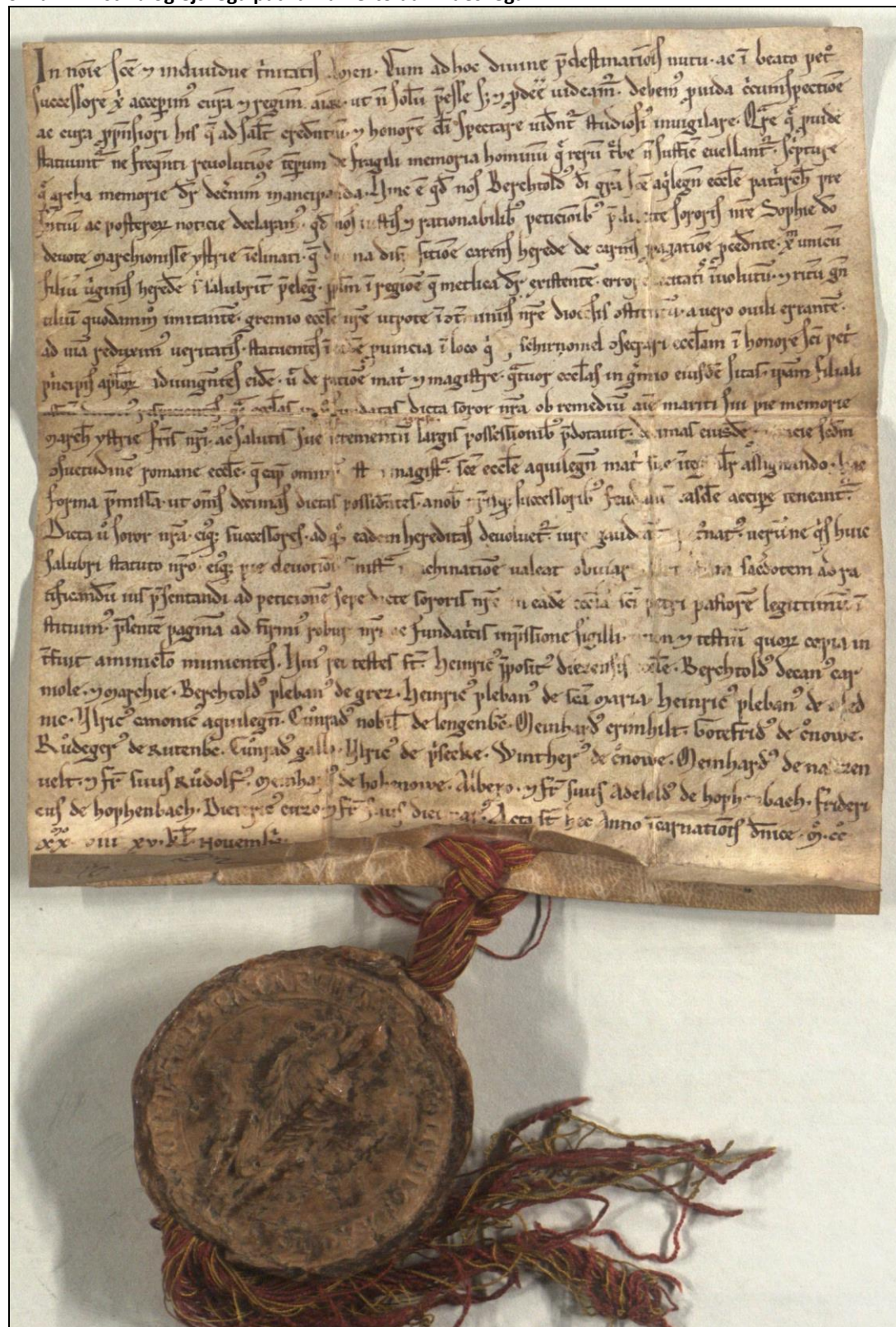
Bela krajina bi lahko bila pridobljena tudi po mirni poti. Istrski mejni grof Henrik IV. Andeški (†1228), ki se je leta 1207 poročil z Zofijo Višnjegorsko, hčerko Alberta Višnjegorskega, zadnjega moškega predstavnika rodbine, je s poroko pridobil celotno višnjegorsko gospostvo na Dolenjskem, skupaj z Belo krajino. Ker je bila Henrikova sestra Gertruda poročena z ogrskim kraljem Andrejem II., obstaja možnost, da je ta malo obmejno provinco prepustil svaku Henriku v fevd (Kos, 1987, str. 8–9; Kosi, 2008, str. 122), vendar o tem zaenkrat nimamo ne pisnih ne kakih drugih dokazov (Weiss, 2013, str. 16).

Ne glede na to kako je Bela krajina prešla v okvir Nemškega cesarstva, se je nemirno obdobje ob celi ogrsko-nemški meji končalo v začetku 13. stoletja. Nova meja med Ogrskim kraljestvom in Svetim rimskim cesarstvom se je v Beli krajini ustalila na reki Kolpi (Kos, 1987; Kosi, 2008; Golec, 2013, str. 175).

V originalu ohranjena listina oglejskega patriarha Bertolda Andeškega (†1251), ki je bila izstavljena 18. oktobra 1228, tri mesece po smrti njegovega brata Henrika IV. Andeškega, je temeljni dokument, s katerim se začne pisna zgodovina Bele krajine. V njej je patriarh Bertold Andeški objavil, da je na prošnjo svoje svakinje, istrske grofice Zofije Višnjegorske, posvetil cerkev sv. Petra v Črnomlju in ji priključil štiri že obstoječe podružnice (Rosalnice, Podzemelj, Semič in Vinica) ter »prebivalstvo v pokrajini, ki se imenuje Metlika, ki je živelo v zablodi slepote in posnemalo poganske običaje, pripeljal nazaj v naročje cerkve in na pot luči« (Kos, 1987, str. 10; Kosi, 2008, str. 123). Da je bila Bela krajina s to listino dokončno izločena iz okvirja Ogrskega kraljestva in formalno vključena v oglejski patriarhat ter s tem postala del Svetega rimskega cesarstva, nam nazorno prikazuje nadaljnja usoda pokrajine (Prav tam, str. 10; Prav tam, str. 123), ki so jo v sklopu velikih dinastičnih zemljiških posesti

dedovale vodilne rodbine vzhodnoalpskega prostora (Weiss, 2011a, str. 24), in sicer avstrijski Babenberžani, koroški Spanheimi, češki kralj Otokar II. Přemysl in Goriški grofi (Kos, 1987, str. 10–11; Kosi, 2008, str. 123–124).

Slika 74: Listina oglejskega patriarha Bertolda Andeškega

Vir: Monasterium.net, 2014.

Po smrti Henrika IV. Andeškega sta se za njegovo dediščino na Kranjskem sprva zavzela njegova brata, Oton VII. Meranski in oglejski patriarh Bertold Andeški. Istrska mejna grofica Zofija Višnjegorska, ki je odšla v samostan Admont, je svojo doto – višnjegorsko dediščino, skupaj z Belo krajino, leta 1230 prodala svaku Otonu VII. Meranskemu. Višnjegorsko in andeško rodbinsko posest je z ženino doto prejel avstrijski vojvoda Friderik II. Babenberški (†1246), ki se je leta 1229 poročil z Otonovo hčerko Agnes Andeško, ter s tem postal najmočnejši posestnik na Kranjskem in prvi, ki se je imenoval »gospod Kranjske«. Z ovdovelo Agnes Andeško se je leta 1248 poročil Ulrik III. Spanheimski (†1269) (Kos, 1987, str. 10; Kosi, 2008, str. 124–126, Weiss, 2013, str. 17).

V dveh novoodkritih prepisih listin, ki sta bili izdani leta 1251 v Kamniku in v Črnomlju, s katerima so Goriški darovali cerkev sv. Petra s kapelama sv. Štefana in sv. Janeza z vsemi pritiklinami in prihodki ljubljanski komendi nemškega viteškega reda, nastopa Goriški grof Majnhard III. (†1258) kot patron metliških cerkva, posestnik gospodstva Mehovo in celotnega Metliškega. Na podlagi novih virov lahko prisotnost Goriških grofov v Beli krajini postavimo že v leto 1249, izgubili pa so jo verjetno v fajdi z Ulrikom III. Spanheimskim, ki je imel leta 1263 že v lasti gospodstvo Mehovo s celotnim Metliškim (Weiss, 2013, str. 17–20).

Ulriku III. Spanheimskemu je s pridobitvijo višnjegorsko-andeške posesti, ki jo je priključil k spanheimski, uspelo na Kranjskem poenotiti pokrajino in njeno plemstvo ter pod svojo oblastjo ustvariti deželo (Kos, 1987, str. 10; Kosi, 2008, str. 125).

Po Ulrikovi smrti je celotna spanheimska posest na Kranjskem in Koroškem za krajši čas pripadla njegovemu bratrancu, češkemu kralju Otokarju II. Přemyslu (†1278). Grof Majnhard IV. Tirolsko-Goriški (†1295) je okrog leta 1277 ali 1279, za časa vojne med češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom in nemškim kraljem Rudolfom I. Habsburškim, od Habsburžanov v zastavo prejel Kranjsko in Slovensko Marko, leta 1286 pa še vojvodino Koroško, medtem ko je njegov brat, grof Albert II. Goriški (†1307), leta 1277 v zastavo prejel »grad Mehovo s temu pripadajočim trgom, imenovanim Črnomelj, in vsem pripadajočim« (Kosi, 2008, str. 127). S to listino je izpričano, da je Bela krajina v tem času spadala pod grad Mehovo in bila kot posebna enota ločena od Kranjske z Marko. Ozemlje Bele krajine je poslej ostalo za skoraj

celo stoletje, do izumrtja istrske veje dinastije leta 1374, v posesti Goriških grofov (Kos, 1987, str. 10–11; Kosi, 2008, str. 126–128).

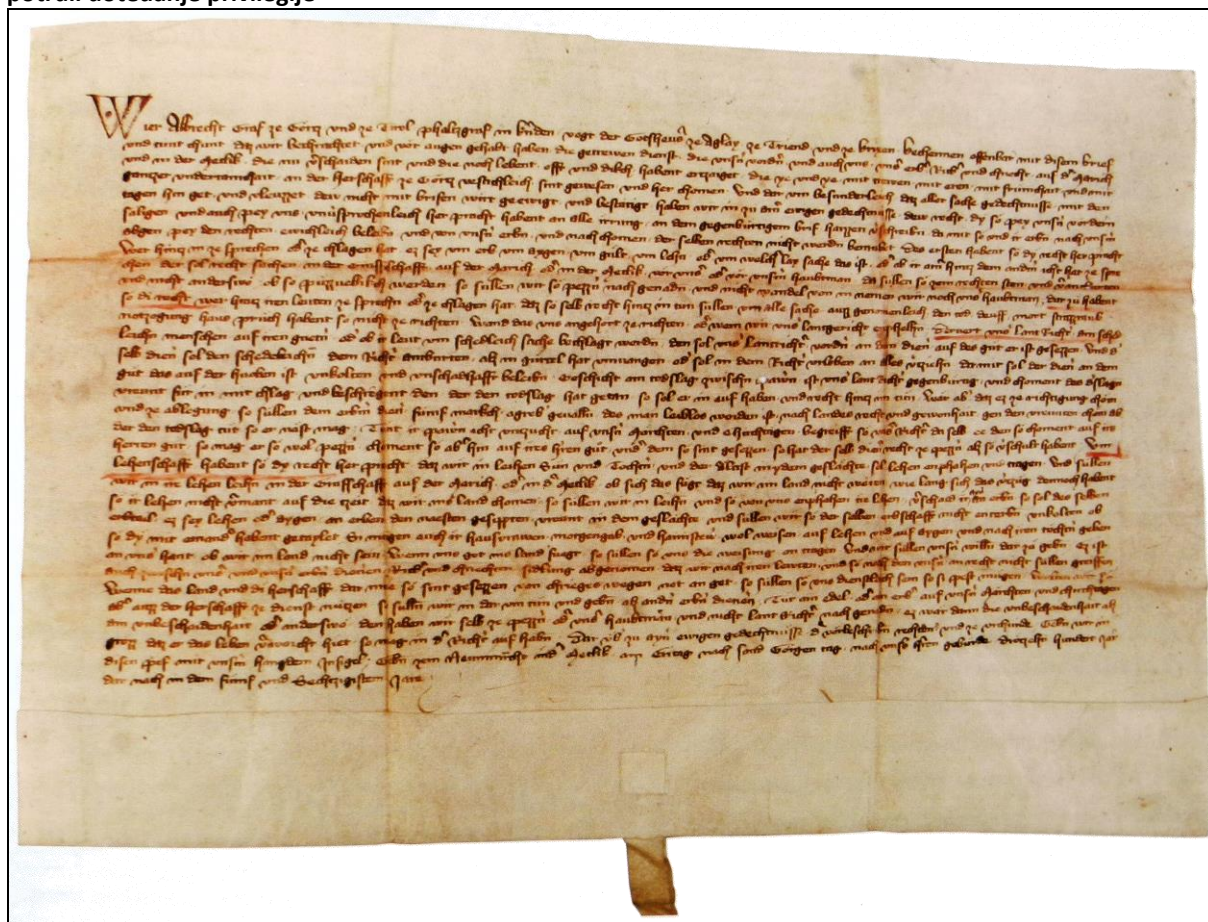
Goriški grofje so v začetku 14. stoletja načrtno ustanovili novo središče – *Neumarkt*, tj. današnja Metlika, ki je polagoma prevzelo primarno vlogo trgu Črnomelj (Kosi, 2008, str. 129–130) in gospodstvu Mehovu kot upravnemu središču za Metliško, ter postalo center celotnega goriškega teritorialnega kompleksa na Dolenjskem in v Beli krajini (Weiss, 2013, str. 22–23).

V prvi polovici 14. stoletja je uspelo Goriškim grofom njihovo posest v Beli krajini in na Dolenjskem izločiti iz starejše politične enote Kranjske in jo ustavno-pravno oblikovati v samostojno deželo »Grofija v Marki in Metliki« z lastnim pravom, ograjnim sodiščem in deželani, ki so pred tem sodiščem iskali pravico ter z glavarjem, ki je bil namestnik deželnega kneza. Dokončni razvoj v samostojno deželo je bil dosežen 29. aprila 1365, ko je deželno plemstvo prejelo privilegij, temeljni ustavni dokument Grofije v Marki in Metliki, od goriškega grofa Alberta III. (†1374) (Kosi, 2008, str. 131–132).

Čeprav so vse posesti Alberta III. po njegovi smrti pripadle Habsburžanom, ti Grofije v Marki in Metliki niso priključili k svojemu kranjskemu gospodstvu, temveč so potrdili privilegij iz leta 1365 in pri tem izpostavili, da je za plemstvo v Grofiji v Marki in Metliki pristojno ograjno sodišče v Metliki in ne v Ljubljani (Kosi, 2008, str. 132–133; Štih, Simoniti, 2009, str. 118; Slovenski ..., 2011, str. 62; Golec, 2013, str. 176).

Z izumrtjem istrske veje Goriških grofov so njihove posesti v Istri, na Dolenjskem in v Beli krajini, v skladu z dedno pogodbo iz leta 1364, podedovali Habsburžani. Slednji so zastavljali različna gospodstva Grofije v Marki in Metliki (trga Metliko in Črnomelj, grad in trg Žužemberk, brod čez Krko v Šmihelu, pol gradu Šumberk, kasneje tudi grad Mehovo) različnim gospodom (Katarini Celjski, vdovi grofa Alberta II. Goriškega, krškemu knezu Štefanu Frankopanu in njegovi vdovi Katarini Carrara ter Celjskim grofom) (Kosi, 2008, str. 132–135; Weiss, 2011a, str. 24–25).

Slika 75: Listina, s katero je goriško-tirolski grof Albert III. svojemu plemstvu v Grofiji v Marki in Metliki potrdil dotedanje privilegije

Vir: Arhiv Republike Slovenije, cv: Kosi, 2008, str. 133.

Celjski grofje, ki so imeli konec 14. stoletja v posesti le posamezna gospodstva in trge iz bivše goriške grofije, so do sredine 15. stoletja pridobili večino nekdanjih goriških posesti v Grofiji v Marki in Metliki ter najpomembnejša gospodarska središča in gradove, skupaj s celotno Belo krajino. Deželnoknežjo oblast (sodne pristojnosti) so Habsburžani pridržali zase, zato je Celjski sprva niso izvajali. Pismo avstrijskega vojvode, kasnejšega cesarja Friderika V., celjskemu grofu Ulriku II. (†1456), nam priča, da je prišlo leta 1437 do spora glede izvajanja deželnoknežje oblasti v Grofiji v Marki in Metliki, saj so si Celjski, ki so imeli v zastavi večino grofije, želeli prisvojiti tudi deželnoknežje pristojnosti (Kosi, 2008, str. 135–138). To jim je za njihove dežele podelil cesar Sigismund Luksemburški s pokneženjem v Pragi leta 1436, vendar tako pomembnih pravic Habsburžani niso mogli priznati, saj bi s tem dejansko izgubili tako deželnoknežje pravice kot tudi posestva, ki so jih zastavili Celjskim. Ostra fajda – plemiška vojna, ki je nato izbrala med Celjskimi in Habsburžani, se je končala leta 1443 z uklonitvijo Celjskih, poravnavo in obojestransko dedno pogodbo. Čeprav so se ponovno pokneženi Celjski grofi odpovedali lastni kneževini in deželi ter priznali deželnoknežji položaj

Habsburžanov na vseh svojih ozemljih, pa listine iz naslednjih let potrjujejo, da je poslej deželnoknežjo oblast v Grofiji v Marki in Metliki izvajal Ulrik II. Celjski. To lahko razumemo tako, da so Habsburžani po fajdi popustili vsaj v primeru Grofije v Marki in Metliki, kjer so nato Celjski uspeli uveljaviti deželnoknežjo oblast (Štih, 1996 str. 242–254; Kosi, 2008, str. 138–139).

Deželno gospodstvo Celjskih grofov se je končalo z umorom Ulrika II. Celjskega v Beogradu. Po dedni pogodbi je cesar Friderik III. Habsburški (+1493) prevzel oblast v Grofiji v Marki in Metliki in v belokranjskem prostoru dokončno uveljavil Habsburžane (Kosi, 2008, str. 139). To je za Belo krajino pomenilo vedno tesnejše navezovanje na Kranjsko, ki ga je dodatno pospešila turška nevarnost, (Bela krajina je postala vpadna pot turških vojsk) in organizacija skupne obrambe pred njo. Tako je bilo leta 1518 v Grofiji v Marki in Metliki, ki zaradi svoje majhnosti ni imela dovolj plemstva, da bi imela lastni deželni zbor, temveč so se njeni plemiči udeleževali kranjskega, ukinjeno dotlej samostojno plemiško ogradno sodišče v Metliki. V naslednjih letih je prišlo ob vzhodni in južni meji do velikih geopolitičnih sprememb. Porazu ogrske vojske proti Turkom v bitki pri Mohaču leta 1526 sta sledili turška osvojitve velikega dela Ogrske, Slavonije in Hrvaške ter izročitev ostankov dežel ogrsko-hrvaške krone avstrijskemu nadvojvodi Ferdinandu I. Habsburškemu (+1564). S tem sta se južna in vzhodna soseščina Bele krajine onkraj reke Kolpe in meje kranjske dežele oziroma Svetega rimskega cesarstva znašli pod istim vladarjem. To je za Belo krajino pomenilo konec stoletnega obmejnega položaja. Iz izrazito obrobne prostora je postala stičišče različnih svetov. Zamenjala je politično elito, katere pomemben del so postali hrvaški plemiči Erdödyji, Frankopani in Lenkovići, pa tudi etnično in konfesionalno podobo, saj so se zlasti na opusteli zemlji v njenem južnem delu in v Žumberku naselili prebegi, živinorejski Vlahi ali Uskoki katoliške in pravoslavne veroizpovedi. Ker Bela krajina ni več ležala ob pravi državni meji, se je lahko odprla proti svojemu geografskemu težišču na vzhodu in s čezkolpskim prostorom tvorila celoto v zaledju neposredne protiturške obrambe v nastajajoči Vojni krajini (Golec, 2013, str. 176).

V drugi polovici 16. stoletja se je zaključilo formalno zlivanje Grofije v Marki in Metliki s Kranjsko. Funkcija posebnega glavarja v Metliki je ugasnila s smrtjo hrvaškega bana Petra II. Erdödyja (+1567), zadnjega ugotovljenega glavarja v Metliki. Notranjeavstrijski deželni knez

nadvojvoda Karel II. (†1590) je še istega leta, tj. 1567, v Gradcu ločeno potrdil privilegije za Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro, medtem ko je bila že naslednja potrditev privilegijev skupna (Golec, 2013, str. 176; Nared, 2013, str. 122; Weiss, 2013, str. 45). Leta 1593 je tako cesar Rudolf II. potrdil privilegije za Kranjsko, Marko in Istro v enem deželnem ročinu. S tem je bilo simbolno in formalno odpravljeno še zadnje znamenje deželne samostojnosti Grofije v Marki in Metliki, ki je bila tako *de iure* priključena h Kranjski (Kosi, 2008, str. 143; Štih, Simoniti, 2009, str. 118; Slovenski ..., 2011, str. 62, 72; Golec, 2013, str. 176; Nared, 2013, str. 122).

3.3.2. Nemški viteški red

Domus hospitalis sancte Marie Theutonicorum Ierosolimitani – nemški oziroma tevtonski viteški red, tudi križniki, je bil križarski red, ustanovljen leta 1190 v Palestini. Od templjarjev in ivanovcev, dveh starejših rodov s katerima je bil soroden, je leta 1198 prevzel redovna pravila in iz prvotne karitativne ustanove – nemškega špitala postal viteška bojna institucija. Vsi trije redovi so združevali ideale menišтва in viteštva. Čeprav so bili križniki prvenstveno namenjeni obrambi oziroma ponovni pridobitvi krščanskih posesti na Bližnjem vzhodu, so se že v 12. stoletju začeli širiti po Evropi. Na osnovi podarjenih posesti so rasle komende – redovne hiše, kot upravna in gospodarska središča večjih posestnih sklopov (Kosi, 2005, str. 309; 2008, str. 143).

Cerkvena oblast in križniška posest v Beli krajini, ki se je začela oblikovati z dvema goriškima darovnicama iz leta 1251, se je zaokrožila leta 1268 z darovnico koroškega vojvode Ulrika III. Spanheimskega, s katero je podelil patronat – celotno cerkveno jurisdikcijo v Beli krajini, župnijo v Črnomlju (sv. Peter) s podružnicami v Vinici (sv. Križ), Semiču (sv. Štefan), Podzemlju (sv. Martin) in Rosalnicah (sv. Marija) (Kosi, 2008, str. 143; Weiss, 2013, str. 12) ter pripadajoče cerkvene posesti, razen poljanske pražupnije, ki jo je obdržal oglejski patriarh (Kos, 1987, str. 30–31), komendi nemškega viteškega reda v Ljubljani (Kosi, 2008, str. 143–146; Weiss, 2013, str. 14). Na podlagi privilegijev, ki jih je nemški viteški

Slika 76: Uniforma nemškega viteškega reda iz leta 1620

Vir: Lazar, 2013, str. 49.

red prejel v 13. stoletju, je ta lahko izoblikoval neodvisno gospodstvo, saj ni bil podvržen mestnim in državnim oblastem, med drugim je bil osvobojen tudi carin in mitnin. V Beli krajini je tako nastalo največje in najstarejše zasebno gospodstvo. Čeprav je komtur na svojih posestvih lahko izvajal nižje sodstvo, pa je pravica razsojanja v težjih sporih ostala deželskim sodiščem (Kos, 1987, str. 31). Nemški viteški red je v odnosu do krajevnega škofa, oglejskega patriarha v Vidmu, v pokrajini deloval zelo avtonomno. Križnikom je uspelo do druge polovice 15. stoletja povezati priključene župnije v arhidiakonot – »samostojno« cerkveno upravo, ki je obstajala tudi po ukinitvi oglejskega patriarhata leta 1751 ter priključitvi k novoustanovljeni goriški nadškofiji (Golec, 2013, str. 188).

Ker je posest ljubljanskih križnikov v Beli krajini, z darovanji domačega plemstva in meščanov hitro rasla, se je kmalu pojavila potreba po upravnem središču – komendi na Metliškem (Kosi, 2008, str. 146–147). Prva komenda v Beli krajini je bila tako zgrajena okrog leta 1310, vendar ni ugotovljeno ali je bila ta redovna hiša postavljena v Rosalnicah ali v Črnomlju, saj je v listini navedeno le, da se stavba gradi v Metliki, kar pa je bilo takrat poimenovanje za celotno Belo krajino (Kosi, 2008, str. 146–149; Weiss, 2011b, str. 25). V komendi, sedežu komturja ali komendatorja, ki je bila tako bivališče križnikov kot središče upravnega oziroma gospodarskega življenja in delovanja nemškega viteškega reda, je bival konvent redovnih bratov, med katerimi je poleg komturja, tj. upravitelja komende, ki je navadno izviral iz plemiških vrst in v skladu s križniško tradicijo opravljal tudi vojaško funkcijo, moč zaslediti še učitelja sholastika, ki je poučeval petje, branje in pisanje, pa tudi kletarja, hlevarja ter vrsto drugih bratov, ki so opravljali različne gospodarsko-nadzorne naloge (Weiss, 2011b, str. 25).

Tevtonski viteški red, ki je do 15. stoletja postal eden izmed največjih zemljiških entitet v Beli krajini, je v tem prostoru odigral nedvomno pozitivno vlogo, tako v gospodarskem kot tudi v cerkvenem in kulturnem pogledu (Kosi, 2008, str. 149; Weiss, 2011b, str. 25–26). Weiss (2011b, str. 25–26) ugotavlja, da lahko kljub pomanjkanju virov v komendah nemškega viteškega reda vidimo najzgodnejše izobraževalne ustanove v Beli krajini, saj so že v prvi polovici 16. stoletja izobraževale otroke meščanov Metlike in Črnomlja ter jih pripravljale na študij na univerzah na Dunaju in Grazu. Žal pa se je njihova izobraževalna dejavnost skupaj z njihovim gospodarskim slabenjem v 17. in 18. stoletju začela krčiti (Prav tam, str. 26).

3.3.3. Grad in gospostvo Poljane

Kaj se je dogajalo s Poljansko dolino ob Kolpi do 13. stoletja, zaradi pomanjkanja virov ostaja neznanka. Poudariti velja, da to območje ni nikoli spadalo k Metliškemu (Kos, 1987, str. 11), zato se tudi kasnejša zgodovina Poljanske doline ob Kolpi razlikuje od zgodovine Bele krajine (Weiss, 2010b, str. 37). Pod grad in gospostvo Poljane je spadalo veliko območje Poljanske in Špeharske doline ter vsa Poljanska gora z ravninskim delom Bele krajine od Damlja, Tanče Gore, Doblič do Jelševnika pri Črnomlju. Pri Bilpi, v kanjonu reke Kolpe, se je stikalo s Kostelskim gospostvom, medtem ko je na severozahodu mejilo na Kočevsko gospostvo (Simonič, 1979, str. 50; Kos, 1987, str. 9–10).

Do leta 1245 oziroma 1248 so imeli gospostvo Poljane kot oglejski fevd gospodje Auerspergi – Turjaški, ki so jih nasledili grofje Ortenburški (Kos, 2005, str. 201–202), samostojni deželni gospodje, ki so imeli v 13. in 14. stoletju na Kranjskem in Koroškem obilo lastne zemlje in fevdov (Reisp, 1998, str. 82). Kdaj in kako so gospodje Auerspergi dobili ondoto posest, zaradi odsotnosti virov ni potrjeno. Upoštevati pa moramo, da je tukajšnje ozemlje do začetka 13. stoletja verjetno spadalo k deželam krone sv. Štefana (Weiss, 2010b, str. 37–39).

Vrhovni cerkveni in svetni gospod v pokrajini, oglejski patriarh Bertold Andeški, je leta 1248 z listino podelil gospostvi Čušperk in Ribnico, s slednjo pa tudi gospostvo Poljane, ki je bilo takrat še del »pragospostva« Ribnica, Hermanu II. Ortenburškemu (†1256), tastu umrlega Konrada Turjaškega (Kos, 1987, str. 9; Reisp, 1998, str. 82; Stopar, 2004, str. 91). Zaradi obsežnosti sprva enotnega in velikega območja je nastalo več posebnih gospostev, in sicer Čušperk, Ortnek, Ribnica, Kočevje, Poljane in Kostel, ki pa so imela še naprej istega fevdalnega gospoda in zato skupen zgodovinski razvoj (Reisp, 1998, str. 82).

Grad Poljane se v virih omenja razmeroma pozno, tj. leta 1336, v listini, s katero je oglejski patriarh Bertrand potrdil Otonu V. Ortenburškemu (†1343) v fevd gospostva Ortnek, Kostel in Poljane z vsemi pravicami in nadležnostmi vred (Reisp, 1998, str. 82; Stopar, 2004, str. 91; Weiss, 2010b, str. 43). Ob tem pa je bilo omenjeno tudi to, da imata kostelski in poljanski grad že od nekdaj svoje nepriviligirano deželsko sodišče (Simonič, 1979, str. 47). V Urbarju poljanskega deželnoknežjega gospostva Poljane iz leta 1576 piše, da je imelo to sodišče vse pristojnosti, ni pa imelo svojega krvnega sodnika, tožnika in rablja, ki so jih morali v težjih

primerih poklicati iz Ljubljane. Kot prisedniki sodišča so nastopali pismeno naprošeni tržani iz Starega trga, Poljan, Kočevja, Črnomlja in Žužemberka (Stopar, 2004, str. 92).

Tako je bilo pred turjaškim sodiščem v Poljanah, ki je obsegalo katastrske občine Čeplje, Dol, Dolenja Podgora, Mavrlen, Predgrad, Spodnji Log, Stari trg, Tanča Gora, Radenci, Sinji Vrh in Damelj (Tratnik-Volasko, Košir, 1995, str. 237) na velikem čarovniškem procesu, ki je s prekinitvami trajal devet let (med letoma 1691 in 1699), na smrt obsojenih in sežganih 39 poimensko znanih podložnikov (Rajšp, 1988, str. 393) oziroma vsaj 60 oseb, med katerimi je bila večina žensk (Tratnik-Volasko, Košir, 1995, str. 236). 235 ljudi pa je bilo naznanjenih, da so sodelovali na čarovniških shodih – sabatih (Rajšp, 1988, str. 393). Povod za veliki čarovniški proces v Poljanah je bilo večkratno hudo neurje s točo (Tratnik-Volasko, Košir, 1995, str. 236). Žrtve, ki so krivdo po nekajurnem mučenju priznale, so končale na grmadi. Iz ohranjenih zapisnikov čarovniških procesov pred deželskim sodiščem v Poljanah je med drugim posebej omenjeno, da je bila ena ženska, ki je bila na mučilih 21 ur, drugim za primer živa sežgana (Rajšp, 1988, str. 393).

Podložnikom so v težjih prestopkih, kot so upor, umor, roparstvo ali hajduštvo, izrekli smrtne kazni z obešanjem. V tem primeru so morali domači tkalci platna in sukna izdelati vislice – gavge in jih postaviti na stelniku, ki še danes nosi pomenljivo ime »GavGINE gorice« (Simonič, 1979, str. 47; Stopar, 2004, str. 92). Črnomaljski kaplan Leopold Podlogar (1908, str. 67) je v reviji Dom in svet objavil prispevek Črtice o belokranjskih hajdukih. V njem omenja, da je bil sredi 19. stoletja pred poljanskim krvnim sodiščem na smrt z obešanjem na hribu blizu Predgrada, obsojen zloglasni hajduški četovodja harambaša Roša (imenovan tudi Mihor). Kot svarilo so morali njegovemu obešenju prisostvovati vsi odrasli moški iz poljanskih vasi, saj so bili mnogi izmed njih osumljeni sodelovanja pri njegovih roparskih pohodih (Prav tam, str. 67–68).

Pranger – dva metra visok kamnit sramotilni steber z železno verigo, kamor so priklenili zločince, pa je služil za kaznovanje manjših deliktov, npr. živinskim tatovom so obesili okrog vratu čreva ukradene živali in jih tako izpostavili javnemu zasramovanju (Simonič, 1979, str. 47–48). Podobnemu namenu je služil železen obroč, ki je vzdan v zunanjo steno župnišča v Starem trgu.

Gospostvo in grad Poljane, ki ju je še leta 1336 v fevd podeljeval oglejski patriarh, pa so že leta 1338 Ortenburžanom formalno podelili Habsburžani, ki so takrat prevzeli vse patriarhove fevde na Kočevskem in v jugozahodni Beli krajini (Kos, 1987, str. 14).

Zaradi skromnega donosa in geografske odrezanosti gradu in posestva Poljane, so ju Ortenburški podeljevali naprej, v sekundarni fevd. S tem so gradu Poljane omogočili, da je postal izvorni grad ortenburških vazalov – vitezov Poljanskih, ki so se imenovali po gradu oziroma so se z njim identificirali (Kos, 1987, str. 25; Kos, 2005, str. 202). Potem ko je leta 1353 Ernest s Poljan, takratni ortenburški vazal, prodal Poljane svojemu fevdnemu gospodu in odšel na Kravjek, so Ortenburžani spremenili upravo gradu in posestva Poljane. Niso ju več podeljevali v fevd, ampak v zastavo, ki je prinašala večji dohodek (Kos, 2005, str. 202).

Na tem mestu velja omeniti, da je v času Ortenburžanov v neposredni bližini gospodstva Poljane potekala načrtna kolonizacija redko naseljenega in gozdnatega območja Kočevske. Zemljiški gospodje so želeli povečati donosnost zemlje in dohodka z gospostev, ki so jih imeli v fevdu ali v lasti, pri tem pa jim je bilo vseeno ali jim zemljo obdelujejo slovensko ali nemško govoreči kmetje. Na Kočevskem so sprva naseljevali domače prebivalstvo, ker pa je bilo slednjih premalo, so dali Ortenburžani pripeljati nemško govoreče koloniste s svojih zgornjekoroških posesti, katerim so se sredi 14. stoletja pridružili še uporni frankovski in turinški kmetje (Štih, Simoniti, 2009, str. 84, 88). Ker so kolonisti poleg novih naselij postavili tudi nekaj cerkva, ki jih je bilo treba cerkveno upravno urediti, je oglejski patriarh Ludvik della Torre leta 1363 določil, da imajo Ortenburški grofje pri cerkvah v Kočevju, Gotenici, Poljanah, Osilnici in Kostelu pravico nastavlјati duhovnike, ki pa so v cerkvenem oziru podrejeni ribniškemu župniku (Reisp, 1998, str. 83). Nemški jezikovni otok, ki je nastal v prvi polovici 14. stoletja na Kočevskem, se je ohranil vse do leta 1941, ko so Kočevarje preselili v Posavje (Štih, Simoniti, 2009, str. 88).

Z izumrtjem Ortenburžanov leta 1418, so vse njihove posesti, v skladu z vzajemno dedno pogodbo, ki sta jo leta 1377 sklenila celjski grof Herman I. (†1385) in Friderik III. Ortenburški (†1418), podedovali Celjski grofi (Kos, 1987, str. 11, 16; Stopar, 2004, str. 91). Slednji so se ravno v tem času, tudi s pomočjo te dediščine, dvignili v najmočnejšo dinastično rodbino na slovenskih tleh (Reisp, 1998, str. 83). Ortenburško dediščino, ki je bila pravno še vedno

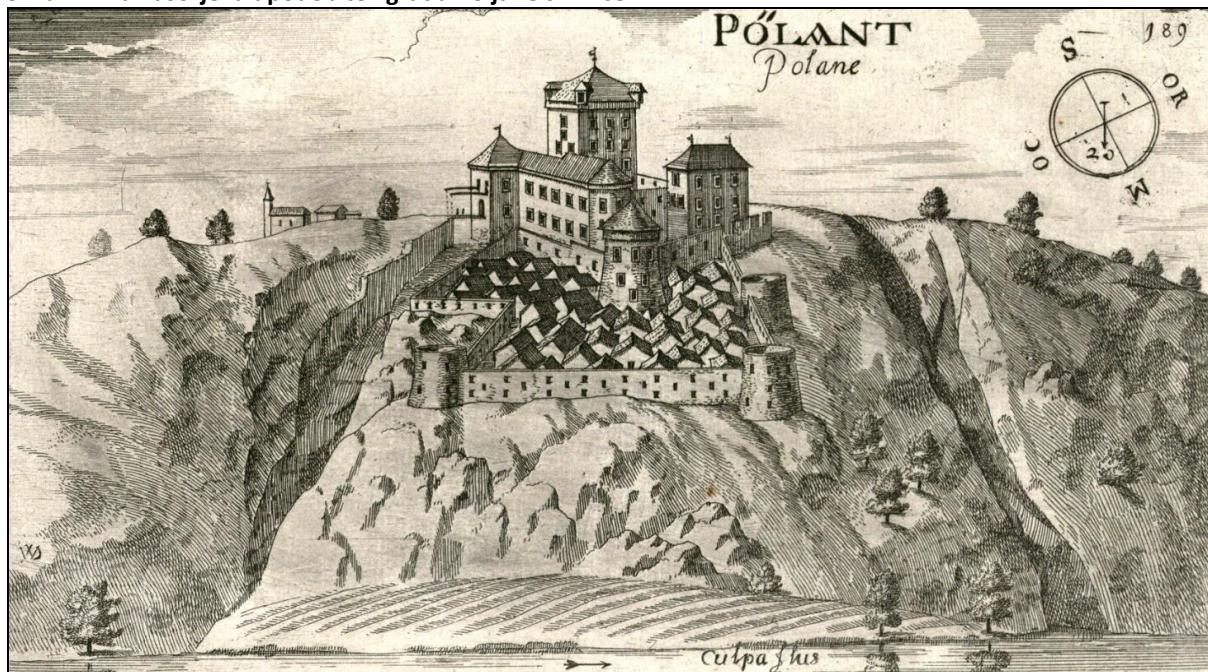
oglejski fevd, je oglejski patriarh Ludvik II. (†1435) podelil Hermanu II. Celjskemu (†1435) šele leta 1425, medtem ko so jo Habsburžani priznali že prej. Jugozahodna in osrednja Bela krajina sta se z nastopom Celjskih sredi 15. stoletja, prvič znašli pod istim gospodom. Grad in gospodstvo Poljane so Celjski upravljali preko vitezov Poljanskih, vse do smrti zadnjega celjskega grofa Ulrika II. (†1456) (Kos, 1987, str. 16), ko so vse celjske posesti postale habsburška deželnoknežja zastavna posest (Kos, 2005, str. 202).

Habsburžani so poslej gospodstvo in grad Poljane dajali v zakup ali zastavo različnim plemiškim družinam. Med 1466 in 1552 so ju tako imeli v zakupu Hohenwarti, ki so jih nasledili Schnizenbaumi, te pa leta 1619 Khisli. Po letu 1641 ju je v zakup dobila plemiška družina Auersperg – Turjaški, ki so leta 1677 postali lastniki gradu in gospodstva Poljane, kjer so gospodarili vse do odprave fevdalnega reda z zemljiško odvezo leta 1848, grad pa so obdržali vse do druge svetovne vojne (Simonič, 1979, str. 48–49; Stopar, 2004, str. 91–92; Weiss, 2010b, str. 46–48).

O nekdanjem obstoju gradu Poljane, tudi Polane, nem. *Pöllant, Pölland*, ki je stal visoko (370 m n. v.) nad dolskim potokom in reko Kolpo v današnjem Predgradu, nem. *Vornschloß*, danes skorajda ni več sledov. Na osnovi Valvasorjeve upodobitve gradu Poljane v Topografiji sodobne vojvodine Kranjske (1679) in opisa v Slavi vojvodine Kranjske (1689) izvemo, da je grad, ki so ga sestavljale tri posebne stavbne enote, obdajalo visoko obzidje s strelnimi linami. Štirinadstropni oglati grajski stolp (morda bergfrid) je stal na ravnici sredi dvorišča, malo nižje pa sta bili dve dvonadstropni zgradbi. Na vzhodu je samostojno stala grajska hiša (palacij), medtem ko je imela grajska zgradba na zahodu en oglat in en okrogel stolp. V pobočju je bil masiven okrogel obrambni stolp (Simonič, 1979, str. 46; Stopar, 2004, str. 93–94). Valvazor je ocenil, da je grad dobro zavarovan pred sovražnimi napadi, »saj je na eni strani strma in nedostopna gora ..., na drugi pa globok in širok, v kamnito goro vsekani jarek, prek katerega je narejen dvizni most. Takšen globok jarek z dviznim mostom je vsekani v skalo tudi pri vhodu« (Stopar, 2004, str. 93). Tretji dvizni most pa je vodil preko globokega jarka v grajski stolp na dvorišču. V času turških vpadov so v pobočju pod gradom ob grajskem obzidju prizidali velik tabor, ki je okoliškim prebivalcem nudil pribežališče. Tabor, ki je bil obdan z zidom in tremi brezstrešnimi okroglimi stolpi, je bil v mirnem času neposeljen in je služil kot shramba za žito in ostale pridelke. To naselbino znotraj taborskega obrambnega

kompleksa so domačini, za razliko od bližnjega Starega trga, kjer je bil sedež župnije in kateremu se je v tem času zmanjšal pomen, ker je bil brez obzidja, poimenovali Novi trg oziroma Novi tržič (Simonič, 1979, str. 46–47; Stopar, 2004, str. 93–94; Weiss, 2010c, str. 53).

Slika 77: Valvasorjeva upodobitev gradu Poljane s Tržičem

Vir: Valvasor, 1679; 1689, str. 450.

Srednjeveški gradovi, obmejne utrdbe in stražni stolpi t. i. *Wachtthurni*, ki so bili zgrajeni na težko dostopnih mestih, so s prenehanjem turške nevarnosti začeli izgubljati svoj prvotni obrambni namen. Prednost pred obrambo je dobila udobnost bivanjskih prostorov, zato so mnoge stare gradove (trdnjave, utrdbe) začeli opuščati in graditi nove dvorce in palače v ravninah, na dostopnejših mestih. Mnogi stari gradovi so bili opuščeni ali zaradi dragih stroškov vzdrževanja ali pa so postali žrtve požarov, ki so jih zanetili potresi, kmečki upori, turška obleganja in medsebojni fevdalni spori (Weiss, 2010c, str. 79).

Odgovorov na vprašanja kdaj in zakaj je bil opuščen stari grad Poljane ter nadomeščen z novim objektom – graščino Poljane na popolnoma drugi lokaciji, je več. Kateri je pravi pa zaradi pomanjkanja stvarnih virov, z gotovostjo ne moremo trditi. Različni raziskovalci in avtorji, ki jih Weiss (2010c, str. 83) povzema, so različno videli, razbrali oziroma razumeli njegov konec. Po nekaterih naj bi bil grad Poljane poškodovan ali celo razdejan v času turški vpadov na Kranjsko v 15. ali 16. stoletju, po drugih naj bi ga poškodovali Celjski grofje med fajdo s Habsburžani v 15. stoletju, medtem ko Urbar gospostva poljane iz leta 1576 ne omenja ničesar, kar bi lahko povezali z večjimi poškodbami gradu. Prav tako Valvasor, ki je

grad Poljane narisal in opisal nekje med letoma 1670 in 1680, ne govori o tem, da bi bil grad Poljane poškodovan v času turških vpadov ali kasneje. Čeprav zapiše, da v tem času plemstvo zapušča težko dostopne gradove in jih zamenjuje z novimi udobnejšimi na ravnini, v primeru Poljan ne omenja priprav ali gradnje kakega novega poslopja (Prav tam, str. 79–81).

Ena izmed najverjetnejših možnosti za propad gradu Poljane, ki jih navaja Weiss (2010c, str. 79), bi lahko bilo gospodarsko izčrpanje gospostva Poljane konec 17. stoletja, ko so se pred tamkajšnjim sodiščem odvijali dolgoletni čarovniški procesi, ki pa so pomenili velike izdatke za poplačilo krvnega sodnika in njegovega spremstva iz Ljubljane. Ob tem ostaja senca dvoma o sami lokaciji sodišča, saj se v zapisnikih čarovniških procesov omenja zgolj graščinsko poslopje, zato ne vemo ali so čarovniški procesi na gospostvu Poljane potekali v gradu Poljane ali pa mogoče že v novih poslopih graščine Poljane, ki naj bi jih dal zgraditi grof Franc Karel Auersperg konec 17. ali v začetku 18. stoletja (Prav tam, str. 56, 79).

Vsekakor je bil času izvajanja geodetskih meritev za prvi avstrijski vojaški zemljevid – »*Erste Josephinische Landesaufnahme*«, med letoma 1784 in 1787, grad Poljane že zapuščen. Na tem topografskem zemljevidu, iz leta 1784, so v delu, kjer je prikazana – »*Dorf Pölland oder Predgrad*«, vrisane stavbe posameznih hiš, cerkev, graščina, pristava, ostanki protiturškega tabora in vislice. Medtem ko je v legendi zemljevida, kjer so podatki o posameznih vaseh, navedeno, da se v vasi Poljane nahajata ena kapela in plemiško poslopje, je v pregledu toponimov poleg gradu Poljane – »*Schloß Pölland*« zapisano še stari grad – »*Altes Schloß*« in sodišče – »*Gericht*« (Weiss, 2010c, str. 77–78).

Weiss (2010c, str. 79; 2010č, str. 85) zavrača podatek, da so leta 1809 Francozi požgali staro grajsko poslopje ter se s tem maščevali Poljancem za napad na francoske vojake, ki so pobirali od Napoleona naložen davek. Francozi so takrat požgali graščino Poljane, saj je bil grad Poljane že dolgo zapuščen. Tudi po ustnem izročilu je bil grad najprej razkrit in šele nato porušen. Material iz starega gradu so porabili pri gradnji novih objektov, tako za graščino in gospodarska poslopja v okviru pristave – marofa, kot tudi za novo cerkev in hiše domačinov v okoliških vaseh. Graščina je bila, tudi po zemljiški odvezi in razlastitvi velikega dela posesti v 19. stoletju, prebivališče Auerspergovega oskrbnika graščine in preostanka posesti, ki je bil logar in lovski čuvaj (Weiss, 2010c, str. 81; Weiss, 2010č, str. 83).

Slika 78: Sramotilni kamen »Pranger« in današnja podoba graščine Poljane oziroma »Kulturnega doma Predgrad – grad Poljane«

Avtor: Darinka Vrbanac, 2015.

Med drugo svetovno vojno, leta 1943, je bila graščina Poljane drugič požgana. Partizani so s tem želeli preprečiti nastanitev Italijanov in pripadnikov vaških straž v njej. Po vojni so vaščani graščino obnovili in v njej uredili Zadružni dom s trgovino in kinodvorano. V graščini je imela sedež tudi občina Poljanska dolina ob Kolpi. Do leta 1976 je v graščini delovala osnovna šola Predgrad (Weiss, 2010č, str. 85–86). V poslopiju graščine Poljane je danes »Kulturni dom Predgrad – grad Poljane«, kjer ima svoj prostor Kulturno športno društvo Predgrad (folklorna skupina in druge sekcije), Krajevna skupnost Poljanska dolina ob Kolpi, Zdravstvena postaja Predgrad – enota primarnega zdravstvenega varstva ZD Kočevje in stalna razstava Pokrajinskega muzeja Kočevje o Predgradu in Predgrajcih. Do nedavnega je imel v graščini svoj prostor tudi krajevni urad – izpostava Upravne enote Kočevje (Rauh, 2014).

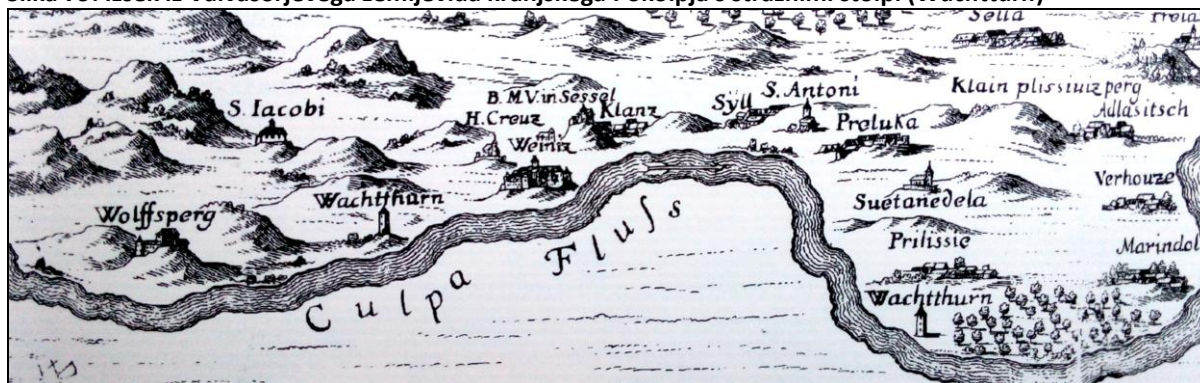
3.3.4. Grad in trg Vinica

Dvor ali grad v Vinici, nem. *Weinitz*, ki stoji na terasi (189 m n. v.) nad reko Kolpo, se v ohranjenih in do sedaj znanih srednjeveških listinah ne omenja, pač pa se, v listini oglejskega patriarha Bertolda Andeškega iz leta 1228, v kateri je objavil, da je na prošnjo svoje svakinje grofice Zofije Višnjegorske posvetil cerkev sv. Petra v Črnomlju in ji priključil štiri že obstoječe podružnice v Podzemlju, Rosalnicah, Semiču in Vinici, posredno omenja tamkajšnja cerkev sv. Križa (Kos, 1987, str. 10; Jakič, 2001, str. 196; Stopar, 2004, str. 119; Kosi, 2008, str. 123). Kljub temu da pred 16. stoletjem v Vinici ni potrjen obstoj grajskega objekta niti rodbine, ki bi se imenovala po njem, si težko predstavljamo, da ne bi bilo brodišče čez mejno reko Kolpo že zgodaj zavarovano s kakim utrjenim objektom (Golec, 2000, str. 536). O izgradnji stolpa

(nem. *Thurn*) in obzidja v Vinici nam govori nedavno Weissovo (2016, str. 166) odkritje gradiva v arhivu Pruske kulturne ustanove v Berlinu.

Zaradi pomanjkanja virov je o času in namenu nastanka viniškega gradu do nedavnega obstajalo več teorij. Golec (2000, str. 537) tako ni izključeval Kosove domneve, da bi lahko grad z majhno posestjo ustvarili neznani ministeriali v 13. stoletju, ki so imeli nalogo varovati južno mejo Metliškega. Ob tem pa je nakazal na enako verjetno možnost, da je bil grad postavljen šele s povečanjem turške nevarnosti v 15. stoletju, saj bi do takrat obrambno vlogo lahko opravljal ali grad v Vukovcih/Učakovcih, v današnjem Kovačjem Gradu, ki je bil v Valvasorjevih časih že razvalina, ali pa stražna stolpa na rečni brežini ob Kolpi, ki sta bila omenjena v viniškem urbarju iz leta 1674 (Prav tam, str. 537) na meji viniške grajske posesti t. i. pomirja (nem. *Burgfridt*) in vrisana na Valvasorjevem zemljevidu območja reke Kolpe iz leta 1689, prvi med Vinico in Ziljami, drugi pa med Vinico in Vukovci (Stopar, 2004, str. 119–120).

Slika 79: Izsek iz Valvasorjevega zemljevida kranjskega Pokolpja s stražnimi stolpi (*Wachtturn*)

Vir: Valvasor, 1689, str. 304–305.

Tudi o lastništvu gospostva Vinica do 16. stoletja zaradi pomanjkanja virov, ni bilo znanega veliko. Kljub starejšim navedbam o njenih lastnikih in dedovanju, je bilo kasneje ugotovljeno, da je šlo za Vinice pri Ribnici in ne za belokranjsko Vinico, kot so sprva zmotno menili (Golec, 2000, str. 536–537; Stopar, 2004, str. 119).

Weiss (2016, str. 178–180) je s svojim odkritjem dopolnil naše poznavanje zgodovine o izgradnji in lastništvu viniške grajske stavbe. Po padcu bosanskega kraljestva leta 1463 so začeli Turki vpadati na ozemlje Metliškega skoraj vsako leto. Ker so Kolpo običajno prečkali na plitvinah, kakršna je bila na brodu pri Vinici, so postala naselja v njeni okolici še posebej izpostavljena turški nevarnosti. Potem ko je leta 1469 grozo turškega napada na Vinico

doživel tudi takratni viniški župnik Viljem Graman, ki ni bil član nemškega viteškega reda, sta se največja zemljiška posestnika v viniški okolici, Viljem Semenič in Viljem Graman, domenila o gradnji stolpa, ki bo varoval njune podložnike in vse okoliške prebivalce pred vse pogostejšimi turškimi plenjenji. S tem dogovorom se je verjetno strinjal tudi komtur nemškega viteškega reda v Metliki. Graman je uporabil sredstva župnije za gradnjo stolpa, medtem ko je dal Semenič zemljo, tj. izpostavljeno in dobro zaščiteno kapelo sv.

Slika 80: Grb rodbine Semenič

Vir: Valvasor, 1687-1688.

Katarine ob vasi Vinica. Leta 1472 je bila gradnja stolpa in nadzidava kapele zaključena. O tem najverjetneje priča tudi vklesan napis nad glavnim portalom v ostanek palacija viniškega gradu, medtem ko je druga letnica 1556 najverjetneje leto dokončane gradnje gradu. Po Gramanovi smrti so si stolp prisvojili Semeniči in se tako zapletli v spor z nemškim viteškim redom, ki ga je zahteval zase. Križniki so kršitev svojih pravic naznanili deželnemu glavarju v Metliki, ki je novico posredoval na dvor cesarja Maksimilijana I., in od njega prejel ukaz, da zasede tabor Vinica dokler se spor ne reši. Semeniči so svojo pravico do stolpa, ki je stal na njihovi zemlji, najverjetneje uspešno dokazovali pred ograjnim sodiščem v Ljubljani, saj je to nedavno postalo pristojno za reševanje sporov med deželani Metliškega, in najpozneje leta 1522 prejeli stolp nazaj (Prav tam, str. 178–180).

Upoštevač podatke imenjske knjige je bila Vinica do leta 1602, ko jo je kupil Sigismund Kanižar, del imenja rodbine Semenič. Kanižarji so ostali vpisani kot njeni lastniki do leta 1653, čeprav obstaja mnenje, da so Vinico enkrat med letoma 1632 in 1654 kupili Purgstalli, lastniki Krupe in Pobrežja. Slednji so leta 1752 prepisali lastništvo nad Vinico pl. Gusičem (Golec, 2000, str. 537), ki so jo obdržali vse do leta 1856 ter jo v tem obdobju dajali v zakup Mandičem. Vinico je takrat kupil pl. Friedau Franc (Jakič, 2001, str. 197; Stopar, 2004, str. 120–121), ki je dal istega leta zgraditi železarno v Gradacu (Mohorič, 1953, str. 184). Pl. Friedau je leta 1882 Vinico prodal avstrijski Alpski rudarski družbi – *Alpine Montangesellschaft*, ki jo je že čez šest let prodala Zagrebčanu Henriku Grünwaldu. Zagrebčan je do leta 1891 grajsko posest razparceliral in jo po kosih prodal domačinom. Grajska stavba, ki jo je takrat kupil Viničan Miha Malič, je do leta 1918 zamenjala še dva lastnika. Od konca prve svetovne vojne je bilo poslopje v lasti družine Mihelič (Jakič, 2001,

str. 197; Stopar, 2004, str. 121), ki ga je leta 2014 prodala nekemu Rusu in trenutno doživlja celovito prenovo.

Obmejni gradovi v Kostelu, Poljanah in Vinici (kasneje tudi v Pobrežju) so na svojem pomenu veliko pridobili z večanjem turške nevarnosti od druge polovice 15. stoletja naprej, saj so pod njihovim okriljem in varuštvom nastali obkolpski taborsko-utrdbeni trgi. Njihov nastanek pa ni imel gospodarskega in pravnega značaja kot pri ostalih srednjeveških trgih, temveč so ti zaradi obrambne funkcije, ki je bila tesno povezana z vlogo pribežališča za okoliško prebivalstvo, dobili nominalni status trga. S karlovskim mirom (1699) in s prenehanjem turške nevarnosti so ti novoveški trgi izgubili svojo primarno obrambno vlogo, kar se je odrazilo tako v zmanjšanju števila prebivalcev znotraj tabora oziroma v fizični opustelosti trga kot tudi v propadanju obzidja (Golec, 2000, str. 526–527, 546).

Vinica je še pred utrditvijo funkcionirala kot farna vas s hubami in drobno posestjo, ki so jo obdelovali župnijski – križniški, krupski in viniški podložniki. Slednji so se zaradi stalnih turških vpadov trajneje naselili v obzidanem obgrajskem taborskem kompleksu in od tam obdelovali svojo zemljo (Golec, 2000, str. 541). Medtem ko se Vinica leta 1500 v ukazu cesarja Maksimiljana I. metliškemu glavarju o zavzetju stolpa v Vinici omenja kot tabor, je trška oznaka za naselje izpričana šele leta 1583 (Weiss, 2016, str. 166), kar pa še ne pomeni, da obzidanega naselja njegovi prebivalci in gospodarji niso naslavljali s trgom že pred tem. V Vinici, kjer je bil sedež župnije in brodišče, se je prav gotovo odvijala tudi trgovska menjava, vendar je za vzpostavitev trga manjkal dovolj močan zemljiški gospod, ki bi vasi podelil trški naslov (Golec, 2000, str. 536).

Slika 81: Grb trga Vinica

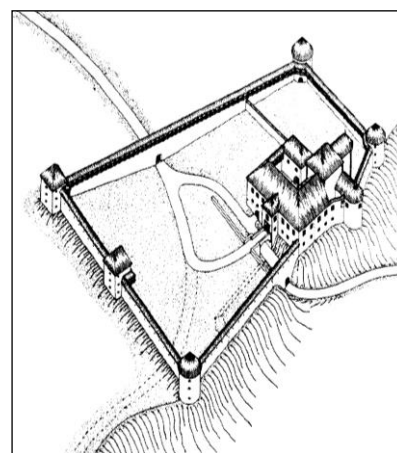
Vir: Valvasor, 1687-1688.

S širjenjem Osmanske države na Balkanskem polotoku v 15. stoletju je ob (Golec, 2000, str. 527) enostavni in osnovni grajski stavbi (Weiss, 2016, str. 168) najprej nastal obzidan kompleks – stalno naseljen protiturški tabor, ki je bil poimenovan kot trg šele (Golec, 2000, str. 536) v 16. stoletju (Weiss, 2016, str. 166). Obrambni sklop gradu in tabora v Vinici je še celo 16. stoletje doživel izpopolnitve in spremembe. Največji pomen je obmejna utrdba dobila konec 16. stoletja, ko se je meja med krščansko Evropo in turškim polmesecem ustalila

vsega 15 km oddaljeno, ker je bilo v Vinici poleg zbirališča deželne vojske, tudi žitno skladišče za Hrvaško krajino. Vinica je imela v času »zlate dobe« 60 domov znotraj in zunaj obzidja, vendar se je njihovo število prepolovilo brž ko se je prenehala njena varnostno-obrambna funkcija in ni več predstavljala neposrednega zaledja Vojne krajine. Težišče naselja se je s pojemanjem turške nevarnosti preneslo zunaj trškega obzidja. Slednje je bilo v Valvasorjevem času že močno načeto, v 18. stoletju pa porušeno (Golec, 2000, str. 540–542, 544, 546).

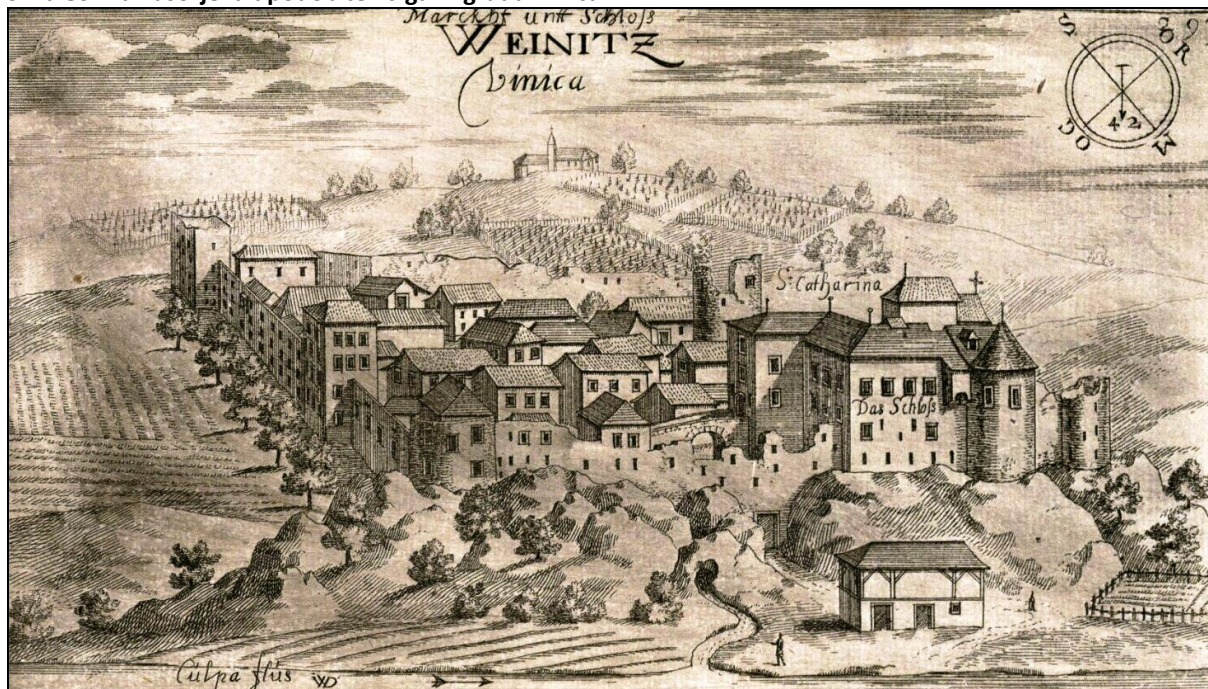
Ker je viniški grad do danes doživel več predelav, poznamo podobo starega viniškega gradu samo po bakrorezu iz Valvasorjeve Topografije in Slave vojvodine Kranjske. Dvonadstropna gosposka stavba, ki jo je od strnjenega naselja ločeval globok jarek s kamnitim mostom, je bila pozidana v obliki dvojnega ključa, katerega del je bil tudi okrogli obzidani stolp – bastija. Od nekdanjega kamnitega mostovža, ki je premoščal globok jarek, po katerem vodi pot do vodnega izvira na obrežju Kolpe, sta danes ostala samo oporna zida (Jakič, 2001, str. 197; Stopar, 2004, str. 121).

Slika 82: Rekonstrukcija gradu in taborskega obzidja

Vir: Sapač, 2003, str. 51.

Slika 83: Valvasorjeva upodobitev trga in gradu Vinica

Vir: Valvasor, 1679; 1689, str. 640.

Nekoč samostojno kapelo sv. Katarine oziroma stolp s kapelo danes predstavlja v tlorisu skoraj kvadratna ladja, ki se je z vzhodne strani drži enako visok tristrano sklenjen prezbitერიj, medtem ko se z zahodne strani na njo naslanja opečnat prizidek, ki je datiran v zgodnje 19. stoletje. Mogočen okrogel stolp – bastija na jugozahodnem vogalu je del nekdanjega trškega obzidja (Stopar, 2004, str. 122).

Nad novejšim vhodom v grajsko kapelo sta vgrajeni dve pravokotni kamniti plošči z latinskim in glagoljaškim napisom. V spodnjo je vklesana letnica AD MCCCCLXXII (*Anno Domini* 1472) in reliefno oblikovana moška maska (Stopar, 2004, str. 123). Letnica najverjetneje predstavlja gradbeni poseg na kapeli in dokončanje izgradnje stolpa (Weiss, 2016, str. 168). Nad spodnjo ploščico pa je vzdana ploščica z letnico 1556 in glagoljaškim zapisom **Ⲅⲫⲓⲃⲁ ⲙⲡ** (Stopar, 2004, str. 123), ki ga je Weiss (2009a, str. 31; 2016, str. 168, 176) transkribiral kot ČFLE (1000+500+50+6), tj. letnico izgradnje gradu v glagolici, ter MG, ki pa naj bi po njegovem predstavljali bodisi začetnici človeka, ki je financiral gradbeni poseg, bodisi inicialke glavnega arhitekta Karlovške trdnjave, Matije Gambona.

Slika 84: Latinska in glagolska napisna plošča nad novejšim vhodom v grajsko kapelo in podoba viniškega gradu pred in med obnovo

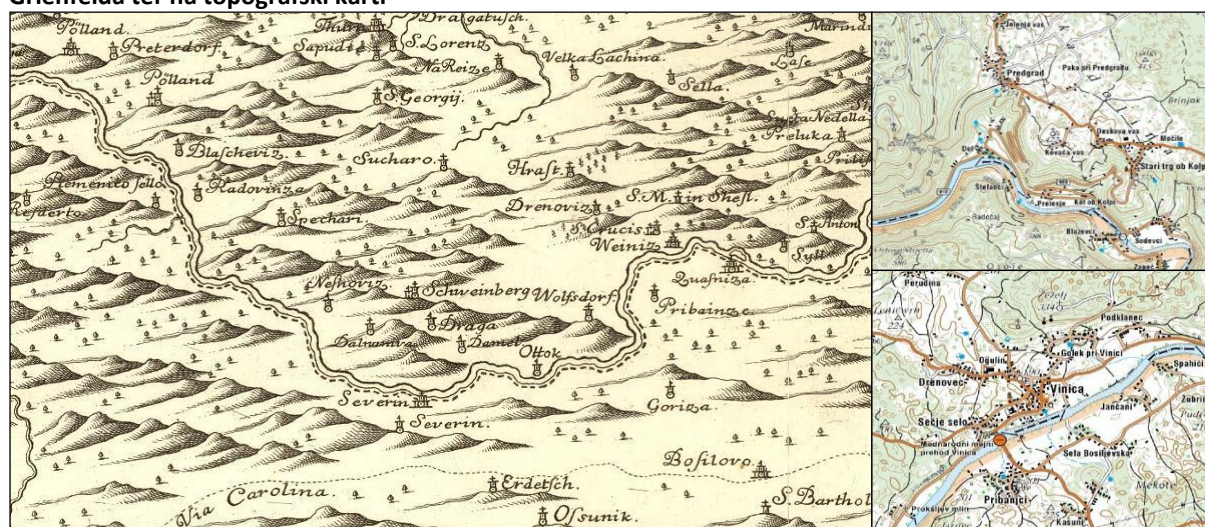

Vir: L. K., 1931; Ivan Stopar, 2004; Alukasev, 2012. Avtor: Darinka Vrbanc, 2016.

Weiss (2009a, str. 31) je v nadaljevanju pojasnil, da je glagolica pisava, ki si jo je v 9. stoletju izmislil in v cerkveno bogoslužje uvedel menih Ciril oziroma Konstantin (†869), da bi z bratom Metodom (†885) lažje oznanjala božji evangelij in širila krščansko vero med

Velikomoravskimi Slovani ter med predniki današnjih Slovencev v okolici Blatenskega jezera, saj se grška in latinska pisava za to nista zdeli primerni. Pisavo, ki se je v Istri in na današnjem Hrvaškem ohranila še globoko v srednji in novi vek, je drugod že v 9. stoletju začela izpodrivati cirilica oziroma latinica. Med drugim je znano, da so duhovniki bližnjih obkolpskih župnij senjsko-modruške in zagrebške škofije uporabljali glagolico ter maševali v domačem jeziku (Prav tam, str. 31). Ker ta vpliv po ostali Beli krajini ni bil opažen, pravi Weiss (2009a, str. 31), da nam napis z viniškega gradu ne sporoča le letnice posega v gradu, temveč priča o velikem vplivu hrvaške duhovščine v obkolpskem prostoru ter o poznavanju in uporabi glagolice za zapisovanje števil, ker so bile arabske številke pri delu prebivalstva še nepoznane. V prid temu, da se je na območju Bele krajine v 16. stoletju resnično uporabljalo več pisav govori pismo novega lastnika črnomaljskega gospodstva hrvaškega grofa Nikolaja Frankopana kranjskim deželnim stanovom iz leta 1575, v katerem je zapisal, da v Črnomlju ne morejo za šolskega mojstra imenovati črnomaljskega mestnega pisarja Ivana Tajnerja, ker »on vendar latinske, cirilske, glagolske in podobnih tu potrebnih pisav ni več« (Weiss, 2009a, str. 31; Golec, 2013, str. 179). Na podlagi gradiva nemškega viteškega reda je Golec (2013, str. 188) ugotovil, da so bili v skladu s križniško politiko kadrovanja in drugih cerkvenih patronov, ki so imeli prezentacijsko pravico imenovanja na izpraznjena duhovniška mesta, v 17. in 18. stoletju na večino duhovniških mest v Beli krajini postavljeni domačini. V Beli krajini tako ni mogoče govoriti o širjenju hrvaške liturgije s hrvaškimi duhovniki, pač pa je dobršen del domačih belokranjskih duhovnikov študiral v Zagrebu ali bil tam posvečen, zato Golec (2013, str. 189) predvideva, da so ti dajali prednost hrvaški pisani besedi.

Slika 85: Kartografski prikaz gradu Poljane in Vinica na zemljevidu Kranjske Ivana Dizme Florjančiča de Grienfelda ter na topografski karti

Vir: Florjančič de Grienfeld, 1744; Geopedija, 2014.

3.3.5. Auerspergi – Turjaški v Beli krajini

Auerspergi, po svojem izvornem gradu imenovani tudi Turjaški, spadajo med najstarejše in najvplivnejše plemiške rodbine na Kranjskem oziroma na današnjem slovenskem ozemlju, ki je v tem prostoru neprekinjeno živela dobrih 900 let (Preinfalk, 2013a, str. 141; 2013b). Na podlagi znanih in izjemno redkih zgodovinskih virov o naseljevanju nemškega plemstva na območje današnjega slovenskega ozemlja po augsburški zmagi nad Madžari leta 995, je moč sklepati, da so Auerspergi prišli v deželo iz Švabske oziroma Bavarske nekje med 11. in 12. stoletjem (Reisp, 1998, str. 204; Preinfalk, 2013b). Tako kot mnoge druge plemiške rodbine jih je najverjetneje privabila zemlja in z njo povezana možnost bogatenja (Preinfalk, 2013b).

O svobodnih gospodih Auersperg, ki so do svojega izumrtja sredi 13. stoletja prebivali na gradu Turjak in jih danes označujemo kot starejši rod Turjaških, zaradi pomanjkanja virov ne vemo veliko. Prav tako ne vemo ali sta starejši in mlajši rod Turjaških, ki se začne pojavljati v 20. letih 13. stoletja, neposredno biološko povezana. Znano je le to, da so imeli starejši Turjaški, kot pripadniki starega svobodnega plemstva, relativno visok ugled in obsežno posest (Komac, 2000a, str. 17; Preinfalk, 2013b). Večji del teh posesti, v zgodovinopisju imenovane kot pragospotvo Ribnica, ki je kasneje razpadlo na gospodstva Čušperk, Ribnica, Kočevje, Poljane in Kostel, so podedovali koroški Ortenburžani, s katerimi so bili sorodstveno povezani. O tem nam priča že omenjena listina oglejskega patriarha Bertolda Andeškega iz leta 1248, s katero je grofu Hermanu II. Ortenburškemu (†1256), tastu umrlega Konrada Turjaškega, podelil patronat nad cerkvijo v Poljanah pri Starem trgu ob Kolpi in nekatera h gradu Čušperk pripadajoča ozemlja (Kos, 1987, str. 9; Reisp, 1998, str. 82, 204; Komac, 2000a, str. 18; Stopar, 2004, str. 91; Preinfalk, 2013b). Mlajši rod Turjaških pa je podedoval ime rodbine in manjši del posesti, vključno z gradom Turjak ter grb (Komac, 2000a, str. 20–22; Preinfalk, 2013b).

Slika 86: Grb grofov Auersperg na Kranjskem

Vir: Wikipedia, 2014.

Mlajšemu rodu Turjaških, ki je spadal k nesvobodnemu ministerialnemu plemstvu, se je zaradi njihovega pragmatizma in dobrih sposobnosti prilagajanja postopoma uspelo prebiti iz sivega povprečja med najuglednejše plemiške rodbine srednjeevropskega prostora z

možnostjo vpliva na samega cesarja. Ker so se v sporih za oblast vedno znašli na pravi strani, se je to hitro odrazilo tako v kopičenju posesti kot tudi v naraščanju moči in ugleda plemiške rodbine (Komac, 2000a, str. 17; Preinfalk, 2013b). Potem ko so leta 1360 Auerspergi postali habsburški fevdniki, so v drugi polovici 15. stoletja prejeli čast dednih komornikov in maršalov Kranjske. Leta 1550 so postali baroni. Grofovski naziv pa so obdržali zgolj 23 let, saj so leta 1653 postali knezi, medtem ko so lastniki kočevskega gospostva v letu 1791 prejeli še naslov vojvod (Reisp, 1998, str. 212). K njihovemu gospodarskemu dvigu je poleg spretnega izkoriščanja deželnih gospodov, ki so jim v zameno za zvestobo podeljevali različne fevde, veliko doprineslo pametno sklepanje porok. Tako so konec 13. stoletja dobili del Hmeljnika, ki so se mu nekaj desetletij kasneje pridružili še Gradac v Beli krajini, Rožek, del Otočca in Sovinjak v Istri. Leta 1443 so pridobili še ogromno šumberško dediščino, ki je čez 24 let omogočila razcepitev glavne turjaške rodbine na turjaško in šumberško vejo ter razdelitev združene posesti in premoženja. Ker pa je šumberška veja po moški strani izumrla v začetku 17. stoletja, se je njena posest ponovno združila s posestjo glavne linije na Turjaku (Preinfalk, 2013b).

Čeprav segajo prvi Turjaški stiki z Belo krajino v konec 13. stoletja, ko je duhovnik Gerloh I. Turjaški iz hmeljniške linije, od grofa Alberta I. Goriškega (†1304) prejel temporalije Marijine cerkve v Rosalnicah pri Metliki, so večino svojih posesti na tem območju dobili šele v 15. stoletju (Preinfalk, 2013a, str. 142).

Za Belo krajino je veliko pomembnejši Gerlohov brat Herbard III. Turjaški iz hmeljniške linije, ki velja za enega izmed začetnikov turjaške veje Gracarjev, ki se je imenovala po gradu Gradac v Beli krajini. Nov rod, ki je sčasoma izgubil poimenovanje po Turjaku, je obdržal turjaški grb – polovico tura z rinko v nosu. Belokranjsko posest Gracarjev, povsem samostojne veje Turjaških, ki ni bila povezana s posestjo glavne turjaške linije, so predstavljale hube v Lipovcu in na Kalu pri Semiču ter mlin na Krupi. Ker je pomen gradaške linije v primerjavi z glavno turjaško kmalu upadel, je njeno delovanje ostalo omejeno na lokalni nivo, njihovo omenjanje v virih pa je le sporadično. Vdova zadnjega Gracarja Jurija je leta 1476 prodala grad Gradac z vsemi pritiklinami vred bratoma Lovrencu (†1479) in Pankracu (†1496) Turjaškima. Slednji je bil med leti 1470 in 1492 metliški glavar (Prav tam, 2013a, str. 142–143).

Glavna turjaška veja je imela v 14. stoletju dve hubi v Loki pri Črnomlju, vendar ju je Friderik I. Turjaški kmalu prodal sorodniku Herbardu III. Turjaškemu – prvemu Gracarju. Večino belokranjskih posesti so Turjaški dobili sredi 15. stoletja. Prvi večji turjaški prodor v belokranjski prostor se je zgodil leta 1443 z izumrtjem Šumberške rodbine, po kateri so podedovali okoli 29 kmetij. S širjenjem so nadaljevali leta 1458, ko so s samostanom Pleterje zamenjali 20 hub in mlin pri Dragatušu ter v okolici Vinice za nekaj hub in žitnih desetih v župniji Bela Cerkev. Svojo belokranjsko posest pa so znova povečali leta 1462, ko so od Evzebija Dyeprannta med drugim kupili 32 hub v okolici Semiča in severno od Metlike. Že čez dve leti pa so k tem dodali še nekaj za Jurijem Glanerjem iz Vrhkrke podedovanih hub v Tuševem Dolu, Rožič Vrh, Bušnji vasi, Kotu pri Semiču in v Ručetni vasi. Celotna turjaška posest v Beli krajini, organizirana v t. i. urad Metlika, je ob delitvi med šumberško in turjaško vejo leta 1467 obsegala 121 hub, ki so bile zaradi različnega izvora razdrobljene v kar 26 belokranjskih vaseh (Komac, 2000b, str. 152–156; Preinfalk, 2013a, str. 144–145).

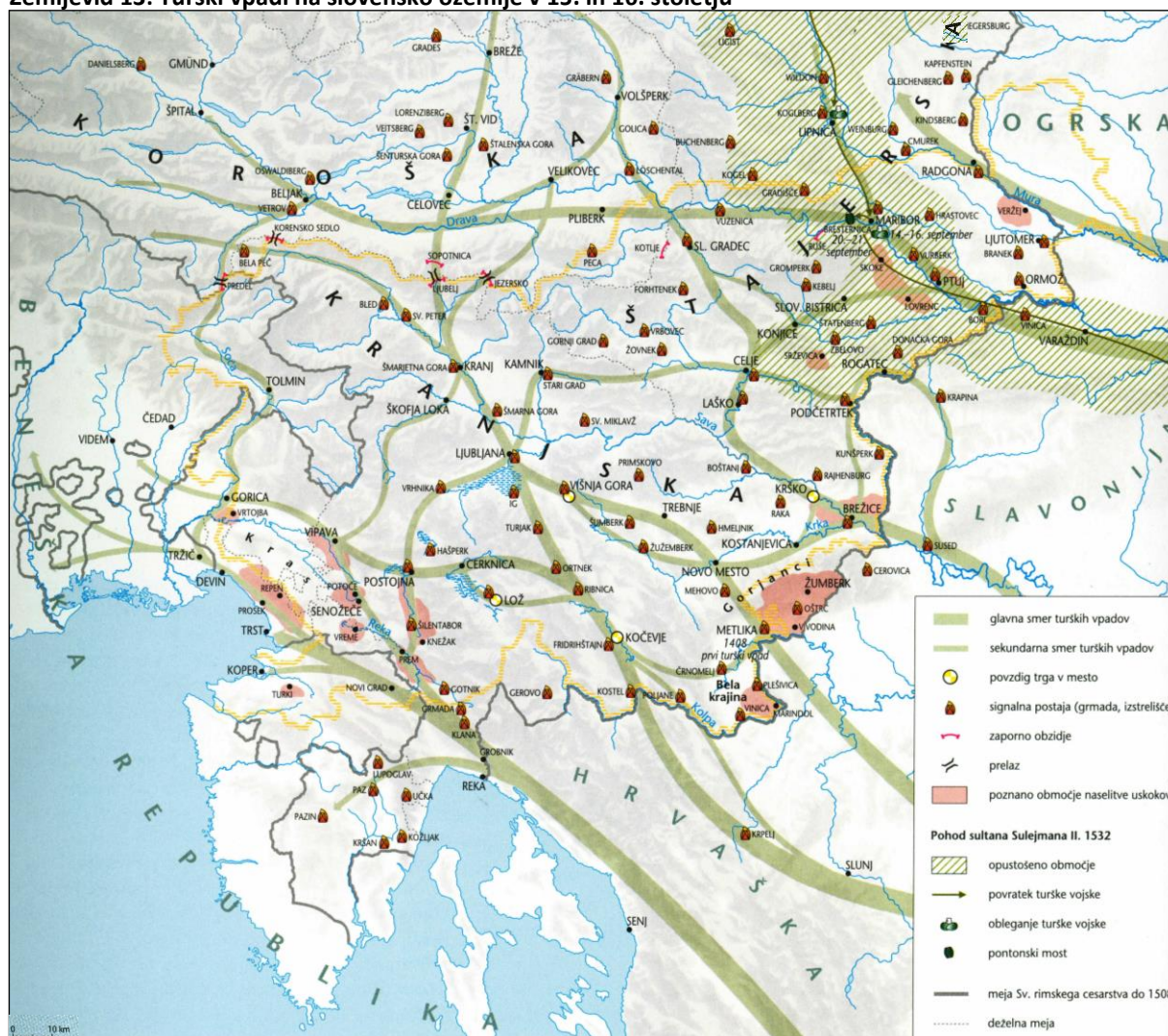
Številni člani rodbine Auersperg, zlasti tisti iz 15. in 16. stoletja, imajo v slovenski zgodovini pomembno in pozitivno vlogo, zaradi podpore protestantski cerkvi in književnosti ter zaradi velikih zaslug pri obrambi slovenskih dežel pred Turki. Izpostaviti moramo dva, in sicer Herbarda VIII. (†1575) iz turjaške linje in Andreja (†1594) iz šumberške linije. Kranjski deželni glavar, vrhovni poveljnik Vojne krajine in podpornik protestantskega gibanja Herbard VIII., ki se je odlikoval v več pomembnih vojaških akcijah, je padel pri Budačkem na Hrvaškem, ko je želel razbiti več tisočglavo vojsko Ferhad-bega Sokolovića. Andrej, poveljnik karlovškega generalata, pa je odločilno pripomogel k zmagi nad beglerbegom bosanskega ejaleta Hasanom-pašo Predojevićem v bitki pri Sisku leta 1593, ki je povrnila ravnotežje sil med habsburškimi deželami in osmanskim cesarstvom (Simoniti, 1990, str. 192–196; Reisp, 1998, str. 212).

3.4. Obdobje turških vpadov

Ko so Turki leta 1352 osvojili Cimpe, prvo evropsko oporišče, se je začelo njihovo postopno prodiranje proti srednji Evropi. Dobro stoletje je trajalo, da so osvojili Bizanc (1453) ter pokorili Srbijo (1459). S padcem srednjeveške Bosne (1463) pa so postali gospodarji Balkana.

Čeprav se je turško širjenje ob bosansko-hrvaški meji ustalilo, so hrvaške in slovenske dežele naslednjih 150 let trepetale pred turško grožnjo (Simoniti, 1991, str. 228).

Zemljevid 13: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju

Vir: Slovenski zgodovinski atlas, 2011, str. 94.

Leta 1408 je dotlej neznani sovražnik prvič pridrl na slovensko ozemlje. Turki, ki so neovirano prešli za obrambo nesposobno Bosno, so izropali in požgali okolico Metlike, ljudi pa pobili ali odpeljali v suženjstvo. Že čez tri leta, tj. leta 1411, so napad ponovili. Takrat so poleg metliške okolice plenili tudi v črnomaljski fari (Simoniti, 1990, str. 42–43; Štih, Simoniti, 2009, str. 199). Turškim vpadom na slovensko ozemlje med letoma 1408 in 1415, ki so bili le skrajni konci večjih roparskih pohodov na Hrvaško in Ogrsko ter so hkrati tudi pokazali, da so bile naše dežele popolnoma nezaščitene, je sledilo pol stoletja miru (Simoniti, 1990, str. 44–45; Štih, Simoniti, 2009, str. 199–200; Slovenski ..., 2011, str. 94).

Turška meja se je z umorom zadnjega bosanskega kralja in despota Srbije Štefana Tomaševića (†1463) iz dinastije Kotoromanić in padcem Bosne, leta 1463 ustalila vsega 100 km od Kranjske. Začelo se je obdobje najhujših turških pustošenj po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, občasno pa so osmanski pohodi zajeli tudi Istro, Kras, Goriško, Furlanijo in celo zgornjo Štajersko (Prav tam, str. 49, 204; str. 203; str. 94). Med letoma 1469 in 1483, ko je bila osmanska težnja po osvojitvi slovenskega in hrvaškega ozemlja najočitnejša, so turški napadalci, ki so poslej vedno prihajali iz Bosne, k nam vpadli okoli tridesetkrat (Štih, Simoniti, 2009, str. 203).

Največkrat so prekoračili reko Uno blizu Krupe v Bosni in v hitrem pohodu prešli hrvaško ozemlje. Medtem ko jih je najkrajša pot na Kranjsko vodila ob reki Korani, mimo Dubovca pri Karlovcu proti Metliki in Novemu mestu ter naprej v smeri Ljubljane ali Posavja, so za vpade v Istro in Furlanijo prešli Malo kapelo, prečili Liko mimo Brinja in Senja ter nadaljevali skozi Vinodol na Grobniško polje. Če pa so Kolpo prekoračili pri Vinici, Poljanah ali Kostelu, jih je osvajalska pot vodila mimo Kočevja in Ribnice. Od tod do Ljubljane pa so se navadno podali mimo Turjaka ali pa čez Bloke in Cerknico ter preko Logatca in Vrhnike. Proti Reki ali pa v Vipavo in Gorico so lahko krenili mimo Loža, Cerknice in Postojne (Simoniti, 1990, str. 82–83).

Simoniti (1990, str. 50) pravi, da se je leta 1469 pred Metliko za teden dni utaborila 10.000 glava turška vojska. Potem, ko je opustošila vso okolico in popolnoma razdejala mesto, se je razdelila na tri dele. En del je ostal in varoval prehod čez Kolpo pri Vinici in Petrinji, medtem ko sta druga dva dela nadaljevala z ropanjem in požiganjem po Kranjskem, Istri, Tržaškem in Hrvaškem. Kranjskim deželnim stanovom je počasi le uspelo zbrati deželno vojsko, ki se je nato tudi približala turškemu taboru v bližini Metlike. Čeprav so bili Turki primorani čakati cel teden, da je narasla Kolpa upadla, se deželna vojska Turkov ni upala napasti. Turki so se tako z večino plena lahko nemoteno umaknili preko Kolpe v Bosno (Prav tam, str. 50–52).

Ker Izak beg, ki je spomladi leta 1471 s svojimi 15.000 konjeniki vdrl iz Bosne preko Hrvaške na Kranjsko in se po nekaj dnevnem plenjenju vrnil domov z 20.000 ujetniki, pri tem dejanju ni naletel na nobeno oviro, je plenilski pohod nemudoma ponovil še dvakrat. Tudi z drugega pohoda se je vrnil z 20.000 ujetniki. Izak beg se je tretjič pojavil na meji Kranjske na same

binkošti leta 1471. S 15.000 konjeniki je prebredel Kolpo pri Vinici ter vdrl na Kranjsko. Vojska, ki je krenila mimo Rašice, se je v Ljubljani razdelila. Del je šel proti Kranju in Škofji Loki, drugi del proti Kamniku in po Savinjski dolini mimo Celja na Štajersko, tretji del pa se je obrnil proti Dolenjski in se mimo Mehovega vrnil proti Metliki, kjer je verjetno skupaj z Gorenjsko skupino prekoračil Kolpo. Novembra istega leta so Turki vpadli še četrtič, le da so tokrat plenili po Istri in Krasu vse do Gorice in Trsta. Turki, ki so neovirano ropali po slovenskih deželah do osemletnega premirja, ki sta ga leta 1483 sklenila ogrski kralj Matija Korvin (+1490) in sultan Bajazid II. (+1512), so v Belo krajino vpadli še vsaj dvakrat, leta 1477 in 1482. Obakrat so plenili v okolici Metlike (Prav tam, str. 54–58).

Po seriji hudih roparskih in uničevalnih napadov je cesar Friderik III. Habsburški (+1493) nekaterim odprtim trgom podelil mestne in druge pravice ter ukazal zgraditi obzidja (Prav tam, str. 69). Po letu 1471 so tako kot glavna oblika kmečke samoobrambe, nastali številni tabori. Zidane ali naravne kmečke trdnjave so služile kot shramba za žito in premično imetje ter pribežališče ljudi. Tabori so bili utrjeni v vasi ali v njeni bližini (npr. Vinica), na kraju primernem za obrambo, ob grajskem obzidju (npr. v Poljanah), okrog cerkve, ki so jo obdali z obzidjem, s stolpi ali palisadami (npr. pri Materi božji na Žežlju nad Vinico) ali pa kot samostojne stavbe z enim ali več stolpi. Ponekod so kot pribežališča uporabljali podzemeljske jame, ki so jim zavarovali vhod (npr. jama Lapič pri Damlju) (Simoniti, 1991, str. 200–201).

Na hribu Žeželj nad Vinico (334 m n. v.) stoji cerkev Marijinega imena, *Maria am Sessel*, kot so jo imenovali križniki. V času turških vpadov so okrog cerkve postavili taborsko obzidje, kamor so se na varno lahko zatekli okoliški prebivalci. Še danes sta živi stari legendi iz tistih časov. Prva pravi, da so Turki, ki so se utaborili na nasprotnem bregu Kolpe, prišli vse do cerkve na Žežlju, kjer so se ljudje skrili za taborsko obzidje. Na vsak način so želeli preplezati obzidje, zato so se branilci zatekli k zvijači, s katero jim jih je uspelo ukaniti. Z oltarja so pobrali goreče sveče in se z njimi postavili v procesijo. Pri enih vratih so hodili noter, pri drugih ven, in to ponavljali brez prestanka. Turki, ki so mislili kakšna številna množica je to, so se zbal, da vržejo ta silni ogenj na njih, zato so se v velikem kaosu razbežali (Voje, 2014, str. 42). Po drugi legendi se je večja turška vojska utaborila na polju pri Pribanjcih, da bi naslednji dan prečkala Kolpo. Zato je dal poveljnik maloštevilne vojske, ki se je zbrala v

obrambo Vinice, na Žežlju zakuriti velik kres. Ker so njegovi vojaki celo noč hodili pred ognjem, so Turki mislili, da se je zbrala večja vojska in opustili pohod ter se vrnili nazaj v Bosno (Šneler, 1977, str. 1–2; Fortun, 1997, str. 11).

V času ogrskega kralja Matije Korvina iz rodbine Hunyadi so začeli nastajati prvi zametki Vojne krajine, sistema obmejnih utrdb z vojaškimi posadkami z mobilnimi oddelki. Za boljšo obrambo srednjeveške Slavonije v severni Bosni je ustanovil banovini s središčem v Jajcu in Srebrniku. Ustanovitev kapetanije v Senju (1469) pa je pomenila močnejše obrambno oporišče za Hrvaško (Simoniti, 1991, str. 228; Voje, 1994, str. 159).

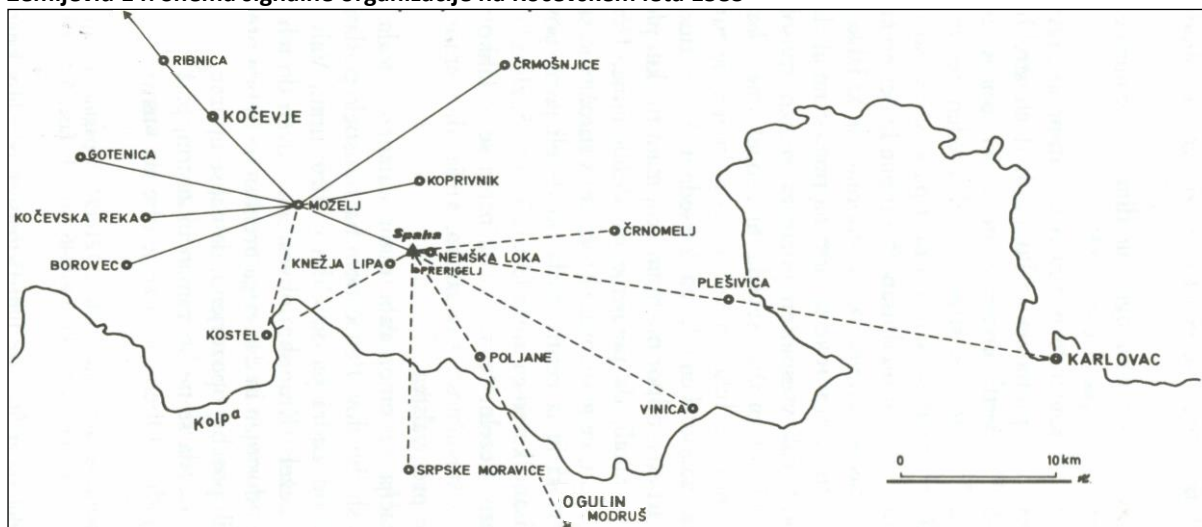
Sistematična turška pustošenja so slabila oblast in materialno pomoč ogrskega kralja na Hrvaškem, zato je Hrvaško plemstvo začelo iskati pomoč pri nemškem vladarju (Simoniti, 1991, str. 228 - 229). Nemško cesarstvo in Evropa, ki sta bili daleč od prave turške nevarnosti in zaposleni sami s seboj, sta ostali gluhi za pomoč Hrvaški (Simoniti, 1990, str. 108), medtem ko je avstrijsko vejo Habsburžanov usoda Hrvaške zanimala tako zaradi zaščite svojih dednih dežel, kot tudi zaradi pretenzij po ogrsko-hrvaški kroni (Simoniti, 1991, str. 229).

Večji turški vdor v Belo krajino po koncu osemletnega premirja se je zgodil leta 1511. Okrog 2000 Turkov je najprej oplenilo posesti tedaj najmočnejšega hrvaškega kneza Bernarda Frankopana (†1529) v okolici Modruša, Ribnika in Ozlja, ter nato vdrlo preko Kolpe pri Metliki in opustošilo ozemlje nemškega viteškega reda vse do Mehovega. Po metliški okolici so ponovno ropali leta 1523, o njihovem temeljitem plenjenju pa lahko beremo v poročilu deželnega komturja nemškega viteškega reda, ki pravi: *»Nič drugega ni pričakovati, kakor da bo Turek odpeljal iz dežele kranjske in metliške okolice vse ljudstvo v večno služnost. Rad bi že za polovico cene prodal vsa tamkajšnja redovna posestva, vendar je težko najti kupca«* (Simoniti, 1990, str. 119).

Uspešnost obrambe pred Turki je bila med drugim odvisna tudi od usklajenega delovanja obveščevalne in signalne organizacije. Medtem ko so bili »turški glasi« - vesti, ki so jih prenašali sli na konjih ali sli tekači, namenjeni vojaškemu poveljniku, so bili vidni in slišni signali najhitrejše opozorilo vsem (Simoniti, str. 151, 157). Avstrijski nadvojvoda Ferdinand I. Habsburški (†1564) je zato leta 1522 izdal ukaz, da na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem

»takoj pripravijo in postavijo na hribih opozorilno streljanje, zvonjenje in grmade, tako da se bo takoj zbrala vojska, ko se bodo slišali streli in zvonjenje ter videli ognji« (Prav tam, str. 171). Sistem glavnih signalnih točk, ki je bil razporejen po daleč naokoli vidnih vrhovih, pa tudi na utrjenih gradovih in v taborih, je potekal ob glavnih poteh, ki so vodile iz Hrvaške v slovenske dežele in so jih za svoje vpade uporabljali tudi Turki. Signaliziranje je tako pomenilo pripravo na odpor proti sovražniku ter pravočasno zavarovanje premoženja in življenj. V signalnih redih je bilo predpisano, da se pri obveščanju o zbiranju sovražnikove vojske, izstrelita dva strela. Trije streli so bili izstreljeni, ko je bil sovražnik že na pohodu proti državni meji, medtem ko so štiri streli ali več, opozorilni ognji in dim ter zvonjenje, pomenili, da je bil sovražnik že opažen v deželi. Sočasno s sprožitvijo signalne mreže pa je delovala tudi služba slov, ki je iz centra širila javna povelja po deželi. Valvasor omenja, da je bila vsa Kranjska dežela o turški nevarnosti obveščena v dveh do treh urah. S prenehanjem neposredne turške nevarnosti, konec 16. in v začetku 17. stoletja, so signalna mesta izgubila svojo funkcijo (Prav tam, 169–179).

Zemljevid 14: Shema signalne organizacije na Kočevskem leta 1583

Vir: Simoniti, 1991, str. 177.

Prazgodovinska naselbina Spaha nad Brezovico pri Predgradu (826 m n. v.) je v 16. stoletju služila kot eno izmed pomembnejših kresišč v sistemu signalne organizacije na Kočevskem in Kranjskem. Stražarska služba na Spahi, ki je bila zaradi izjemno pomembne strateške lege organizirana celo leto, je morala stražiti, patroljirati ter paziti na kresove dan in noč. S tega hriba so dajali poročila o prihodu plenilskih turških hord Vinici, Kostelu, Modrušu in Ozlju na Hrvaškem, s strelom pa znak za zažig kresov v Mozlju, Škrilju, Rogatem hribu, Ribnici in preko Turjaka Ljubljani (Simoniti, 1991, str. 176; Velušček, 2011a, str. 9).

Podobni kresovi so bili prižgani še na Kozicah (826 m n.v.), pri sv. Iliji (861 m n. v.) na Spodnjeloški gori, na Straži (834 m n. v.) nad vasjo Brezovica, na Straži nad vasjo Dalnje Njive, pri Sinjem Vrhu ter na drugih gričkih, ki še danes nosijo pomenljiva imena, kot so Vahta, Straža, Stražni vrh (Weiss, 2010d, str. 88, 92).

Avstrijski nadvojvoda Ferdinand I. Habsburški je po porazu ogrsko-hrvaške vojske proti Turkom v bitki pri Mohaču (1526) postal češki, ogrski in hrvaški kralj. Notranjeavstrijske dežele, ki so spoznale, da je od položaja Hrvaške odvisen tudi ekonomski položaj slovenskih dežel (Simoniti, 1991, str. 230–234), ter da *»se je proti Turkom bolje braniti na tujem kakor na lastnem ozemlju«* (Simoniti, 1990, str. 110), so počasi začele prevzemati finančno breme za vzdrževanje trdnjav in kraljeve vojske na Hrvaškem. Kljub temu da je obrambni sistem Vojne krajine, ki je predstavljal protiutež turški krajiški organizaciji, do konca 16. stoletja zaustavil teritorialno širitev osmanske države v Slavoniji in Hrvaški krajini, pa so se turški vpadi in pustošenja po hrvaških in slovenskih deželah nadaljevali. Zaradi dobre protiturške obveščevalne službe, trdnjavskega sistema in mobilnih čet konjenice ter pogostejših protiofezivnih akcij so se morali turški pohodi omejiti na manjše čete, ki pa niso zmogle daljših pohodov in večjih ropanj po slovenskih deželah (Simoniti, 1991, str. 234–236).

Simoniti (1990, str. 124) v letu 1527 omenja dva roparska pohoda na metliškem. Posest nemškega viteškega reda v okolici Metlike je najprej oropal hrvaški plemič Krištof I. Frankopan (†1527), nekaj mesecev kasneje pa so metliško okolico opustošili in požgali še Turki ter s seboj odpeljali veliko ljudi. V tem času so se iz Hrvaške prikradli maloštevilni turški martolozi, ki so se naselili po obmejnih gozdovih Poljanskega in Kočevskega gospostva ter od tod neprestano vznemirjali domače prebivalstvo. Nadležni razbojniki so kradli živino, tu in tam požgali kakšno hišo ter ugrabljali posameznike s polj (Prav tam, str. 124).

Čeprav so veliki vpadi na Kranjsko ponehali, pa v krajih okoli Metlike ob kranjsko-hrvaški meji, zlasti v letih 1528 in 1529, ni bilo miru. V virih se omenjajo skoraj vsakodnevni vpadi 50 do 60 konjenikov, ki so imeli v prvi vrsti nalogo zadržati Ferdinandovo vojsko na Kranjskem in Hrvaškem, katero pa bi Ferdinand nujno potreboval na Madžarskem oziroma na Dunaju, kamor se je sultan Sulejman I. Veličastni (†1566) jeseni leta 1529 obrnil z vso svojo vojsko in

osvojil Budim. Zlato jabolko, kakor so imenovali Dunaj, je kljub turški premoči uspelo zadržati obleganje. Sultan Sulejman I. Veličastni je bil, potem ko mu je leta 1532 ponovno spodletel pohod nad Dunaj, pripravljen skleniti mir z avstrijskim nadvojvodo Ferdinandom I. Habsburškim. S tem premirjem je bilo leta 1533 zaključeno desetletno obdobje pogostih turških vpadov, ki so najbolj prizadeli Belo krajino, Kočevsko, Istro in Kras, pa tudi Štajersko (Prav tam, str. 126–136).

Divjanje Turkov je netilo nezadovoljstvo med kmeti. Medtem ko so gospodje in meščani čakali varno za obzidjem, da Osmani potešijo svojo roparsko slo, so kmetje nezaščiteni trepetali za golo preživetje tako med samim plenjenjem, kot tudi potem, ko so Turki že odšli in za sabo pustili požgana polja in vasi, uničen pridelek ter odpeljane ali pobite ljudi. Med drugim nam podatek za gospodstvo Gradac v Beli krajini, kjer se je število kmečkih gospodarstev zgolj v obdobju štirih let zmanjšalo za skoraj 40 %, govori o razsežnostih opustelosti nekaterih predelov slovenskega podeželja, ki je bila kasneje vzrok kolonizaciji s pravoslavni in katoliškimi prebogi ali Vlahi oziroma Uskoki. Največ se jih je naselilo v Beli krajini, Žumberku, ob zgornji Kolpi, v spodnjem delu dolenske Krke in v Novem mestu, v okolici Ljutomera, na Dravskem polju pri Ptuj, na Notranjskem in Krasu ter v zaledju Trsta (Prav tam, str. 65, 67, 88–89). Uskoki so bili oproščeni dajatev in tlake, medtem ko so morali opravljati vojaško službo pri obrambi meje (Voje, 1994, str. 229).

V letih 1539 in 1540 naj bi Turki še ropali v okolici Kostela, Poljan, Kočevja in Ribnice. Čeprav so turški vpadi na slovensko ozemlje po letu 1540 skoraj ponehali, so nemir in nelagodje med prebivalstvom ob meji še naprej povzročale majhne skupine turških konjenikov in martoloz, ki so poslej napadali skrivaj in nenadoma, peš ali na konjih. Kot piše v poročilu deželni stanov Kranjske državnim stanovom, jih je bilo nemogoče opaziti in o njih pravočasno opozoriti prebivalstvo, saj so prihajali skozi opustelo, gozdnato in gorato ozemlje. Ker menda ni minil niti dan, da ne bi koga odpeljali ali ubili, so kmetje svoja polja obdelovali »z orožjem v roki in še to le ob visokem soncu, zvečer pa so se morali zateči v utrjena mesta in tabore« (Simoniti, 1990, str. 152–153).

Medtem ko je zadnji turški vpad metliško doživelo leta 1545, ko je velika turška vojska prekoračila Kolpo pri Vinici in od tam ropala in požigala vse do Gradca, so Turki poslednjič

ropali po Kranjskem pozimi leta 1559, ko so tja vdrli preko Poljan in Kočevja. Čeprav Turkovi ni bilo več na Kranjsko, je strah pred njimi ostal. Po porazu turške vojske v bitki pri Sisku leta 1593 so si Štajerska, Koroška in Kranjska lahko za vselej oddahnile pred neposredno turško nevarnostjo (Prav tam, str. 154–156).

3.5. Novi vek

Večina današnjega slovenskega ozemlja se je okrog leta 1500, na prehodu iz srednjega v novi vek, znašla pod žezlom Habsburžanov v okviru Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti, ohlapne zveze samostojnih političnih enot. Na jugovzhodu cesarstva so po uspešni vojni z Republiko sv. Marka (1508–1516) najprej zakoličili zahodno mejo, ki se je obdržala vse do Napoleonove ukinitve Beneške republike (1797). Onstran meje slovenskega etničnega ozemlja sta ostali današnje Slovensko primorje ter Beneška Slovenija z Rezijo. Prekmurje kot sestavni del ozemeljsko močno okrnjenega Ogrskega kraljestva, pa je po Ogrskem porazu v bitki pri Mohaču (1526) prišlo pod skupen dinastični okvir s slovenskim ozemljem v cesarstvu (Slovenski ..., 2011, str. 105, 112).

Z delitvijo habsburških posesti med tri brate – leta 1564 – se je oblikovala deželna unija Notranja Avstrija z lastnim vladarjem in središčem v Gradcu. Sestavljale so jo vojvodina Štajerska, Koroška in Kranjska ter grofija Goriška. Nastanku »države v državi«, ki je obstajala do ponovne združitve habsburških dednih dežel pod enim vladarjem – leta 1619 – je v veliki meri botrovala turška nevarnost in potreba po skupni obrambi, ki je notranjeavstrijske dežele trdno povezala v »nerazdružljivo telo«. V tem vmesnem obdobju je prišel do izraza pomen deželnega plemstva – deželanov, kot vodilne predstavniške skupine deželnih stanov (duhovščina, plemstvo in meščani). Politična in finančna šibkost je katoliškega deželnega kneza sprva silila k popuščanju protestantskim stanovom v njihovih verskih zahtevah, saj je bil odvisen od stanovskih finančnih odobritev za obrambo pred Turki. Z utrditvijo obrambnega sistema (Vojne krajine) se je t. i. stanovsko-monarhični dualizem lahko končal z zmago protireformacije in deželnoknežjega absolutizma (Ilustrirana ..., 1999, str. 126–127, 147, 164; Slovenski ..., str. 105, 113).

S spretnim sklepanjem dinastičnih porok in dednih pogodb je avstrijskim Habsburžanom v prostoru med avstrijskimi dednimi deželami ter Hrvaško, Ogrsko in Češko uspelo postopoma

izoblikovati jedro, ki je kasneje preraslo v podonavsko monarhijo (Ilustrirana ..., 1999, str. 144). Z zmagami nad vojsko polmeseca in z mirom v Sremskih Karlovcih (1699) so Habsburžani priključili obsežna ozemlja v srednjem Podonavju (Slovenski ..., 2011 str. 119). Sultan se je moral odpovedati Ogrski, Sedmograški, Hrvaški in Slavoniji (Demmerle, 2013, str. 137). Avstrijska monarhija, kakor so od leta 1711 svoje posesti, ki so večinoma ležala zunaj cesarstva, imenovali Habsburžani, pa je postala dedna monarhija Habsburžanov. Z obširnimi razsvetljenjskimi reformami Marije Terezije (†1780) in Jožefa II. (†1790), ki so zajele šolstvo, gospodarstvo, upravo, sodstvo in cerkveno-versko področje, se je država spreminjala v centralizirano absolutistično državo. Avstrijska monarhija je po miru v Požarevcu (1718) in z delitvijo Poljske (1795) dodatno povečala svoje ozemlje (Slovenski ..., 2011, str. 106, 119).

Odmev francoske revolucije (1789), ki je v imenu »svobode, enakosti in bratstva« obračunala z »*ancien régime*« v Franciji, je bilo čutiti po vsej Evropi in zunaj nje. Francoske armade so po stari celini ponesle zamisli o samoupravi, liberalizmu in nacionalizmu. Vojne s samooklicanim francoskim cesarjem Napoleonom Bonapartom, ki mu je do leta 1812 uspelo zavladatai v večjem delu Evrope, so pospešile ukinitve Svetega rimskega cesarstva (1806). Na njegovih ruševinah se je formiralo dedno Avstrijsko cesarstvo (1804), ki je vključevalo vse habsburške posesti. Po dveh izgubljenih vojnah je Avstrija morala Franciji odstopiti znaten del ozemlja ob Jadranskem morju. Zahodni rob slovenskega ozemlja, ki je bil do leta 1797 pod Republiko sv. Marka, je pripadel Italijanskemu kraljestvu (1805–1814), medtem ko je dobra polovica slovenskega etničnega ozemlja postala sestavni del Ilirskih provinc (1809–1813) kot del Francoskega cesarstva (Prav tam, str. 106, 119, 128–129).

Po zmagi nad Napoleonom je bilo treba razmere na stari celini restavrirati na stanje pred francosko revolucijo in napoleonskimi vojnami ter preurediti podobo Evrope tako, da bo zagotovljeno ravnotežje moči. S tem namenom so se leta 1815 na Dunaju sestali evropski državniki. Ker so bile spremembe iz Napoleonovega časa in nasprotja med velesilami prevelika, jim ponovna vzpostavitev političnih, gospodarskih in družbenih razmer izpred francoske revolucije ni uspela. Duh francoske revolucije, nacionalne in liberalne ideje, so ostale in se razvijale naprej.

V 19. stoletju so se politično oblikovali prenekateri t. i. jezikovni ali »nezgodovinski« narodi, med drugim tudi Slovenci, ki smo sicer svojo prvo tiskano knjigo dobili že leta 1550, vendar šele leta 1848 nastopili z jasnim političnim programom (Slovenski ..., 2011, str. 105). Slovenska narodna zavest je polagoma začela nadomeščati historične pripadnosti (Weiss, 2009c, str. 1).

3.5.1. Ilirske province

14. 10. 1809 je Napoleon s posebnim dekretom ustanovil Ilirske province, ki naj bi na eni strani odrezale Avstrijsko cesarstvo od morja, na drugi pa ustvarile sredozemsko povezavo med Napoleonovimi ozemlji v Dalmaciji, Istri in Italiji ter okrepile ozemeljsko zvezo s turškimi deželami. Politično-upravno telo z glavnim mestom v Ljubljani je združevalo več delov avstrijskih dednih dežel (Primorje, Kranjsko, zahodno Koroško in Hrvaško na desnem bregu Save), ozemlje beneške Istre, Dalmacije in Boke Kotorske ter Dubrovniške republike. Leta 1810 so jim priključili še vzhodno Tirolsko (Ilustrirana ..., 1999, str. 204; Slovenski ..., 2011, str. 129).

Na zasedenih ozemljih, ki so se prvič srečala s prvinami moderne buržoazne ureditve, so Francozi odpravili deželne stanove in opustili vse oblike patrimonialne oblasti zemljiških gospodov. Med drugim so uvedli državna sodišča, enakost pred zakonom, poddržavili celotno upravo, uvedli civilno poroko in vodenje matičnih knjig odvzeli župnikom, modernizirali šolski sistem in izdali odlok o pouku v deželnem jeziku (Prav tam, str. 206–208; Prav tam, str. 128).

Med redkimi privrženci reformnih potez nove oblasti so bili izobraženci, ki so v reformah nove oblasti videli priložnost za uveljavitev slovenskega jezika, reformno usmerjeni uradniki in nekateri veletrgovci, medtem ko najširši sloji slovenskega prebivalstva Francozom niso bili naklonjeni. Neprestane vojne, huda gospodarska kriza, ki sta jo povzročili nova francosko-avstrijska meja in celinska zapora, slabe letine, nova davčna bremena, zavlačevanje z zemljiško odvezo in drugo, so bili vzroki za krepitev protifrancoskega razpoloženja med plemstvom, duhovščino, meščanstvom in kmeti (Prav tam, str. 206, 209–211; Prav tam, str. 129).

Kljub nekaterim ukrepom, ki naj bi položaj kmetov izboljšali, so ti ostali nad Francozi najbolj razočarani, saj niso odpravili fevdalnih odnosov. Vedno večji francoski pritisk na kmeta, da naj izpolnjuje svoje obveznosti, pa je pripeljal do odkritih uporov (Ilustrirana ..., str. 211). V Beli krajini so se jim zaradi izterjav previsoko odmerjenega davka v denarju in ostalih potrebščinah, prvič uprli že oktobra 1809. Poljanci so zgrabili Francoze, t. i. garnizerje, jih razorožili in pobili. Upor se je kasneje razširil tudi po ostalih belokranjskih krajih ter Kočevskem in Kostelskem gospostvu. Kot odgovor na upor so francoski vojaki zažgali graščino in vas Poljane⁷, oplenili in požgali Kostel ter oropali Kočevje (Weiss, 2010e, str. 98–100).

Da so se proti Francozom leta 1813 dvignili tudi Vrhovci, nam priča t. i. francoski kamen na Široki loki pod Dalnjimi Njivami, v katerega je vklesana letnica poboja oddelka francoskih vojakov, ki je nameraval prenočiti na Sinjem Vrh. Vrhovci so jih s pomočjo Zapujcev razorožili in jih zvezane pometali v Kolpo. Vojaka, ki mu je uspelo preplavati Kolpo, pa so ustrelili (Fortun, 1997, str. 15–16; Zabukošek, 2008, str. 38).

Slika 87: »Francoski kamen«

Avtor: Darinka Vrbanc, 2014.

3.6. »Kratko 20. stoletje«

V nadaljevanju bomo predstavili 20. stoletje na krajši pregleden način. Vsi dogodki v 20. stoletju so vplivali tudi na preučevano območje. Izpostavili bomo le Viniško republiko leta 1919.

Prva svetovna vojna, ki so jo med drugim spodbudile težnje po novi delitvi kolonij in povečanju lastnih ozemelj, je pripeljala do razpada štirih velikih cesarstev in oblikovanja številnih novih držav, katerih narodi so se sklicevali na pravico do samoodločbe. Iz zemljevida Evrope je poleg Nemškega, Osmanskega in Ruskega cesarstva izginila tudi Avstro-Ogrska monarhija, ki je po uboju prestolonaslednika Franca Ferdinanda 28. julija 1914 napovedala

⁷ Glej poglavje Grad in gospostvo Poljane.

vojno kraljevini Srbiji. Posledice prve vojne so bile katastrofalne: deset milijonov žrtev, še nekajkrat toliko pohabljenih in poškodovanih, vojnih sirot, opustošene in porušene so bile cele pokrajine. Gospodarsko središče se je preneslo v ZDA (Slovenski 2011, str. 144–145).

Zaradi vedno bolj negotove usode propadajoče Avstro-Ogrske monarhije, so se Slovenci začeli približevati jugoslovanski ideji (Prav tam, str. 145). 29. oktobra 1918 so ustanovili Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Mlada država se je morala nemudoma soočiti z mnogimi problemi in nerešenimi vprašanji. Mednarodno ni bila priznana, čeprav je z njo zaradi gospodarskih potreb, vzpostavilo diplomatske stike več srednjeevropskih in zavezniških držav. Kljub temu da je imela svoj teritorij, ki je obsegal Bosno in Hercegovino, Hrvaško brez Međimurja, Dalmacijo in vse slovensko ozemlje brez Prekmurja, ni imela natančno določenih državnih meja. Novembra 1918 so z zahoda začeli Italijani zasedati območja, ki naj bi jim pripadala po Londonskem paktu. Prodreti jim je uspelo vse do Vrhnike, kjer so naleteli na odpor srbske vojaške enote (Vodopivec, 2010, str. 143–155). V tem času pa je na Štajerskem general Rudolf Maister odločno branil severno mejo, ki mu jo je uspelo postaviti na slovensko-nemško narodnostno mejo. To stanje je priznala tudi mirovna konferenca v Parizu, kjer so za mejo med Republiko Avstrijo in Kraljevino SHS določili reko Muro. Malgajeva in Lavričeva akcija konec leta 1918 in v začetku 1919 na Koroškem ni bila tako uspešna (Prav tam, str. 143–155).

Vsem odprtim vprašanjem in problemom Države SHS se je na drugi strani pridružila še želja Kraljevine Srbije po združitvi vseh Srbov znotraj ene države. Stekla so še zadnja pogajanja o združitvi Kraljevine Srbije in Črne gore z Državo SHS in o njeni ureditvi. Po klavnem propadu Ženevske deklaracije, ki je predvidevala federativno ureditev s široko avtonomijo obeh delov (Prav tam, str. 143–155), je delegacija Narodnega sveta Države SHS 1. decembra 1918 v adresi srbskemu regentu princu Aleksandru Karađorđeviću ponudila združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo in Črno goro pod dinastijo Karađorđevićev (Pirjevec, 1995, str. 11–25). Regent pa je v odgovoru razglasil zedinjenje in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, obljubil je splošno volilno pravico, izvoljeno demokratično ustavodajno skupščino ter se zavezal na sodelovanje s strankami pri formiranju vlade. Debata o tem, ali bo nova jugoslovanska država kraljevina ali republika, je bila za dvor na tej točki končana (Vodopivec, 2010, str. 143–155).

Agrarno Belo krajino je na prelomu iz 19. v 20. stoletje prizadela trtna uš in povzročila val izseljevanja po Evropi in v Ameriko, kjer so se seznanili s temeljnimi konflikti med lastniki kapitala – posestniki in delavci. Prenekateri povratnik je tako s seboj domov prinesel zavest o svojem položaju ter revolucionarnega in uporniškega duha. Če k temu dodamo še težke poveljne razmere, ki se jim je pridružilo nezadovoljstvo z novo državno ureditvijo, dobimo ugodne razmere za upor. Povod, ki je pripeljal Viničane do vstaje in razglasitve republike aprila 1919, je bila vrsta nepravilnosti in zlorab pri žigosanju »jugokron«. Ker nova država v času po prvi svetovni vojni ni imela svojega denarja, so avstro-ogrske krone žigosali in uporabljali kot plačilno sredstvo. V Sloveniji so žigosanje avstro-ogrskih kron opravili med 3. in 31. januarjem 1919, vendar se je marsikje žigosalo tudi po tem datumu, med drugim tudi v Vinici. Razglasitev Viniške republike kaže na privrženost prebivalcev ideji republikanske ureditve oziroma nestrinjanje z vladajočimi političnimi, ekonomskimi in družbenimi razmerami (Weiss, 2009c, str. 7–8, 34–37). Ali kot je kasneje o stanju takratnega časa zapisal Miroslav Krleža: *»Naša avstro-madžarska stvarnost se je pijano zakotalila pod prestol Karađorđevićev kakor prazna steklenica piva v smeti«* (Pirjevec, 1995, str. 11).

Novonastala jugoslovanska država je bila izjemno pisana, tako v gospodarskem in upravnem kot tudi na nacionalnem in kulturnem področju. Kljub priznavanju le treh plemen enega jugoslovanskega naroda je bila v dobrih 12 milijonih prebivalcev cela paleta nacionalnih in verskih pripadnosti. Soočiti so se morali tudi s posledicami vojne vihre, z gospodarskimi in upravnimi razlikami med posameznimi deli države, čim prej urediti državne meje in doseči mednarodno priznanje (Pirjevec, 1995, str. 11–25). Meja z Madžarsko je bila urejena poleti leta 1920 s Trianonsko pogodbo, s katero smo Slovenci dobili nazaj večino Prekmurja. Pariška mirovna konferenca je zaradi gospodarske in geografske celovitosti Celovške kotline za južno Koroško razpisala plebiscit, ki je bil določil pripadnost tega ozemlja Avstriji 10. oktobra 1920. Jeseni istega leta pa je bila zakoličena t. i. Rapalska meja, ki je za nadaljnjega četrto stoletja ločila Slovence. Zunaj meja Kraljevine SHS je ostala 1/3 Slovenije, Istra, del Dalmacije, nekateri otoki, Reka (Prav tam, str. 26–30).

28. novembra 1920 so potekale volitve v ustavodajno skupščino, ki je decembra 1920 začela z odločilno razpravo o prihodnji ureditvi Kraljevine SHS. Spor med avtonomisti in centralisti

pa se je zaostрил. Pol leta trajajoča razprava se je končala 28. 6. 1921 z izglasovanjem centralistične Vidovdanske ustave, ki je bila v mnogih pogledih resnično liberalna, vendar je istočasno kralju priznavala velike pristojnosti in uzakonila jugoslovansko nacionalno enotnost – unitarizem (Vodopivec, 2010, str. 143–155).

V prvem desetletju Kraljevine SHS se je na političnem parketu izmenjalo kar 25 vlad in okrog 130 ministrov, državna skupščina pa je bila razpuščena štirikrat. Ves čas so potekala obračunavanja med zagovorniki in nasprotniki vidovdanskega sistema. Da so bile razmere izjemno napete, priča tragedija, ki se je zgodila v parlamentu 20. junija 1928, ko je srbski poslanec Puniša Račić streljal na hrvaške poslance. Dva sta ranam podlegla takoj, Stjepan Radić pa dva meseca pozneje (Prav tam, str. 143–155). Skrajno resne razmere in dogajanja v parlamentu so pripeljala do tega, da je kralj Aleksander 6. januarja 1929 razpustil parlament in razveljavil ustavo ter uvedel t. i. šestojanuarsko diktaturo z izgovorom, da je napočil trenutek, ko med kraljem in ljudstvom ne sme več biti posrednikov. Prevzem oblasti je utrdil z razpustom vseh strank, odpravo lokalnih svetov in uvedbo stroge cenzure tiska (Pirjevec, 1995, str. 57–75). 3. oktobra 1929 so z zakonom o upravni ureditvi države Kraljevino SHS preimenovali v Kraljevino Jugoslavijo, državno ozemlje pa razdelili na devet banovin, ki so jih poimenovali po rekah (Vodopivec, 2010, str. 192–209).

Leta 1931 je kralj skušal omiliti diktaturo, zlasti v očeh drugih držav, z izdajo oktroirane ustave, katere osnovni namen je bil ohraniti vso moč vladarja. Skupščinski poslanci in senat so bili brez imunitete, vlada pa je bila odgovorna neposredno kralju. Huda trenja, ki so se stopnjevala zadnjih nekaj let med posameznimi političnimi in nacionalnimi skupinami, so pripeljala tako daleč, da so leta 1934 v Marseilleju izvedli atentat na kralja Aleksandra (Pirjevec, 1995, str. 57–75). Po smrti kralja Aleksandra je najpomembnejše vladarske posle, namesto mladoletnega prestolonaslednika Petra, opravljal Aleksandrov bratranec Pavle (Vodopivec, 2010, str. 192–209).

Po letu 1935 se je uradna politika Kraljevine Jugoslavije vedno bolj začela približevati fašistični Italiji in nacistični Nemčiji. Ob začetku druge svetovne vojne 1939 se je Jugoslavija razglasila za nevtrarno, vendar je s širitvijo vojne vihre postajalo vse jasneje, da se je vojna ne bo izognila. Po pristopu Jugoslavije k Trojnemu paktu, 25. marca 1941, so se po državi začele

demonstracije proti paktu s Hitlerjem. Z vojaškim udarom je skupina častnikov strmoglavila vlado in kraljeve namestnike ter 17-letnega Petra razglasila za polnoletnega (Prav tam, str. 192–209). Hitler se je na novico o jugoslovanskem vojaškem udaru srdito odzval z akcijo *Strafgericht* – Kazen (Pirjevec, 1995, str. 96–109). 6. aprila 1941 zgodaj zjutraj so nemška letala bombardirala Beograd, nemške čete, iz oporišč v Bolgariji pa so brez vojne napovedi prestopile jugoslovanske meje. Druga svetovna vojna se je s tem začela tudi v Kraljevini Jugoslaviji (Vodopivec, 2010, str. 232–239). Večina ministrov je skupaj s kraljem Petrom zbežala iz Beograda in se zatekla pod britansko zaščito v Grčijo in od tam naprej v London (Pirjevec, 1995, str. 96–109). V Dravsko banovino so na zahodu vdrli Italijani, v Prekmurje pa Madžari. Na Hrvaškem so že 10. aprila 1941 razglasili Neodvisno državo Hrvaško, ki je sodelovala z okupatorjem. Po kapitulaciji jugoslovanske vojske, 17. aprila 1941, je bila država razkosana med Nemčijo, Italijo, Madžarsko, Albanijo in Bolgarijo ter dve marionetni državi, NDH in Črno goro. Slovensko ozemlje je bilo razdeljeno med tri okupatorje. Začelo se je ponemčevanje, italijanizacija in madžarizacija slovenskega prebivalstva. Nasilje nemških okupatorjev se je stopnjevalo, zlasti z usmrtitvami starejših in umsko bolnih, preganjanjem in zapiranjem politično izpostavljenih in znanih Slovencev ter izseljevanjem in preganjanjem vseh prebivalcev. Nemško nasilje je izzvalo spontan odpor t. i. gozdovnikov (Vodopivec, 2010, str. 232–239). Poleg tega iz obupa rojenega odpora, se je oblikoval še odpor častnikov kraljeve vojske – četnikov in pa KPJ. Slednjo je vodil Josip Broz, ki so mu takrat še rekli Walter. Četniki in komunisti so se zaradi ideoloških, političnih in strateških razlik, vedno bolj oddaljevali od sodelovanja v bojih proti okupatorju. Četniški napad na partizane v Užicah, 1. novembra 1941, pa je bil začetek državljanske vojne v Srbiji, ki se je odvijala vse do konca vojne (Pirjevec, 1995, str. 113–152).

Napad Osi na Jugoslavijo in njeno razkosanje sta vplivala na priprave za obrambo domovine. Slovenskim komunistom je skupaj z nekaterimi intelektualci, s krščanskimi socialisti in demokratičnim krilom sokolov uspelo narediti prvi korak v boju proti okupatorju z ustanovitvijo Protiimperialistične oziroma Osvobodilne fronte 26. aprila 1941. Italijani so se v Dalmaciji, Črni gori in Hercegovini navezali na četniške kolaboracioniste. Zaradi strahu pred komunizmom se jim je tudi v Sloveniji uspelo uspešno navezati na t. i. vaške straže, ki so jih partizani poimenovali bela garda. Državljanska vojna se je na Slovenskem začela zaradi

političnih atentatov, ki so jih izvajale radikalne komunistične skupine, in strahom pred komunizmom v stari družbeni eliti, med OF in domobranci (Prav tam, str. 113–152).

Konec leta 1942 je Tito sklical prvo zasedanje AVNOJ-a v Bihaću, s katerim je želel sestaviti novo vlado iz lastnih vrst. Kljub temu da o AVNOJ-u ni mogoče govoriti kot o svobodnem izrazu politične volje jugoslovanskih narodov, je postal glasnik novih idej o bodoči Jugoslaviji, utemeljeni na etnični in socialni pravičnosti ter enakopravnosti med spoloma (Prav tam, str. 113–152). Že čez dobro leto je potekalo drugo zasedanje AVNOJ-a v Jajcu, kjer so sklenili, da bo AVNOJ imenoval začasno izvršilno oblast, odvzel pristojnosti vladi v izgnanstvu, razglasil združitev jugoslovanskih narodov v šest federativnih enot in kralju prepovedal vrnitev v domovino, dokler se ljudstvo ne izreče o republiki ali monarhiji (Prav tam, str. 113–152).

Zmaga v bitkah na balkanskem bojišču je v času štirih let vojne nenehno izmenjavala strani, vendar se je jeziček na tehtnici, z bližanjem konca vojne, vedno bolj nagibal in 9. oziroma 15. maja 1945 tudi obstal na jugoslovanski strani. Osvobodilna vojna se je končala. Državlјanska vojna pa je povsod po Jugoslaviji še vedno morila med brati, vse dokler niso dosegli popolne likvidacije vseh nasprotnikov zmagovitega komunističnega režima. »Ljudska oblast« je imela v brezpravnih razmerah, ki so vladale takoj po vojni, primerno vzdušje, da je lahko preganjala vojne zločince, kolaboracioniste, gospodarske saboterje, špekulante, vojne dobičkarje in namišljene nasprotnike režima (Prav tam, str. 113–152).

Na zasedanju 10. avgusta 1945 je začasna ljudska skupščina izglasovala volilni zakon za dvodomno skupščino in splošno volilno pravico za moške in ženske, nova država pa je dobila ime Demokratična federativna Jugoslavija. V imenu so se izognili omembi državne ureditve, saj so se držali dogovora iz sporazuma Tito-Šubašić, da se bo o državni ureditvi izjasnilo ljudstvo. V zakulisju pa so potekale priprave, da oblast prevzame partija. To se je dejansko po novembrskih volitvah tudi zgodilo. 29. novembra 1945 je ustavodajna skupščina razglasila republiko in državo poimenovala Federativna ljudska republika Jugoslavija. To ime je nosila do sprejetja nove ustave leta 1963, ko se je preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (Prav tam, str. 113–152).

Kljub začetnim navezavam in prijateljevanju s Sovjetsko zvezo, so se ti odnosi močno ohladili po sporu z Informbiroju, leta 1948. Začelo se je preganjanje in zapiranje privržencev Stalina in Sovjetske zveze, t. i. informbirojevcev, na Goli otok. Tito je začel voditi svojo obliko socializma (Prav tam, str. 171–191) – titoizem. Bolj ali manj spretno je krmaril barko, imenovano Jugoslavija, med dvema svetovnima poloma, vzhodom in zahodom, vse do svoje smrti leta 1980.

V 80. letih, po Titovi smrti, so se razmere v Jugoslaviji začele naglo spreminjati. Vse manj je bilo govora o »bratstvu in enotnosti«. Proti koncu 80. let pa so se začele pojavljati vedno večje razpoke, tako v političnem kot tudi na gospodarskem in drugih področjih, ki so se širile hitreje, kot so jih lahko popravljali. Leta 1991 je z odcepitvijo Slovenije in Hrvaške Titova Jugoslavija začela razpadati. Zaostrovanja so pripeljala do nove bratomorne vojne, ki se je končala šele leta 1995.

4. PREDMETA GEOGRAFIJA IN ZGODOVINA V OSNOVNI ŠOLI

4.1. Opredelitev predmeta geografija v osnovni šoli

Po Vrišerju (2002, str. 5) je moderna geografija »veda o Zemljinem površju, ki raziskuje razširjenost, vplive in medsebojno soodvisnost tistih prirodnih in družbenih pojavov, ki sodelujejo pri oblikovanju Zemljinega površja kot celote ali njenih posameznih delov«. Ta kompleksna naravoslovno-družboslovna veda vzročno-posledično povezuje znanje o naravnem in družbenem okolju ter uči mladega človeka celostnega razmišljanja (Učni načrt geografija, 2011, str. 5).

Geografija, ki ji je v osnovni šoli namenjenih 221,5 ur (v 6. razredu 35 ur, v 7. razredu 70 ur, v 8. razredu 52,5 ur ter 64 ur v 9. razredu), se kot samostojni predmet pojavi v 6. razredu (Prav tam, str. 1). Pred tem se geografske vsebine pojavijo v okviru predmeta spoznavanje okolja (v 1., 2. in 3. razredu) oziroma pri predmetu družba (v 4. in 5. razredu).

V osnovnošolski program je geografija vključena zato, da »učencu pomaga pridobiti znanje, sposobnosti in spretnosti, s katerimi se orientira in razume ožje in širše življenjsko okolje, in da vzgaja v pravilnem vrednotenju in spoštovanju okolja, s čimer si pridobi tudi odnos do narave, sebe, sočloveka in družbe« (Prav tam, str. 4).

Učenci ob spoznavanju in razumevanju različnih kultur, socialnih skupin, njihovih predstavnikov ter družbenih odnosov razvijajo pozitivna stališča do kulturne raznolikosti in razvijajo medkulturne odnose. Pri geografiji učenci prav tako razvijajo pozitiven odnos do domovine, občutek pripadnosti svojemu narodu in državi ter ljubezen do naravne in kulturne dediščine. Poleg naštetega učence pri pouku geografije usposabljammo za odgovoren, solidaren in angažiran odnos do naravnega in družbenega okolja ter za reševanje prostorskih vprašanj in vzajemno sožitje med naravo in človekom z vidika sonaravnega trajnostnega razvoja. S tem geografija mladega človeka pripravlja na aktivno in odgovorno državljanstvo tako na lokalni kot tudi na planetarni ravni. Poznavanje vrednot, ljudi in družbe doma in po svetu prispeva k razumevanju med narodi in spoštovanju različnosti. Vse te cilje se razvija s tesnim navezovanjem na slovenščino, druge tuje jezike, zgodovino ter na državljansko vzgojo

in etiko. Z razvojem spretnosti uporabe preprostih geografskih raziskovalnih metod bodo učenci znali pridobiti informacije v okolju in o okolju ter v celoto povezali zakonitosti, ki med seboj povezujejo najrazličnejše pojave in tvorijo stvarno podobo Zemljinega površja (Prav tam, str. 4).

Cilje pouka geografije se dosega z aktualnim in smotrnim izbiranjem vsebin, s sodobnimi učnimi oblikami in metodami, z raznolikim izborom učnih pripomočkov in medijev ter s čim pogostejšim neposrednim geografskim opazovanjem pojavov in procesov. Veliko pozornosti je potrebno nameniti pouku na prostem, saj se s tem omogoča doživljajsko učinkovitejši pouk. Medpredmetne šolske ekskurzije in terensko delo so dober primer za razvijanje vseživljenjskega znanja, s katerimi učenci pridobivajo novo znanje, ga dopolnjujejo in razširjajo (Prav tam, str. 5).

4.1.1. Splošni cilji predmeta geografija v osnovni šoli

Učenci pri predmetu geografija razvijajo poznavanje in razumevanje:

- »lokacij in prostorov (lokalni, regionalni in planetarni vidik), da bi bili sposobni postaviti lokalne, nacionalne in mednarodne dogodke v geografski okvir in razumeti osnovne prostorske odnose;
- glavnih naravnih sistemov na Zemlji (relief, prst, vodovje, podnebje, rastlinstvo, živalstvo), v medsebojni pokrajnotvorni povezanosti, da bi razumeli součinkovanje v ekosistemih in med njimi;
- glavnih družbenoekonomskih sistemov na Zemlji (kmetijstvo, naselitev, gospodarstvo, energija, prebivalstvo in drugi), da bi pridobili občutek za prostor;
- različnosti ljudi in družb na Zemlji, da bi cenili kulturno bogastvo človeštva;
- pomembnejših geografskih pojavov in procesov v domači regiji (v domačem kraju, občini) (lokalna raven), državi (regionalna raven) in na svetu (planetarna raven) z vidika časovnih sprememb, da bi spoznali, da je vse v nenehnem spreminjanju (procesni vidik);
- problemov, izzivov in možnosti v okviru planetarne soodvisnosti« (Učni načrt geografija, 2011, str. 6).

Učenci pri predmetu geografija razvijajo spretnosti:

- »uporabe besednih, količinskih in simboličnih podatkov, kot so besedila, slike, grafi, tabele, diagrami in zemljevidi (kartografska, numerična in funkcionalna pismenost);
- zbiranja in uporabe virov informacij s terenskimi metodami in tehnikami dela (risanje panoramskih slik, tematskih zemljevidov, kartiranje, anketiranje, merjenje ...);
- zbiranja in interpretiranja sekundarnih virov informacij ter uporabe statističnih podatkov;
- uporabe komunikacijskih, miselnih, praktičnih in socialnih veščin za raziskovanje geografskih tem na lokalni, regionalni, nacionalni in planetarni ravni;
- osnovnega geografskega proučevanja in raziskovanja domače pokrajine in Slovenije ter sposobnost za uspešno vključevanje v odločanje o njunem razvoju;
- za vrednotenje protislovij v okolju (lokalnem, regionalnem, planetarnem) sodobnega sveta, obenem pa se usposablja za prepoznavanje nujnosti trajnostnega razvoja ter odgovornosti do ohranjanja fizičnih in bioloških življenjskih razmer za prihodnje generacije;
- pravilnega ravnanja ob morebitnih naravnih nesrečah« (Prav tam, str. 6).

Učenci pri predmetu geografija razvijajo vrednote, ki prispevajo k:

- »razvijanju pozitivnih čustev do domovine, občutka pripadnosti svojemu narodu in državi ter ljubezni do njene naravne in kulturne dediščine;
- zanimanju za družbene potrebe, reševanju skupnih trajnostnih prostorskih vprašanj na lokalni, nacionalni, regionalni in planetarni ravni;
- vrednotenju raznolikosti in lepote naravnega okolja na eni strani in različnih življenjskih razmer ter družbenih potreb na drugi;
- skrbi za kakovost in načrtovanje uravnotežene rabe okolja ter skrbi za življenje prihodnjih generacij (trajnostni razvoj);
- povezovanju različnih vidikov izobraževanja, kot so spoznavni, čustveni, etični, estetski, motorični;
- razumevanju pomena odnosov in vrednot pri odločanju v posegih v prostor;
- pripravljenosti za odgovorno uporabo geografskega znanja in veščin v osebni, poklicni in javni življenju;
- skrbi za ohranjanje zdravja okolja in lastnega zdravja;
- pripravljenosti vživljanja v položaj drugih in pomoči ob naravnih nesrečah;

- spoštovanju pravice do enakopravnosti vseh ljudi, ohranjanju kakovosti naravnega in družbenega okolja za prihodnje generacije;
- reševanju lokalnih, regionalnih in planetarnih vprašanj po načelih trajnostnega razvoja in načelih Svetovne deklaracije o človekovih pravicah« (Prav tam, str. 7).

4.1.2. Izbrani operativni cilji in vsebine pri geografiji v osnovni šoli

V nadaljevanju so predstavljeni tisti učni cilji in vsebine, ki so zapisani v učnem načrtu za geografijo v osnovni šoli in bi jih bilo mogoče doseči s pomočjo opisanih geografskih značilnosti preučevanega območja v tem diplomskem delu (v preglednicah 6 in 7 so pod izbrane vsebine navedene vsebine za Belo krajino oziroma preučevano območje).

Preglednica 6: Izbrani učni cilji in izbrane vsebine pri predmetu geografija v osnovni šoli

IZBRANE VSEBINE	UČNI CILJI
- <i>HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i> - <i>PODNEBNE ZNAČILNOSTI BELE KRAJINE</i> - <i>DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i> - <i>GOSPODARSTVO BELE KRAJINE</i> - <i>KMETIJSTVO</i>	<i>Učenec:</i> - <i>uporablja različne načine zbiranja in prikazovanja geografskih informacij;</i>
- <i>GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE POTEZE BELE KRAJINE</i>	- <i>se orientira na zemljevidu in giblje po pokrajini;</i>
- <i>GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE POTEZE BELE KRAJINE</i>	- <i>se zdravo in koristno giblje v naravi pri izvajanju terenskega dela in pri ekskurzijah;</i>
- <i>HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i> - <i>PODNEBNE ZNAČILNOSTI BELE KRAJINE</i> - <i>PEDOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i> - <i>VEGETACIJA JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i> - <i>PROMET</i>	- <i>se usposablja za uporabo različnih vrst zemljevidov;</i>
- <i>GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE POTEZE BELE KRAJINE</i> - <i>HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KAPNICE, KALI, VODNE JAME IN KRAŠKI IZVIRI – VODNI VIRI PRETEKLOSTI; MLINI IN ŽAGE; POPLAVE</i> - <i>PODNEBNE ZNAČILNOSTI BELE KRAJINE</i> - <i>VEGETACIJA JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i> - <i>NASELJA IN POSELITEV JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; BELOKRANJSKA HIŠA</i>	- <i>spoznava različne načine življenja ljudi in njihove prilagoditve na prevladujoče reliefne oblike, podnebje in rastlinstvo;</i>
- <i>GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE POTEZE BELE KRAJINE</i> - <i>HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KAPNICE, KALI, VODNE JAME IN KRAŠKI IZVIRI – VODNI VIRI PRETEKLOSTI, MLINI IN ŽAGE</i> - <i>VEGETACIJA JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i>	- <i>spoznava naravno in kulturno dediščino Slovenije ter pomen gibanja v naravi;</i>

- DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KOČEVARJI, USKOKI - NASELJA IN POSELITEV JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; BELOKRANJSKA HIŠA		- se usposablja za uporabo komunikacijskih, miselnih, praktičnih in socialnih veščin za raziskovanje geografskih vprašanj na lokalni, regionalni in planetarni ravni; - razvija sposobnost za osnovno proučevanje in raziskovanje pokrajine (lokalne, regionalne) ter sposobnost za vključevanje v odločanje o njenem razvoju;
	- HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KAPNICE, KALI, VODNE JAME IN KRAŠKI IZVIRI – VODNI VIRI PRETEKLOSTI, MLINI IN ŽAGE - DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KOČEVARJI, USKOKI - NASELJA IN POSELITEV JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; BELOKRANJSKA HIŠA - PEDOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE	- spoznava potrebo po ohranjanju naravne in kulturne dediščine; - uporablja osnovne načine zbiranja geografskih informacij v konkretnem primeru; - pridobljeno znanje medpredmetno pogloblja in nadgradi z interdisciplinarno ekskurzijo v izbrano naravno geografsko enoto Slovenije; - usposablja se za uporabo komunikacijskih, miselnih, praktičnih in socialnih veščin za raziskovanje geografskih vprašanj na lokalni, regionalni in planetarni ravni; - spoznava geografske značilnosti Slovenije; - razvija prostorsko predstavo o Sloveniji, Evropi in svetu; - ob primerih vrednosti razvija odnos do naravne in kulture dediščine svoje domovine;
- HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KAPNICE, KALI, VODNE JAME IN KRAŠKI IZVIRI – VODNI VIRI PRETEKLOSTI, MLINI IN ŽAGE - DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KOČEVARJI, USKOKI - NASELJA IN POSELITEV JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; BELOKRANJSKA HIŠA		- razvija pozitivna čustva do domovine, občutek pripadnosti svojemu narodu in državi ter ljubezen do njene naravne in kulturne dediščine ter spoštovanja narodnostnih pravic; - na primeru domače regije se uri in usposablja za uporabo preprostih metod raziskovalnega dela na lokalnem in regionalnem območju ter razvija sposobnost za vključevanje v odločanje o njihovem razvoju; - na podlagi različnih virov, statističnih podatkov in digitalnih gradiv oblikuje izvlečke, sklepe in nakazuje rešitve.
- HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE - DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE		

Vir: Učni cilji so iz: Učni načrt geografija, 2011, str 8, 10, 13–14, 16–17.

Preglednica 7: Izbrani operativni cilji, vsebine in izbrane vsebine pri geografiji v osnovni šoli

6. RAZRED		
VSEBINA	IZBRANE VSEBINE	OPERATIVNI CILJI
ŽIVLJENJE OB OBALAH IN NA OTOKIH;	GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE	Učenec: - ob slikovnem gradivu primerja prevladujoče reliefne

ŽIVLJENJE NA CELINI	ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE,	oblike na zemeljskem površju; - ob izbranih primerih opiše življenjske razmere ljudi v odvisnosti od reliefnih oblik;
	KAPNICE, KALI, VODNE JAME IN KRAŠKI IZVIRI – VODNI VIRI PRETEKLOSTI,	
	NASELJA IN POSELITEV JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; BELOKRANJSKA HIŠA	
	KMETIJSTVO	
ORIENTACIJA IN UPODABLJANJE ZEMLJINEGA POVRŠJA;		- se orientira in giblje v naravi s kompasom in zemljevidom; - izdela svoj reliefni zemljevid in panoramsko sliko domače pokrajine;
ORIENTACIJA NA ZEMLJINI OBLI, STOPINJSKA MREŽA IN GEOGRAFSKA LEGA, ORIENTACIJA V NARAVI IN NA ZEMLJEVIDU;		
UPODABLJANJE ZEMLJINEGA POVRŠJA, NAČINI PRIKAZOVANJA ZEMLJINEGA POVRŠJA, ZEMLJEVID		
GIBANJE ZEMLJE;	PODNEBNE ZNAČILNOSTI BELE KRAJINE	- razume vzroke za spreminjanje dneva in noči v letu;
KROŽENJE IN VRTENJE;		
KOLENDAR: LETO, MESEC, TEDEN;		
ČASOVNI PAS IN DATUMSKA MEJA		
PODNEBNE ZNAČILNOSTI ZEMLJE	PODNEBNE ZNAČILNOSTI BELE KRAJINE	- primerja osnovne temperaturne in padavinske značilnosti posameznih toplotnih pasov ter njihov vpliv na rastlinstvo in živalstvo;
	VEGETACIJA JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE	
UPORABIMO ZNANJE: ŠOLSKA EKSKURZIJA		- obišče vsaj eno naravnogeografsko enoto Slovenije (interdisciplinarna ekskurzija); - spozna lepote in geografsko pestrost Slovenije v okviru ekskurzije ali terenskega dela; - pridobiva prostorske predstave o domačem kraju, pokrajini in državi; - spoznava vrednote in enkratnost slovenske pokrajine, razvija ljubezen in spoštovanje do slovenske naravne in kulturne dediščine in pripadnost slovenski državi; - razvija sposobnost uporabe preprostih metod geografskega raziskovanja, kot so opazovanje, merjenje, preprosta analiza, intervju, kartiranje, uporaba statističnih in drugih virov in literature na terenu.

7. RAZRED

VSEBINA	IZBRANE VSEBINE	OPERATIVNI CILJI
NARAVNOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI EVROPE IN AZIJE (EVRAZIJE)	GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE	Učenec: - našteje največje reliefne oblike;

PREBIVALSTVO IN POSELITEV EVROPE IN AZIJE	DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE, NESELJA IN POSELITEV JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE KMETIJSTVO	- opiše vzroke in posledice različne gostote poselitve;
SREDNJA EVROPA		- določi geografsko lego Srednje Evrope; - na zemljevidu pokaže značilne pokrajinske enote in razloži prehodnost Srednje Evrope v reliefnem in prometnem smislu ter pomen te prehodnosti za življenje ljudi;
PANONSKA NIŽINA	HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE PODNEBNE ZNAČILNOSTI BELE KRAJINE PEDOGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE VEGETACIJA JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE	- ugotavlja povezanost podnebja, rastlinstva in prsti.

9. RAZRED

VSEBINA	IZBRANE VSEBINE	OPERATIVNI CILJI
GEOGRAFSKA LEGA SLOVENIJE	KOČEVARJI USKOKI KOLPA – LOČNICA ALI MOST MED DVEMA NARODOMA? PROMET	Učenec: - ovrednoti pomen lege na stičišču naravnih enot Evrope, jezikovnih skupin in širjenja EU na področju gospodarstva in prometa;
NARAVNOGEOGRAFSKE ENOTE SLOVENIJE	GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE	- na podlagi terenskega dela ovrednoti pomen površja in kamninske zgradbe za človeka;
DINARSKOKRAŠKE POKRAJINE; DINARSKOKRAŠKE PLANOTE IN HRIBOVJA; DINARSKOKRAŠKA PODOLJA IN RAVNIKI	GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE HIDROGEOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE PODNEBNE ZNAČILNOSTI BELE KRAJINE	- na zemljevidu omeji in razdeli slovenske dinarske pokrajine; - ob zemljevidu, slikovnem gradivu in klimogramih opiše značilnosti reliefa, podnebja in vodovja dinarskokraških pokrajin Slovenije;
GEOGRAFSKI PROSTOR SLOVENIJE KOT OMEJITVENI IN SPODBUJEVALNI DEJAVNIK RAZVOJA SLOVENIJE	GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE HIDROGEOGRAFSKE	- razume najpomembnejše naravno- in družbenogeografske pojave in procese ter njihovo sovpiljanje na prebivalstvo in gospodarstvo; - našteje in razloži dejavnike, ki vplivajo na različno gostoto poselitve Slovenije;

*ZNAČILNOSTI JUŽNEGA
DELA BELE KRAJINE*

*PODNEBNE ZNAČILNOSTI
BELE KRAJINE*

*DEMOGRAFSKE
ZNAČILNOSTI JUŽNEGA
DELA BELE KRAJINE*

*NASELJA IN POSELITEV
JUŽNEGA DELA BELE
KRAJINE*

<i>GOSPODARSTVO</i>	<i>DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE</i>	- primerja starostno in spolno sestavo prebivalstva Slovenije z državami EU in izbranimi državami sveta; - razloži vzroke in posledice selitev prebivalstva v Sloveniji in EU;
	<i>KMETIJSTVO</i>	- našteje gospodarske dejavnosti in razloži povezanost naravnih in družbenih razmer za razvoj gospodarstva;
	<i>INDUSTRIJA</i>	- vrednoti naravno in kulturno dediščino Slovenije kot temelj za razvoj turizma.
	<i>PROMET</i>	
	<i>TURIZEM</i>	

Vir: Vsebina in operativni cilji so iz: Učni načrt geografija, 2011, str 8–19.

V učenem načrtu je namen pouka geografije določen s splošnimi vzgojno-izobraževalnimi cilji ter s splošnimi in specifičnimi cilji predmeta. Medtem ko prvi opredeljujejo geografijo kot obvezen šolski predmet s temeljno izobraževalno vrednostjo, pa jo drugi opredeljujejo kot celostno in problemsko učno področje, ki učence usmerja v razumevanje sveta, prepoznavanje njegovega nenehnega razvoja in preoblikovanja ter dojemanje dinamičnega součinkovanja sestavnih elementov. Izobraževalno poslanstvo sodobne geografije torej ni enciklopedičnost znanja, temveč pridobivanje znanja, miselnih veščin, praktičnih spretnosti ter oblikovanje vrednot in stališč (Učni načrt geografija, 2011, str. 29).

Učenci naj bi ob deklarativnem geografskem znanju (definicije, podatki, zemljepisna imena, strukture prostora, procesi, zakonitost ...) razvijali tudi proceduralno znanje, tj. splošne sposobnosti in spretnosti (komunikacijske, računske, opazovalne, domišljajske, organizacijske, prostorske, socialne, motorične ...) ter življenjske veščine. Poznavanje osnovnih geografskih pojmov in procesov je tisti učni temelj, na katerem lahko razvijamo sposobnost uporabe strokovnega geografskega znanja in dosežemo geografsko pismenost učencev (Prav tam, 2011, str. 29–30).

4.2. Opredelitev predmeta zgodovina v osnovni šoli

Zgodovina je družboslovna veda o preteklosti, »je mozaik dopolnjujočih se drobcev spoznanj o človekovi preteklosti, ki ga v dialogu s preteklostjo skozi razkrinkavanje mitov ter na podlagi skrbnega preverjanja virov oblikujejo zgodovinarji različnih kultur, upošteva spoznanja drugih družboslovnih in humanističnih ved« (Luthar, 1997, str. 14).

Zgodovini, ki se kot samostojen predmet v osnovni šoli pojavi v 6. razredu, je namenjenih 239 ur (35 v 6. razredu, po 70 v 7. in 8. razredu ter 64 ur v 9. razredu) (Učni načrt zgodovina, 2011, str. 1). Pred tem se zgodovinske vsebine pojavijo v okviru predmeta spoznavanje okolja (v 1., 2. in 3. razredu) oziroma pri predmetu družba (v 4. in 5. razredu).

Učni načrt je zasnovan učnocijno in procesnorazvojno, tako da omogoča uresničevanje vzgojno-izobraževalnih ciljev pouka zgodovine in osnovnošolskega izobraževanja. Zgodovina je v osnovnošolski program vključena zato, da »pri učencih spodbuja zanimanje za preteklost slovenskega naroda in prostora ter celotne človeške družbe. Učenci spoznavajo in proučujejo najpomembnejše zgodovinske dogodke, pojave in procese iz lokalne, regionalne, slovenske, evropske in svetovne zgodovine. Številni raznovrstni primeri in zgledi spodbujajo razumevanje življenja, delovanja, miselnosti in ustvarjalnosti v posameznih obdobjih človeške zgodovine ter omogočajo spoznavanje in razumevanje sebe kot posameznika in člana lokalne skupnosti in družbe« (Prav tam, str. 4). Z izostritvijo spretnosti preprostega zgodovinskega raziskovanja z različnimi zgodovinskimi viri, bodo znali poiskati dokaze in argumente za svoje sklepe, poglede, mnenja in stališča ter jih znali zagovarjati (Prav tam, str. 4).

Učni načrt je zasnovan tako, da učitelj izbira, razširja in pogloblja teme glede na zanimanje učencev. Približno 75 % vsebin je obveznih, medtem ko je preostalih 25 % takšnih, da jih lahko učitelj izbira skupaj z učenci glede na njihovo zanimanje in po svoji strokovni presoji. Izbirne vsebine z uporabo sodobnih didaktičnih pristopov omogočajo dejavnejšo vlogo učencev in gradnjo različnih vrst znanja, tj. vsebinskega (deklarativnega) in proceduralnega (veščin in spretnosti). Učni načrt je zasnovan tematsko in kronološko progresivno, tj. od starejših k novejšim zgodovinskim obdobjem. Medtem ko v 6. in 9. razredu prevladuje

tematski pristop, so v 7. in 8. razredu teme razporejene enciklopedično z opredeljenimi izbirnimi in obveznimi temami (Prav tam, str. 4). Učni načrt za zgodovino (2011, str. 40) med drugim učiteljem priporoča, da v pouk vključijo čim več primerov iz lokalne, regionalne in narodne zgodovine.

Procesna zasnova učnega načrta omogoča vključevanje številnih dejavnosti prek izbranih didaktičnih pristopov, ki se lahko izvajajo v učilnici ali zunaj, v obliki ekskurzij, zgodovinskega terenskega in projektnega dela, učenja z odkrivanjem, z igro vlog in simulacijo, avtentičnim in raziskovalnim učenjem, medpredmetnim povezovanjem itd. (Prav tam, str. 4, 41). Vsi ti raznovrstni didaktični pristopi pa spodbujajo in uvajajo učence v samostojno delo z pisnimi, ustnimi, slikovnimi in filmskimi zgodovinskimi viri (Prav tam, str. 41).

Izrednega pomena za sodobni pouk zgodovine je sodelovanje z institucijami, ki so povezane z zgodovino in kulturno dediščino, kot so muzeji, galerije, arhivi in knjižnice, saj učenci ob tem razvijajo spoštljiv in odgovoren odnos do ohranjanja in varovanja kulturne dediščine ter razvijajo spretnosti iskanja in zbiranja novih informacij (Prav tam, str. 41).

4.2.1. Splošni cilji predmeta zgodovina v osnovni šoli

Učenci so zmožni:

- »izgrajevati, razširjati in poglobljati znanje o najpomembnejših dogodkih, pojavih in procesih iz svetovne, evropske, regionalne in nacionalne zgodovine ter razvijati sposobnost uporabe zgodovinskih pojmov in konceptov;
- izgrajevati, poglobljati in razširjati znanje o vsakdanjem življenju, delu in miselnosti ljudi v posameznih zgodovinskih obdobjih in vzrokih za njihovo spreminjanje;
- prek stikov z učenci iz Slovenije in tujine primerjati različne načine življenja;
- razvijati spretnosti časovne in prostorske predstavljalnosti;
- z uporabo in učenjem ob raznovrstnih zgodovinskih virih razvijati spretnosti preproste uporabe zgodovinskih raziskovalnih metod, prilagojenih starosti in zmožnosti učencev;
- razvijati zmožnosti preproste analize, sinteze in interpretacije uporabnih in verodostojnih podatkov in dokazov iz zgodovinskih virov in literature iz različnih medijev, za raziskovanje in poznavanje življenja ljudi v preteklosti;

- razvijati zmožnosti oblikovanja samostojnih utemeljenih zaključkov, pogledov, mnenj in stališč, vživljanja v različne perspektive in snovanja izvirnih predlogov in rešitev;
- po svojih zmožnostih razvijati spretnosti uporabe zgodovinskih virov in informacij z uporabo informacijske tehnologije (IT);
- z učenjem ob raznovrstnih in večperspektivnih zgodovinskih virih razvijati zmožnosti kritične presoje in razlage zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov v preteklosti in sodobnosti;
- razviti dovzetnost za različne poglede na zgodovino oz. interpretacije zgodovine ter razumeti, zakaj se pojavijo;
- razviti sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja ter svoje poglede na zgodovino;
- predstaviti svoje znanje na različne načine: ustno, pisno, grafično, ilustrativno, z IT itd.;
- ob izgrajevanju, poglobljanju in razširjanju znanja iz slovenske zgodovine razvijati zavest o narodni identiteti in državni pripadnosti;
- poudariti pomen pozitivnih kulturnih vplivov znotraj slovenskega naroda in s sosednjimi narodi;
- na primerih iz krajevne zgodovine presoјati pomen ohranjanja in varovanja kulturne dediščine ter razvijati odgovoren odnos do okolja;
- oceniti pomen knjižnic, muzejev in arhivov;
- razvijati enakopraven odnos med spoloma;
- razvijati pozitiven odnos do ljudi s posebnimi potrebami;
- razvijati sposobnost za razumevanje in spoštovanje različnih kultur, ver, ras in skupnosti;
- obsoditi zločine proti človeštvu, genocide, holokavst in druge oblike množičnega kršenja človekovih pravic;
- obsoditi politične sisteme, ki ne spoštujejo človekovih pravic;
- razvijati dojemljivost za vrednote, pomembne za življenje v sodobni demokratični družbi: strpnost v medsebojnih stikih in odnosih, spoštovanje drugačnosti in različnosti, medsebojno sodelovanje, spoštovanje človekovih pravic in demokratičnega državljanstva;
- pripravljati se na samostojno in odgovorno ravnanje v življenju kot posamezniki in kot člani lokalne skupnosti in družbe« (Učni načrt zgodovina, 2011, str. 5–6).

4.2.2. Izbrani operativni cilji in vsebine pri zgodovini v osnovni šoli

V nadaljevanju so predstavljeni tisti učni cilji in vsebine iz učnega načrta za zgodovino v osnovni šoli, ki bi jih bilo mogoče doseči s pomočjo zgodovinskega orisa preučevanega območja (v preglednici 8 je zgodovinski oris naveden pod izbrana vsebina za Belo krajino oziroma preučevano območje).

Preglednica 8: Izbrani operativni cilji, vsebine in izbrane vsebine pri predmetu zgodovina v osnovni šoli

6. RAZRED		
1. obvezna tema: OSTANKI PRETEKLOSTI (SPOZNAVAMO ZGODOVINO)		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
ZGODOVINSKI ČAS	SREDNJI VEK V BELI KRAJINI;	Učenci:
- ZGODOVINSKA OBDOBJA	GRAD IN GOSPOSTVO POLJANE;	- znajo določiti neki zgodovinski letnici
- ŠTETJE LET	GRAD IN TRG VINICA;	ustrezno desetletje, stoletje in tisočletje;
	OBDOBJE TURŠKIH VPADOV	
KAKO SPOZNAVAMO PRETEKLOST?	MLAJŠA KAMENA IN BAKRENA DOBA V JUŽNEM DELU BELE	- pojasnijo pomen zgodovinskih virov za zgodovino.
- ZGODOVINSKI VIRI: PISNI, USTNI IN MATERIALNI	KRAJINE;	
	BRONASTA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE;	
	ŽELEZNA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE;	
	SREDNJI VEK V BELI KRAJINI;	
	GRAD IN GOSPOSTVO POLJANE;	
	GRAD IN TRG VINICA	
2. izbirna tema: ČLOVEK RAZMIŠLJA, USTVARJA IN GRADI		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
PREGLED GRADNJE ČLOVEŠKIH BIVALIŠČ SKOZI ZGODOVINSKA OBDOBJA	MLAJŠA KAMENA IN BAKRENA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE;	Učenci:
- OD PREPROSTE HIŠE DO SODOBNE STOLPNICE	BRONASTA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE;	- opišejo primere človeških bivališč in naselij v posameznih zgodovinskih obdobjih;
- VRSTE GRADBENEGA MATERIALA	ŽELEZNA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE;	- primerjajo in pojasnijo podobnosti in razlike v bivališčih nekoč in danes;
	SREDNJI VEK V BELI KRAJINI;	- navedejo vrste gradbenega materiala ter sklepajo o namembnosti bivališč.
	GRAD IN GOSPOSTVO POLJANE;	
	GRAD IN TRG VINICA;	
	NASELJA IN POSELITEV JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE;	
	BELOKRANJSKA HIŠA	
3. izbirna tema: KULTURNA DEDIŠČINA		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
KULTURNA DEDIŠČINA	GEOLOŠKE IN GEOMORFOLOŠKE POTEZE BELE KRAJINE;	Učenci:
	KAPNICE, KALI, VODNE JAME IN KRAŠKI IZVIRI – VODNI VIRI PRETEKLOSTI;	- pojasnijo razliko med pojmom kulturna in naravna dediščina;
	MLINI IN ŽAGE;	- opišejo primere naravne in kulturne dediščine;
	KOČEVARJI;	- na primerih iz krajevnega zgodovine opišejo pomen ohranjanja kulturne dediščine;
	USKOKI;	- oblikujejo svoj načrt za ohranitev izbranega kulturnozgodovinskega spomenika iz domačega kraja;
	BELOKRANJSKA HIŠA;	- na primerih iz vsakdanjega življenja prikažejo pomen spoštovanja do različnih
	MLAJŠA KAMENA IN BAKRENA DOBA V JUŽNEM DELU BELE	

KRAJINE;
BRONASTA DOBA V JUŽNEM
DELU BELE KRAJINE;
ŽELEZNA DOBA V JUŽNEM
DELU BELE KRAJINE;
GRAD IN GOSPOSTVO POLJANE;
GRAD IN TRG VINICA

kultur, pomen spodbujanja strpnosti do
različnih kultur in medkulturnega
sodelovanja;

ŠEGE IN NAVADE

- na primerih iz krajevine zgodovine opišejo najbolj znane šege in navade;

DOMAČA OBRT

- zberejo podatke o domačih obrteh, ki so se ohranile do danes;
- navedejo primere domačih obrti in opišejo njihove izdelke.

7. RAZRED

4. izbirna tema: PRAZGODOVINA NA SLOVENSKEM

VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA NA SLOVENSKEM	MLAJŠA KAMENA IN BAKRENA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE; BRONASTA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE; ŽELEZNA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE	Učenci: - opišejo glavne arheološke najdbe iz različnih obdobj na tleh današnje Slovenije;
OD SPODMOLOV IN JAM PREK KOLIŠČ DO GRADIŠČ	MLAJŠA KAMENA IN BAKRENA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE; BRONASTA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE; ŽELEZNA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE	- razložijo vpliv naravnih geografskih možnosti in sosednjih kultur na uveljavljanje sprememb in izboljšav v načinih življenja v posameznih obdobjih prazgodovine.

5. obvezna tema: RIMSKA DRŽAVA

VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
RIMLJANI NA TLEH DANAŠNJE SLOVENIJE	RIMSKA DOBA; RIMSKA DOBA V JUŽNEM DELU BELE KRAJINE	Učenci: - pojasnijo glavne spremembe, ki so jih prinesli Rimljani na ozemlje današnje Slovenije; - opišejo glavne rimske spomenike na tleh današnje Slovenije.

6. obvezna tema: SREDNJI VEK – OBLIKOVANJE NOVE KULTURNE IN POLITIČNE PODOBE EVROPE

VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
PRESELJEVANJE LJUDSTEV – NASTAJANJE NOVE EVROPE	RIMSKA DOBA SREDNJI VEK	Učenci: - pojasnijo novi politični zemljevid Evrope po preseljevanju ljudstev;
KARANTANIJA, KARNIOLA IN SPODNJA PANONIJA	SREDNJI VEK	- analizirajo pomen oblikovanja prvih slovanskih tvorb v Vzhodnih Alpah;
SLOVENSKI PROSTOR V OKVIRU SVETEGA RIMSKEGA CESARSTVA NEMŠKE NARODNOSTI	SREDNJI VEK; SREDNJI VEK V BELI KRAJINI	- razložijo položaj slovenskih (zgodovinskih) dežel v okviru rimsko-nemškega cesarstva.

8. RAZRED

7. obvezna tema: SPREMENJENA POLITIČNA IN VERSKA PODOBA EVROPE

VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
POSLEDICE ŠIRJENJA OSMANSKEGA IMPERIJA	OBDOBJE TURŠKIH VPADOV; GRAD IN GOSPOSTVO POLJANE; GRAD IN TRG VINICA;	Učenci: - sklepajo o posledicah širjenja osmanske oblasti na Balkanu;

	USKOKI; BELOKRANJSKA HIŠA	- pojasnijo posledice turških vpadov v slovenske (zgodovinske) dežele.
8. obvezna tema: OD FEVDALNE RAZDROBLJENOSTI DO KONCA STAREGA REDA		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
NAPOLEON IN NJEGOVE VOJNE	ILIRSKÉ PROVINCE	Učenci: - na zemljevidu pokažejo obseg Ilirskih provinc in opišejo njihov vpliv na razvoj slovenske narodne zavesti.
9. obvezna tema: INDUSTRIALIZACIJA		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
INDUSTRIJSKA REVOLUCIJA V VELIKI BRITANiji	INDUSTRIJA	Učenci: - razložijo pojma industrijska revolucija in industrializacija in sklepajo, zakaj se je najprej pojavila v Veliki Britaniji; - opišejo gospodarske dejavnosti, ki so se razvile v prvi fazi industrializacije;
SELITVE EVROPEJCEV	DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; GOSPODARSTVO BELE KRAJINE; KMETIJSTVO; INDUSTRIJA	- sklepajo o vzrokih in posledicah selitev.
9. RAZRED		
10. obvezna tema: SLOVENCi V 20. IN 21. STOLETJU		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
SLOVENCi MED AVTONOMISTIČNIMI IN CENTRALISTIČNIMI TEŽNJAMI	KRATKO 20. STOLETJE VINIŠKA REPUBLIKA	Učenci: - pojasnijo prizadevanja Slovencev po avtonomiji v kraljevini Jugoslaviji;
SLOVENCi MED DRUGO SVETOVNO VOJNO		- z različnih perspektiv pojasnijo dogajanje na Slovenskem v času druge svetovne vojne.
11. izbirna tema: SPREMINJANJE VSAKDANjIKA V 20. STOLETJU		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
SPREMINJANJE ŽIVLJENJSKIH NAVAD PREBIVALSTVA	DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KMETIJSTVO; INDUSTRIJA	Učenci: - na primerih pojasnijo, kako so se spreminjale življenjske navade prebivalstva;
PRESELJEVANJE LJUDI	DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI JUŽNEGA DELA BELE KRAJINE; KOČEVARJI; USKOKI	- pojasnijo posledice preseljevanj ljudi in pojavne oblike stikov med ljudmi različnih kulturnih navad.
12. izbirna tema: VOJNE V 20. IN 21. STOLETJU		
VSEBINA	IZBRANA VSEBINA	OPERATIVNI CILJI
VOJNE V 20. IN 21. STOLETJU - PRVA SVETOVNA VOJNA - DRUGA SVETOVNA VOJNA	KRATKO 20. STOLETJE VINIŠKA REPUBLIKA	Učenci: - primerjajo glavne značilnosti vojn najnovejšega obdobja.

Vir: Vsebina in operativni cilji so iz: Učni načrt zgodovina, 2011, str. 7–26.

Iz analize učnih načrtov za geografijo in zgodovino v osnovni šoli je razvidno, da je predvideno veliko operativnih učnih ciljev, ki jih lahko uresničimo pri pouku v naravi. Kot pričakovano je takšnih sicer več pri geografiji, saj je pomen učenja na prostem izpostavljen v geografskem učnem načrtu, kjer je zapisano, da naj bi učitelj v okviru rednega učnega

programa večkrat organiziral terensko delo in učne ekskurzije. Prav tako je zapisano, da »treba pri izboru lokacije učnega prostora upoštevati pestrost in raznovrstnost fizičnih okolij, človeških dejavnosti, kultur, družbenoekonomskih sistemov na različnih stopnjah razvoja in preživetja. Didaktična primernost lokacij za pouk geografije na prostem mora ustrezati sporočilni moči pokrajine, povezanosti oziroma usmerjenosti v doseganje ciljev učnega načrta, dosegljivosti in varnosti, metodični raznolikosti in dostopnosti učnega gradiva« (Učni načrt geografija, 2011, str. 31).

5. POUK NA PROSTEM – GEOGRAFSKO-ZGODOVINSKA UČILNICA V NARAVI

Pouk je sistematičen in organiziran vzgojno-izobraževalni proces, usmerjen k doseganju novih kvalitiet. Učitelj s pomočjo različnih in skrbno izbranih didaktičnih načel, učnih metod, učnih oblik, učil, učnih pripomočkov in učnih vsebin učence vodi skozi učni proces do uresničitve zastavljenih učnih ciljev. Učenci naj bi pri tem aktivno sodelovali ter bolj ali manj trajno usvojili znanje in pridobili oziroma razvili različne veščine, sposobnosti in navade, ki jih lahko v praksi uporabijo v različnih življenjskih situacijah (Brinovec, 2004, str. 31).

Vsaka pokrajina je kot rezultat součinkovanja in sožitja med naravnimi in družbenimi elementi v prostoru, edinstven laboratorij za raziskovanje, kjer lahko učenci z neposrednim opazovanjem in proučevanjem samostojno spoznajo objektivno stvarnost, si oblikujejo jasne predstave in ugotovijo splošne geografske značilnosti ter prepoznajo zapuščino preteklosti. Tako pridobljeno znanje pa je trajnejše, saj so do njega prišli sami (Bevc, 1997, str. 5–9; Ivanšek, 1999, str. 6; Brinovec, 2004, str. 39–41). Tudi Trškanova (2007, str. 78) opisuje okolje, tj. okolica šole, domači kraj, domača pokrajina ali druge pokrajine v Sloveniji, kot primerno za izvajanje terenskega dela, saj to »predstavlja veliko možnosti za spoznavanje in odkrivanje naravno- in družbenogeografskih ter zgodovinskih, etnoloških in umetnostnih značilnosti pokrajine« (Prav tam, str. 78). Preučevanje lokalne zgodovine je temelj za poznavanje in razumevanje preteklih in aktualnih dogajanj najprej v domačem kraju, nato v Sloveniji, Evropi in v svetu (Prav tam, str. 8). Pouk na terenu je celosten, saj vključuje vsa čutila, s katerimi se aktivira tako kognitivno in emocionalno kot tudi socialno in motorično področje (Cunder, 2002, str. 124).

Za razvoj celostnega geografskega mišljenja je pomembno pravilno oblikovanje geografskih predstav, procesov in pojmov v opazovani oziroma preučevani pokrajini (Brinovec, 2004, str. 7). Ker neposrednega vtisa o zunanji podobi pokrajine ne more nadomestiti nobeno učilo ali učni pripomoček, je naloga učitelja, da učencem omogoči neposreden stik z domačo pokrajino. S postavitvijo učilnice v naravi, kjer po vzgojno-izobraževalnih ciljih občasno izvajamo pouk na prostem, lahko učenci v neposredni šolski okolici izvedejo različna opazovanja, meritve, intervjuje, ankete in se tako seznani s preprostimi znanstvenoraziskovalnimi metodami (Bevc, 1997, str. 5–9).

Lokacija učilnice v naravi je odvisna od naravno- in družbenogeografskih značilnosti okolice šole. Čeprav imajo šole na podeželju in obrobjih mest ugodnejše pogoje za postavitev učilnice v naravi kot šole v središčih mest, lahko slednje za učilnico v naravi uporabijo bližnjo ulico ali trg, mestni park, rekreacijsko površino ... Učilnica v naravi je lahko tudi vremenska opazovalnica s preprostimi merilnimi instrumenti, ki je postavljena na šolskem dvorišču. Podeželske šole in šole na obrobju mest pa lahko za učilnico v naravi izberejo bodisi bližnji travnik, gozd, potok ali vinograd bodisi kombinacijo različnih bližnjih lokacij (Prav tam, str. 9).

Pri pripravi učilnice v naravi je treba izbrati primerno lokacijo učnega prostora, kjer lahko učenci poiščejo nove informacije za reševanje nalog ter pri tem povezujejo teoretično znanje, ki so ga usvojili v razredu, z neposredno prostorsko izkušnjo. Poleg raznovrstnosti fizičnogeografskih okolij, razporeditve človeških dejavnosti, kultur, družbenoekonomskih sistemov moramo pri izbiri lokacije za izvajanje pouka v naravi upoštevati še njeno dosegljivost (ekonomičnost in varnost), metodično raznolikost, dostopnost učnega gradiva, sporočilno moč pokrajine in povezanost z doseganjem ciljev učnega načrta (Učni načrt geografija, 2011, str. 31).

Priprave na pouk v učilnici v naravi oziroma – na prostem – so sestavljene iz treh faz:

- *Učiteljeva priprava*

Učitelj v skladu z učnim načrtom najprej določi vzgojno-izobraževalne cilje, ki jih bodo učenci v učilnici v naravi uresničevali. Na podlagi ciljev izbere ustrezne učne metode in oblike za izvajanje pouka na prostem ter učila in učne pripomočke. Učitelj poišče in preuči razpoložljive vire in literaturo o prostoru, ki je izbran za učilnico v naravi. Pri pouku v

učilnici v naravi je priporočeno oblikovati manjše skupine, ki tako lažje opravijo meritve, analize in na koncu tudi primerjave. Pri oblikovanju skupin je potrebno upoštevati različne motorične in intelektualne sposobnosti učencev ter na podlagi tega oblikovati heterogene skupine.

- *Priprava materialnih pogojev za delo*

Osnovni in nepogrešljiv pripomoček pri preučevanju pokrajine je ustrezen zemljevid (npr. temeljni topografski načrt ali nemi zemljevid, na katerega učenci rišejo opažene spremembe). Poleg pisal, beležke, fotoaparata, primernih oblačil in obutve ter preprostih merilnih instrumentov, ki jih bodo učenci uporabili pri pouku v učilnici v naravi, je priporočljivo, da učitelj pripravi učni list, ki bo primeren nadomestek zapiskov.

- *Priprava učencev*

Učence je na pouk v učilnici v naravi potrebno pripraviti že v razredu, kjer jih seznanimoz vzgojno-izobraževalnimi cilji, s programom dela in z materialnimi pogoji. Predstavimo jim metode in oblike dela na terenu ter načine uporabe posameznih pripomočkov in merilnih inštrumentov. Šele na koncu jih razdelimo v skupine (Bevc, 1997, str. 13–16).

Učilnica v naravi temelji na terenskem delu, ki ga tudi Brinovec (2004, str. 163–166) pojmuje kot temeljno obliko geografskega dela. To je zbir različnih učnih oblik in metod, kjer učitelj učence neposredno spozna s pojavi in procesi v pokrajini, konkretno prikaže njihovo prepletanje v naravi in družbi ter pri tem oblikuje prostorsko predstavo učencev (Prav tam, str. 163–166).

Zgonik (1995, str. 142–143) razlikuje:

- samostojno raziskovanje učitelja in učencev ob aktivnem opazovanju terena ali pojava ter
- aktivno sodelovanje udeležencev ob primernem strokovnem in pedagoškem vodstvu.

Kent, Gilbertson in Hunt (1997; cv: Resnik Planinc, Nemec, 2010, str. 215) pa so opisali naslednje tri oblike terenskega dela:

- *opazovano terensko delo* od učencev zahteva zgolj prisotnost, ne pa njihove dejanske pozornosti, saj učitelj vodi celoten postopek;

- *sodelovalno terensko delo* naj bi pritegnilo pozornost učencev in poglobljalo njihovo znanje, pri čemer obstaja kontinuiteta med samostojnim delom učencev in učiteljevim delom, ki jih nadzoruje in usmerja, ter
- *začetno praktično delo in opazovanje z udeležbo*, kot alternativna oblika terenskega dela, kjer se lahko učenci priključijo posameznim organizacijam kot zaposleni, tj. praktikanti (Prav tam, str. 215–216).

Namen terenskega dela ni zgolj naučiti učence obvladati metode terenskega dela, temveč jih navaditi tudi samostojnega mišljenja in pridobivanja novih znanj in spretnosti (Resnik Planinc, Nemec, 2010, str. 215). Domače okolje je zaradi interdisciplinarnosti naravni motivator, ki omogoča skupinsko delo ter sodelovanje med učiteljem in učenci (Trškan, 2007, str. 11). Terensko delo v domači pokrajini učitelju omogoča doseganje različnih vzgojno-izobraževalnih ciljev, ki jih je Job (2006; cv: Resnik Planinc, Nemec, 2010, str. 215) razdelil na:

- *pojmovni razvoj* – s preselitvijo iz učilnice v stvarno pokrajino se nadgradi in poveže znanje in razumevanje učencev ter doprinese h kognitivnemu razvoju, saj učencem omogoča razumevanje odnosov med skupinami geografskih pojmov, pojavov in procesov;
- *veščine* – učenci s pomočjo terenskega dela razvijajo veščine komuniciranja, kartiranja, anketiranja, zbiranja podatkov, opazovanja ...;
- *čustveno učenje* – terensko delo spodbuja učence k izražanju občutkov, vtisov in izkustev, ki se pojavijo ob neposrednem opazovanju pokrajine ter tako pripomore k razvoju sposobnosti doživljajskega razumevanja in dojemanja različnih okolij;
- *vrednote* – terensko delo učencem omogoča razvoj razumevanja in spoštovanja različnih pogledov na politična, okoljevarstvena in socialna vprašanja ter zagovarjanja lastnih vrednot;
- *družbeni in socialni razvoj* – terensko delo teži k sodelovanju, tako med učenci samimi kot tudi med učenci in učitelji (Prav tam, str. 215).

Izobraževanje bi moralo biti s terenskim delom tesno povezano, zlasti pri geografiji in zgodovini, kjer poučevanje ni mogoče brez terenskega dela. Le-to pa mora vsebovati jasno oblikovane dejavnosti in pričakovane rezultate oziroma cilje, ki jih želimo s terenskim delom doseči. Pri pripravi in izvedbi terenskega dela naj bi učitelj v ospredje postavil problemski, vzročno-posledični in kompleksni pristop ter stremel k ciljno usmerjeni in načrtovani

dejavnosti. Pri preučevanju na terenu naj bi izhajal iz povezovanja teorije iz učilnice s prakso v pokrajini (Prav tam, str. 215–216).

Pri načrtovanju dela in pripravi nalog za izvedbo terenskega dela mora učitelj upoštevati taksonomijo učnih ciljev, bodisi po Bloomu bodisi po Marzanu (Prav tam, str. 217).

Preglednica 9: Marzanova taksonomija

PRIMERJANJE	ugotavljanje in opisovanje razlik in podobnosti
RAZVRŠČANJE	organiziranje elementov v kategorije glede na značilnosti
SKLEPANJE Z INDUKCIJO	posploševanje
SKLEPANJE Z DEDUKCIJO	konkretiziranje
ANALIZA NAPAK	prepoznavanje in opisovanje napak v lastnem ali tujem razmišljanju
ARGUMENTIRANJE	pojasnjevanje in utemeljevanje trditev
ABSTRAHIRANJE	primerjava podobnosti in razlik v abstraktnih vzorcih, ugotavljanje shem in splošnih vzorcev
ANALIZIRANJE PERSPEKTIV	upoštevanje lastne in nasprotne perspektive
ODLOČANJE	izbiranje med alternativami
REŠEVANJE PROBLEMOV	razvijanje in testiranje metod, načrtov za premagovanje ovir
ODKRIVANJE	izboljševanje obstoječega ali razvijanje novega
PREISKOVANJE	preučevanje poteka, značilnosti, vzrokov, okoliščin
EKSPERIMENTIRANJE	postavljanje in preverjanje hipotez

Vir: Resnik Planinc, Nemec, 2010, str. 217–218.

Preglednica 10: Bloomova taksonomija

PRIKLIC	naštevane, prepoznavanje, reprodukcija
RAZUMEVANJE	opisovanje, povzemanje, razlaganje, risanje
UPORABA	pojasnjevanje, napovedovanje, sklepanje, posploševanje, povezovanje, reševanje
ANALIZA	razlikovanje, primerjanje, analiziranje
SINTEZA	predlaganje rešitev, razvijanje idej, oblikovanje in preverjanje hipotez
VREDNOTENJE	ocenjevanje, vrednotenje, utemeljevanje, dokazovanje

Vir: Resnik Planinc, Nemec, 2010, str. 224–230.

Poleg splošnih didaktičnih načel, in sicer načela prilagojenosti vzgoje starostni stopnji učencev, načela individualizacije in racionalizacije, načela povezanosti teorije s prakso, načela zavestne dejavnosti, načela sistematičnosti in postopnosti, načela nazornosti in konkretnosti, načela historičnosti in aktualizacije ..., ki vodijo in usmerjajo učitelja, da uspešno uresničuje svoje naloge in zastavljene cilje pri vzgojno-izobraževalnem procesu, lahko pri terenskem delu v učilnici v naravi uporabi še:

- *načelo prostorske razmestitve pojavov in procesov ter njihovih medsebojnih odnosov*, pri čemer gre za spoznavanje prostorskih vsebin in odnosov, njihovih vzrokov in posledic ter preplet naravno- in družbenogeografskih dejavnikov;

- *načelo regionalnosti*, pri katerem gre za to, da od drugih prostorskih enot omejimo preučevan prostor in oblikujemo regijo, znotraj katere ali v razmerju do drugih opazujemo prostorske vsebine in odnose;
- *načelo kompleksnosti - celostnosti*, s katerim želimo vzgojiti geografski način razmišljanja, govori, da prostorske konkretnosti in abstrakcije ter njihovih medsebojnih odnosov ne smemo preučevati ločeno, ampak v soodvisnosti z vsemi procesi in pojavi znotraj regije in širše;
- *načelo opazovanja* je najpomembnejši način spoznavanja geografske stvarnosti v geografskem prostoru na terenu (Brinovec, 2004, str. 32–38).

Pri terenskem delu v učilnici v naravi učitelj uporabi tako neposredne kot tudi posredne učne oblike. Slednje so v prevladi, saj učenci samostojno pridobivajo znanje. Nosilci glavnega učnega dela so učenci, ki so postavljeni v neposreden odnos do virov in učne vsebine. Posredne oblike poučevanja, kamor spada individualno delo, delo v paru in skupinsko delo, morajo biti zelo premišljene in dobro organizirane. V pripravljalni fazi oblikujemo skupine, pripravimo naloge, delovne probleme in gradivo oziroma tehnične pogoje za delo. Učencem damo jasna navodila za samostojno delo in jih seznanimo z delovnim načrtom. V operativni fazi učenci realizirajo delovni projekt in izberejo postopek dela. Nato v verifikacijski fazi oblikujejo skupna in individualna poročila. Rezultate predstavijo ostalim skupinam v aplikativni fazi (Brinovec, 2004, str. 41–44).

Učne metode so izbrani didaktični postopki in načini dela, s katerimi učenci z učiteljevim posrednim ali neposrednim delovanjem na racionalen in optimalen način pridobivajo ali utrjujejo znanja, sposobnosti in navade ter razvijajo spretnosti, svojo osebnost in se usposabljaajo za življenje. Izbira učnih metod je odvisna od starosti učencev in njihove psihofizične sposobnosti, življenjskih izkušenj, možnosti uporabe specifičnih znanstveno-izobraževalnih metod, opremljenosti šole z učili in učnimi pripomočki ter učiteljeve osebnosti (Brinovec, 2004, str. 49–86). Pri pouku se kombinirajo in prepletajo različne verbalno-tekstualne (ustna razlaga, pogovor oziroma razgovor, delo z besedilom), ilustrativno-demonstrativne (delo s slikovnim in avdiovizualnim gradivom, demonstracija, izdelovanje

grafičnih izdelkov) in laboratorijsko-eksperimentalne metode ter metode izkustvenega učenja (Tomič, 1997, str. 87).

Po Brinovcu (2004, str. 51) je temeljna geografska učna metoda opazovanje, ki je lahko posredno ali neposredno. Kadar ne moremo neposredno opazovati pojavov in procesov v pokrajini, si pomagamo z metodami posrednega opazovanja:

- metoda projekcije s pomočjo različnih avdiovizualnih sredstev (diapozitivi, prosojnice, film, zemljevid),
- grafična metoda oziroma risanje,
- metoda razlage (pripovedovanje, opisovanje, poročanje),
- metoda pogovora in
- metoda dela s pisnimi viri (Prav tam, str. 70–86).

Pri terenskem delu v učilnici v naravi pa lahko pojave in procese odkrivamo, opazujemo in interpretiramo neposredno v naravno- in družbenogeografskem okolju. Pri tem si pomagamo z:

- *metodo risanja* geografskih pojavov in objektov v naravi, tj. skica (vodoravni prikaz ozemlja, na katerem skušamo prikazati čim več pokrajinskih elementov), razgledna ali panoramska risba (osnovne elemente v pokrajini narišemo z osnovno črto, ki ji dodajamo druge elemente, dokler ne narišemo opazovane pokrajine, najlažje je perspektivno risanje), kroki (s pomočjo kompasa in milimetrskega papirja se gibljemo po pokrajini in po poligonskem načinu vnašamo markantne točke, iz znanega izhodišča določimo azimut naslednje točke in s koraki izmerimo razdaljo do nje ter to vnesemo na risbo);
- *metodo merjenja*, s katero učenci spoznajo posamezne instrumente, način dela z njimi in rezultate merjenja, s čimer dosežemo funkcionalno znanje in spretnosti ter ugotavljanje zakonitosti in logike sklepov;
- *metodo zbiranja vzorcev*, ki jih nato tudi razvrstimo in klasificiramo;
- *metodo intervjuja* (smotrno spraševanje ene ali več oseb) in *anketiranja* (natančno oblikovan vprašalnik s kratkimi in jasnimi vprašanji o preučevanem problemu), ki nam ponudi aktualne podatke;

- *metodo kartiranja*, ki je najpopolnejša metoda evidentiranja in prostorskega prikazovanja geografskih pojavov na terenu;
- *metodo zbiranja podatkov*, ki jih nimamo na voljo in z njihovo pomočjo rešiti zastavljeno nalogo, problem (Brinovec, 2004, str. 51–69).

Čeprav v Sloveniji pri zgodovini nimamo posebnih metod terenskega dela, kot jih poznamo pri geografiji, bi lahko uporabili sledeče britanske zgodovinske terenske metode dela (Trškan, 2007, str. 86):

- *Metoda opazovanja*, s katero učenci razumejo opazovano pokrajino, ima poudarek na vizualnem, avditivnem in emocionalnem zaznavanju učencev. Predmet raziskovanja mora biti točno določen, učenci pa morajo sistematično opazovati in si natančno zapisovati opažanja, risati ali fotografirati objekte, predmete, dokaze in razloge za spremembe.
- *Metoda odkrivanja* daje poudarek na to kaj učenci vidijo in kaj jim to sporoča. Običajno gre za odkrivanje preteklosti različnih objektov, prostorov in predmetov. Ta metoda pogosto vključuje merjenje, kartiranje, štetje, zbiranje podatkov, anketiranje, intervjuvanje.
- *Metoda postavljanja hipotez oziroma domnevanja*, kjer učenci sklepajo na podlagi dokazov z dedukcijo ali indukcijo (Prav tam, str. 87–90).

Opazovanje mora biti sistematično in voditi k določenemu cilju. »Opazovati je treba tako, da vidimo značilnosti, tipičnosti, spremembe in meje predmetov in pojavov« (Zgonik, 1960, str. 94). Učence je potrebno naučiti opazovati, pri čemer jih učitelj sprva še vodi in opozori kaj in kako morajo opazovati, da se lahko učenci tako osredotočijo na procese in pojave same ter na podobnosti oziroma razlike med posameznimi pojavi in procesi (Kunaver in sod., 1989, str. 18; Ivanšek, 1999, str. 6).

Učni cilji so formulacija sprememb pri učencu, ki bodo nastale pod vplivom učnega procesa. So stanje, ki ga želimo doseči, neke vrste kazalniki tega, kar naj bi bili oziroma bodo učenci sposobni narediti po izvedenem učnem procesu. Vključujejo tako vzgojno kot tudi izobraževalno komponento. Ker brez zastavljenih učnih ciljev ni mogoče načrtovati, uspešno izvajati in vrednotiti vzgojno-izobraževalnega procesa, so ti najpomembnejši regulator pouka

in sestavni del splošnega učnega načrtovanja (Tomić, 1997, str. 158; Strmčnik, 2001, str. 203–206; Blažič in sod., 2003, str. 102). Operativni ali eksplicitni učni cilji so konkretni opis vzgojno-izobraževalnih aktivnosti, s katerimi nameravamo doseči rezultate, tj. kaj bo učenec ob koncu daljše ali krajše enote znal narediti, kako bo to usvojil in kako bo učitelj lahko preveril ali je cilj dosežen (Strmčnik, 2001, str. 217–218).

Kljub temu da se pouk zgodovine v glavnem navezuje na knjižno razlago zgodovinskih dogodkov, lahko učence aktiviramo tako, da jih spodbudimo k opazovanju zapuščine preteklosti v lokalnem okolju in to povežemo s svetovno zgodovino (Maréchal, 1956; cv: Trškan, 2007, str. 11). S tem učenci razvijajo odnos do domače okolice, razumejo ljudi, dogodke in družbe v preteklosti ter spremembe, razloge zanje in posledice teh (Fortin-Debart, 2004; cv: Trškan, 2007, str. 11).

Zgodovinsko okolje, ki ga preučujemo, opazujemo in odkrivamo, nas obdaja vsepovsod. Sledove človeškega delovanja v preteklosti lahko prepoznamo in preučujemo v arheoloških izkopavanjih, sakralnih objektih, parkih in vrtovih, podeželskih hišah, industrijskih objektih, mestnih ulicah ... (Trškan, 2007, str. 80).

Vsebine domačega kraja se v osnovnošolskih učnih načrtih običajno nanašajo na naravnogeografske značilnosti, kulturno dediščino, na skrb za domači kraj in na družino (Prav tam, str. 16). Tematike iz domačega kraja se lahko nanašajo na naravno- in družbenogeografske teme, naravno in kulturno dediščino, načine življenja, kulturno-umetniške teme, družbeno-sociološke in okoljevarstvene teme (Prav tam, str. 90–91).

Preglednica 11: Vsebine, ki jih v učilnici v naravi lahko obravnavamo oziroma možni objekti opazovanja in preučevanja na terenu

GEOGRAFIJA	ZGODOVINA
- orientacija v naravi s pomočjo zemljevida in kompasa, - risanje skic in krokijev, - opazovanje in primerjanje različnih reliefnih oblik – geomorfoloških značilnosti, - preučevanje kamninske zgradbe – geoloških značilnosti, - preprosta analiza prsti in preučevanje rabe tal, - kartiranje vegetacijskih združb, - risanje prereza struge vodotoka, - merjenje hitrosti in temperature vodnega toka, - merjenje temperature in vlažnosti zraka ter zračnega tlaka, - določanje smeri in moči vetrov, - določanje vrste oblakov in stopnje vidljivosti, - preučevanje demografskih značilnosti, - anketiranje in intervjuvanje prebivalstva, - kartiranje funkcij objektov, - preučevanje prometne povezanosti izbrane lokacije z ostalimi deli naselja ...	- kulturno-zgodovinski spomeniki (grajske stavbe, obzidja, kmečke in meščanske hiše, spominske plošče, kipi in spomeniki), - verski objekti (samostani, cerkve, kapelice, znamenja, nagrobni spomeniki in kamni), - zgodovinski spomeniki v povezavi z gospodarstvom (kozolci, vodni mlini, žage, plavži, kašče, zidanice, sušilnice), - industrijski objekti (tovarne, industrijski obrati, delavnice), - tehnični objekti (stroji, mostovi, predori), - naravni spomeniki (vrtovi, parki), - stanovanjski objekti (stanovanjske in večnadstropne hiše, vikendi in počitniške hišice), - športni objekti (stadioni, igrišča, telovadnice, hale), - javni objekti (bolnišnice, pošte, zdravilišča, zdravstveni domovi, javna stranišča, trgovine, banke), - prostorski predmeti (pohištvo, okrasje, orodje, orožje), - prometna sredstva (vlaki, avtobusi, avtomobili, tramvaji, kolesa, motorji), - ulični objekti (svetila, znaki, prometni znaki, panoji, table, oglasni panoji)

Vir: Brinovec, 2004, str. 170–185; Trškan, 2007, str. 91.

6. PRIMER GEOGRAFSKO-ZGODOVINSKE UČILNICE V NARAVI

Kot že povedano, je za pripravo geografsko-zgodovinske učilnice v naravi treba najprej izbrati primeren učni prostor, kjer lahko bodisi večkrat v obliki blok ure bodisi v sklopu naravoslovnega, tehničnega ali športnega dneva izvedemo pouk na prostem. Šele potem ko učitelj v skladu z učnim načrtom določi vzgojno-izobraževalne cilje, ki jih bodo učenci uresničili v učilnici v naravi, izbere primerne učne oblike in metode, pripravi učila in učne pripomočke ter preuči vse razpoložljive vire in literaturo o izbrani lokaciji, lahko pripravi učence na delo v učilnici v naravi. V razredu jim predstavi učne metode in oblike ter načine dela na terenu, načine uporabe posameznih pripomočkov in merilnih inštrumentov. Prav tako jih seznani z vzgojno-izobraževalnimi cilji in s programom dela ter razdeli v skupine oziroma v pare.

Na izbrani lokaciji učilnice v naravi učenci poiščejo informacije za reševanje nalog na učnem listu ter pri tem povezujejo teoretično znanje, ki so ga usvojili v razredu, z neposredno prostorsko izkušnjo. Pri tem jim je v pomoč učitelj, s katerim učenci aktivno sodelujejo in

opazujejo pojave. Sčasoma, ko so učenci pri terenskem delu v učilnici v naravi že bolj suvereni, pa jih učitelj le še nadzoruje in usmerja pri njihovem samostojnem delu.

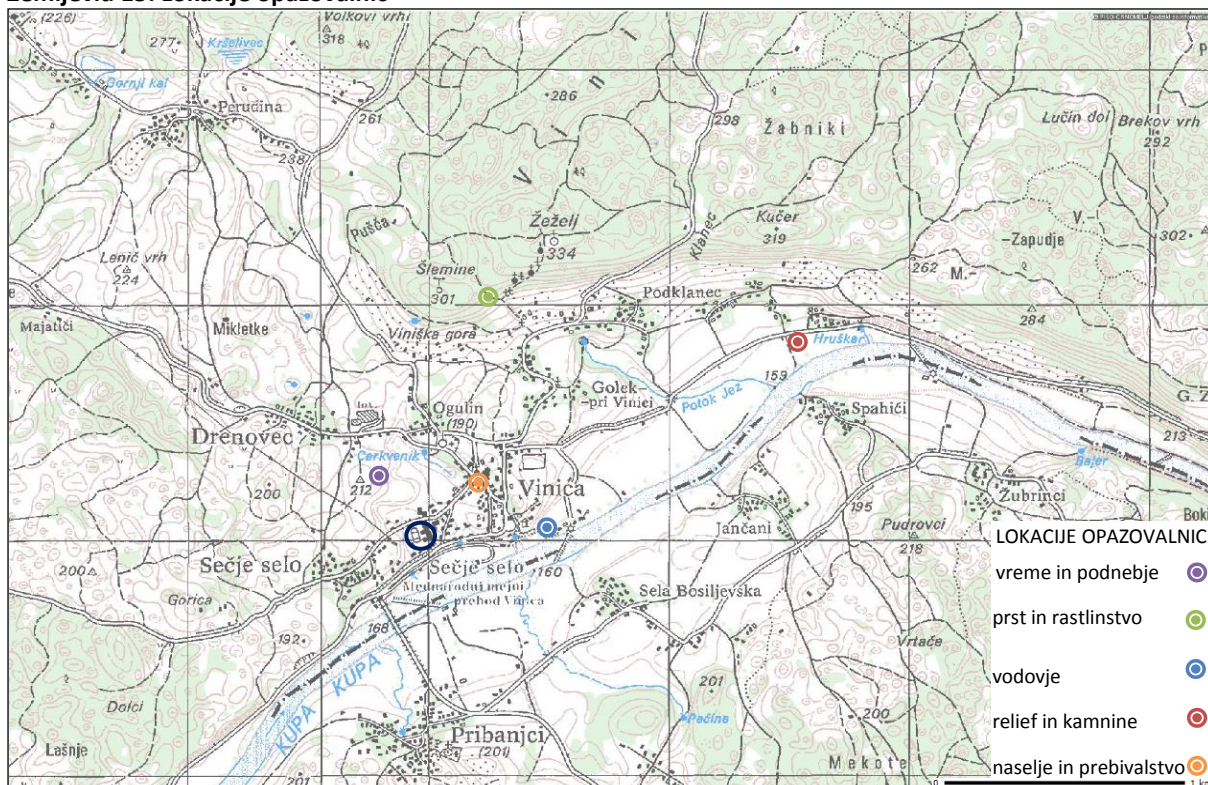
V nadaljevanju je predstavljen primer učilnice v naravi, ki bi jo lahko izvedli v neposredni bližini Osnovne šole Vinica.

Slika 88: Osnovna šola Vinica in njena neposredna okolica

Avtor: Vrbanac, 2016.

Zemljevid 15: Lokacije opazovalnic

Vir: PISO, 2016.

Terensko delo v učilnici v naravi se začne z orientacijo v prostoru. Glede na smeri neba, oblike reliefa in glede na objekte v okolici je treba določiti svoj položaj v pokrajini. Orientiramo se lahko s pomočjo kompasa, zemljevida, ure ali z opazovanjem pojavov v naravi (položaj sonca, dolžina sence, opazovanje zvezd, rast mahu ...) (Brinovec, Godnov, Lovrenčak, 1992, str. 54, 64).

	Učenec:
učni cilji	- spozna različne načine orientacije v pokrajini, - se orientira na zemljevidu in giblje po pokrajini, - pozna sestavne dele kompasa, - se usposablja za uporabo različnih vrst zemljevidov.
učne oblike	Frontalna, individualno delo in delo v paru.
učna metode	Razgovor, razlaga, demonstriranje.
učni pripomočki	Kompas, ura.
učila	Zemljevid, učni list, topografski ključ.

Učitelj:

- pove navodila za orientacijo s kompasom in zemljevidom,
- razloži sestavne dele kompasa,
- ponovi postopek orientacije s kompasom in zemljevidom,
- učence seznani z možnostmi orientacije v naravi brez zemljevida in kompasa.

Učenec:

- posluša učitelja in rešuje učni list,
- se orientira s pomočjo kompasa,
- določi stojišče in smeri neba,
- poimenuje sestavne dele kompasa,
- našteje različne načine orientacije brez kompasa.

ORIENTACIJA

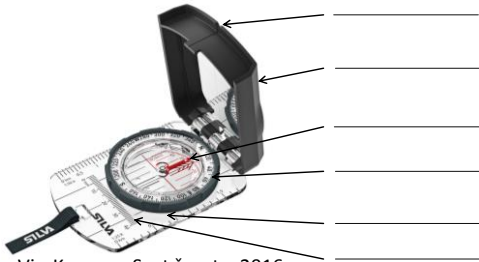
Besedilo dopolni tako, da na prazne črte zapišeš manjkajoče pojme.

V naravi se najlažje orientiramo z _____ in s _____. Orientacija pomeni določanje svojega položaja – _____ in smeri gibanja glede na smeri neba, objekte v pokrajini in oblike reliefa.

Napravo s prostovrtečo magnetno iglo uporabljamo za:

- določanje _____,
- merjenje _____ – desni odklon od smeri sever,
- orientiranje _____,
- določanje razdalj in hojo v izbrani smeri.

Poimenuj označene dele kompasa.

Kako se v naravi še lahko orientiramo, če nimamo kompasa, zemljevida ali GPS-a?

Vir: Kompas. Svet športa, 2016.

Vir: PISO, 2016.

Z opazovanjem pokrajine dopolni topografski ključ.

The image displays various topographic map symbols and their corresponding terrain features:

- Left Column:** A vertical column of symbols including a cross, a circle, a triangle, a square, a house, a building, a tree, a star, and a sun.
- Middle Column:** A series of horizontal lines representing different types of boundaries or features, such as dashed lines, solid lines, and lines with specific patterns.
- Right Column:** A series of horizontal lines representing different types of terrain features, such as wavy lines, a river, a lake, and a mountain range.

KAMNINSKA ZGRADBA in IZOBLIKOVANOST POVRŠJA

	Učenec:
učni cilji	- določi prevladujočo kamnino na preučevanem območju, - prepozna različne reliefne oblike, - pojasni nastanek prisotnih reliefnih oblik.
učne oblike	Frontalna, individualno delo in delo v paru.
učna metode	Razgovor, razlaga, demonstracija, risanje, opazovanje, kartiranje.
učni pripomočki	Kompas, klorovodikova kislina (HCl), kapalka, kladivo.
učila	Zemljevid, učni list.

Učitelj:

- pojasni geomorfološke pojave in procese na preučevani točki,
- pove navodila za delo,
- pomaga učencem pri ugotavljanju vrste kamnin s pomočjo kisline HCl.

Učenec:

- se orientira s pomočjo kompasa in določi stojišče,
- posluša učitelja in rešuje učni list,
- določa kamnine s pomočjo klorovodikove kisline (HCl),
- pojasni razliko med erozijo in akumulacijo ter prepozna naplavno ravnico,
- našteje prevladujoče reliefne oblike.

Učni list

KAMNINSKA ZGRADBA in IZOBLIKOVANOST POVRŠJA

Katere kamnine najdeš ob strugi? Pomagaj si s klorovodikovo kislino (HCl).

Kaj je konglomerat?

Ustrezno poveži.

POREČJE	Ozka in globoka dolina s strmimi pobočji.
KANJON	Sedimentna karbonatna kamnina.
KOROZIJA	Kemično raztapljanje kraških kamnin.
DOLOMIT	Površina, s katere odtekajo vode v isto reko.

Skiciraj rečno strugo in navedi tri procese, ki oblikujejo rečni relief. Označi jih na skici.

Kako se imenuje ravno površje ob reki, ki ga je naplavila voda? Označi ga na zemljevidu.

Katere površinske kraške oblike prepoznaš v okolici?

Skiciraj vrtačo in pojasni njen nastanek.

VODA V POKRAJINI

učni cilji	Učenec:
	- pozna pojme povodje, porečje, razvodnica, vodni pretok, rečni režim, ponikalnica, - spozna značilnosti reke, - spozna izrabo reke v preteklosti in sedanjosti, - spozna oskrbo z vodo nekoč in danes, - opravi meritve nekaterih lastnosti vode, - zna s pomočjo hidrograma določiti rečni režim in pojasniti njegove značilnosti, - prepozna potencialne vire onesnaženja.
učne oblike	Frontalna, individualno delo in delo v paru.
učna metode	Razgovor, razlaga, opazovanje, merjenje, delo s slikovnim gradivom.
učni pripomočki	Kompas, termometer, pH lističi, plovec, meter, štoparica.
učila	Zemljevid, učni list.

Učitelj:

- v razgovoru z učenci ponovi pojme: povodje, porečje, razvodnica, vodni pretok, rečni režim, ponikalnica,
- seznani jih z značilnostmi reke,
- razloži izrabo reke v preteklosti in sedanjosti,
- pojasni oskrbo z vodo v preteklosti in v sedanjosti,
- opozori učence na občutljivost vodnih virov in možne vire onesnaženja,
- pove navodila za delo in učencem po potrebi pomaga.

Učenec:

- se orientira s pomočjo kompasa in določi stojišče,
- posluša učitelja in rešuje učni list,
- ponovi pojme: povodje, porečje, razvodnica, vodni pretok, rečni režim, ponikalnica,
- izvaja meritve,
- s pomočjo hidrograma prepozna rečni režim in pojasni njegove značilnosti.

Učni list

VODA V POKRAJINI

V kateri povodji odtekajo slovenski vodotoki?

V katero povodje odteka reka Kolpa?

Kaj je ponikalnica?

S pomočjo termometra izmeri temperaturo vode in zraka.

temperatura zraka	temperatura vode

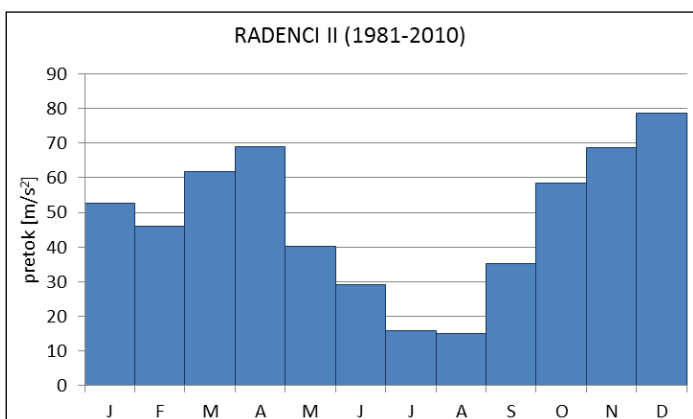
Od česa je odvisna temperatura vode?

S pomočjo papirnatih indikatorjev določi pH vode. Kaj to pomeni?

S pomočjo plovca izmeri povprečno hitrost reke.

meritev	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	$\bar{x}$
hitrost											

S pomočjo hidrograma ugotovi kakšen rečni režim ima Kolpa in pojasni njegove značilnosti.

Vir podatkov: Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 96.

Naštej vire onesnaževanja vodnih teles.

VREME in PODNEBJE

učni cilji	Učenec: - ve kaj je temperaturna inverzija, - pojasni lokacijo vinogradov, - poimenuje različne merilne instrumente in jih zna uporabiti.
učne oblike	Frontalna, individualno delo in delo v paru.
učna metode	Razgovor, razlaga, demonstriranje, opazovanje, merjenje, zbiranje podatkov.
učni pripomočki	Kompas, termometer, barometer, higrometer, anemometer.
učila	Zemljevid, učni list.

Učitelj:

- predstavi različne merilne instrumente in pojasni njihovo delovanje,
- v razgovoru z učenci ponovi kaj je temperaturna inverzija,
- skupaj z učenci ugotovi lokacijo vinogradov in jo pojasni,
- pove navodila za delo in učencem po potrebi pomaga.

Učenec:

- se orientira s pomočjo kompasa in določi stojišče,
- posluša učitelja in rešuje učni list,
- pojasni kaj je temperaturna inverzija,
- razloži lokacijo vinogradov,
- izvaja meritve.

Učni list

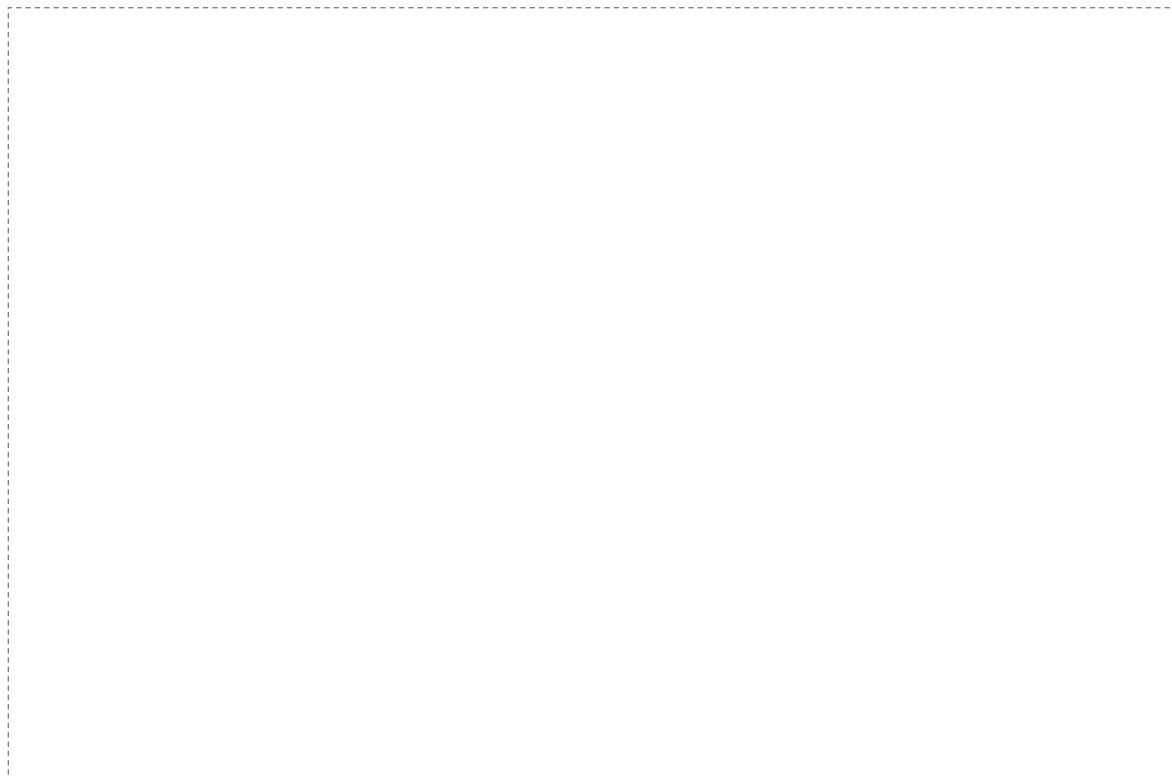
VREME in PODNEBJE

S pomočjo termometra, barometra, higrometra in anemometra ugotovi posebnosti krajevnega podnebja.

	datum	ura	temperatura	vlažnost	zračni tlak	smer vetra	hitrost vetra
1.							
2.							
3.							
4.							

Pojasni kaj je temperaturna inverzija?

Razglej se po okolici, poišči vinograde in skiciraj njihovo lego.

Opiši in pojasni lokacijo vinogradov.

PRST in RASTLINSTVO

učni cilji	Učenec: - zna skicirati profil prsti in poimenovati horizonte, - zna izmeriti pH in debelino posameznih horizontov prsti, - zna uporabiti ključe za določanje barve, vlažnosti, teksture in vsebnosti kalcijevega karbonata v posameznih horizontih prsti, - s pomočjo rastlinskega ključa zna določiti prisotne zeliščne, grmovne in drevesne vrste.
učne oblike	Frontalna, individualno delo in delo v paru.
učna metode	Razgovor, razlaga, demonstracija, opazovanje, risanje, merjenje, delo s slikovnim gradivom, zbiranje vzorcev.
učni pripomočki	Kompas, rastlinski ključ, meter, pH lističi, destilirana voda, klorovodikova kislina (HCl), kapalka, lopata, čaša.
učila	Zemljevid, učni list.

Učitelj:

- v razgovoru z učenci ponovi pojme: prst, horizont in profil,
- pove navodila za delo in učencem po potrebi pomaga.

Učenec:

- se orientira s pomočjo kompasa in določi stojišče,
- posluša učitelja in rešuje učni list,
- skicira profil prsti in poimenuje horizonte,
- s pomočjo barvnega razmaza določi barvo posameznih horizontov,
- z gnetenjem določi vlažnost posameznih horizontov,
- s pomočjo ključa za določanje 6 teksturnih razredov določi teksturo posameznih horizontov,
- s pomočjo klorovodikove kisline (HCl) in preglednice določi vsebnost kalcijevega karbonata (CaCO_3) v posameznih horizontih,
- s pomočjo rastlinskega ključa prepozna nekatere rastlinske vrste.

Učni list

PRST in RASTLINSTVO

Skiciraj profil prsti, označi horizonte in opiši njihove lastnosti. Ugotovi za katero prst gre.

Datum: _____ Nadmorska višina: _____ Matična podlaga: _____ Vodne razmere: _____
 Naklon: _____ Lokacija: _____ Reliefna oblika: _____ Raba tal: _____

horizont	globina	barva	tekstura	vlažnost	pH	CaCO ₃

Obkroži pravilno trditev

Prst je preperel del Zemljinega površja, ki se je zaradi delovanja živih organizmov in naravnih dejavnikov močno spremenil in postal rodovit. DA NE
 Horizont je navpičen prerez skozi prst od površja do matične kamnine. DA NE
 Profil prsti je vodoravna plast, ki se je izoblikovala zaradi delovanja različnih pedogenetskih dejavnikov. Med seboj se razlikujejo po kemičnih, fizikalnih in bioloških lastnostih. DA NE

Na rahlo razgibanem gričevju in v ravninskem svetu, na nadmorskih višinah od 160 do 370 m, najdemo gozdno združbo navadnega gabra in bele jelke. Poišči in poimenuj tipične predstavnike.

<i>drevesa</i>					
<i>grmi</i>					
<i>zelišča</i>					

Vir: Kops, 1881; Thomé, 1885; Borzan, 2001; USDA ..., 2013.

NASELJA in PREBIVALSTVO

učni cilji	Učenec:
	- prepozna tip naselja,
	- zna opisati rabo tal v okolici,
	- s pomočjo grafa pojasni gibanje števila prebivalstva,
	- sklepa o vzrokih in posledicah selitev,
	- na zemljevidu zna prikazati informacije.
učne oblike	Frontalna, individualno delo, skupinsko delo.
učna metode	Razgovor, razlaga, opazovanje, delo s slikovnim gradivom, kartiranje.
učni pripomočki	Kompas, barvice.
učila	Zemljevid, učni list.

Učitelj:

- v razgovoru z učenci ponovi pojme: gručasto, obcestno in razloženo naselje.
- pove navodila za delo in učencem po potrebi pomaga.

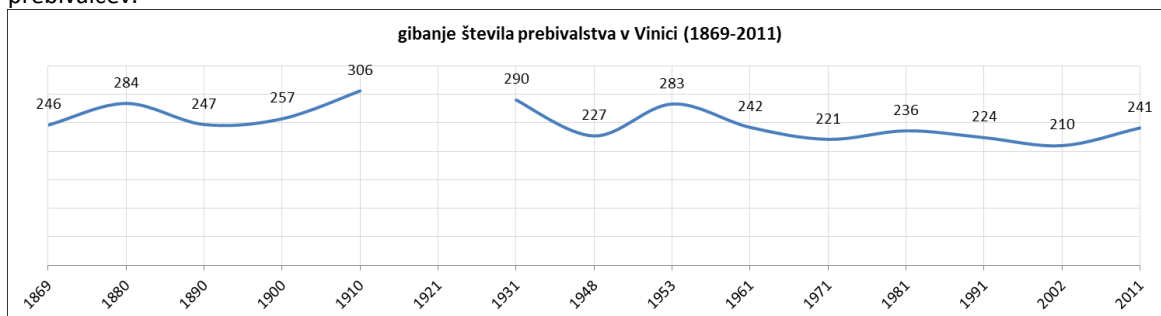
Učenec:

- se orientira s pomočjo kompasa in določi stojišče,
- posluša učitelja in rešuje učni list,
- opazuje objekte v prostoru, ugotovi njihovo starost, tip in rabo ter to označi na zemljevidu,
- prepozna tip naselja,
- opiše rabo tal v okolici,
- s pomočjo grafa pojasni gibanje števila prebivalcev v naselju.

Učni list

NASELJA in PREBIVALSTVO

S pomočjo grafa o gibanju prebivalstva med letoma 1869 in 2011 ugotovi, kaj se je dogajalo s številom prebivalcev.

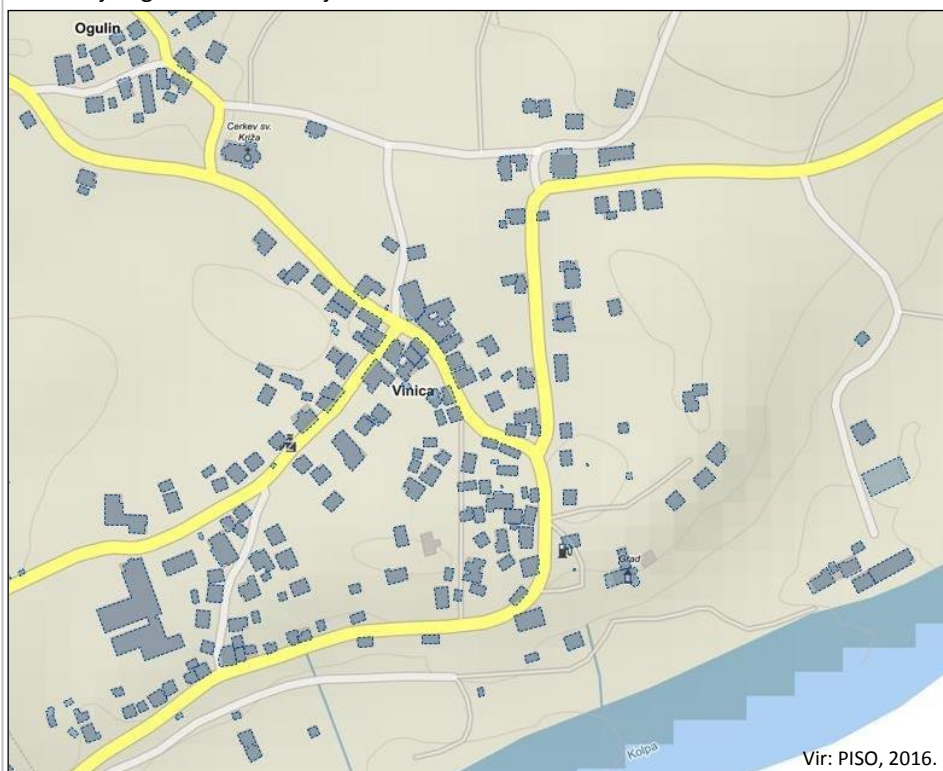

Vir: Popisi prebivalstva 1869-2011.

Kdaj jih je bilo največ? _____

Kako lahko pojasniš upad števila prebivalstva med 1880 in 1910 ter ob popisu leta 1948?

V naselju ugotovi in na zemljevidu označi:

tip stavb
podeželska hiša
večstanovanjska hiša
blok

nestanovanjske dejavnosti
javne stavbe
trgovine
obrtne delavnice
gostišča
gospodarska poslopja

starost stavb	
pred 1900	I.
do 1920	II.
do 1945	III.
do 1990	IV.
do 2010	V.

Za kateri tip naselja gre? Opiši ga.

Opiši rabo tal v neposredni bližini naselja in jo označi na zemljevidu.

SPREHOD SKOZI PRETEKLOST

učni cilji	Učenec:
	- pojasni pomen zgodovinskega vira za zgodovino, - opiše podobnosti in razlike v bivališčih nekoč in danes, - navede vrste gradbenega materiala, - sklepa o namembnosti bivališč, - pojasni razliko med pojmom naravna in kulturna dediščina, - našteje primere in pomen ohranjanja naravne in kulturne dediščine, - našteje primere domačih obrti, - pojasni posledice turških vpadov, - opiše lego gradu glede na relief, - pojasni pomen naravnih danosti in družbenih razmer za nastanek grajske stavbe.
učne oblike	Frontalna, individualno delo, skupinsko delo.
učna metode	Razgovor, razlaga, opazovanje, odkrivanje, postavljanje hipotez, delo s slikovnim gradivom, delo z besedilom, intervju.
učni pripomočki	Kompas, barvice, fotoaparati.
učila	Zemljevid, učni list.

Učitelj:

- v razgovoru z učenci ponovi znanje o zgodovinskih virih, nemškem viteškem redu, turških vpadih, taborih,
- razloži razliko med naravno in kulturno dediščino in pomen njunega ohranjanja,
- pove navodila za delo in učencem po potrebi pomaga.

Učenec:

- se orientira s pomočjo kompasa in določi stojišče,
- posluša učitelja in rešuje učni list,
- poišče najstarejšo fotografijo naselja, prepozna markantne objekte in jih primerja s sedanjim stanjem,
- s pomočjo zemljevida poišče vaško cerkev in določi lokacijo romarske cerkve,
- ponovi znanje o zgodovinskih virih, nemškem viteškem redu, turških vpadih, taborih,
- s pomočjo zemljevida poišče grad in pojasni njegovo lokacijo,
- ugotavlja katere so vidne spremembe grajske podobe,
- v knjižnici poišče literaturo o spomeniku na trgu,
- pojasni razliko med naravno in kulturno dediščino ter našteje nekaj primerov,
- ob slikovnem gradivu prepozna domačo obrt,
- doma naredi intervju o pridelavi platna.

Učni list

SPREHOD SKOZI PRETEKLOST

Ustrezno poveži.

KULTURNA DEDIŠČINA

NARAVNA DEDIŠČINA

ZGODOVINSKI VIRI

Sledovi človeškega delovanja v preteklosti:
materialni, pisni, ustni, avdiovizualni.

Arheološka, zgodovinska, naselbinska, tehnološka, umetnostna in etnološka
zapuščina.

Geomorfološke, geološke, hidrološke, zoološke, botanične, gozdne vrednote
in znamenitosti.

V arhivu, muzeju ali knjižnici poišči najstarejšo fotografijo, razglednico ali umetniško sliko, ki predstavlja
Vinico.

--	--

Kdaj je bila posneta?

Na terenu naredi posnetek iz istega zornega kota in ju primerjaj.

Kakšno funkcijo so imele stavbe takrat in kakšno imajo danes?

Kaj vidite na posameznih fotografijah?

Kaj je želel avtor z njimi prikazati?

Kje se nahajajo izvirniki?

Kdaj in kje so bile posnete?

Avtor: Fran Vesel, 1920.

Poimenujte naprave, ki jih vidite na fotografijah in pojasnite njihovo delovanje.

Poiščite sogovornika, ki bi vedel o pridelavi domačega platna povedati več in ga intervjuvajte.

Obišči vaško cerkev in ugotovi kateremu viteškemu redu je pripadala velika posest in cerkvena uprava v Beli krajini v preteklosti. Pomagaj si z grbom. To znamenje poišči tudi na trgu.

ivanovci – malteški viteški red

križniki – nemški viteški red

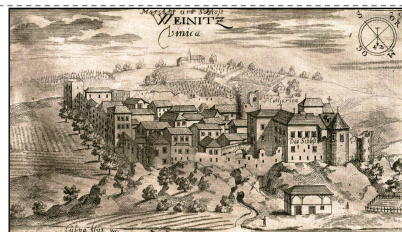
templjarji

Vir: Ivanovci. Pinterest, 2016; Križniki. Pinterest, 2016; Templjarji. Wallpaper Zone, 2016.

Napiši pismo (vloga duhovnika v 15. stoletju) komturju v Metliki o poteku gradnje stolpa, ki bo varoval podložnike pred turškimi plenjenji (kdo, kje, kako, zakaj).

Obišči viniški grad in si pozorno oglej njegovo lokacijo. Zakaj je bil zgrajen na tem mestu? Ali je imel obzidje, obrambni jarek, dvížna vrata, viseči most?

Skiciraj današnjo podobo gradu in jo primerjaj z Valvasorjevo upodobitvijo.

Vir: Valvasor, 1689, str. 640.

Ali se je njegova zunanja podoba spreminjala? Kako to veš? Kaj se je ohranilo, kaj manjka?

Pod gradom na ravnici ob Kolpi je vodni objekt. Skiciraj njegovo lego. Poišči gospodarja in ga povprašaj čemu je služil v preteklosti in čemu danes.

V kakšen spomin je postavljen spomenik na trgu?
Fotografiraj ga. V knjižnici poišči literaturo o tem
dogodku in ga na kratko opiši.

Izdelaj razglednico Vinice. Pri tem upoštevaj njeno kulturno in naravno dediščino.

Rešen učni list

ORIENTACIJA

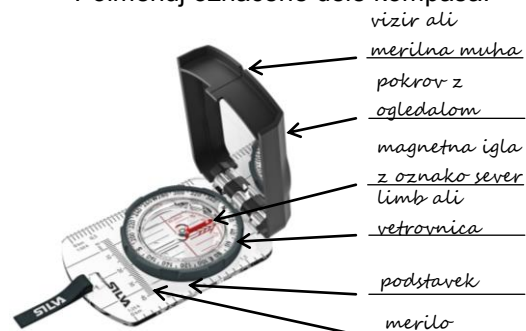
Besedilo dopolni tako, da na prazne črte zapišeš manjkajoče pojme.

V naravi se najlažje orientiramo z zemljevidom in s kompasom. Orientacija pomeni določanje svojega položaja – stojišča in smeri gibanja glede na smeri neba, objekte v pokrajini in oblike reliefa.

Napravo s prostovrtečo magnetno iglo uporabljamo za:

- določanje smeri neba oziroma severa,
- merjenje azimuta – desni odklon od smeri sever,
- orientiranje zemljevida s kompasom,
- določanje razdalj in
- hojo v izbrani smeri.

Poimenuj označene dele kompasa.

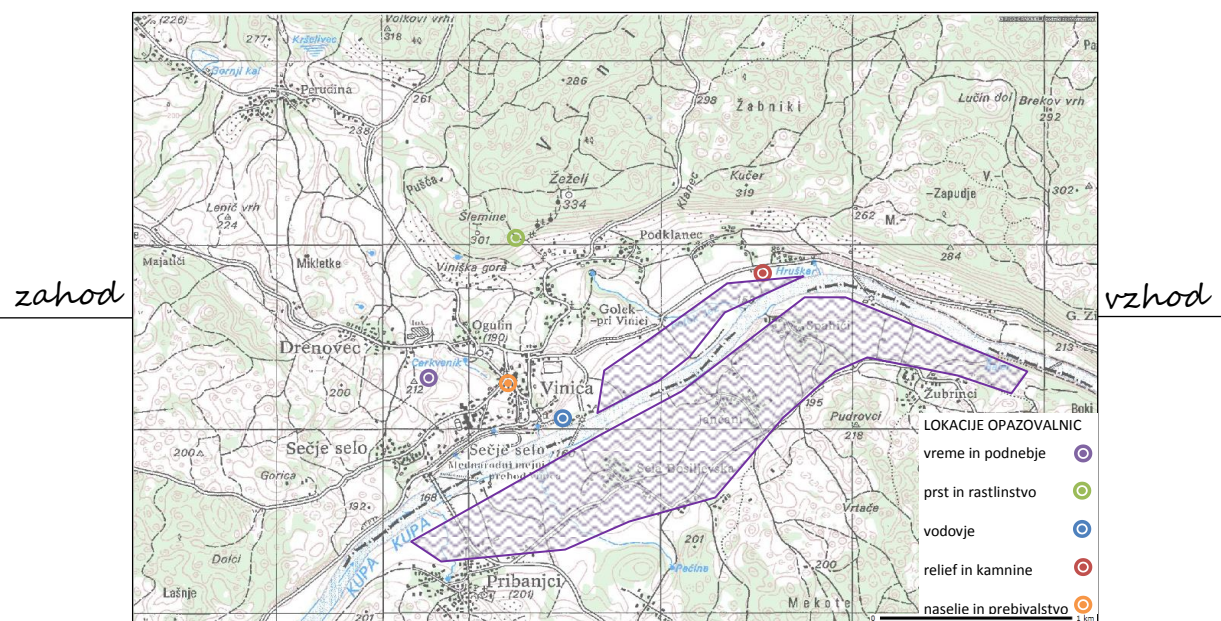
S pomočjo kompasa določi sever in orientiraj zemljevid.

Na zemljevidu poišči najvišji vrh in zapiši njegovo nadmorsko visino.

Vir: Kompas. Svet športa, 2016.

Žeželj 334 m n. v.

sever

Vir: PISO, 2016.

jug

Z opazovanjem pokrajine dopolni topografski ključ.

LEGENDA

■ zgradba	===== cesta	reka	— 200 — plastnice
⊕ cerkev	===== kolovoz	potok	vrtača
⊕ kapela	— — — — — slabši kolovoz	občasni potok	gozd
⊕ antenski stolp	— — — — — širša steza	kal, mlaka	vinograd
▨ tovarna	 pešpot	občasno poplavljen	
⌂ grad	+++++ most na stebrih	šibkejši izvir	
⌂ žaga	— — — — — državna meja	kamnita pregrada, brzica	
⌂ športno igrišče	— — — — — strm odsek		
⊙ mlin	△ 769 trigonometrična točka		
	⊕ 793 cerkev kot trigonometrična točka		

Vir: Topografski ključ DTK 25, 1998.

Kako se v naravi še lahko orientiramo, če nimamo kompasa, zemljevida ali GPS-a?

S pomočjo Sonca in Lune, s pomočjo zvezd, po mahu in drevesnih letnicah ali s pomočjo analogne ure in Sonca.

KAMNINSKA ZGRADBA in IZOBLIKOVANOST POVRŠJA

Katere kamnine najdeš ob strugi? Pomagaj si s klorovodikovo kislino (HCl).

Prodničke različnih oblik in velikosti, presek, konglomerat. Gre za karbonatne kamnine (apnenca in dolomit), saj reagirajo s klorovodikovo kislino.

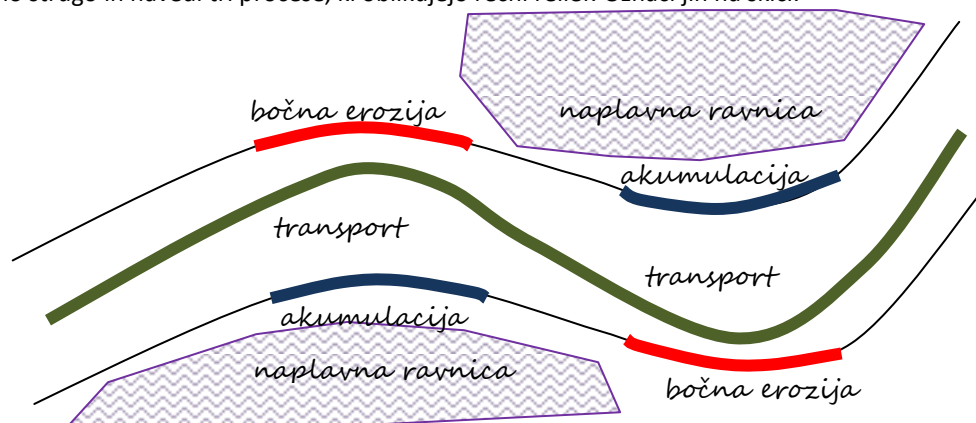
Kaj je konglomerat?

Konglomerat je sedimentna kamnina, ki nastane s sprijetjem proda.

Ustrezno poveži.

a. POREČJE	<u>b.</u> Ozka in globoka dolina s strmimi pobočji.
b. KANJON	<u>d.</u> Sedimentna karbonatna kamnina.
c. KOROZIJA	<u>c.</u> Kemično raztapljanje kraških kamnin.
d. DOLOMIT	<u>a.</u> Površina, s katere odteka voda v isto reko.

Skiciraj rečno strugo in navedi tri procese, ki oblikujejo rečni relief. Označi jih na skici.

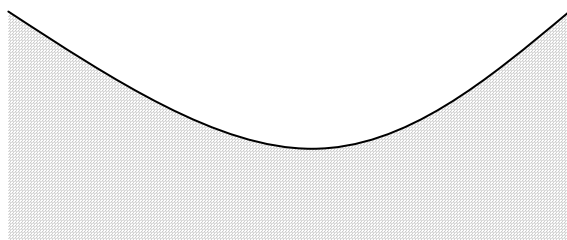
Kako se imenuje ravno površje ob reki, ki ga je naplavila voda? Označi ga na zemljevidu.

Naplavna ali akumulacijska ravnica.

Katere površinske kraške oblike prepoznaš v okolici?

Vrtače, škraplje, škarnice, žlebiče.

Skiciraj vrtačo in pojasni njen nastanek.

Vrtače so najpogostejše in najbolj značilne kraške oblike. Okrogla in delno zaprta kotanja se proti dnu oža – skledasta oblika.

Nastala je s korozijo karbonatne kamnine in z izpiranjem materiala v podzemlje.

VODA V POKRAJINI

V kateri povodji odtekajo slovenski vodotoki?

Slovenski vodotoki odtekajo v jadransko in črnomoško povodje.

V katero povodje odteka reka Kolpa?

Kolpa odteka v slednjega.

Kaj je ponikalnica?

Ponikalnica je reka, ki na stiku s karbonatno kamnino ponikne v podzemlje.

S pomočjo termometra izmeri temperaturo vode in zraka. Od česa je odvisna temperatura vode?

Izmerimo na dan opazovanja.

Temperatura vode je odvisna od globine vode, ure dneva, nadmorske višine, od količine sončnega obsevanja, poraščenosti struge ...

S pomočjo papirnatih indikatorjev določi pH vode. Kaj to pomeni?

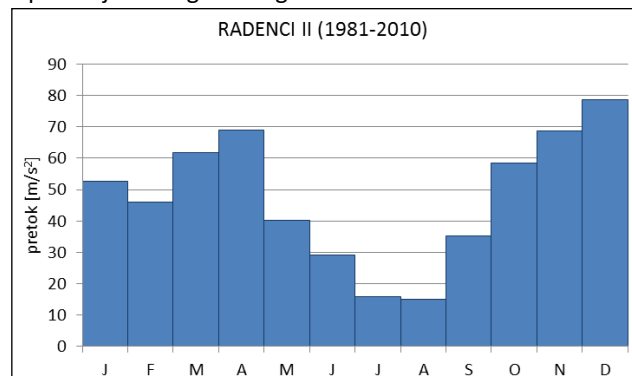
Izmerimo na dan opazovanja.

S pomočjo plovca izmeri povprečno hitrost reke.

Na dan opazovanja izmerimo čas, ki ga delimo z razdaljo meritve.

meritev	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	$\bar{x}$
hitrost											

S pomočjo hidrograma ugotovi kakšen rečni režim ima Kolpa in pojasni njegove značilnosti.

Vir podatkov: Vodna ... Preglednice. ARSO, 2008, str. 96.

Reka Kolpa ima dežno-snežni režim. Zanj je značilno, da je jesenki deževni višek višji od spomladanskega snežnega viška. Poletni nižek je zaradi velikega izhlapevanja bolj izrazit od zimskega.

Naštev vire onesnaževanja vodnih teles.

Promet, kmetijstvo, industrija, komunalne odplake.

VREME IN PODNEBJE

S pomočjo termometra, barometra, higrometra in anemometra ugotovi posebnosti krajevnega podnebja.

	datum	ura	temperatura	vlažnost	zračni tlak	smer vetra	hitrost vetra
1.							
2.							
3.							
4.							

Pojasni kaj je temperaturna inverzija?

Temperaturna inverzija ali temperaturni obrat je pojav v hladnejšem delu leta, ko se vlaga v zraku pri nižji temperaturi kondenzira, na dnu dolin in kotlin nastane megla, medtem ko je v višjih legah sončno in toplejše vreme.

Opiši in pojasni lokacijo vinogradov.

Vinogradi so na prisojnih pobočjih v t. i. termalnem pasu, ki sega nad inverzijsko plast, kjer je manj možnosti za pozebo. Prisojna pobočja prejmejo največ sončnega obsevanja.

PRST IN RASTLINSTVO

Skiciraj profil prsti, označi horizonte in opiši njihove lastnosti. Ugotovi za katero prst gre.

O – organski horizont (sveža ali delno razkrojena organska snov)

A – humusno-akumulativni horizont (mineralni delci so premešani z organsko snovjo)

B_v – kambični horizont (kopičenje snovi iz zgornjih horizontov, večji delež glin in ostanki netopnih karbonatov)

C – horizont preperete matične podlage

Rjava pokarbonatna prst je nastala na trdih karbonatnih kamninah kot sta apnenec in dolomit. Je debelejša od rendzine.

Datum: _____

Lokacija: Žeželj

Nadmorska višina: 331 m

Naklon: 19 °

Matična podlaga: dolomit

Reliefna oblika: gričevje, sredina pobočja, konveksna

Vodne razmere: sušno, ni bližine vodotokov

Raba tal: gozd

horizont	globina	barva	tekstura	struktura	vlažnost	pH	CaCO ₃
<i>O</i>	<i>0-2</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>
<i>A</i>	<i>2-25</i>	<i>rjavo črna</i>	<i>peščeno glinasta ilovica</i>	<i>mrvičasta</i>	<i>sveža</i>	<i>6,5-7</i>	<i>< 1 %</i>
<i>B_v</i>	<i>25-30</i>	<i>temno rjava</i>	<i>glinasta ilovica</i>	<i>grudičasta</i>	<i>sveža</i>	<i>6,5-7</i>	<i>1-3 %</i>
<i>C</i>	<i>30-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>	<i>-</i>

Obkroži pravilno trditev.

Prst je preperel del Zemljinega površja, ki se je zaradi delovanja živih organizmov in naravnih dejavnikov močno spremenil in postal rodovit.

DA NE

Horizont je navpičen prerez skozi prst od površja do matične kamnine.

DA NE

Profil prsti je vodoravna plast, ki se je izoblikovala zaradi delovanja različnih pedogenetskih dejavnikov. Med seboj se razlikujejo po kemičnih, fizikalnih in bioloških lastnostih.

DA NE

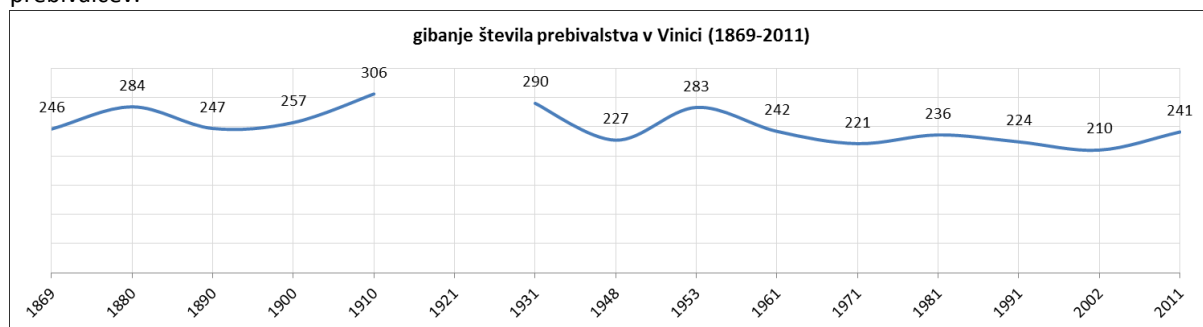
Na rahlo razgibanem gričevju in v ravninskem svetu, na nadmorskih višinah od 160 do 370 m, najdemo gozdno združbo navadnega gabra in bele jelke. Poišči in poimenuj tipične predstavnike.

drevesa					
	hrast graden	bela jelka	smreka	beli gaber	poljski javor
grmi					
	leska	dobrovito	enovrati glog	rdeči dren	kalina
zelišča					
	blagodišeči teloh	velecvetna mrtva kopriva	podlesna vetrnica	ciklama	mnogocvetni salamonov pečat

Vir: Kops, 1881; Thomé, 1885; Borzan, 2001; USDA ..., 2013.

NASELJA IN PREBIVALSTVO

S pomočjo grafa o gibanju prebivalstva med letoma 1869 in 2011 ugotovi, kaj se je dogajalo s številom prebivalcev.

Vir: Popisi prebivalstva 1869-2011.

Kdaj jih je bilo največ?

Pred prvo svetovno vojno, leta 1910.

Kako lahko pojasniš upad števila prebivalstva med 1880 in 1910 ter ob popisu leta 1948?

Upad števila prebivalstva med 1880 in 1910 gre na račun izseljevanja, kot posledica trtne uši, ki je uničila večino vinogradov od katerih so bili prebivalci gospodarsko odvisni. Izrazit upad prebivalstva ob popisu leta 1948 pa gre pripisati posledicam druge svetovne vojne, veliko jih je umrlo, število rojstev pa se je v tem času prav gotovo zmanjšalo.

V naselju ugotovi in na zemljevidu označi:

tip stavb	starost stavb		nestanovanjske dejavnosti	
podeželska hiša	pred 1900	I.	javne stavbe	
večstanovanjska hiša	do 1920	II.	trgovine	
blok	do 1945	III.	obrtne delavnice	
	do 1990	IV.	gostišča	
	do 2010	V.	gospodarska poslopja	

Za kateri tip naselja gre? Opiši ga.

Strnjeno naselje, kjer so ob osrednji prometnici gručasto razporejeni objekti. Opazni so sledovi urbanizacije, industrializacije in modernizacije. Agrarne dejavnosti se umikajo neagrarnim.

Opiši rabo tal v neposredni bližini naselja in jo označi na zemljevidu.

Njive in travniki se nahajajo na naplavni ravnici ob reki Kolpi in v ravninskem delu t. i. Podgorskega ravnika, na prisojnem pobočju Žežlja in Vešenika so vinogradi, medtem ko so sadovnjaki ob hišah. Osojna in strma pobočja so poraščena z gozdom. Z oddaljevanjem od naselja se povečuje število površin v zaraščanju.

SPREHOD SKOZI PRETEKLOST

Ustrezno poveži.

a. KULTURNA DEDIŠČINA	<u>c.</u>	Sledovi človeškega delovanja v preteklosti: materialni, pisni, ustni, avdiovizualni.
b. NARAVNA DEDIŠČINA	<u>a.</u>	Arheološka, zgodovinska, naselbinska, tehnološka, umetnostna in etnološka zapuščina.
c. ZGODOVINSKI VIRI	<u>b.</u>	Geomorfološke, geološke, hidrološke, zoološke, botanične, gozdne vrednote in znamenitosti.

V arhivu, muzeju ali knjižnici poišči najstarejšo fotografijo, razglednico ali umetniško sliko, ki predstavlja Vinico.

Kdaj je bila posneta?

Posnetek na razglednici je nastal okrog leta 1900.

Na terenu naredi posnetek iz istega zornega kota in ju primerjaj.

Pred dobrimi 100 leti so bile nekatere hiše v Vinici še pokrite s slamo. Postavitev objektov je enaka, zunanja podoba naselja se ni veliko spremenila. Fasade, velikost hiš, kritina streh in gradbeni material izdajajo, da so stavbe nastale v različnih časovnih obdobjih oz. da so bili njihovi prebivalci različno premožni, npr. kmečka hiša poleg trgovčeve.

Kakšno funkcijo so imele stavbe takrat in kakšno imajo danes?

Stanovanjske hiše so ali ohranile bivanjsko funkcij ali pa so prazne. V pritličnem delu Štrkove hiše je bila trgovina, danes je tu slaščičarna, medtem ko je nadstropni del, ki je bil v preteklosti stanovanjski, danes prazen.

Kaj vidite na posameznih fotografijah?

Skupino žensk pri delu.

Kaj je želel avtor z njimi prikazati?

Avtor je želel prikazati postopek izdelave domačega platna, trenje lanenih bilk, česanje, predenje in tkanje.

Kje se nahajajo izvirniki?

Izvirnike hrani Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.

Kdaj in kje so bile posnete?

Posnel jih je Fran Vesel leta 1920. Posnete so bile v kmečki sobi – hiši oz. na dvorišču.

Avtor: Fran Vesel, 1920.

Poimenujte naprave, ki jih vidite na fotografijah in pojasnite njihovo delovanje.

Po tem ko so lan »popukali«, »otukli« semena in ga »godili« v Kolpi, je ta pripravljen za trenje. Na prvi fotografiji terice trejo lanene bilke s »tukačami« in »trlicami«, ki jih nato počesejo na »grebenu«. Ko je iz lanenih bilk odstranjen ves »pezdir«, se pripravijo »povesma«, ki se pritrdijo na »preslice« ali »kolovat«. Ko predice izpredejo »prejo«, se ta nasnuje na »korsna«, kjer tkalka stke platno.

Poiščite sogovornika, ki bi vedel o pridelavi domačega platna povedati več in ga intervjuvajte.

Obišči vaško cerkev in ugotovi kateremu viteškemu redu je pripadala velika posest in cerkvena uprava v Beli krajini v preteklosti. Pomagaj si z grbom. To znamenje poišči tudi na trgu.

Ivanovci – malteški viteški red

križniki – nemški viteški red

templjarji

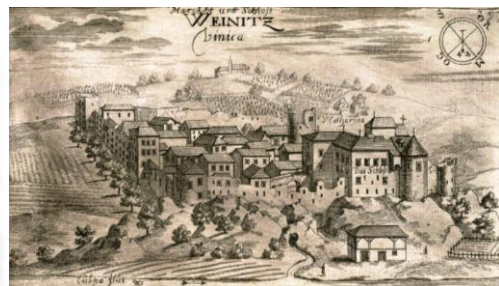
Vir: Ivanovci. Pinterest, 2016; Križniki. Pinterest, 2016; Templjarji. Wallpaper Zone, 2016.

Napiši pismo (vloga duhovnika v 15. stoletju) komturju v Metliki o poteku gradnje stolpa, ki bo varoval podložnike pred turškimi plenjenji (kdo, kje, kako, zakaj).

Obišči viniški grad in si pozorno oglej njegovo lokacijo. Zakaj je bil zgrajen na tem mestu? Ali je imel obzidje, obrambni jarek, dvizna vrata, viseči most?

Stoji visoko nad Kolpo, kjer je bila najugodnejša lega za obrambo. Imel je obzidje in most verjetno z dviznimi vrati.

Skiciraj današnjo podobo gradu in jo primerjaj z Valvasorjevo upodobitvijo.

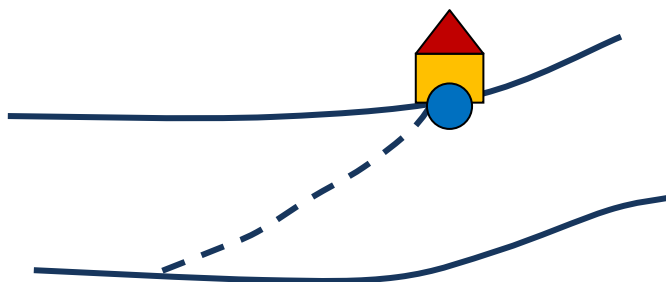

Vir: Valvasor, 1689, str. 640.

Ali se je njegova zunanja podoba spreminjala? Kako to veš? Kaj se je ohranilo, kaj manjka?

Da se je njegova zunanost skozi zgodovino spreminjala, nam razkriva različen gradbeni material, ki so ga uporabili pri gradnji: kamni, opeka, les. Trenutno dobiva povsem novo podobo, ki upošteva njegovo izvirno podobo in izvirni gradbeni material.

Pod gradom na ravnici ob Kolpi je vodni objekt. Skiciraj njegovo lego. Poišči gospodarja in ga povprašaj čemu je služil v preteklosti in čemu danes.

Na naplavni ravnici pod gradom je v preteklosti stal mlin, ki je mlel žito okoliškim kmetom, danes pa je tu žaga.

V nekdanjem mlinu je urejena mala HE.

V kakšen spomin je postavljen spomenik na trgu?

Spomenik je posvečen Viniški republiki.

Fotografiraj ga.

V knjižnici ali na spletu poišči literaturo o tem dogodku in ga na kratko opiši.

Revščini in izseljevanju so se leta 1919 pridružile še težke povojne razmere in splošno nezadovoljstvo z novo državno ureditvijo, ki so se na Vinici manifestirale v tridnevni vstaji zoper takratni nastajajoči režim (kraljevina) in zoper lokalne oblastnike, ki so jih krivili za slabo stanje v njihovi okolici. Povod so bile nepravilnosti in zloraba pri žigosanju »jugokron«. Razglasitev »republike« kaže privrženost prebivalcev ideji republikanske ureditve.

Izdelaj razglednico Vinice.

7. ZAKLJUČEK

Z analizo obstoječih virov in literature o preučevanem območju ter z njihovo predstavitvijo v prvem delu diplomskega dela smo dokazali, da je pokrajina ob Kolpi med Dolom in Vinico zaradi svoje bogate in zanimive zgodovine, ohranjene naravne in kulturne dediščine ter zaradi specifičnih geoloških, geomorfoloških, hidroloških, klimatskih, pedoloških in biogeografskih značilnosti izredno zanimiv prostor za postavitev geografsko-zgodovinske učilnice v naravi.

Na preučevanem območju velja izpostaviti prepletanje kraških reliefnih oblik s fluvialnimi, kar se odraža tudi v različnih oblikah vodne oskrbe v preteklosti – kapnice, kali, vodne jame. Reliefna odprtost proti jugovzhodu ter stik obpanonskih in obsredozemskih značilnosti so pomembno vplivali na fizično in kulturno podobo pokrajine. Tako ima Bela krajina v podnebni členitvi Slovenije, zaradi kombinacije celinskih in sredozemskih podnebnih značilnosti, določen svoj podnebni tip. Na relativno majhnem območju je med rastlinstvom moč zaslediti tako termofilno-kserofilne združbe, ki so značilne za sredozemski areal, kot tudi vlagoljubne združbe, ki uspevajo ob vodotokih in na poplavnih ravnicah. Kar pa se gozdnih združb tiče, pa prevladujejo tiste, ki najbolje uspevajo na apnenčasti oziroma dolomitni podlagi. K habitatni in vrstni pestrosti preučevanega območja veliko prispeva prepletanje gozdnih in kmetijskih površin. Slednjih je zaradi depopulacije in ogozdovanja območja vsako leto manj.

Prehodnost in stičnost preučevanega območja se zrcali tudi v bogati zgodovini in kulturni pisanosti pokrajine. Tu so se skozi dolgo in razburljivo preteklost izmenjali različni vladarji, državne oblike, ljudstva, narodi. Prav vsak je prispeval k oblikovanju današnje podobe pokrajine. O tem nam pričajo dragoceni materialni ostanki, pisni, ustni in avdiovizualni viri ter mnogi skrbno ohranjeni običaji, šege in navade. Kot primer naj omenimo ohranjeni grajski stavbi v Vinici in Predgradu ter njuni upodobitvi z obzidjem v Valvasorjevi Slavi Vojvodine Kranjske, ustno izročilo o tem, kako so Viničani na Žežlju pretentali Turke, sodne spise o čarovniških procesih, pranger, ledinska imena – GavGINE gorice in Vešenik – ki pričajo o srednjeveškem fevdalnem sistemu, sodnih in čarovniških procesih in o turški nevarnosti. Ta je prav tako pomembno vplivala na kulturno podobo pokrajine, saj so pogosta turška plenjenja najprej dodobra izpraznila območje, kasneje pa so na pustote naselili Uskoke, ki so se hitro asimilirali med staroselsko prebivalstvo. Pestre kulturne oblike, ki so jih v ta prostor s

seboj prinesli Uskoki in Kočevarji, so obogatile staroselsko izročilo. Kljub temu da je državna meja od 13. stoletja naprej skoraj neprekinjeno postavljena na reki Kolpi, le-ta ni bila nikoli dejanska ločnica med prebivalci ob njenih bregovih, temveč most oziroma vez med njimi.

Učilnica v naravi je pouk na prostem oziroma tam, kjer se iz okolja lahko nekaj naučimo. Učenci z lastno aktivnostjo, tj. z neposrednim opazovanjem, odkrivanjem, merjenjem, risanjem, kartiranjem, zbiranjem vzorcev in podatkov, intervjuvanjem in anketiranjem, spoznavajo stvarno pokrajino, v kateri živijo, in razumejo, da je ta rezultat součinkovanja med naravnimi in družbenimi elementi v prostoru in času. Šele ko dobro poznamo lokalno okolje in njegovo zgodovino, lahko razumemo življenje, miselnost, ustvarjalnost in delovanje celotne človeške družbe v preteklosti in v sedanjosti.

S postavitvijo učilnice v naravi v neposredni bližini osnovne šole Vinica lahko pri predmetu geografija in zgodovina dosežemo večino splošnih ciljev, ki so zapisani v učnih načrtih za osnovno šolo pri predmetih zgodovina in geografija. Geografske vsebine o pokrajini ob Kolpi so najbolj primerne za doseganje operativnih ciljev v 6. (Zemlja kot celota) in 9. razredu (Geografske značilnosti Slovenije), medtem ko je teh v 7. razredu (Geografske značilnosti Evrope in Azije) nekoliko manj, jih glede na učne vsebine v 8. razredu pričakovano ni (Geografske značilnosti Afrike, Amerike, Avstralije in Oceanije). Zgodovinske vsebine o pokrajini ob Kolpi pa so za doseganje operativnih ciljev primerne za vse razrede. V 6. razredu se učenci seznanijo z ostanki preteklosti, načini gradnje in človekove ustvarjalnosti ter kulturno dediščino območja. V 7. razredu spoznajo prazgodovino na Slovenskem, rimsko državo ter srednjeveško kulturno in politično podobo tega prostora. V 8. razredu obravnavajo verske in politične spremembe v Evropi, konec starega reda in razvoj industrializacije, medtem se ko v 9. razredu seznanijo s spremembami, ki jih prineseta dve svetovni vojni, politična kupčkanja in silovit gospodarski razvoj.

Pri pripravi nalog oziroma učnih listov za delo v učilnici v naravi v neposredni bližini Osnovne šole Vinica smo upoštevali nasvet oziroma smernico o čim večji aktivnosti učencev v sodobni šoli. Znanje učencev o domači pokrajini, procesih in pojavih v njej bo trajnejše, če bodo učenci do njega prišli samostojno. Ker se morajo učenci na vsaki točki najprej orientirati, je prva naloga namenjena orientaciji s kompasom in zemljevidom ter branju tega. Na naslednji

točki učenci spoznajo kamninsko zgradbo območja ter naštejejo, skicirajo in pojasnijo nastanek različnih reliefnih oblik. V nadaljevanju ponovijo nekatere že znane pojme in opravijo različne meritve vodotoka in ozračja. Na izbrani lokaciji izkopljeemo profil prsti, ki ga učenci skicirajo, določijo horizonte ter s pomočjo različnih ključev in meritev opišejo njihove lastnosti. Ko določijo tip prsti, sledi prepoznavanje prisotnih drevesnih, grmovnih in zeliščnih vrst s pomočjo rastlinskega ključa. Z neposrednim opazovanjem okolice prepoznajo in opišejo tip naselja ter rabo tal v njegovi okolici. Kartirajo nestanovanjske dejavnosti, starost in tip stavb v naselju. Učenci primerjajo stare posnetke naselja z današnjim stanjem, prepoznajo tradicionalno domačo obrt in opravijo intervju o njej. V vaški cerkvi in na trgu odkrijejo simbol nemškega viteškega reda in se vživijo v čas izgradnje grajske stavbe. Pojasnijo njeno lokacijo, skicirajo njeno današnjo podobo in jo primerjajo z Valvasorjevo upodobitvijo. Seznanijo se z izrabo vodne energije nekoč in danes.

Pri oblikovanju primera geografsko-zgodovinske učilnice v naravi v neposredni bližini Osnovne šole Vinica smo upoštevali, da dolina reke Kolpe med Dolom in Vinico s svojimi zgodovinskimi in geografskimi značilnostmi ponuja različne možnosti za postavitev učilnice v naravi in da je izbrane učne cilje, ki so zapisani v učnih načrtih za geografijo in zgodovino v osnovni šoli, možno uresničiti s postavitvijo učilnice v naravi v neposredni bližini Osnovne šole Vinica.

»Samo kadar poznamo pot, ki nas je pripeljala v sedanjost, lahko jasno in razumno načrtujemo svojo prihodnost« (Stevenson, 1952).

8. SUMMARY

Analysis of the sources and literature on the studied area has proved that the area by the river *Kolpa*, between places *Dol* and *Vinica*, is an extremely interesting area to set a Geography and History outdoor classroom, mainly because of its rich history, preserved natural and cultural heritage, specific geological, geomorphological, hydrological, climate, pedological and biogeographical features.

The studied area is interconnected with karst relief and fluvial forms which is also reflected in different forms of water supplies in the past (rainwater, Karstic ponds and water caves). The openness towards the southeast and the contact with Pannonian and Mediterranean features has greatly affected the physical and cultural image of the region. Therefore White Carniola has a specific climate type. In a relatively small area different plant communities can be found, from the ones typical for the Mediterranean area and the ones that require a lot of moisture and water. As far as the forest plant communities go, mainly those that thrive on the limestone and dolomite grounding can be found. Intertwining of the forest and farmlands contributes to the habitat and species diversity. However, depopulation and forestation lessens the areas of farmlands.

Transience and the juncture also reflects in the rich history and cultural diversity of the area. Different rulers, state forms, people and nations have left a great impact as well. Each and every one has contributed to the forming of today's image of the area. Many valuable remains, oral, written and audio-visual sources, customs and traditions made by the intertwining of the Uskoks, *Kočevar* (Gottscheers) and autochthone cultures testify to that. For example, preserved castles in the town *Vinica* and village *Predgrad*, mentioned in the book *Slava Vojvodine Kranjske* by *Janez Vajkard Valvasor*, folk epic about how the people of *Vinica* tricked the Turks on the hill called *Žeželj*, legal documents about the witch processes, pillory, names that testify of medieval feudal system, *Gavgine gorice* and *Vešenik*, Turkish threat in the 15th and 16th century. This also greatly affected the cultural image of the area as the frequent Turkish pillages left ravaged areas where later on the Uskoks have been settled. They quickly assimilated amongst the natives. Diverse cultural forms brought by the Uskoks and *Kočevar* (Gottscheers) people enriched the native folk traditions. Despite the fact that

the state border has been set by the river *Kolpa* in the 13th century and it is still there, this has never been an actual dividing line, but more of a bridge between the two states.

An outdoor classroom are classes that are conducted outside or in a place where something can be learned from the environment. Pupils actively by observing, discovering, measuring, drawing, mapping, collecting samples and data, interviewing and polling uncover their landscape and learn to understand that this is all a result of intertwining of natural and social elements in time and space. We learn to appreciate life, the way of thinking, creativeness, functioning of the society when we understand and know our local environment and its history.

By setting an outdoor classroom in direct vicinity of the elementary school *Osnovna šola Vinica* most of the learning standards and objectives in the History and Geography curriculum have been met. Geography learning objectives about the *Kolpa* river landscape are the most appropriate for the 6th grade, where they learn about the Earth as a whole (*Zemlja kot celota*), and the 9th grade, where they learn about Slovenia (*Geografske značilnosti Slovenije*), as they are not as much for the 7th grade, where they learn about Europe and Asia (*Geografske značilnosti Evrope in Azije*) and the 8th grade, where they learn about Africa, America, Australia and Oceania (*Geografske značilnosti Afrike, Amerike, Avstralije in Oceanije*). History learning objectives are appropriate for all grades. In the 6th grade pupils learn about the remains of the past, ways of building, mankind creativeness and cultural heritage of the area. In the 7th grade they learn about prehistory, the Romans and medieval cultural and political image of the area. In the 8th grade they deal with the religious and political changes in Europe, the end of the old ways, the development of industrialism as in the 9th grade they study about the changes brought by the two world wars, political bargains and fast economy growth.

Pupils' activeness in modern school has been abided while preparing the assignments and handouts. Knowledge gained that way will be long lasting if the pupils arrive to it on their own. The first assignment is orientation with a map and a compass as the pupils need to orientate at every point. At the next point pupils learn about the rock composition of the area and enumerate, sketch and explain the origin of relief forms. Then they revise some of the already known concepts and do different measurements of the watercourse and the atmosphere. At the chosen location a soil profile is dug and then pupils sketch it, determine

the soil horizons and by the use of different keys and measurements their features. Then they use the plants key to recognise tree, bush and herb features. They recognise and describe by direct observation of their surroundings settlement type and the use of grounds in its vicinity. They map all the non-residential activities, age and building types in the settlement. They compare old recordings with the today's image and recognise traditional cottage industry and make an interview. In the church and on the square they discover the symbol of German knight order which helps them to feel the time of the castle's erection. They explain the chosen location, sketch the today's image and compare it to the *Valvasor's* image. They learn about the amount of used water today and in the past.

The fact that the valley of the river *Kolpa* between places *Dol* and *Vinica* with its historical and geographical features offers diverse possibilities to set the outdoor classroom was considered greatly while forming the classroom. The chosen learning objectives, taken from the curricula for Geography and History in elementary school, have been able to realize in the direct vicinity of the elementary school *Osnovna šola Vinica*.

»We can chart our future clearly and wisely only when we know the path which led to the present« (Stevenson, 1952).

9. SEZNAM SLIK, PREGLEDNIC IN ZEMLJEVIDOV

9.1. Seznam slik

<i>Slika 1: Nastajanje sedimentnih kamnin</i>	<i>4</i>
<i>Slika 2: Apnenec</i>	<i>4</i>
<i>Slika 3: Površinsko nahajališče boksita v Hrastu pri Vinici</i>	<i>6</i>
<i>Slika 4: Rudnik rjavega premoga Kanižarica</i>	<i>6</i>
<i>Slika 5: Poljanska dolina s Poljansko goro ter kanjon Kolpe s Kozicami, Graščico in Spodnjeloško goro</i>	<i>8</i>
<i>Slika 6: Belokranjski ali Črnomaljski ravniki</i>	<i>9</i>
<i>Slika 7: Mikrožlebiči in žlebiči ter njihova shema</i>	<i>10</i>
<i>Slika 8: Škavnica in škraplje</i>	<i>11</i>
<i>Slika 9: Vrtače po obliki in nastanku</i>	<i>12</i>
<i>Slika 10: Najpogostejše jamske sigove tvorbe</i>	<i>13</i>
<i>Slika 11: Vhod v jamo Kobiljačo, ledeni kapniki na vhodu v Kobiljačo in njen shematični prerez</i>	<i>15</i>
<i>Slika 12: Vhod v jamo Zjot na Sebetihu in njen shematični prerez</i>	<i>16</i>
<i>Slika 13: Shematični prerez Jame v kamnolomu in značilen erozijski vodni rov</i>	<i>16</i>
<i>Slika 14: Vhod v brezno, zavese, kapniki, ponvice in jezera v Čaganki ter njen načrt</i>	<i>17</i>
<i>Slika 15: Zasigane kope, zavese, stalaktiti in stalagmiti ter shematični prerez jame Kaščice</i>	<i>17</i>
<i>Slika 16: Suha dolina pod Sinjim Vrhom</i>	<i>18</i>
<i>Slika 17: Nastanek rečnih teras z menjavanjem globinske in bočne erozije</i>	<i>20</i>
<i>Slika 18: Kanjon reke Kolpe v Poljanski dolini in pod Severinom na Kupi</i>	<i>20</i>
<i>Slika 19: Kolpa v Vinici</i>	<i>21</i>
<i>Slika 20: Hidrogram Kolpe v obdobju 1971–2000</i>	<i>24</i>
<i>Slika 21: Obzidana kraška izvira v Zagozdu in na Sinjem Vrh</i>	<i>26</i>
<i>Slika 22: Sodevski, radenski in sinjevrški kal</i>	<i>26</i>
<i>Slika 23: Individualni kapniki na Dolenji Podgori in Sinjem Vrh ter vaški šterni z litoželezno črpalko v Novi Lipi in na Sinjem Vrh</i>	<i>27</i>
<i>Slika 24: »Breška malenica« in zadnji mlinar na Kolpi ter jez pred in po obnovi</i>	<i>28</i>
<i>Slika 25: Mlin v Bregu pri Sinjem Vrh ob normalnem vodostaju in v času visokih voda 27. 11. 2005 oziroma 18. 9. 2010 ter z vsekano označbo do kod je segala Kolpa ob povodnji 3. 12. 1966</i>	<i>30</i>
<i>Slika 26: Poplavljen breg v Novi Lipi</i>	<i>31</i>
<i>Slika 27: Klimogram Črnomelj – Dobliče v obdobjih 1961–1990 in 1981–2010</i>	<i>34</i>
<i>Slika 28: Povprečna letna višina korigiranih padavin 1971–2000</i>	<i>34</i>
<i>Slika 29: Navidezne poti Sonca nad obzorjem ob zimskem in poletnem solsticiju ter ob spomladanskem in jesenskem ekvinokciju na 45° 26' N geografske širine in na nadmorski višini 396 m</i>	<i>35</i>
<i>Slika 30: Vetrovna roža Črnomelj – Dobliče</i>	<i>36</i>
<i>Slika 31: Osnovne topoklimatske enote Bele krajine na profilu izbranega območja Kozice - Jančani</i>	<i>37</i>
<i>Slika 32: Prepletanje Zemljinih sfer</i>	<i>38</i>
<i>Slika 33: Idealiziran profil prsti</i>	<i>38</i>
<i>Slika 34: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe črnega gabra in puhastega hrasta</i>	<i>43</i>
<i>Slika 35: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in velecvetne mrtve koprive</i>	<i>45</i>
<i>Slika 36: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe navadnega gabra in bele jelke</i>	<i>46</i>
<i>Slika 37: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst drugotne združbe navadne breze in orlove praproti</i>	<i>47</i>
<i>Slika 38: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in črnega gabra</i>	<i>47</i>
<i>Slika 39: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst drugotne združbe navadnega gabra in dišeče lakote</i>	<i>48</i>
<i>Slika 40: Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in spomladanske torilnice</i>	<i>48</i>
<i>Slika 41: Primerjava ogozdovanja na letalskih posnetkih (DOF5) med 18. 7. 1998 in 29. 8. 2014</i>	<i>49</i>
<i>Slika 42: Zvezdogled, klen, podust, zelenika, pegunica</i>	<i>50</i>
<i>Slika 43: Kolpski koščak, navadni škržek, vidra, bober in močvirna sklednica</i>	<i>51</i>
<i>Slika 44: Rjavi medved, volk, ris, gams, srnjak</i>	<i>52</i>
<i>Slika 45: Izobrazbena struktura občine Črnomelj (2011)</i>	<i>53</i>
<i>Slika 46: Gibanje števila prebivalstva izbranega območja</i>	<i>54</i>

<i>Slika 47: Razširjenost trtne uši po Kranjskem</i>	55
<i>Slika 48: Prebivalstvena piramida izbranega območja</i>	56
<i>Slika 49: Kočevarji</i>	57
<i>Slika 50: Uskoki</i>	58
<i>Slika 51: Nekoč brod danes most na Kolpi med Sodevci in Blaževci</i>	60
<i>Slika 52: »Meja Kolpa ... Mea Culpa ...«</i>	60
<i>Slika 53: Primerjava obsega vinogradov v Kočki rebri na prvem avstrijskem vojaškem zemljevidu (1763–1787) in franciscejskem katastru (1823–1869) ter ostanek zidanice v Kočki rebri</i>	63
<i>Slika 54: Gručasta vas z zemljiško delitvijo na grude v franciscejskem in zemljiškem katastru</i>	64
<i>Slika 55: Zaselek z zemljiško delitvijo na grude v franciscejskem in zemljiškem katastru</i>	65
<i>Slika 56: Obcestna vas z zemljiško delitvijo na delce v franciscejskem in zemljiškem katastru</i>	65
<i>Slika 58: Pritlična belokranjska hiša</i>	66
<i>Slika 58: Vrhhljevna ali vrhkletna belokranjska hiša</i>	66
<i>Slika 59: Vrhhljevna hiša z vplivi kočevskega stavbarstva</i>	67
<i>Slika 60: Belokranjski dvor</i>	67
<i>Slika 61: Delovno aktivno prebivalstvo v občini Črnomelj po spolu in dejavnostih leta 2002</i>	68
<i>Slika 62: Stopnja registrirane brezposelnosti</i>	68
<i>Slika 63: Obseg kmetijskih površin leta 1965, 1998 in 2014 med Gorico in Daljnimi Njivami</i>	70
<i>Slika 64: Gospodarski razvoj nekaterih največjih podjetij v Beli krajini in poslovne cone Pokolpja v Beli krajini</i> ..	75
<i>Slika 65: Geostrateška lega Bele krajine</i>	77
<i>Slika 66: Shema prometne obremenitve cest leta 2014</i>	80
<i>Slika 67: Turistični potencial pokrajine</i>	81
<i>Slika 68: Turistična infrastruktura in superstruktura</i>	82
<i>Slika 69: Ostanki keramike, najdeni na Straži nad Gorenjimi Radenci</i>	86
<i>Slika 70: Ostanki keramike, gline in kamna, najdeni na Spahi nad Brezovico pri Predgradu</i>	87
<i>Slika 71: Najdbe iz Velikega zjota pri Sečjem selu</i>	88
<i>Slika 72: Jagode jantarne ogrlice in zakladna najdba bronastih predmetov iz prazgodovinskega depoja Debeli vrh nad Predgradom, 12.–11. stol. pr. n. št., ter skica tulastega bodala in tulaste sekire</i>	89
<i>Slika 73: Poznoželeznodobne in rimskodobne najdbe vojvodinje Mecklenburške iz Vinice</i>	92
<i>Slika 74: Listina oglejskega patriarha Bertolda Andeškega</i>	108
<i>Slika 75: Listina, s katero je goriško-tirolski grof Albert III. svojemu plemstvu v Grofiji v Marki in Metliki potrdil dotedanje privilegije</i>	111
<i>Slika 76: Uniforma nemškega viteškega reda iz leta 1620</i>	113
<i>Slika 77: Valvasorjeva upodobitev gradu Poljane s Tržičem</i>	119
<i>Slika 78: Sramotilni kamen »Pranger« in današnja podoba graščine Poljane oziroma »Kulturnega doma Predgrad – grad Poljane«</i>	121
<i>Slika 79: Izsek iz Valvasorjevega zemljevida kranjskega Pokolpja s stražnimi stolpi (Wachtturm)</i>	122
<i>Slika 80: Grb rodbine Semenič</i>	123
<i>Slika 81: Grb trga Vinica</i>	124
<i>Slika 82: Rekonstrukcija gradu in taborskega obzidja</i>	125
<i>Slika 83: Valvasorjeva upodobitev trga in gradu Vinica</i>	125
<i>Slika 84: Latinska in glagolska napisna plošča nad novejšim vhodom v grajsko kapelo in podoba viniškega gradu pred in med obnovo</i>	126
<i>Slika 85: Kartografski prikaz gradu Poljane in Vinica na zemljevidu Kranjske Ivana Dizme Florjančiča de Grienfelda ter na topografski karti</i>	127
<i>Slika 86: Grb grofov Auersperg na Kranjskem</i>	128
<i>Slika 87: »Francoski kamen«</i>	141
<i>Slika 88: Osnovna šola Vinica in njena neposredna okolica</i>	172

9.2. Seznam preglednic

<i>Preglednica 1: Srednji mesečni pretoki (sQs) Kolpe na vodomerni postaji Radenci II ($F_{zaledja} = 1191 \text{ km}^2$) v m^3/s</i>	<i>24</i>
<i>Preglednica 2: Povprečni mesečni pretočni količniki Kolpe na vodomerni postaji Radenci II.....</i>	<i>25</i>
<i>Preglednica 3: Osnovne prsti slovenske klasifikacije</i>	<i>39</i>
<i>Preglednica 4: Primerjava površine zemljišč v uporabi KMG in strukture kmetijskih zemljišč v občini Črnomelj leta 2000 in 2010.....</i>	<i>69</i>
<i>Preglednica 5: Indeks rasti povprečnega letnega dnevnega prometa (PLDP) na izbranih cestnih odsekih 2005–2014</i>	<i>80</i>
<i>Preglednica 6: Izbrani učni cilji in izbrane vsebine pri predmetu geografija v osnovni šoli</i>	<i>151</i>
<i>Preglednica 7: Izbrani operativni cilji, vsebine in izbrane vsebine pri geografiji v osnovni šoli</i>	<i>152</i>
<i>Preglednica 8: Izbrani operativni cilji, vsebine in izbrane vsebine pri predmetu zgodovina v osnovni šoli</i>	<i>159</i>
<i>Preglednica 9: Marzanova taksonomija.....</i>	<i>166</i>
<i>Preglednica 10: Bloomova taksonomija.....</i>	<i>166</i>
<i>Preglednica 11: Vsebine, ki jih v učilnici v naravi lahko obravnavamo oziroma možni objekti opazovanja in preučevanja na terenu</i>	<i>171</i>

9.3. Seznam zemljevidov

<i>Zemljevid 1: Preučevano območje.....</i>	<i>2</i>
<i>Zemljevid 2: Geološki zemljevid južnega dela Bele krajine.....</i>	<i>3</i>
<i>Zemljevid 3: Relief Bele krajine.....</i>	<i>7</i>
<i>Zemljevid 4: Večje jame v južnem delu Bele krajine</i>	<i>14</i>
<i>Zemljevid 5: Slovenski del porečja reke Kolpe</i>	<i>22</i>
<i>Zemljevid 6: Podnebni tipi v Sloveniji</i>	<i>33</i>
<i>Zemljevid 7: Pedološki zemljevid južnega dela Bele krajine</i>	<i>40</i>
<i>Zemljevid 8: Rastlinstvo v južnem delu Bele krajine</i>	<i>43</i>
<i>Zemljevid 9: Zavarovana območja in Natura 2000 v južnem delu Bele krajine.....</i>	<i>52</i>
<i>Zemljevid 10: Izsek iz Pregledne karte državnega cestnega omrežja Republike Slovenije v merilu 1:250.000</i>	<i>79</i>
<i>Zemljevid 11: Lokacije znanih prazgodovinskih in rimskodobnih najdišč v južnem delu Bele krajine</i>	<i>100</i>
<i>Zemljevid 12: Upravna ureditev na JV Svetega rimskega cesarstva v 10. in 11. stoletju</i>	<i>103</i>
<i>Zemljevid 13: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju.....</i>	<i>131</i>
<i>Zemljevid 14: Shema signalne organizacije na Kočevskem leta 1583.....</i>	<i>135</i>
<i>Zemljevid 15: Lokacije opazovalnic</i>	<i>172</i>

10. VIRI IN LITERATURA

1. Aichele, D., Golte-Bechtle, M., 2004. Kaj neki tu cveti? V naravi rastoče srednjeevropske zelinate kritosemenke. Kranj, Založba Narava, 447 str.
2. Arhiv površinskih voda. Vodomerna postaja Radenci II - Kolpa v obdobju 1961–2010. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2015. URL: http://vode.arso.gov.si/hidarhiv/pov_arhiv_tab.php?p_vodotok=Kolpa&p_postaja=4850 (Citirano 15. 3. 2015).
3. Blažič, M., Ivanuš Grmek, M., Kramar, M., Strmčnik, F., 2003. Didaktika, visokošolski učbenik. Novo mesto, Visokošolsko središče, 422 str.
4. Beograd – letno poročilo 2011. Beograd.si. 2011. URL: http://www.begrad.si/media/letno_porocilo.bnm.2011.pdf (Citirano 25. 2. 2016).
5. Belokranjski ali Črnomaljski ravniki.
 - Belokranjec na spletu. 2009. URL: <http://www.belokranjec.si/novice/dr-dusan-plut-o-resevanju-razvojnega-zaosanka-bele-krajine/110> (Citirano 27. 11. 2014).
 - Wikipedia. 2014. URL: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Bela_krajina_Kolpa.jpg (Citirano 27. 11. 2014).
6. Bevc, V., 1997. Pouk geografije v naravi. Priprava učencev in dijakov na tekmovanje. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 79 str.
7. Bobri v Krajinskem parku Kolpa. 2013. KP Kolpa. URL: http://www.kp-kolpa.si/novice_podrobno.php?sif_no=341 (Citirano 16. 1. 2016).
8. Bognar, H. I., Bognar, A., 2010. Povijesni razvoj i političko-geografska obilježja granice i pograničja Republike Hrvatske s Republikom Slovenijom na Žumberku i u Kupsko-Čabranskoj dolini. Geoadria, 15, 1, str. 187–224. URL: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=84077 (Citirano 8. 12. 2015).
9. Božič, D., 2001. Ljudje ob Krki in Kolpi v latenski dobi. Arheološki vestnik, 52, str. 181–198.
10. Bratož, R., 2007. Rimska zgodovina. Del 1. Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Študentska založba, Filozofska fakulteta, 527 str.
11. Brinovec, S., Godnov, J., Lovrenčak, F., 1992. Terensko delo. Pedagoška delavnica. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 87 str.
12. Brinovec, S., 2004. Kako poučevati geografijo. Didaktika pouka. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 297 str.
13. Brus, R., 2008. Sto grmovnih vrst na Slovenskem. Ljubljana, Tehniška založba Slovenije, 215 str.
14. Bufon, M., 2001. Osnove politične geografije II. Meddržavni odnosi, globalizacija, problematika prostorskega in družbenega razmejevanja, politične meje in mejni spori, meje v Sloveniji, maritimne meje ter politična geografija prihodnosti. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 191 str.
15. Bukovac, J., Poljak, M., Šušnjar, M., Čakalo, M., 1983. Osnovna geološka karta SFRJ. List Črnomelj. 1:100.000. Beograd, Zvezni geološki zavod.
16. Bukovac, J., Poljak, M., Šušnjar, M., Čakalo, M., 1984. Tumač za list Črnomelj L 33-9I. Beograd, Zvezni geološki zavod, 63 str.

17. Cigale, D., Gosar, A., 2014. Značilnosti in težnje razvoja turizma v Sloveniji. V: Cigale, D., Lampič, B., Potočnik Slavič, I., Repe, B. (ur.). *Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 228 str.
18. Cunder, K., 2002. *Geografske učne poti. Terensko delo in ekskurzije pri pouku geografije v srednjih šolah*. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo, 167 str.
19. Curs Colapis. 2011. URL: http://www.curscolapis.si/SI/default.asp?sif_co=1 (Citirano 28. 3. 2016).
20. Cvijić, J., 1895. *Karst. Geografska monografija*. Beograd, Štamparija Kraljevine Srbije, 176 str.
21. Delovno aktivno prebivalstvo v občini Črnomelj po spolu in dejavnostih leta 2002. Delovno aktivno prebivalstvo po skupinah dejavnosti in spolu, občine, Slovenija, popis 2002. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. 2016a. http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05W0904S&ti=&path=../Database/Popis2002/02_Obci ne/03_Prebivalstvo/01_05W09_Aktivnost/&lang=2 (Citirano 17. 2. 2016).
22. Demmerle, E., 2013. *Habsburžani*. Ljubljana, Cankarjeva založba, 263 str.
23. Dichlberger, P., 2008. Belokranjci in voda. Tradicionalni vodni viri Bele krajine. URL: <http://www.kamra.si/Default.aspx?region=9&module=5&id=2416> (Citirano 3. 5. 2015).
24. Drnovšek, M., 2010. Belokranjec Juro Adlešič in slovensko izseljenstvo. *Kronika - časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 58, 3, 831–846.
25. Drozg, V., 1992. Morfološki tipi vaških naselij v Sloveniji. *Geografski vestnik*, 64, str. 19–36.
26. Družinska enciklopedija Guinness. 1996. 3. slovenska izdaja. Žnideršič, M. (ur.). Ljubljana, Slovenska knjiga, 760 str.
27. Državna topografska karta 1:25.000. Topografski ključ s pojasnili za uporabo. 1998. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Geodetska uprava Republike Slovenije, 79 str.
28. Dular, A., 1985. Občina Črnomelj. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 165 str.
29. Dular, J., 1990. *Mlini ob Kolpi umirajo*. Novo mesto, samozaložba, 53 str.
30. Dular, J., 2008. Južna Bela krajina v arheoloških dobah. V: Plut, D. (ur.). *Bela krajina in krajinski park Lahinja*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 43–52.
31. Ferenc, M., 1993. Kočevska – izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 112 str.
32. Ferenc, M., 2005. Kočevska – pusta in prazna. Nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev. Ljubljana, Modrijan, 829 str.
33. Fortin–Debart, C., 2004. *Le partenariat école-musée pour une éducation à l'environnement*. Paris, L'Harmattan, 85 str.
34. Fortun, J., 1997. *Kronika vasi Damelj in okolice*. Damelj, Turistično društvo, 40 str.
35. Frantar, P., 2008a. Vodna bilanca obdobja 1971–2000. V: Frantar, P. (ur.). *Vodna bilanca Slovenije 1971–2000*. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje, str. 71–79. URL: http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/05_Bilanca.pdf (Citirano 14. 2. 2015).

36. Frantar, P., 2008b. Otočni količniki. V: Frantar, P. (ur.). Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje, str. 66–69. URL: http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/04_Cleni_vodne_bilance.pdf (Citirano 24. 2. 2015).
37. Frantar, P., 2008c. Specifični odtoki 1971–2000. V: Frantar, P. (ur.). Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje, str. 61–66. URL: http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/04_Cleni_vodne_bilance.pdf (Citirano 24. 2. 2015).
38. Frantar, P., Hrvatin, M., 2005. Pretočni režimi v Sloveniji med letoma 1971 in 2000. Geografski vestnik, 77, 2, str. 115–127.
39. Frantar, P., Hrvatin, M., 2008. Pretočni režimi. V: Frantar, P. (ur.). Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Agencija Republike Slovenije za okolje, str. 43–50. URL: http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/04_Cleni_vodne_bilance.pdf (Citirano 24. 2. 2015).
40. Gams, I., 1961. H geomorfologiji Bele krajine. Geografski zbornik, 6, str. 191–240.
41. Gams, I., 2003. Kras v Sloveniji v prostoru in času. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 516 str.
42. Gams. Lovska zveza Slovenije. 2016. URL: http://www.lovska-zveza.si/lzs/prostozivece_zivali/sesalci/gams (Citirano 9. 1. 2016).
43. Gašperič, A., Rukše, M., Tomšič, A., Vidic, S., 2014. Čaganka – On the record. Jamarski klub Novo mesto. URL: <http://www.jknm.si/si/?id=365> (Citirano 7. 12. 2014).
44. Geografija, tematski leksikoni. 2008. Benedičič, M. (ur.). Tržič, Učila Internacional, 682 str.
45. Geografski atlas Slovenije. Država v prostoru in času, 1998. Fridl, J., Kladnik, D., Orožen Adamič, M., Perko, D., Pogačnik, A. (ur.). Ljubljana, DZS, 360 str.
46. Geografski terminološki slovar. 2005. Kladnik, D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. (ur.). Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 451 str.
47. Geološki zemljevid južnega dela Bele krajine.
 - Bavec, M., Novak, M., Poljak, M., 2013. Geološka karta Slovenije 1:100.000.000. Ljubljana, Geološki zavod Slovenije. URL: http://www.geo-zs.si/UserFiles/677/File/Monograf_PDF/OGK_knjiznica.pdf (Citirano 14. 9. 2014).
 - Bukovac, J., Poljak, M., Šušnjar, M., Čakalo, M., 1983. Osnovna geološka karta SFRJ. List Črnomelj. 1:100.000. Beograd, Zvezni geološki zavod.
 - Buser, S., 2010. Geološka karta Slovenije 1:250.000. Ljubljana, Geološki zavod Slovenije. Geološki zavod Slovenije. 2014. URL: <http://kalcedon.geo-zs.si/website/OGK100/viewer.htm> (Citirano 14. 9. 2014).
48. Geološki terminološki slovar. 2006. Pavšič, J. (ur.). Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 331 str.
49. Geoportal Državne geodetske uprave Republike Hrvatske. 2012. URL: <http://geoportal.dgu.hr/viewer/?baselayer=HOK> (Citirano 22. 2. 2015).
50. Gestrin, F., 1969. Oris gospodarstva na slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918). Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 17, str. 129–138.
51. Gibanje števila prebivalstva izbranega območja med 1869–2011.
 - Imenik krajev vojvodine kranjske : sestavljen na podlagi ljudskega številenja od 31. decembra l. 1869 po c. kr. statistični centralni komisiji, 1874. Ljubljana, I. Kleinmayr & F. Bamberg, 140 str. Münchener

- Digitalisierungszentrum. 2015. URL: <https://download.digitale-sammlungen.de/pdf/1448117293bsb11181647.pdf> (Citirano 21. 11. 2015).
- Obširen imenik krajev na Kranjskem. 1884. Dunaj, c. kr. Statistična centralna komisija, 185 str. Sistory. 2013. URL: <http://wff1.ff.uni-lj.si/oddelki/Zgodovin/Repertoriji/Krain%201880.pdf> (Citirano 19. 12. 2013).
 - Specijalni repertorij krajev na Kranjskem: na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890, 1894. Dunaj, c. kr. Centralna statistična komisija, 176 str. Sistory. 2013. URL: <http://wff1.ff.uni-lj.si/oddelki/Zgodovin/Repertoriji/kranjska%201894.pdf> (Citirano 20. 12. 2013).
 - Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru: izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900. VI. Kranjsko, 1906. Dunaj, c. kr. Centralna statistična komisija, 234 str. Sistory. 2013. URL: <http://wff1.ff.uni-lj.si/oddelki/Zgodovin/Repertoriji/Kranjska%201900.pdf> (Citirano 21. 12. 2013).
 - Spezialortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. VI. Krain, 1919. Dunaj, Statistische Zentralkommission, 158 str. Sistory. 2013. URL: <http://wff1.ff.uni-lj.si/oddelki/Zgodovin/Repertoriji/Kranjska%201910.pdf> (Citirano 22. 12. 2013).
 - Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 god., 1932. Sarajevo, opšta državna statistika, 467 str. Sistory. 2014. URL: <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:4758> (Citirano 6. 1. 2014).
 - Krajevni leksikon dravske banovine. Krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujkoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine, 1937. Ljubljana, Uprava krajevnega leksikona dravske banovine, 715 str. Sistory. 2013. URL: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-IXXHRWQE> (Citirano 23. 12. 2013).
 - Popis prebivalstva 1948. Statistični urad Republike Slovenije. 2013. URL: http://www.stat.si/publikacije/popisi/1948/1948_3_01.pdf (Citirano 24. 12. 2013).
 - Popis prebivalstva 1953. Statistični urad Republike Slovenije. 2013. URL: http://www.stat.si/publikacije/popisi/1953/1953_4_03.pdf (Citirano 26. 12. 2013).
 - Popis prebivalstva 1961. Statistični urad Republike Slovenije. 2013. URL: http://www.stat.si/publikacije/popisi/1961/1961_4_01.pdf (Citirano 28. 12. 2013).
 - Popis prebivalstva 1971. Statistični urad Republike Slovenije. 2014. URL: http://www.stat.si/publikacije/popisi/1971/1971_3_01.pdf (Citirano 4. 1. 2014).
 - Popis prebivalstva 1981. Statistični urad Republike Slovenije. 2014. URL: http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1981_Naselja_prebivalstvo.asp (Citirano 6. 1. 2014).
 - Popis prebivalstva 1991. Statistični urad Republike Slovenije. 2014. URL: http://www.stat.si/publikacije/pub_popis_1991_Naselja_prebivalstvo.asp (Citirano 7. 1. 2014).
 - Popis prebivalstva 2002a. Statistični urad Republike Slovenije. 2014. URL: http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=NAS&sifra=017 (Citirano 7. 1. 2014).
 - Popis prebivalstva 2002b. Statistični urad Republike Slovenije. 2014. URL: http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=NAS&sifra=048 (Citirano 7. 1. 2014).
 - Popis prebivalstva 2011. Statistični urad Republike Slovenije. 2014. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05C5004S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_stevilo_preb/25_05C50_prebivalstvo_naselja/&lang=2 (Citirano 7. 1. 2014).
52. Godet, J. D., 2000. Domača drevesa in grmi. Radovljica, Didakta, 256 str.
53. Golec, B., 2000. Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij – naslednikov protiturškega tabora. Zgodovinski časopis, 54, 4, str. 523–562.
54. Golec, B., 2013. So bili Belokranjci svojčas Hrvati? Nedokončana kroatizacija Bele krajine v zgodnjem novem veku – od Metličanov in kranjskih Hrvatov do Belokranjcev. V: Svoljšak, P., Seručnik, M., Kočever, V. (ur.). Med cesarstvom in kraljestvom. Študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, str. 153–207.
55. Gospodarski razvoj nekaterih največjih podjetij v Beli krajini in poslovne cone Pokolpja v Beli krajini.
- Mohorič, I., 1953. Železarna Gradac v Beli krajini. Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1, 3, str. 183–190.
 - Pokolpje. 2016. URL: <http://www.pokolpje.si/sl/poslovne-cone-pokolpja> (Citirano 20. 2. 2016).

56. Grb grofov Auersperg na Kranjskem. Wikipedia. 2014. URL:
<http://de.wikipedia.org/wiki/Auersperg#mediaviewer/Datei:Auersperg-in-Krain-Grafen-Wappen.png>
(Citirano 18. 6. 2014).
57. Grb rodbine Semenič. Valvasor, J. V., 1687–1688. *Opus insignium Armorumque*. Faksimile rokopisa. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993, 388 str.
58. Grb trga Vinica. Valvasor, J. V., 1687–1688. *Opus insignium Armorumque*. Faksimile rokopisa. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1993, 388 str.
59. Grčman, M., 2016. Poklon vasem, ko jih še ni ločevala bodeča žica. RTV SLO. URL:
<http://www.rtv slo.si/tureavanture/podobe-slovenije/poklon-vasem-ko-jih-se-ni-locevala-bodeca-zica/382960> (Citirano 9. 1. 2016).
60. Gručasta vas z zemljiško delitvijo na grude v franciscejskem katastru in v zemljiškem katastru.
 - Franciscejski kataster za Kranjsko. Novomeška kresija. Dolenja Podgora k. o. SI AS 176/N/N324/g/A02. Arhiv Republike Slovenije. URL: <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=230810&DEID=10&SQNZNR=1> (Citirano 29. 12. 2015).
 - Prostorski informacijski sistem občin. URL:
http://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=crnomelj&cx=505548.81&cy=43295.6&scale=1.12&catprj=piso.crnatelj_mkpg_raba&bckcat=piso.base_tile_vk&ovlly=001001000000 (Citirano 29. 12. 2015).
61. Hidrogram Kolpe v obdobju 1971–2000. Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Preglednice – Tables. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2008. URL:
http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/08_Preglednice.pdf
(Citirano 17. 3. 2015).
62. Holz, E., 2010. Prometne razmere v Beli krajini od sredine 18. stoletja do prve svetovne vojne. *Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 58, 3, 775–792.
63. Hudoklin, A., *Natura 2000 v Beli krajini*. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). *Narava Bele krajine*. Metlika, Belokranjski muzej, str. 51–59.
64. Idealiziran profil prsti. StudyBlue. 2014. URL:
https://classconnection.s3.amazonaws.com/472/flashcards/769472/jpg/soil_horizons1355245136575.jpg
(Citirano 2. 8. 2015).
65. Indeks rasti povprečnega dnevnega prometa na izbranih cestnih odsekih v letih 2005–2014. Direkcija Republike Slovenije za ceste. URL:
http://www.di.gov.si/si/delovna_podrocja_in_podatki/ceste_in_promet/podatki_o_prometu/ (Citirano 28. 2. 2016).
66. Ilustrirana zgodovina Slovencev. 1999. Vidic, M. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga, 526 str.
67. Ivanovci – malteški viteški red. Pinterest. URL: <https://de.pinterest.com/pin/158329743123868709/>
(Citirano 14. 6. 2016).
68. Ivanovič, M., Kogelnik, M., 2004. Zgibanka Reka Kolpa – belokranjska krasotica. *Natura 2000*. Biseri slovenske narave. Kolpa. URL:
http://www.natura2000.si/fileadmin/user_upload/Knjiznjica/Publikacije/natura2000_kolpa.pdf (Citirano 15. 1. 2016).
69. Ivanšek, D., 1999. Spoznavanje domače pokrajine. *Priročnik za učitelje*. Ljubljana, Rokus, 52 str.

70. Izobrazbena struktura občine Črnomelj (2011). Prebivalstvo, staro 15 ali več let, po izobrazbi in spolu, občine, večletno. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. 2015b. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05G2014S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/20_soc_ekon_preb/01_05G20_izobrazba/&lang=2 (Citirano 15. 11. 2015).
71. Izsek iz Pregledne karte državnega cestnega omrežja Republike Slovenije v merilu 1:250.000. 2013. 1:250.000. Ljubljana, Direkcija Republike Slovenije za ceste. URL: http://www.di.gov.si/fileadmin/di.gov.si/pageuploads/Ceste_250_DRSC_2013_pregledna_karta_manjsa.jpg (Citirano 7. 3. 2016).
72. Izsek iz Valvasorjevega zemljevida kranjskega Pokolpja s stražnimi stolpi (*Wachtturm*). Valvasor, J. V., 1689. Die Ehre dess Hertzogthums Crain. Faksimile 1972. Ljubljana-München, Mladinska knjiga, 730 str.
73. Jagode jantarne ogrlice in zakladna najdba bronastih predmetov iz prazgodovinskega depoja Debeli vrh nad Predgradom, 12.–11. stol. pr. n. št., ter skica tulastega bodala in tulaste sekire.
 - Habič, S., 2012. Metina lista. URL: <http://metinalista.si/wp-content/uploads/ogrlica.png> (Citirano 14. 2. 2014).
 - Weiss, B. A., 2010a. Poljanska dolina ob Kolpi v prazgodovini in starem veku. V: Weiss, B. A. (ur.). Poljanska dolina ob Kolpi. Kočevje, Občina Kočevje, str. 29–36.
74. Jakič, I., 2001. Sto gradov na Slovenskem. Ljubljana, Prešernova družba, 223 str.
75. Jama v kamnolomu. Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/2950_Jama_v_kamnolomu.pdf (Citirano 30. 11. 2014).
76. Jernejc Kodrič, M., 2013. Bobri na Dobličici. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 205–209.
77. Jeršek, M., Rožič, B., 2013. Geološke značilnosti Bele krajine. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 21–27.
78. Job, A., 2006. The Role and Value of Fieldwork. Redwood City, Clifford School.
79. Kartografski prikaz gradu Poljane in Vinica na zemljevidu Kranjske Ivana Dizme Florjančiča de Grienfelda ter na topografski karti.
 - Florjančič de Grienfeld, I. D., 1744. Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica. Kartensammlung Moll. URL: <http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/039/034/2619266942/> (Citirano 12. 4. 2014).
 - Geopedia. URL: http://www.geopedia.si/#T105_x512440_y35496_s13_b4 (Citirano 12. 4. 2014).
80. Kaščica. Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/2852_Kascica.pdf (Citirano 11. 12. 2014).
81. Kent, M., Gilbertson, D. D., Hunt, C., 1997. Fieldwork in Geography Teaching, a critical review of the literature and approaches. *Jurnal of Geography in Higher Education*, 21, 3, str. 313–332.
82. Klemenčič, V., 1972. Geografija prebivalstva Slovenije. *Geografski vestnik*, 44, str. 133–157.
83. Klimogram Črnomelj – Dobliče v obdobjih 1961–1990 in 1981–2010.
 - Klimatski podatki za postajo Črnomelj – Dobliče v obdobju 1961–1990. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2015. URL: <http://www.arso.gov.si/vreme/napovedi%20in%20podatki/crnomelj.htm> (Citirano 14. 7. 2015).
 - Klimatski podatki za postajo Črnomelj – Dobliče v obdobju 1981–2010. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2015. URL: http://meteo.arso.gov.si/uploads/probase/www/climate/table/sl/by_location/doblice/climate-normals_81-10_Doblice.pdf (Citirano 14. 7. 2015).

84. Kobiljača. Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/1281_Kobiljaca.pdf (Citirano 30. 11. 2014).
85. Kočevarji. Valvasor, J. V., 1689. Die Ehre dess Hertzogthums Crain. Wikipedia. 2015. URL: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Ko%C4%8Devarji#/media/File:Ko%C4%8Devci-Valvasor.jpg> (Citirano 5. 12. 2015).
86. Kolbezen, M., Pristov, J., 1998. Površinski vodotoki in vodna bilanca Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije, 98 str. URL: http://www.arso.gov.si/vode/publikacije%20in%20poro%C4%8dila/bilanca6190_2_BESEDILO.pdf (Citirano 17. 3. 2015).
87. Kolpa v Vinici. Simčič, M., 2013. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 14.
88. Kolpski koščak, navadni škržek, vidra, bobber in močvirska sklednica.
- Bobber - *Castor fiber*. Bohdal, J., 2011. Biological Library. URL: <http://www.biolib.cz/en/image/id144337/> (Citirano 16. 1. 2016).
 - Kolpski koščak. Vrezec, A., Jaklič, M., 2013. Potočni raki Bele krajine. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 127–129.
 - Močvirska sklednica. Vamberger, M., 2013. Močvirska sklednica v Beli krajini. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 187–191.
 - Navadni škržek. 2012. Umweltbundesamt. URL: http://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/419/bilder/bachmuschel_hecker.jpg (Citirano 15. 1. 2016).
 - Vidra - *Lutra lutra*. Motyčka, V., 2008. Biological Library. URL: <http://www.biolib.cz/IMG/GAL/10620.jpg> (Citirano 16. 1. 2016).
89. Komac, A., 2000a. Vzpon turjaških v srednjem veku. Zgodovinski časopis, 54, 1, str. 15–48.
90. Komac, A., 2000b. Vzpon turjaških v srednjem veku. Zgodovinski časopis, 54, 2, str. 151–178.
91. Kompas. Svet športa. URL: http://www.svet-sporta.com/Katalog/tabid/55/ProdID/943/Kompas_RANGER_S_Silva.aspx (Citirano 25. 5. 2016).
92. Kos, D., 1987. Bela krajina v poznam srednjem veku. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 76 str.
93. Kos, D., 2005. Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja. Ljubljana, Založba ZRC, 431 str.
94. Kosi, M., 1998. Potujoči srednji vek. Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem. Ljubljana, ZRC SAZU, Založba ZRC, 344 str.
95. Kosi, M., 2005. Cruciferi – crucesignati. Prispevek k zgodovini križarskih vojn in križarskih viteških redov v 12. in 13. stoletju. V: Mihelič, D. (ur.). Ad fontes. Otorepčev zbornik. Ljubljana, Založba ZRC, str. 303–343.
96. Kosi, M., 2008. »Onstran gore, tostran Ogrske«. Bela krajina v poznem srednjem veku. V: Weiss, J. (ur.). Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta. Črnomelj, Občina Črnomelj, str. 119–157.
97. Kosmač, V., 2010. Rastlinski ključ za določanje lastnosti rastišč. Radovljica, Didakta, 395 str.
98. Krakar, L., 2010. Bela krajina. V: Komelj, M. (ur.). Črnomaljska in metliška knjiga, pesmi, zgodbe in pričevanja. Ljubljana, Slovenska matica, 677 str.

99. Kramarič, J., 2010. Odstiranje zabrisanega spomina. Janez Stariha, pomemben Črnomaljec in Belokranjec. Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja, 21, 3, str. 46–48.
100. Križniki – nemški viteški red. Pinterest. URL: <https://www.pinterest.com/pin/443534263272632044/> (Citirano 14. 6. 2016).
101. Krofel, M., 2013. Velike zveri Bele krajine. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 217–222.
102. Krošnjarstvo. Občina Kočevje. 2015. URL: <http://www.kocevje.si/zivljenje-v-kocevju-zgodovina-krošnjarstvo> (Citirano 5. 12. 2015).
103. Kryštufek, B., 2003. Bober - *Castor fiber*. Strokovno izhodišče za vzpostavljanje omrežij NATURA 2000. Ljubljana, Prirodoslovni muzej Slovenije, 78 str. URL: http://www.natura2000.si/uploads/tx_library/bober.pdf (Citirano 16. 1. 2016).
104. Kunaver, J., 1966. Poljanska dolina ob Kolpi - primer gospodarsko nerazvite pokrajine. Geografski vestnik, 38, 1, str. 95–121.
105. Kunaver, J., Černe, A., Kert, B., Klemenčič M. M., Lovrenčak, F., Pak, M., 1989. Geografija, domača pokrajina. Priročnik za geografsko spoznavanje domače pokrajine. Ljubljana, Založba Mladinska knjiga, 110 str.
106. Kupa. Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2015. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34664> (Citirano 8. 2. 2015).
107. Kutnar, L., Veselič, Ž., Daksobler, I., Robič, D., 2012. Tipologija gozdnih rastišč Slovenije na podlagi ekoloških in vegetacijskih razmer za potrebe usmerjanja razvoja gozdov. Gozdarski vestnik, 70, 4, str. 195–214.
108. Latinska in glagolska napisna plošča nad novejšim vhodom v grajsko kapelo in podoba viniškega gradu pred in med obnovo.
 - Alukasev, 2012. Panoramio. URL: <http://www.panoramio.com/photo/80938493> (Citirano 12. 5. 2014).
 - L. K., 1931. Naša slovenska zemlja: Vinica, Ilustrirani Slovenec, VII, 11, str. 87–89. URL: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NR4AAEFQ?query=%27keywords%3dIlustrirani+Slovenec+1931%27&pageSize=25&page=2> (Citirano 24. 5. 2016).
 - Stopar, I., 2004. Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 2, Dolenjska. Knj. 5, Bela krajina. Ljubljana, Viharnik, 182 str.
109. Lesna biomasa. Zavod za gozdove Slovenije. URL: http://www.zgs.si/slo/delovna_podrocja/lesna_biomasa/potenciali_po_obcinah/index.html (Citirano 6. 2. 2016).
110. Listina oglejskega patriarha Bertolda Andeškega. Monasteruim.net. URL: <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/AT-DOZA/Urkunden/188/charter> (Citirano 5. 4. 2014).
111. Listina, s katero je goriško-tirolski grof Albert III. svojemu plemstvu v Grofiji v Marki in Metliki potrdil dotedanje privilegije. Kosi, M., 2008. »Onstran gore, tostran Ogrske«. Bela krajina v poznem srednjem veku. V: Weiss, J. (ur.). Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta. Črnomelj, Občina Črnomelj, str. 119–157.
112. Lokacije opazovalnic. Prostorski informacijski sistem občin. URL: http://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=crnomelj&cx=520729.14&cy=35023.95&scale=3.96&catprj=piso.crnomelj_home&bckcat=piso.base_ttn&ovllys=000000000000 (Citirano 28. 7. 2016).

113. Lokacije znanih prazgodovinskih in rimskodobnih najdišč v južnem delu Bele krajine. Mason, P., 2008. Bela krajina v prazgodovini in rimskem obdobju. V: Weiss, J. (ur.). Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta. Črnomelj, Občina Črnomelj, str. 17–48.
114. Lovrenčak, F., Plut, D., 1986. Geografske značilnosti poplavnega sveta Kolpe in njenih pritokov v zgornjem Pokolpju. Geografski zbornik, 25, str. 125–155.
115. Lovrenčak, F., 2006. Prst – nenadomestljiv naravni vir. Geografski obzornik, 53, 1, str. 4–7.
116. Lovrenčak, F., 2008. Vegetacijske značilnosti Krajinskega parka Lahinja. V: Plut, D. (ur.). Bela krajina in krajinski park Lahinja. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 123–128.
117. Luthar, O., 1997. Mojstri in muze. Kaj in zakaj je zgodovina? Ljubljana, Modrijan, 91 str.
118. Maher, I., 2007. Gospodarjenje s kali. V: Maher, I. (ur.). Okrogla voda. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za varstvo narave, 207 str.
119. Makarovič, M., 1993. Slovenska ljudska noša v besedi in podobi. Zv. 6. Poljanska dolina ob Kolpi. Ljubljana, Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 107 str.
120. Maréchal, P., 1956. Comment enseigner l'histoire locale et régionale. Paris, Bibliothèque pédagogique, 3, 189 str.
121. Marinček, L., Čarni, A., 2002. Komentar k vegetacijski karti gozdnih združb Slovenije v merilu 1:400.000. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 79 str. URL: <http://gis.zrc-sazu.si/zrcgis/doc/veg/VegSloAng.htm> (Citirano 31. 10. 2015).
122. Mason, P., 2008. Bela krajina v prazgodovini in rimskem obdobju. V: Weiss, J. (ur.). Črnomaljski zbornik. Zbornik historičnih razprav ob 780-letnici prve omembe naselja in 600-letnici prve omembe Črnomlja kot mesta. Črnomelj, Občina Črnomelj, str. 17–48.
123. Meja Kolpa ... Mea Culpa ... Kukman, V., 2015. Vinko Kukman - FB. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10206701591391747&set=a.1031820709096.2007159.1032737086&type=3&theater> (Citirano 13. 12. 2015).
124. Mikrožlebiči in žlebiči ter njihova sema. Ford, D. C., Williams, P. W., 2007. Karst geomorphology and hydrology. Chichester, John Wiley and Sons, 562 str.
125. Melik, A., 1933. Kmetiska naselja na Slovenskem. Geografski vestnik, 9, str. 129–165.
126. Melik, A., 1953. Mlini na Slovenskem. Geografski vestnik, 25, str. 3–26.
127. Melik, A., 1963. Slovenija. Geografski opis. I. splošni del. Površje Slovenije. Ljubljana, Slovenska matica, 617 str.
128. Mihelič, T., 2013. Ptice Bele krajine. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 193–197.
129. Milavec, A., 2010. Muzej Rudnika rjavega premoga Kanižarica. Zgodba premnogih rok, truda, bolečine, poguma in odločnosti. Belokranjec, 13, 7, str. 3.
130. Misja, A., Brancelj Bednaršek, A., Matkovič, A., Gregorčič, L., 2008. 1408: prišli so Turki in za njimi Uskoki. Metlika, Belokranjski muzej, 123 str.

131. Mohorič, I., 1953. Železarna Gradac v Beli krajini. Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 1, 3, str. 183–190.
132. Mrak, I., 2008. Odnos prebivalcev do krajinskega parka Lahinja. V: Plut, D. (ur.). Bela krajina in krajinski park Lahinja. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 141–152.
133. Najdbe iz Velikega zjota pri Sečjem selu. Dular, J., 2008. Južna Bela krajina v arheoloških dobah. V: Plut, D. (ur.). Bela krajina in krajinski park Lahinja. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 43–52.
134. Najpogostejše jamske sigove tvorbe. Donovan, N. R., 2002. TCU. URL: http://geowww.geo.tcu.edu/faculty/donovan/10113%20karst%20revision/photoalbum/pages/speleothem%20forms_jpg.htm (Citirano 2. 1. 2015).
135. Nastajanje sedimentih kamnin. Schott, R. C., 2013. Introduction to Geology. Bakersfield College. URL: <http://bc.outcrop.org/images/rocks/sedimentary/press4e/figure-08-11.jpg> (Citirano 23. 11. 2014).
136. Nastanek rečnih teras z menjavanjem globinske in bočne erozije. Bunnett, R. B., 1980. Physical geography in diagrams. London, Longman, 204 str.
137. Nared, A., 2013. Pravno-upravni položaj Metliške grofije od srede 14. do konca 16. stoletja. V: Svoltjšak, P., Seručnik, M., Kočevkar, V. (ur.). Med cesarstvom in kraljestvom. Študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, str. 111–126.
138. Natek, K., Stepišnik, U., 2008. Geomorfološke značilnosti Bele krajine in krajinskega parka Lahinja. V: Plut, D. (ur.). Bela krajina in krajinski park Lahinja. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 53–70.
139. Navidezne poti Sonca nad obzorjem ob zimskem in poletnem solsticiju ter ob spomladanskem in jesenskem ekvinokciju na 45° 26' N geografske širine in na nadmorski višini 396 m. SunCalc. URL: <http://suncalc.net/#/45.4343,15.1563,19> (Citirano 28. 2. 2016).
140. Nekoč brod danes most na Kolpi med Sodevci in Blaževci.
- Dular, A., 1985. Občina Črnomelj. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 165 str.
 - Panoramio. 2011. URL: <https://ssl.panoramio.com/photo/60477537> (Citirano 25. 2. 2016).
141. Obcestna vas z zemljiško delitvijo na delce v franciscejskem katastru in v zemljiškem katastru.
- Franciscejski kataster za Kranjsko. Novomeška kresija. Sodevci k. o. SI AS 176/N/N254/g/A01. Arhiv Republike Slovenije. URL: <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=229865&DEID=10&SQNZNR=1> (Citirano 29. 12. 2015).
 - Franciscejski kataster za Kranjsko. Novomeška kresija. Sodevci k. o. SI AS 176/N/N254/g/A02. Arhiv Republike Slovenije. URL: <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=229867&DEID=10&SQNZNR=1> (Citirano 29. 12. 2015).
 - Prostorski informacijski sistem občin. URL: http://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=crnomelj&cx=506804.32&cy=37835.4&scale=1&catprj=piso.crnomelj_mkgp_raba&bckcat=piso.base_tile_vk&ovllys=001001000000 (Citirano 29. 12. 2015).
142. Obseg kmetijskih površin leta 1965, 1998 in 2014 med Gorico in Daljnimi Njivami.
- Območna enota Novo mesto. Zavod za gozdove Republike Slovenije. URL: http://www.zgs.si/slo/obmocne_enote/novo_mesto/zanimivosti/index.html (Citirano 24. 1. 2016).

- Prostorski informacijski sistem občin. URL:
<http://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=CRNOMELJ> (Citirano 1. 11. 2015).
- 143. Ogrin, D., 1996. Podnebni tipi v Sloveniji. *Geografski vestnik*, 68, str. 39–53.
- 144. Ogrin, D., 2008a. Splošne in lokalne podnebne značilnosti Bele krajine. V: Plut, D. (ur.). *Bela krajina in krajinski park Lahinja*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 71–90.
- 145. Ogrin, D., Plut, D., 2009. *Aplikativna fizična geografija Slovenije*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 246 str.
- 146. Ogrin, M., 2008b. Prometne obremenitve v belokranjskih središčih in Krajinskem parku Lahinja. V: Plut, D. (ur.). *Bela krajina in krajinski park Lahinja*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 129–140.
- 147. Opis Krajinskega parka Kolpa. Krajinski park Kolpa. URL: http://www.kp-kolpa.si/kpk_opis.php (Citirano 26. 3. 2016).
- 148. Osnovne prsti slovenske klasifikacije.
 - Lovrenčak, F., 1994. *Pedogeografija*. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 187 str.
 - Repe, B., 2010. Prepoznavanje osnovnih prsti slovenske klasifikacije. *Dela*, 32, str. 143–166.
- 149. Osnovne skupine prebivalstva po spolu, občine, Slovenija, polletno. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. 2015. URL:
http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05E1022S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/15_sestava_preb/05_05E10_drzavljanstvo/&lang=2 (Citirano 22. 11. 2015).
- 150. Osnovne topoklimatske enote Bele krajine na profilu izbranega območja Kozice – Jančani. Ogrin, D., 2008a. Splošne in lokalne podnebne značilnosti Bele krajine. V: Plut, D. (ur.). *Bela krajina in krajinski park Lahinja*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 71–90.
- 151. Ostanke keramike, gline in kamna, najdeni na Spahi nad Brezovico pri Predgradu.
 - Dular, J., 2001. Neolitska in eneolitska višinska naselja v osrednji Sloveniji. *Arheološki vestnik*, 52, str. 89–106.
 - Turk, M., 2011. Klesana kamena orodja z najdišča Spaha nad Brezovico pri Predgradu. V: Velušček, A. (ur.). *Spaha*. Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, str. 253–258.
 - Velušček, A., 2011b. Spaha – predstavitev in tipologija arheoloških najdb. V: Velušček, A. (ur.). *Spaha*. Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, str. 105–200.
- 152. Ostanke keramike, najdeni na Straži nad Gorenjimi Radenci. Dular, J., 2001. Neolitska in eneolitska višinska naselja v osrednji Sloveniji. *Arheološki vestnik*, 52, str. 89–106.
- 153. Pedološki zemljevid južnega dela Bele krajine. Geopedia. URL:
http://www.geopedia.si/#T105_L6257_x514648_y34408_s13_b4 (Citirano 29. 9. 2015).
- 154. Perko, D., 2001. Analiza površja Slovenije s stometrskim digitalnim modelom reliefa. Ljubljana, Založba ZRC, 229 str.
- 155. Pezelj, M., Adamič, M., Auguštin, G., Koščak, M., Lautar, K., Srkoč, M., Fabijanić Stepinac, T., Surudžić, M., Škrtić, N., Žurga, S., 2004. Po Kolpi in Gorjancih turistična cona. Novo mesto, Podjetniški center Novo mesto, 96 str. URL: http://www.rc-nm.si/docs/TC_Po_Kolpi_in_Gorjancih-slo.pdf (27. 3. 2016).
- 156. Pirjevec, J., 1995. Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa, 461 str.

157. Plut, D., 1988. Belokranjske vode. Novo mesto, Dolenjski muzej, 199 str.
158. Plut, D., 2000. Geografija vodnih virov. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 281 str.
159. Plut, D., 2008. Pokrajinske značilnosti Bele krajine. V: Plut, D. (ur.). Bela krajina in krajinski park Lahinja. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 9–24.
160. Plut, D., 2013. Nekatere geografske značilnosti Bele krajine. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 15–19.
161. Plut, D., Trobec, T., Lampič, B., 2013. Regionalni viri Slovenije. Vodni viri Bele krajine. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 107 str. URL: http://geo.ff.uni-lj.si/sites/default/files/12/e-geograff_7s1.pdf (Citirano 8. 2. 2015).
162. Podlogar, L., 1908. Črtice o belokranjskih hajdukih. Dom in svet, 21, 1, str. 15–23 in 63–69.
163. Podnebni tipi v Sloveniji.
- eGradiva. URL: http://egradiva.gis.si/web/9.-razred-geografija/dinarske-pokrajine;jsessionid=5B76B331D03553957D7E4F3814CE8033?p_p_id=GOS_T12_P04_WAR_GOS_T12_P04portlet_INSTANCE_A36v&p_p_lifecycle=0&p_p_state=maximized&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=2&p_p_col_count=5 (Citirano 13. 6. 2015).
 - Ogrin, D., Plut, D., 2009. Aplikativna fizična geografija Slovenije. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 246 str.
164. Poljanska dolina s Poljansko goro ter kanjon Kolpe s Kozicami, Graščico in Spodnjeloško goro.
- EDEN - European Destinations of Excellence 2010 River Kolpa. 2008. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/eden/themes-destinations/countries/slovenia/river-kolpa/index_en.htm (Citirano 25. 1. 2015).
 - Olympuc, 2011. URL: <http://www.pticica.com/slike/orlove-stijene/1176024> (Citirano 25. 1. 2015).
165. Poplavljen breg v Novi Lipi. Mravinec, F., 2013. Lokalno.si. URL: http://www.lokalno.si/2013/11/27/106866/zgodba/Vase_fotke_Poplave_v_Novi_Lipi/ (Citirano 30. 5. 2015).
166. Postopek izdelave domačega platna. Vesel, F., 1920. Slovenski etnografski muzej. Predice. URL: <http://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/fran-vesel/semf-0004556> (Citirano 3. 1. 2016); Tukačice. URL: <http://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/fran-vesel/semf-0004590> (Citirano 3. 1. 2016); Statve – krosna. URL: <http://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/fran-vesel/semn-0002114a> (Citirano 3. 1. 2016).
167. Povprečna letna višina korigiranih padavin 1971–2000. Geopedia. URL: http://www.geopedia.si/#T105_x511480_y36616_s13_b4 (Citirano 12. 7. 2015).
168. Povprečni mesečni pretočni količniki Kolpe na vodomerni postaji Radenci II.
- Arhiv površinskih voda. Vodomerna postaja Radenci II - Kolpa v obdobju 1961–2010. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2015. URL: http://vode.arso.gov.si/hidarhiv/pov_arhiv_tab.php?p_vodotok=Kolpa&p_postaja=4850 (Citirano 15. 3. 2015).
 - Kolbezen, M., Pristov, J., 1998. Površinski vodotoki in vodna bilanca Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije, 98 str. URL: http://www.arso.gov.si/vode/publikacije%20in%20poro%c4%8dila/bilanca6190_2_BESEDILO.pdf (Citirano 17. 3. 2015).
 - Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Preglednice – Tables. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2008. URL:

http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/08_Preglednice.pdf (Citirano 15. 3. 2015).

169. Površinsko nahajališče boksita v Hrastu pri Vinici. Zupanc, M., 2009. URL: <http://www.dedi.si/dediscina/164-povrsinsko-nahajalisce-boksita-v-hrastu-pri-vinici> (Citirano 26. 11. 2014).
170. Povž, M., 2013. Ribe Bele krajine. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 159–163.
171. Poznoželeznodobne in rimskodobne najdbe vojvodinje Mecklenburške iz Vinice.
- Antropomorfna fibula. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/657/title-desc?t:state:flow=dc277182-01c2-4750-b7e4-0c4574f78a8f](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/657/title-desc?t:state:flow=dc277182-01c2-4750-b7e4-0c4574f78a8f) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Fibula v obliki samostrela. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/2775/title-desc?t:state:flow=7fae5a7a-91a0-4ffd-8edb-d08482fc17d1](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/2775/title-desc?t:state:flow=7fae5a7a-91a0-4ffd-8edb-d08482fc17d1) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Fibula v obliki ščita. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1591/title-desc?t:state:flow=5a980fc3-2e2c-4398-b52b-42a22239c8e](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1591/title-desc?t:state:flow=5a980fc3-2e2c-4398-b52b-42a22239c8e) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Fibula z dvojno konjsko glavo. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1641/title-desc?t:state:flow=13350c91-e54a-4655-8a2e-dc56e446d532](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1641/title-desc?t:state:flow=13350c91-e54a-4655-8a2e-dc56e446d532) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Izrezljane jantarne jagode. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/2885/title-desc?t:state:flow=6d35c5fe-2d5b-468a-b32e-e3526ab2283d](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/2885/title-desc?t:state:flow=6d35c5fe-2d5b-468a-b32e-e3526ab2283d) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Koralda v obliki ovrove glave. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1935/title-desc?t:state:flow=a5852943-2321-4e12-b0e8-cb4ba2d5af32](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1935/title-desc?t:state:flow=a5852943-2321-4e12-b0e8-cb4ba2d5af32) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Makhaira. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/20/title-desc?t:state:flow=60f30c86-0e00-4180-bda3-2ce5a53db75a](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/20/title-desc?t:state:flow=60f30c86-0e00-4180-bda3-2ce5a53db75a) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Obesek z dvojno konjsko glavo. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/433/title-desc?t:state:flow=08b4bd80-1176-48cf-acf7-f153514aaf7b](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/433/title-desc?t:state:flow=08b4bd80-1176-48cf-acf7-f153514aaf7b) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Obesek z dvojno ptičjo glavo. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/2508/title-desc?t:state:flow=9e73ca48-b5fd-4284-9838-a38e2ab08bb1](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/2508/title-desc?t:state:flow=9e73ca48-b5fd-4284-9838-a38e2ab08bb1) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Obtežitveno vreteno. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1058/title-desc?t:state:flow=25166249-fee9-4f28-b6b8-aa4558ee9aca](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1058/title-desc?t:state:flow=25166249-fee9-4f28-b6b8-aa4558ee9aca) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Orehasta fibula. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1603/title-desc?t:state:flow=19183117-2e77-456e-84d6-0ad2d873a2a6](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1603/title-desc?t:state:flow=19183117-2e77-456e-84d6-0ad2d873a2a6) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Rumeni stekleni posodici. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/2915/title-desc?t:state:flow=9bcbe638-50e1-4ce0-b9ea-ea62216b805c](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/2915/title-desc?t:state:flow=9bcbe638-50e1-4ce0-b9ea-ea62216b805c) (Citirano 8. 1. 2014).
 - Sekira. Peabody Museum. URL: [http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1962/title-desc?t:state:flow=81428cfa-4ef4-4837-890d-d6c390d8f089](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1962/title-desc?t:state:flow=81428cfa-4ef4-4837-890d-d6c390d8f089) (Citirano 8. 1. 2014).

- Skleda. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/905/title-desc?t:state:flow=9a1a9b1f-6c4e-4282-9c13-053e1576eaf5](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/905/title-desc?t:state:flow=9a1a9b1f-6c4e-4282-9c13-053e1576eaf5) (Citirano 8. 1. 2014).
- Steklen prstan. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/19/title-desc?t:state:flow=610c4284-5760-4246-abb3-eee8f31d27ef](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/19/title-desc?t:state:flow=610c4284-5760-4246-abb3-eee8f31d27ef) (Citirano 8. 1. 2014).
- Steklene koralde. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/961/title-desc?t:state:flow=b27bb5ec-1e75-4c82-92c7-65e37d43dc46](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/961/title-desc?t:state:flow=b27bb5ec-1e75-4c82-92c7-65e37d43dc46) (Citirano 8. 1. 2014).
- Suličast nož. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/572/title-desc?t:state:flow=3647d970-2474-4493-8a78-8d21f1082875](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/572/title-desc?t:state:flow=3647d970-2474-4493-8a78-8d21f1082875) (Citirano 8. 1. 2014).
- Ščitasta fibula. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/2605/title-desc?t:state:flow=d082dfb0-5a72-4a37-b926-559b36555e99](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/2605/title-desc?t:state:flow=d082dfb0-5a72-4a37-b926-559b36555e99) (Citirano 8. 1. 2014).
- Zapestnica. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1178/title-desc?t:state:flow=b244e33f-af2e-46fa-abf6-abdfe3fa1173](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1178/title-desc?t:state:flow=b244e33f-af2e-46fa-abf6-abdfe3fa1173) (Citirano 8. 1. 2014).
- Zaponka. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1385/title-desc?t:state:flow=b737c94b-b5b6-442c-9f1f-f359b60b2e59](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1385/title-desc?t:state:flow=b737c94b-b5b6-442c-9f1f-f359b60b2e59) (Citirano 8. 1. 2014).
- Zaponka v obliki pastirske palice. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/336/title-desc;jsessionid=FB6FF385F196A9FA653CEA3A5CEFD626?t:state:flow=d995c772-1e9c-45dd-8fac-97f193236cd5](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/336/title-desc;jsessionid=FB6FF385F196A9FA653CEA3A5CEFD626?t:state:flow=d995c772-1e9c-45dd-8fac-97f193236cd5) (Citirano 8. 1. 2014).
- Žara. Peabody Museum. URL:
[http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search\\$0040/1002/title-desc?t:state:flow=8c38612a-4af0-45d0-aaf6-4e82001ed358](http://pmem.unix.fas.harvard.edu:8080/peabody/view/objects/asitem/search$0040/1002/title-desc?t:state:flow=8c38612a-4af0-45d0-aaf6-4e82001ed358) (Citirano 8. 1. 2014).

172. Prašin Kolbezen, M., 2010. Tradicionalna arhitekturna tipologija v Beli krajini – območje občine Črnomelj. *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*, 21, 3, str. 31–37.
173. Prebivalstvena piramida izbranega območja leta 2015. Prebivalstvo po velikih in petletnih starostnih skupinah in spolu, naselja, Slovenija, letno. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. 2015a. URL:
http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05C5002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_stevilo_preb/25_05C50_prebivalstvo_naselja/&lang=2 (Citirano 14. 11. 2015).
174. Prebivalstvo po velikih in petletnih starostnih skupinah in spolu, naselja, Slovenija, letno. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. 2015a. URL:
http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05C5002S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/10_stevilo_preb/25_05C50_prebivalstvo_naselja/&lang=2 (Citirano 14. 11. 2015).
175. Prebivalstvo, staro 15 ali več let, po izobrazbi in spolu, občine, večletno. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. 2015b. URL:
http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05G2014S&ti=&path=../Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/20_soc_ekon_preb/01_05G20_izobrazba/&lang=2 (Citirano 15. 11. 2015).
176. Preinfalk, M., 2013a. Auerspergi v Beli krajini in njihovi stiki s Hrvaško v srednjem veku. V: Svolfšak, P., Seručnik, M., Kočevan, V. (ur.). *Med cesarstvom in kraljestvom. Študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav*. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, str. 141–151.

177. Preinfalk, M., 2013b. Auersperg. V: Šterbenc Svetina, B. (ur.). Novi Slovenski biografski leksikon. Zv. 1. A. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU. URL: <http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi131739/> (Citirano 28. 5. 2014).
178. Prepletanje Zemljinih sfer. Lovrenčak, F., 2006. Prst – nenadomestljiv naravni vir. Geografski obzornik, 53, 1, str. 4–7.
179. Preučevano območje. Geopedia. URL: http://www.geopedia.si/#T105_x514320_y39592_s12_b4 (Citirano 12. 4. 2014).
180. Primerjava obsega vinogradov v Kočki rebri na prvem avstrijskem vojaškem zemljevidu (1763–1787) in franciscejskem katastru (1823–1869) ter ostanek zidanice v Kočki rebri.
 - Franciscejski kataster za Kranjsko. Novomeška kresija. Sinji Vrh k. o. SI AS 176/N/N259/g/A12. Arhiv Republike Slovenije. URL: <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=229934&DEID=10&SQNZNR=1> (Citirano 29. 12. 2015).
 - Franciscejski kataster za Kranjsko. Novomeška kresija. Damelj k.o. SI AS 176/N/N30/g/A04. Arhiv Republike Slovenije. URL: <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=227018&DEID=10&SQNZNR=1> (Citirano 29. 12. 2015).
 - Ostanek zidanice v Kočki rebri. Lakner, R., 2015. Vinogradi (osebni vir, 25. 1. 2015). Kot.
 - Mapire. URL: <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox=1680372.5205642437%2C5687187.21133038%2C1697188.6667869822%2C5694324.518846508> (Citirano 29. 12. 2015).
181. Primerjava ogozdovanja na letalskih posnetkih (DOF5) med 18. 7. 1998 in 29. 8. 2014. Prostorski informacijski sistem občin. URL: <http://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=CRNOMELJ> (Citirano 1. 11. 2015).
182. Primerjava površine zemljišč v uporabi KMG in strukture kmetijskih zemljišč v občini Črnomelj leta 2000 in 2010. Kmetijska gospodarstva po rabi vseh in kmetijskih zemljišč v uporabi, po občinah, Slovenija 2000 in 2010. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=15P2201S&ti=&path=../Database/Kmetijstvo_2010/03_zemljisca_raba/03_15P22_obcine/&lang=2 (Citirano 24. 1. 2016).
183. Pritlična belokranjska hiša. Vesel, F., 1920. Slovenski etnografski muzej. URL: <http://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/fran-vesel/semf-0001424> (Citirano 3. 1. 2016).
184. Pršina, M., 2008. Čaganka – nov dolenski globinski rekord. Jamarski klub Novo mesto. URL: <http://www.jknm.si/si/?id=37&l=2008> (Citirano 7. 12. 2014).
185. Račič, B., 1950. Domače tkalstvo v Beli krajini. Slovenski etnograf, 3-4, str. 142–158.
186. Rajšp, V., 1988. Čarovniški procesi na Slovenskem. Zgodovinski časopis, 42, 3, str. 389–397.
187. Rastlinstvo v južnem delu Bele krajine. Geopedia. URL: http://www.geopedia.si/#T105_L12210_x513336_y35672_s13_b4 (Citirano 31. 10. 2015).
188. Rauh, N., 2014. Kulturni dom Predgrad – grad Poljane (osebni vir, 28. 4. 2014). Predgrad.
189. Razširjenost trtne uši po Kranjskem. Vinogradarstvo na Kranjskem, 1898. Kmetijske in rokodelske novice, 56, 5, str. 43–44. dLib.si. 2015. URL: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-92U53CKQ> (Citirano 14. 11. 2015).
190. Rebernik, D., 2011. Geografija naselij. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 301 str.

191. Regina, M., 2008. Čaganka, 244 metrov v minusu. Park.si – sprehodi se. URL: <http://www.park.si/2008/12/caganka-244-metrov-v-minusu-2/> (Citirano 7. 12. 2014).
192. Reisp, B., 1998. Gradovi dežele kranjske. Ljubljana, Slovenska matica, 221 str.
193. Reka Kolpa – Dotakni se zgodbe. Belakrajina.si. URL: <http://www.belakrajina.si/sl/bela-krajina/kp-kolpa/> (Citirano 26. 3. 2016).
194. Reka Kolpa – EDEN. Kolpariver.eu. URL: <http://www.kolpariver.eu/sl/destinacija> (Citirano 26. 3. 2016).
195. Reke, dolge nad 25 km, in njihova padavinska območja. Statistični urad Republike Slovenije. 1998. URL: http://www.stat.si/letopis/1998/01_98/01-10-98.asp?jezik=en (Citirano 8. 2. 2015).
196. Rekonstrukcija gradu in taborskega obzidja. Sapač, I., 2003. Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini. Diplomski naloga. Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo, 807 str.
197. Relief Bele krajine. eGradiva. URL: http://www.gis.si/egw/GSS_T09_P00/img/povrsjeslo.jpg (Citirano 24. 3. 2014).
198. Repe, B., 2008. Prsti Krajinskega parka Lahinja. V: Plut, D. (ur.). Bela krajina in krajinski park Lahinja. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Oddelek za geografijo, str. 105–122.
199. Repe, B., 2010. Prepoznavanje osnovnih prsti slovenske klasifikacije. Dela, 32, str. 143–166.
200. Resnik Planinc, T., Nemec, L., 2010. Terensko delo pri pouku geografije. V: Polšak, A. (ur.), Geografija, Posodobitve pouka v gimnazijski praksi. 1. izd. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo, str. 214–231. URL: <http://www.zrss.si/digitalnaknjiznica/Posodobitve%20pouka%20v%20gimnazijski%20praksi%20GEOGRAFIJA/> (Citirano 25. 6. 2016).
201. Rjavi medved, volk, ris, gams, srnjak.
- Gams - *Rupicara rupicara*. Kukman, V., 2009. Gams na Loški steni. Vinko Kukman - FB. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1038269710317&set=a.1038265430210.2008525.1032737086&type=3&theater> (Citirano 17. 1. 2016).
 - Ris - *Lynx lynx*. Lovska zveza Slovenije. 2016. URL: http://www.lovska-zveza.si/lzs/prostozivece_zivali/sesalci/ris (Citirano 17. 1. 2016).
 - Rjavi medved - *Ursus arctos*. Kukman, V., 2009. Rjavi medved na drugi strani šengna. Vinko Kukman - FB. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1038269670316&set=a.1038265430210.2008525.1032737086&type=3&theater> (Citirano 17. 1. 2016).
 - Srnjak - *Capreolus capreolus*. Kapš, M., 2013. Matej Kapš - FB. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10200131627966721&set=a.4935766685259.172338.1631354323&type=3&theater> (Citirano 17. 11. 2016).
 - Volk - *Canis lupus*. Krofel, M., 2016. Slowolf. URL: http://www.volkovi.si/?page_id=426 (Citirano 17. 1. 2016).
202. Roglič, J., 1957. Zaravni na vapnencima. Geografski glasnik, 19, 103–131 str.
203. Rudnik rjavega premoga Kanižarica. Rudnik Kanižarica. 2002. URL: <http://www.rudnik-kanizarica.si/rudnik.asp> (Citirano 27. 11. 2014).
204. Rustja, K., 2009. Belokranjska železniška proga. Metlika, Belokranjsko muzejsko društvo Metlika, Belokranjski muzej Metlika, 208 str.
205. Seručnik, M., 2011. Trtna uš, ta strašno drobna pošast. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 250 str.

206. Shema signalne organizacije na Kočevskem leta 1583. Simoniti, V., 1991. Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana, Slovenska matica, 311 str.
207. Shematični prerez Jame v kamnolomu in značilen erozijski vodni rov.
- Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/2950_Jama_v_kamnolomu.pdf (Citirano 30. 11. 2014).
 - Pršina, M., 2014. Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/2950_Jama_v_kamnolomu.pdf (Citirano 30. 11. 2014).
208. Simonič, I., 1939. Zgodovina Kočevskega ozemlja. V: Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Ljubljana, Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda, str. 45–130.
209. Simonič, I., 1979. Špeharska dolina in Grad Poljane ob Kolpi. Metlika, Belokranjsko muzejsko društvo, 50 str.
210. Simoniti, V., 1990. Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Celje, Mohorjeva družba, 210 str.
211. Simoniti, V., 1991. Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana, Slovenska matica, 311 str.
212. Slovenija. Pokrajina in ljudje. 1998. Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga, 735 str.
213. Slovenske občine v številkah, 2015. Črnomelj. Statistični urad Republike Slovenije. URL: <http://www.stat.si/obcine/Vsebinska.aspx?leto=2013&id=24> (Citirano 15. 11. 2015).
214. Slovenske občine v številkah, 2016. Črnomelj. Statistični urad Republike Slovenije. URL: <http://www.stat.si/obcine/sl/2014/Municip/Index/24> (Citirano 6. 7. 2016).
215. Slovenski del porečja reke Kolpe.
- Dular, J., 1990. Mlini ob Kolpi umirajo. Novo mesto, samozaložba, 53 str.
 - Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Preglednice – Tables. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2008. URL: http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/08_Preglednice.pdf (Citirano 15. 3. 2015).
216. Slovenski zgodovinski atlas. 2011. Bajt, D., Vidic, M. (ur.). Ljubljana, Nova revija, 253 str.
217. Srebrni jubilej belokranjske trikotajne industrije »Beti« Metlika. Dolenjski list, 32, 48, (26. november 1981), str. 12–13. URL: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-3JLAY9AO/?=&language=slo> (Citirano 21. 2. 2016).
218. Srednji mesečni pretoki (sQs) Kolpe na vodomerni postaji Radenci II (F zaledja = 1191 km²) v m³/s.
- Arhiv površinskih voda. Vodomerna postaja Radenci II - Kolpa v obdobju 1961–2010. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2015. URL: http://vode.arso.gov.si/hidarhiv/pov_arhiv_tab.php?p_vodotok=Kolpa&p_postaja=4850 (Citirano 15. 3. 2015).
 - Kolbezen, M., Pristov, J., 1998. Površinski vodotoki in vodna bilanca Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Hidrometeorološki zavod Republike Slovenije, 98 str. URL: http://www.arso.gov.si/vode/publikacije%20in%20poro%C4%8Dila/bilanca6190_2_BESEDILO.pdf (Citirano 17. 3. 2015).
 - Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Preglednice – Tables. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2008. URL: http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/08_Preglednice.pdf (Citirano 15. 3. 2015).

- 219.Stele, A., Žaucer, I., 2013. O kmetijstvu doma in drugje po EU. Ljubljana, Statistični urad Republike Slovenije, 56 str. URL: http://www.stat.si/doc/pub/kmetijstvo_EU.pdf (Citirano 24. 1. 2016).
- 220.Stepišnik, U., 2011. Fizična geografija krasa. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 143 str.
- 221.Stepišnik, U., Natek, K., 2013. Geomorfološke značilnosti belokranjskega ravnika. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 35–37.
- 222.Stevenson, A. E., 1952. Speech, Richmond, Virginia. Wikiquote. URL: https://en.wikiquote.org/wiki/Adlai_Stevenson (Citirano 30. 7. 2016).
- 223.Stopar, I., 2004. Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. 2, Dolenjska. Knj. 5, Bela krajina. Ljubljana, Viharnik, 182 str.
- 224.Stopnja registrirane brezposelnosti v občini Črnomelj (2005–2015). Delovno aktivno prebivalstvo, registrirane brezposelne osebe in stopnje registrirane brezposelnosti po občinah prebivališča in spolu, Slovenija, letno. Statistični urad Republike Slovenije. SI-STAT podatkovni portal. 2016b. URL: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0775360S&ti=&path=../Database/Dem_soc/07_trg_del_a/05_akt_preb_po_regis_virih/01_07753_aktivno_preb_letno_povp/&lang=2 (Citirano 14. 2. 2016).
- 225.Strmčnik, F., 2001. Didaktika, osrednje teoretične teme. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 401 str.
- 226.Suha dolina pod Sinjim Vrhom. Žalec, U., 2015. Suha dolina (osebni vir, 25. 1. 2015). Sinji Vrh.
- 227.Šašel, J., 1983. Pregled plemen. V: Božič, D. (ur.). Keltoi – Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, str. 111–116.
- 228.Škedelj Petrič, A., Žitnik, D., Simčič, M., 2013. Naravne vrednote v Beli krajini. V: Štangelj, M., Ivanovič, M. (ur.). Narava Bele krajine. Metlika, Belokranjski muzej, str. 39–49.
- 229.Šneler, P., 1977. Kronika vasi Damelj in okolice. Damelj, 36 str.
- 230.Špehar, I., 2015. »Breška malenica« (osebni vir, 24. 5. 2015). Breg pri Sinjem Vrh.
- 231.Štih, P., 1996. Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske. V: Rajšp, V. (ur.). Grafenauerjev zbornik. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ZRC SAZU, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Pedagoška akademija v Mariboru, str. 227–256.
- 232.Štih, P., 2001. Ozemlje Slovenije v zgodnjem srednjem veku. Osnovne poteze zgodovinskega razvoja od začetka 6. do konca 9. stoletja. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 109 str.
- 233.Štih, P., Simoniti, V., 2009. Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Ljubljana, Modrijan, 375 str.
- 234.Templjarji. Wallpaper Zone. URL: <http://wallpaper.zone/templar-wallpaper> (Citirano 14. 6. 2016).
- 235.Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in črnega gabra
- Črni teloh - *Helleborus niger*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/thome/band2/tafel_093.html (Citirano 3. 10. 2015).
- 236.Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in spomladanske torilnice.

- Kranjska bunika - *Scopolia carniolica*. Kops, J., 1881. Flora Batava of Afbeelding en Beschrijving van Nederlandsche Gevassen, XVI. Deel. Amsterdam, 338 str. Biolib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/batava/band16/high/IMG_8658.html Citirano 31. 10. 2015).
- Lipa - *Tilia platyphyllos*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379042.jpg> Citirano 31. 10. 2015).
- Spomladanska torilnica - *Omphalodes verna*. Kops, J., 1898. Flora Batava. Afbeelding en beschrijving der Nederlandsche Gewassen, XX. deel. Amsterdam, 339 str. Biolib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/batava/band20/high/IMG_9036.html (Citirano 31. 10. 2015).

237. Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe bukve in velecvetne mrtve koprive.

- Beli ali gorski javor - *Acer pseudoplatanus*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <http://bugwoodcloud.org/images/384x256/1379044.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Bukev - *Fagus sylvatica*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379020.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Ciklama - *Cyclamen purpurascens*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/thome/band4/tafel_013.html (Citirano 4. 10. 2015).
- Črni bezeg - *Sambucus nigra*. Sturm, J., Sturm, J. G., 1796. Deutschlands Flora in Abbildungen (nur Tafeln). Stuttgart, 883 str. BioLib.de. URL: <http://caliban.mpiiz.mpg.de/sturm/flora/high/Sturm12042.html> (Citirano 4. 10. 2015).
- Deveterolistna konopnica - *Dentaria enneaphyllos*. Hartinger, A., 1882. Wikipedia. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/49/Cardamine_enneaphyllos_Atlas_Alpenflora.jpg (Citirano 4. 10. 2015).
- Gorski brest - *Ulmus glabra*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379038.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Kimastoplodni šipek - *Rosa pendulina*. Sturm, J., Sturm, J. G., 1796. Deutschlands Flora in Abbildungen (nur Tafeln). Stuttgart, 883 str. BioLib.de. URL: <http://caliban.mpiiz.mpg.de/sturm/flora/high/Sturm08047.html> (Citirano 4. 10. 2015).
- Mnogocvetni salamonov pečat - *Polygonatum multiflorum*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/thome/band1/tafel_112.html (Citirano 4. 10. 2015).
- Navadna glistovnica - *Dryopteris filix-mas*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/thome/band1/tafel_010.html (Citirano 4. 10. 2015).
- Navadni pljučnik - *Pulmonaria officinalis*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/thome/band4/tafel_024.html (Citirano 4. 10. 2015).
- Navadni ženikelj - *Sanicula europaea*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/thome/band3/tafel_040.html (Citirano 4. 10. 2015).
- Ostrolistni javor - *Acer platanoides*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <http://bugwoodcloud.org/images/384x256/1379045.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Podlesna vetrnica - *Anemone nemorosa*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpiiz.mpg.de/thome/band2/tafel_078.html (Citirano 4. 10. 2015).
- Velecvetna mrtva kopriva - *Lamium orvala*. Von Jacquin, N. J., 1796. Darvilli's rare prints. URL: <http://www.darvillsrareprints.com/images/Jacquin%20Botanicals/Lamium-orvala.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).

238. Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe črnega gabra in puhastega hrasta.

- Brin - *Juniperus communis*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <http://bugwoodcloud.org/images/384x256/1379010.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Črni gaber - *Ostrya carpinifolia*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379018.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Črni trn - *Prunus spinosa*. Sturm, J., Sturm, J. G., 1796. Deutschlands Flora in Abbildungen (nur Tafeln). Stuttgart, 883 str. BioLib.de. URL: <http://caliban.mpipz.mpg.de/sturm/flora/high/Sturm08062.html> (Citirano 4. 10. 2015).
- Hrast cer - *Quercus cerris*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <http://bugwoodcloud.org/images/384x256/1379025.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Maklen ali poljski javor - *Acer campestre*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <http://bugwoodcloud.org/images/384x256/1379046.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Mali jesen - *Fraxinus ornus*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <http://bugwoodcloud.org/images/384x256/1379060.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Mokovec - *Sorbus aria*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <http://bugwoodcloud.org/images/384x256/1379052.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Navadna pasja trava - *Dactylis glomerata*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpipz.mpg.de/thome/band1/tafel_058.html (Citirano 4. 10. 2015).
- Navadni jeglič ali trobentica - *Primula vulgaris*. Jung-Koch-Quenttell, 1975. eHive. URL: <https://ehive.com/account/4805/object/350982> (Citirano 4. 10. 2015).
- Puhasti hrast - *Quercus pubescens*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379023.jpg> (Citirano 4. 10. 2015).
- Rdeči dren - *Cornus sanguinea*. Sturm, J., Sturm, J. G., 1796. Deutschlands Flora in Abbildungen (nur Tafeln). Stuttgart, 883 str. BioLib.de. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6f/Cornus_sanguinea_Sturm39.jpg (Citirano 4. 10. 2015).
- Rumeni dren - *Cornus mas*. Sturm, J., Sturm, J. G., 1796. Deutschlands Flora in Abbildungen (nur Tafeln). Stuttgart, 883 str. BioLib.de. URL: <http://caliban.mpipz.mpg.de/sturm/flora/high/Sturm12040.html> (Citirano 4. 10. 2015).
- Šmarnica - *Convallaria majalis*. Sturm, J., Sturm, J. G., 1796. Deutschlands Flora in Abbildungen (nur Tafeln). Stuttgart, 883 str. BioLib.de. URL: <http://caliban.mpipz.mpg.de/sturm/flora/high/Sturm01044.html> (Citirano 4. 10. 2015).
- Vrbovolistni primožek - *Bupththalmum salicifolium*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpipz.mpg.de/thome/band4/tafel_110.html (Citirano 4. 10. 2015).

239. Tipična dijagnostična kombinacija rastlinskih vrst drugotne združbe navadne breze in orlove praproti.

- Navadna breza - *Betula pendula*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379015.jpg> (Citirano 18. 10. 2015).

- Orlova praprot - *Pteridium aquilinum* - *Pteris aquilina*. Kops, J., 1832. Flora Batava. 6. Deel. Amsterdam, 338 str. Biolib.de. URL: http://caliban.mpipz.mpg.de/batava/band6/high/IMG_2217.html (Citirano 18. 10. 2015).
- Trepetlika - *Populus tremula*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379033.jpg> (Citirano 18. 10. 2015).
- Vrba iva - *Salix caprea*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379032.jpg> (Citirano 18. 10. 2015).

240. Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst združbe navadnega gabra in bele jelke

- Bela jelka - *Abies alba*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379002.jpg> (Citirano 13. 10. 2015).
- Blagodišeči teloh – *Helleborus odoratus*. USDA ARS Photo Unit, USDA Agricultural Research Service, Bugwood.org. Forestry images. 2013. URL: <http://www.forestryimages.org/browse/detail.cfm?imgnum=1316049> (Citirano 18. 10. 2015).
- Dobrovita - *Viburnum lantana*. Kops, J., 1881. Flora Batava of Afbeelding en Beschrijving van Nederlandsche Gevassen, XVI. Deel. Amsterdam, 338 str. Biolib.de. URL: http://caliban.mpipz.mpg.de/batava/band16/high/IMG_8628.html (Citirano 13. 10. 2015).
- Enovrati glog - *Crataegus monogyna*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379049.jpg> (Citirano 13. 10. 2015).
- Hrast graden - *Quercus petraea*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379022.jpg> (Citirano 13. 10. 2015).
- Leska - *Corylus avellana*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379016.jpg> (Citirano 13. 10. 2015).
- Navadna kalina - *Ligustrum vulgare*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpipz.mpg.de/thome/band4/tafel_075.html (Citirano 13. 10. 2015).
- Navadna smreka - *Picea abies*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379001.jpg> (Citirano 13. 10. 2015).
- Navadni gaber - *Carpinus betulus*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379017.jpg> (Citirano 13. 10. 2015).

241. Tipična diagnostična kombinacija rastlinskih vrst drugotne združbe navadnega gabra in dišeće lakote

- Brogovita - *Viburnum opulus*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpipz.mpg.de/thome/band4/tafel_095.html (Citirano 25. 10. 2015).
- Bršljan - *Hedera helix*. Lindman, C. A. M., 1901-1905. Bilder ur Nordens Flora. Biolib.de. URL: <http://caliban.mpipz.mpg.de/lindman/249.jpg> (Citirano 25. 10. 2015).
- Dišeća lakota - *Galium odoratum*. Thomé, O. W., 1885. Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz, nur Tafeln. 700 str. BioLib.de. URL: http://caliban.mpipz.mpg.de/thome/band4/tafel_092.html (Citirano 25. 10. 2015).

- Lipovec - *Tilia cordata*. Borzan, Ž., 2001. Imenik drveća i grmlja, latinski, hrvatski, engleski, njemački sa sinonimima. Zagreb, Hrvatske šume, 85 str. URL: <https://bugwoodcloud.org/images/768x512/1379041.jpg> (Citirano 25. 10. 2015).
 - Navadno tevje - *Hacquetia epipactis*. Sturm, J., Sturm, J. G., 1796. Deutschlands Flora in Abbildungen (nur Tafeln). Stuttgart, 883 str. BioLib.de. URL: <http://caliban.mpipz.mpg.de/sturm/flora/high/Sturm12003.html> (Citirano 25. 10. 2015).
242. Tomić, A. 1997. Izbrana poglavja iz didaktike. Študijsko gradivo za pedagoško andragoško izobraževanje 1. Ljubljana, Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete, 182 str.
243. Toškan, B., 2011. Živalski ostanki. V: Velušček, A. (ur.). Spaha. Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, str. 265–281.
244. Tratnik-Volasko, M., Košir, M., 1995. Čarovnice: predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 270 str.
245. Trškan, D., 2007. Lokalna zgodovina – učenje z odkrivanjem. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 346 str.
246. Turistična infrastruktura in superstruktura. Belakrajina.si. URL: <http://www.belakrajina.si/> (Citirano 28. 3. 2016).
247. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Slovenski zgodovinski atlas. 2011. Bajt, D., Vidic, M. (ur.). Ljubljana, Nova revija, 253 str.
248. Učni načrt. Program osnovna šola. Geografija, 2011. Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 39 str., URL: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_geografija.pdf (Citirano 30. 4. 2016).
249. Učni načrt. Program osnovna šola. Zgodovina, 2011. Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, 45 str., URL: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_zgodovina.pdf (Citirano 30. 4. 2016).
250. Uniforma nemškega viteškega reda iz leta 1620. Lazar, T., 2013. Viteški redovi, bojovníki, menihi in elita. Gea, 23, 12, str. 44–50.
251. Upravna ureditev na JV Svetega rimskega cesarstva v 10. in 11. stoletju. Slovenski zgodovinski atlas. 2011. Bajt, D., Vidic, M. (ur.). Ljubljana, Nova revija, 253 str.
252. Urbanc, M., 2002. Kulturne pokrajine v Sloveniji. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 224 str.
253. Uskoki. Valvasor, J. V., 1689. Die Ehre dess Hertzogthums Crain. Wikimedia. 2015. URL: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Uskoki-Valvasor.jpg> (Citirano 5. 12. 2015).
254. Valvasorjeva upodobitev gradu Poljane s Tržičem.
- Valvasor, J. V., 1679. Topographia Ducatus Carnioliae modernae das ist Controsee aller Stätt Märckht, Clöster, undt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Hertzogthumb Crain. Kartensammlung Moll. URL: http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/039/407/2619267024_04/ (Citirano 12. 4. 2014).
 - Valvasor, J. W., 1689. Die Ehre dess Hertzogthums Crain. Faksimile 1972, Ljubljana – München, Mladinska knjiga, 730 str.
255. Valvasorjeva upodobitev trga in gradu Vinica.

- Valvasor, J. V., 1679. Topographia Ducatus Carnioliae modernae das ist Controsee aller Stätt Märckht, Clöster, undt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Hertzogthumb Crain. Kartensammlung Moll. URL: http://mapy.mzk.cz/de/mzk03/001/039/591/2619267042_04/ (Citirano 12. 4. 2014).
 - Valvasor, J. W., 1689. Die Ehre dess Hertzogthmus Crain. Faksimile 1972. Ljubljana – München, Mladinska knjiga, 730 str.
256. Večje jame v južnem delu Bele krajine. Geopedia. URL: http://www.geopedia.si/#T105_L11063_x515152_y37832_s12_b4 (Citirano 31. 10. 2014).
257. Veliki atlas Slovenije. 2012. Mlakar, V. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga, 655 str.
258. Velušček, A., 2011a. Spaha nad Brezovico pri Predgradu skozi čas – prazgodovinska poselitvena točka in njen pomen. V: Velušček, A. (ur.). Spaha. Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, str. 9–32.
259. Velušček, A., 2011c. Spaha in kronologija osrednje- in južnoslovenskega neolitika ter zgodnejšega eneolitika. V: Velušček, A. (ur.). Spaha. Ljubljana, Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, str. 201–243.
260. Vetrovna roža Črnomelj – Dobliče. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2015. URL: <http://meteo.arso.gov.si/met/sl/climate/diagrams/wind/doblice/> (Citirano 6. 7. 2015).
261. Vhod v brezno, zavese, kapniki, ponvice in jezerca v Čaganki ter njen načrt.
- Jamarski klub Novo mesto. 2014. URL: http://www.jknm.si/media/img/novice/2014/17/Caganka_450.jpg (Citirano 7. 12. 2014).
 - Lokalno.si. 2008. URL: http://www.lokalno.si/2008/11/17/48682/aktualno/caganka__game_over_244_metrov_pod_zemljo/ (Citirano 7. 12. 2014).
262. Vhod v jamo Kobiljača, ledeni kapniki in njen shematični prerez.
- Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/1281_Kobiljaca.pdf (Citirano 30. 11. 2014).
 - Lakner, M., 2012. Ledeni kapniki (osebni vir, 30. 11. 2014). Kobiljača.
263. Vhod v jamo Zjot na Sebetihu in njen shematični prerez. Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/1272_Zjot_Seбетih.pdf (Citirano 30. 11. 2014).
264. Vidrih, R. 2009. Svet mineralov. Ljubljana, Tehniška založba Slovenije, 104 str.
265. Viri življenja – Izvori života. 2015. URL: <http://www.virizivljenja.si/> (Citirano 23. 5. 2015).
266. Vodna bilanca Slovenije 1971–2000. Preglednice – Tables. Agencija Republike Slovenije za okolje. 2008. URL: http://www.arso.gov.si/vode/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/vodna%20bilanca/08_Preglednice.pdf (Citirano 15. 3. 2015).
267. Vodopivec, P., 2010. Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja. Ljubljana, Modrijan, 558 str.
268. Voje, I., 1994. Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja. Ljubljana, DZS, 295 str.
269. Voje, I., 2014. Od Osmanov do Celjanov. Utrinki preteklosti. Celje, Celjska Mohorjeva družba, 222 str.
270. Vrbanac, M., 2014. Kmetijstvo (osebni vir, 17. 4. 2014). Dalnje Njive.
271. Vrhhlavna ali vrhkletna belokranjska hiša. Urh, T., 2015. Picture Slovenia.si. URL: <http://www.pictureslovenia.com/si/foto/?u=251#27> (Citirano 30. 8. 2015).

272. Vrišer, I., 2000. Industrijska geografija. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 178 str.
273. Vrišer, I., 2002. Uvod v geografijo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 414 str.
274. Vrtače po obliki in nastanku.
- Ford, D. C., Williams, P. W., 2007. Karst geomorphology and hydrology. Chichester, John Wiley and Sons, 562 str.
 - Gams, I., 2003. Kras v Sloveniji v prostoru in času. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 516 str.
 - Geografija, tematski leksikoni. 2008. Benedičič, M. (ur.). Tržič, Učila Internacional, 682 str.
 - Geografski terminološki slovar. 2005. Kladnik, D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. (ur.). Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 451 str.
 - Stepišnik, U., 2011. Fizična geografija krasa. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za geografijo, 143 str.
275. Weiss, B. A., 2010a. Poljanska dolina ob Kolpi v prazgodovini in starem veku. V: Weiss, B. A. (ur.). Poljanska dolina ob Kolpi. Kočevje, Občina Kočevje, str. 29–36.
276. Weiss, B. A., 2010b. Politični položaj Poljanske doline in fevdalna gospoda na gradu. V: Weiss, B. A. (ur.). Poljanska dolina ob Kolpi. Kočevje, Občina Kočevje, str. 36–49.
277. Weiss, B. A., 2010c. Grad Poljane ob Kolpi. V: Weiss, B. A. (ur.). Poljanska dolina ob Kolpi. Kočevje, Občina Kočevje, str. 51–81.
278. Weiss, B. A., 2010č. Graščina Poljane ob Kolpi. V: Weiss, B. A. (ur.). Poljanska dolina ob Kolpi. Kočevje, Občina Kočevje, str. 82–86.
279. Weiss, B. A., 2010d. Obdobje turških vpadov. V: Weiss, B. A. (ur.). Poljanska dolina ob Kolpi. Kočevje, Občina Kočevje, str. 87–96.
280. Weiss, B. A., 2010e. Obdobje francoske okupacije. V: Weiss, B. A. (ur.). Poljanska dolina ob Kolpi. Kočevje, Občina Kočevje, str. 97–101.
281. Weiss, J., 2009a. Iz materialne dediščine Bele krajine. Glagoljaški napis na viniškem gradu. Belokranjec, 12, 10, str. 31.
282. Weiss, J., 2009b. Iz materialne dediščine Bele krajine. Pektoral (naprsni obesek) iz Stažnega dola nad Golekom pri Vinici. Belokranjec, 12, 11, str. 30.
283. Weiss, J., 2009c. Viniška republika. Pregled ob 90-letnici. Vinica, Krajevna skupnost, 44 str.
284. Weiss, J., 2010f. Komentar k predlaganemu imenu nastanka Celovite turistične ponudbe regije – Dolenjske.eu. Bo ime bodoče turistične regije Dolenjska čez zadnja vrata uvedla projektna skupina? Belokranjec, 13, 12, str. 12.
285. Weiss, J., 2010g. Muzej rudnika rjavega premoga v Kanižarici. Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 58, 3, 905–907 str.
286. Weiss, J., 2011a. "Ubogo pogorelo mesto". Prispevek k poznavanju novoveške zgodovine Črnomlja in bližnje okolice. V: Weiss, J. (ur.). Da ogenj ne pride. Zbornik ob praznovanju 130-letnice Prostovoljnega gasilskega društva Črnomelj. Črnomelj, Prostovoljno gasilsko društvo Črnomelj, str. 17–72.
287. Weiss, J., 2011b. Iz materialne dediščine Bele krajine. Napisa o gradnji komende v Črnomlju. Belokranjec, 14, 5, str. 25–26.
288. Weiss, J., 2013. *In conterminiis*. Razvoj mejne pokrajine Metliške in odnosi s hrvaško-slavonskim prostorom s poudarkom na prisotnosti in posesti rodbin Erdödy in Frankopan. V: Svoljšak, P., Seručnik, M., Kočevar, V.

- (ur.). Med cesarstvom in kraljestvom. Študija čezmejnih kulturnozgodovinskih povezav. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, str. 13–82.
289. Weiss, J., 2016. Zgodbe z meje imperija. Grad Vinica in Semeniči, začetki in prvi posestniki v luči novih arhivskih virov. Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 64, 2, str. 165–184.
290. Zabukošek, J., 2008. Ohranimo našo dediščino. Zbornik ob 80. obletnici PGD Sinji Vrh. Sinji Vrh, samozaložba, 183 str.
291. Zajc, M., 2010. K zgodovini oblikovanja meje v Beli krajini. Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 58, 3, 631–646.
292. Zaselek z zemljiško delitvijo na grude v franciscejskem katastru in v zemljiškem katastru.
- Franciscejski kataster za Kranjsko. Novomeška kresija. Sinji Vrh k. o. SI AS 176/N/N259/g/A06. Arhiv Republike Slovenije. URL: <http://arsq.gov.si/Query/bild.aspx?VEID=229925&DEID=10&SQNZNR=1> (Citirano 29. 12. 2015).
 - Prostorski informacijski sistem občin. URL: http://www.geoprostor.net/piso/ewmap.asp?obcina=crnomelj&cx=511638.28&cy=34165.74&scale=1&catprj=piso.crnatelj_mkpg_raba&bckcat=piso.base_tile_vk&ovlly=001001000000 (Citirano 29. 12. 2015).
293. Zasigane kope, zavese, stalaktiti in stalagmiti ter shematični prerez jame Kaščice. Grdin, T., 2010. Fotografska akcija v Kaščici. Jamarski klub Novo mesto. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Q4tQ7fGq7T8> (Citirano 11. 12. 2014).
294. Zavarovana območja in Natura 2000 v južnem delu Bele krajine. Geopedia. URL: http://www.geopedia.si/#T105_L379_x514608_y39432_s12_b4 (Citirano 28. 12. 2015).
295. Zjot na Sebetihu. Jamarski klub Novo mesto. URL: http://www.jknm.si/media/pdf/1272_Zjot_Seбетih.pdf (Citirano 30. 11. 2014).
296. Zgonik, M., 1995. Prispevki k didaktiki geografije. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 232 str.
297. Zgodovina in razvoj podjetja Kolpa. Kolpa.si. 2011. URL: <http://www.kolpa.si/podjetje/zgodovina-in-razvoj-podjetja> (Citirano 27. 2. 2016).
298. Zgodovinski oris Bele krajine. Občina Črnomelj. URL: <http://www.crnatelj.si/Zgodovina/bela-krajina-zgodovinski-oris.html> (Citirano 21. 2. 2016).
299. Zupančič, J., 2003. Kapnice – pomemben element kulturne dediščine dolenskih kraških pokrajin. Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja, 14, 3–4, str. 267–274.
300. Zupančič, J., 2004. Viri tradicionalne oskrbe z vodo kot kulturna dediščina in razvojni potencial. Rast. Revija z aliteraturo, kulturo in družbena vprašanja, 15, 1 str. 97–106.
301. Zvezdogled, klen, podust, zelenika, pegunica.
- Klen - *Squalius cephalus*. Bohdal, J., 2016. Nature photo. URL: <http://www.naturephoto-cz.com/photos/others/farna-fisk-80636.jpg> (Citirano 16. 1. 2016).
 - Pegunica - *Alburnus mento*. Sallai, Z., 2011. Fishbase.org. URL: <http://www.fishbase.se/summary/Alburnus-mento.html> (Citirano 16. 1. 2016).
 - Podust - *Chondrostoma nasus*. Bohdal, J., 2016. Naturphoto. URL: http://www.naturephoto-cz.com/podust-picture_sl-18668.html (Citirano 16. 1. 2016).
 - Zelenika - *Alburnus alburnus*. Hlasek, L., 2016. Halsek. URL: http://www.hlasek.com/alburnus_alburnus_hd3566.html (Citirano 16. 1. 2016).

- Zvezdogled - *Romanogobio uranoscopus*. Kunz, G., 2010. Kunzweb Gallery. URL: http://gallery.kunzweb.net/main.php?g2_itemId=42418 (Citirano 16. 1. 2016).

302.Žnidaršič Žagar, S., 2010. Bela krajina – demografska posebnost. Primerjalna analiza gibanja prebivalstva političnega okraja Črnomelj v obdobju avstrijskih državnih popisov prebivalstva, 1880–1910; ženska perspektiva. Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino, 58, 3, 793–810.

303.Župančič, O., 2014. Izbrane pesmi. Ljubljana, Mladinska knjiga, 179 str.